

3 17031

24/2000

A NÓGRÁD MEGYEI
MÚZEUMOK
ÉVKÖNYVE

2000

1
A
NÓGRÁD
MEGYEI
MÚZEUMOK
ÉVKÖNYVE

2000.

24
2000

317.031

A NÓGRÁD MEGYEI MÚZEUMOK ÉVKÖNYVE XXIV.

Salgótarján

2000
MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

A NÓGRÁD MEGYEI MÚZEUMOK ÉVKÖNYVE
JAHRBUCH MUSEEN DES KOMITATES NÓGRÁD

Szerkesztő - Der Radakteur

SZVIRCSEK FERENC

Borítóterv - Umschlaggestaltung

PRESITS ANTAL

A borítón látható kép a magyar „Háromkirályok” országfölaánlása Szűz Máriának. Az 1800 körül készült festmény Gyöngyöspatáról származik és az Egri Hittudományi Főiskola tulajdona. A felvételt, valamint a Magyarok Nagyasszonya című tanulmány fényképeit dr. Limbacher Gábor készítette.

Készült a Polár Stúdió gondozásában

Fotó - der Fotograf

BUDA LÁSZLÓ

Az évkönyv megjelenését támogatta:

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Nógrád Megyei Önkormányzat Közgyűlése

Kiadja a Nógrád Megyei Múzeum Igazgatósága

Felelős kiadó: dr. Limbacher Gábor

HU ISSN 0133-0802

TARTALOMJEGYZÉK

INHALT

TÖRTÉNELEM GESCHICHTE

Tanulmányok - Essays

Történelem - Geschichte

Horváth István:

A szabálytalan ember

Gróf Forgách Simon (1669-1730) kuructábornok tanulságos életpályájának összefoglalása 9

Horváth László:

A jobbágyi kolerafelkelés 1831-ben 25

Vágvölgyiné Bene Orsolya:

A békepárt megítélése a dualizmus korában 37

Szvircesk Ferenc:

A védőszentek kultusza a nógrádi bányavidéken 49

Tóth Tamás

A városfejlődés két útja Nógrád megyében: Balassagyarmat és Losonc a XIX-XX. század fordulóján I. 63

Balogh Zoltán:

Vendéglős kongresszusok Magyarországon 1885-1939 (Kutatási összegzés) 79

Irodalomtörténet - Literaturgeschichte

Kovács Anna

Fiatal demokraták erkölcsi katekizmusa - Madách Tragédiája 95

Néprajz - Ethnographie

Lengyel Ágnes - Limbacher Gábor

Magyarok Nagyasszonya ábrázolása és népi kultusza a Palócföldön 105

Természettudomány - Naturwissenschaft

Hír János

Korai miocén hód - *Steneofiber depereti* MAYET, 1908 - előfordulása Zagyvapálfalván 143

Közlemények – Mitteilungen

Puntigán József

Losonc sajtója 1918–1944 155

Soltiné Késmárky Dóra, Késmárky Máttyás, Késmárky István

A Nógrád megyei Késmárky család krónikája 171

Bozó Gyula

1956 egyetemista szemmel 181

Tanulmányok - Essays

A szabálytalan ember

Gróf Forgách Simon (1669-1730) kuructábornok tanulságos életpályájának összefoglalása

Horváth István

A családi légkör és a közélet

A Forgách család az Árpád-korig vezette vissza eredetét. A felvidéki ősök a XVI. század végétől tartósan jelen voltak Nógrád közéletében is, hiszen a megye főispánjai a XVII. század közepéig folyamatosan közülük kerültek ki, azt követően – szórványosan – a XIX. század második feléig a család férfi tagjai viselték e magas – a király által kinevezetten – közéleti pozíciót. A XVI. századtól jól követhetően megkülönböztethető – noha továbbra is egységes maradt a közösség – a család ghymesi (Nyitra melletti vár), a gácsi, szécsényi ága. Előnevükként a ghymesi és a gácsi honosodott meg.

A dúsgazdag család mindennapjait, közéleti magatartását a királyhűség, a mély katolikus vallásosság határozta meg. A közéletiséggel szorosan összefüggő katonáskodás a család férfait vonzotta. Ez utóbbival – no meg a házasságkötésükkel – teremtték, növelték a közös vagyont. Ebben a légkörben született Forgách Simon 1669. július 8-án. Egyes források szerint a rajkai kastélyban, mások úgy vélték a Nógrád megyei Gácson látta meg a napvilágot. Apja a Bécsben élő, dinasztiahű magyarok mintaképe volt.

A Forgách család időben kiterjedt, népes közösség volt. A család életrajzírója is megjegyezte: a család tagjai között találtunk olyanokat, akik az ország szabadságáért harcoltak, míg mások a Habsburg dinasztia kiszolgálói voltak. Forgách Simon nagyapja, az ország nádora volt (1618-1621 között). Apja, Forgách Ádám (1601-1681) országbíró (1670-ben) bányavidéki főtábornok volt. Három feleségtől hét gyermeke született. Közülük Ádám (1663-ban született) és Simon élete és tevékenysége emelkedett ki. Forgách Ádám – Simon bátyja – 1685-től töltötte be Nógrád megye főispáni tisztségét. A kuruc felkelés kitörését követően a gácsi várból családotul Bécsbe ment. Az udvarba szívesen látták, ő pedig tehetségéhez mérten igyekezett bebizonyítani hűségét. Később Pozsonyban telepedett le, majd a felkelés leverése után ismét Gácson élt.

A család alapvetően katolikus szellemben élt, és a gyermekek is ilyen irányú neveltetést kaptak. Bár a fiúgyerekek életéből – idős apjuk halála miatt – éppen a kamaszkodás idején szorult háttérbe a családi fegyelem, az apai tekintély megismerése, és ez lehetett a forrása az olykor jelentkező magatartásbeli kilengéseknek.

Apjuk halálát követően a család egy ideig Galgócon élt. Az ifjak nem voltak mentesek a szlovákok lakta környezet hatásaitól sem. Gyermekkorukban Adamkónak, Simonkónak szólították őket. Ez az élmény tartósan jelen volt életük későbbi szakaszában is, hiszen ismerjük, hogy a felnőtt Simon gróf kedvelt, és korán meghalt kislányát kedveskedve Rozicskának becézte.

Az udvari kapcsolatok meghatározóakká lettek a további sorsukat illetően: a család úgy döntött, hogy a gyerekek Bécsben folytatják tanulmányaikat. A döntés alapvető változásokkal járt. Az udvarhoz fűződő bizalmas családi viszony miatt sok irigység keletkezett. Ennek több oka is lehetett. A Forgách gyerekek udvari nevelésben részesültek, Simon és a nála 9 évvel fiatalabb József – a későbbi császár és király – között igazi barátság alakult ki, játszótársak voltak. Ez nyilván sokaknak nem tetszhetett. Ádám fiatalon, 22 évesen lett nógrádi főispán, Simon alig 20 évesen kapta meg I. Lipóttól a borsodi főispánságot. Az ármánykodás oka lehetett még az is, hogy a gyermekekkel özvegyen maradt anya, Rechberg Anna Katalin, gácsi birtokainak megvédése miatt jó viszonyt tartott kuruccá lett bűjdösökkel is.⁽¹⁾ Az ifjú Simon az udvar szokásainak megfelelően sajátította el jártasságát az ismeretekben, a tudományban. A bécsi jezsuitáknál tanuló fiatalember kitűnt a latin nyelv, a jog, a történelem iránt megmutatkozó érdeklődésével.⁽²⁾ Simon az iskolák elvégzése után gyorsan haladt a katonai pályán. Tizennyolc évesen már huszárhadnagy, huszonhat évesen alezredes, harminkét évesen tábornok lett. Több hadjáratban szerencsésen és sikeresen részt vett: 1697-ben a boszniai Bihácsot ostromolta, a spanyol örökösödési háborúban a saját huszárezredével hadakozott a franciák ellen. 1703-ban vezényelték haza. Az udvar feltétlen bizalmát élvezve kapcsolódott be a Rákóczi ellenes hadműveletekbe. 1703-ban Zólyomnál azonban Bercsényi kurucai megfutamították. Ekkorra – úgy tűnt – teljességgel hatott életére az osztrák udvar légköre. sokakat megdöbbentett, amikor durván és németül szidalmazta a kurucokat és 1704 elején „német tábornoki egyenruhába bűjt, s bajuszát is leborotváltatta.”⁽³⁾

Forgách Simon életével foglalkozó és eddig megismert forrásunk mindegyike kiemelte a „daliás ifjúvá fejlődött, s tüzes, katonás külsejét” amellyel környezetére is nagy hatással volt. Mindezek után nem csodálkozhatunk, hogy a „finom, udvari gavalléros műveltségű, szép olvasottságú, szellemes és humoros – olykor pajzán – kedélyű, a poharazást sem megvető ifjú ember” a szebbik nem körében is sikereket ért el.⁽⁴⁾

Sokakból kiválasztva 1688-ban – 19 évesen – nőül vette az ugyancsak híresen szép gróf Esterházy Ágnest.⁽⁵⁾

Forgách Simon a házasságkötést követően Galgócot, „Vágvölgyének e festői várkastélyát rendezte be családjá lakhelyének”. Készpénz híján a mindennapi költségek fedezetére elzalogosította keletcsényi birtokát. A grófi család fényes udvart tartott. Amikor a gyakran az európai hadszíntereken harcoló várúr otthon volt, megszapordtak a vendégek: a környék hatalmas erdői jó lehetőséget kínáltak a vadászatoknak. Forgách ménését messze földön is emlegették.

A házasságból három gyermek – Zsigmond, Rozália és Katica – született, közülük csak Zsigmond élte meg a felnőtt kort, de – különösen apjának – nagyon sok szomorúságot okozott lehetetlen életvitelével. Mindennapi életükben a vallás gyakorlása is jelen volt. A galgóci ferenceseket szívesen fogadták, és a templomuk mellé épített díszes kápolnát az e célra létrehozott alapítványból tartották fenn.

Galgócon a fiatalasszony, Esterházy Ágnes jól érezte magát. Gyermekeik nevelését ő felügyelte. Miután férje gyakran volt távol, szívesen fogadott vendégeket is. A temetvényi vár – ahol férje unokatestvére, Bercsényi Miklós élt családjával – közel esett, így azok lakói rendszeres látogatói voltak. Amit annál is szívesen megtettek, mert 1695-ben fényes nászt ültek: Bercsényi Miklós Galgócon ismerte és szerette meg Csáky István országbíró özvegyen maradt Krisztina lányát.

Járt a galgóci kastélyban Erdődy György grófné, és 1697-ben néhány napot itt töltött családjával a menekülő Rákóczi is. Később – 1703-ban, 1704-ben – szívesen időzött itt a fejedelem. A galgóci birtoknak azonban szomorú vége lett. Még a kuruc háború idején Herbeville osztrák tábornok hadai felgyújtották. Az udvar 1709-ben Wratislaw János cseh kancellárnak elzalogosította.

A hűtlenségi per során a Forgách-vagyon kikerült a család kezéből. III. Károly 1726-ban csak arról rendelkezett, hogy a szécsényi, a gácsi birtok egyes részei kerüljenek vissza a Forgách örökösök kezébe.⁽⁶⁾

A kurucokhoz csatlakozó Forgách Simon tettét (1704. március 20-án) a család, a kortársainak jó része is az eddigi neveltetésével való szembefordulásként, a hagyományoktól való „elhajlásként” értékelte, és tettéért elítélte.⁽⁷⁾

A kuruc katonák között

A főherceghez fűződő közeli kapcsolata a bécsi udvar irigyeit, ármánykodóit Forgách Simon ellen irányították. Talán ebben az egyre nehezedő helyzetében határozott úgy, hogy a többi, korábban osztrák szolgálatban állt tábornokhoz hasonlóan a kuruc katonák közt harcol tovább.⁽⁸⁾

Itt sem fogadta mindenki egyértelmű örömmel. Bercsényi Miklós – aki unokatestvére volt – alig egy hónappal megérkezése után (1704. ápr. 28-án) Rákóczinak küldött levélben azt írta, hogy „Kéri Jánostól hallotta a hírt az ifiabb király, József tudtával jött át a kurucokhoz azon szándékkal, hogy a magyarokat a királlyal kibékítse”.⁽⁹⁾

A kuruc tábornoki kar meghatározó személyiségei közel egy korosztályból kerültek ki. Károlyi Sándor 1705-ben még csak 27 éves, Esterházy Antal 29 éves, Ocskay László 25 éves, Forgách Simon 36 éves, maga a vezérő fejedeleme, Rákóczi is csak 29 éves volt. Mindehhez hozzátartozott, hogy a vezető elit a király által kinevezett főispán volt. Így Bercsényi Ungban, Forgách Borsodban, Károlyi Sándor Szatmárban és Rákóczi Sárosban töltötte be ezt a tisztséget. Bercsényi a maga negyven évével nehezen találta hangot társaival. Ingerlékeny magatartásával sok vihart kavart. Különösképpen Forgách Simonnal mérgesedett el a viszonya. A személyeskedésig elfajuló kapcsolatuk sokat ártott a hadi események előkészítésében, és azok végkifejletében egyaránt.

Forgáchot tábornokként vette át Rákóczi és nagy feladatok elvégzésével bízta meg. 1705. január 5-től a kuruc reguláris csapatok parancsnokaként, majd kassai főkapitányként szép katonai sikereket ért el: az előző év őszén Eger, Kassa, Eperjes labancjai hajoltak meg katonai tudása előtt. 1705-ben Szatmár, Medgyes, Kolozsvár, Szamosújvár került az általa vezetett csapatok jóvoltából kuruc fennhatóság alá.

A sikerek mellett azonban jelentős katonai kudarcok érték: 1704-ben a koroncói csatavesztés, 1706 nyarán Esztergom elvesztése volt különösen fájdalmas, amely Forgách beosztott tisztjeihez fűződő kiegyensúlyozatlan viszonya, illetőleg a vezénylő tábornok emberi hibái okoztak. Mindezek miatt is érdemes áttekintenünk, hogy Rákóczi miként vélekedett kuruccá lett tábornokáról. E témakörben megfogalmazott gondolatait legátfogóbban Emlékirataiban olvashatjuk.

A Rákóczi mozgalom gyors sikere a bécsi udvart is megdöbbsentette, ezért 1703. elején Forgáchot hazarendelte a felkelt magyarok ellen. Bécs úgy tapasztalta, hogy tábornokai közül „egyedül gróf Forgách Simon tábornagy – Győr helyettes parancsnoka – bízatta”, hogy a kuruc csapatoknak ellenáll.⁽¹⁰⁾

A kezdetek ilyen irányban mutattak, hiszen Ocskay László csapatait Schlick tábornokkal közösen Forgách megverte, és a győztesek ezek után Lévától kiindulva a bányavárosok ellen fordulhattak.⁽¹¹⁾

Bercsényi, Károlyi Sándorral együtt készülődött Forgách megtámadására. Rákóczi úgy emlékezett, hogy „annak rendetlen visszavonulásához Bercsényi gróf pedig inkább csinált aranyhidat a menekülő ellenségnek, mintsem hogy tapasztalatlan rosszul fegyelmezett katonaságával megtámadja ezeket a harcban edzett hadakat.”⁽¹²⁾

A kuruc kor hadtörténetét feldolgozó írárok pedig arról tudósítanak, hogy Bercsényi hadai Zólyomnál 1703. novemberében megfutamították Schlick és Forgách csapatait. Thaly Kálmán egyenesen azt írta, „Bercsényi úgy megverte őt, hogy Forgách Koháryval csak éjjel, puskatűzelés közt, futva, nagy bajjal szaladhatott el, mindene ott veszett: tábori málhája, vezetékek lovai” is.⁽¹³⁾

1704-ben Forgách átment a kurucok táborába. Az eseményt Rákóczi a következőkben örököltette meg: „Néhány nappal az után, visszatértem Eger ostromához (1704. áprilisában történhetett), megérkezett gróf Forgách Simon borsodi főispán, császári tábornagy. Ezt a főurat kora ifjúságom óta ismerem, és talán az egyedüli volt a magyar nagyurak között, akivel kapcsolatban voltam. Hűséget esküdött nekem, és elmesélte, milyen sérelmek érték a bécsi udvar részéről, amely hamis jelentések és gyanúsítások alapján éppen letartóztatta volna őt ha el nem menekül”.⁽¹⁴⁾

A valószínűsíthetően megtörtént királyi küldetésről nem esett szó. A későbbiekben pedig úgy vé-

lekedett a fejedelem, hogy „Forgách gróf személyében olyan tábornokot kaptam, aki eléggé járatos volt a hadviselésben és a lovasság vezetésében, és tudta hogyan kell a németekkel bántani. De konok, heves és indulatos volt, és megfoghatatlan ellenszenv vezette Bercsényivel szembe”.⁽¹⁵⁾

A tisztársai a koronói csatavesztés okát - ahol a kuruc gyalogság legjobban felfegyverezett szi-ne-java veszett el - abban látták, hogy Forgách előzetes magyarázat nélkül tárgyalást kezdett a szemben-álló Viard tábornokkal. Andrassy István szerint a tisztek „összejátszással gyanúsították Forgáchot, és teljesen elvesztették a bele helyezett bizalmukat”.⁽¹⁶⁾

A tisztársak értetlenül fogadták a gyalogság hadrendbe állításával kapcsolatos elképzelését. Már ekkor vizsgálatot és nyomozást kértek, de Rákóczi „nem tartotta elegendőnek tekintélyét, ismertségét, hogy törvényesen eljárjon ellene”.⁽¹⁷⁾

Az 1705. január és szeptember között betöltött erdélyi főparancsnokság sem hozott sikert Forgách számára. Az erdélyiek nem fogadták szívesen, mert indulatosnak tartották. A baj további baj-jal járt. Az idegen környezetben Forgách „részesegkedésre” adta magát, és borközi állapotában köteke-dett. A lovassággal boldogult, de a „gyalogságot nem ismerte”. Mindez miatt a rövid erdélyi tevékeny-sége rossz helyzetbe hozta az 1704. július 8-án erdélyi fejedelemmé megválasztott Rákóczit is. „Az er-délyiek idegent láttak Forgáchban, azt hitték uralkodni akar fölöttük, én pedig - írta Rákóczi - törvé-nyek ellen támogatom őt. Ha szemrehányást tettem Forgáchnak viselkedése miatt, csak olajat öntöt-tem a tüzre, mert nem válogatta meg sem szavait, sem panaszait a nyilvánosság előtt, ez pedig rossz hatást keltett.” Ráadásul amikor apródját - Tóth Andrást - személyes megbízottjaként tisztelgő látoga-tásra küldte ellenfeléhez, az Erdélyben csatázó Rabutinhoz és feleségéhez, betelt az erdélyiek pohara. Az ellenséggel minden udvariaskodó gesztust ők fölöslegesnek tartottak. Újra felvetődött ebből az irányból is a bizalmatlanság Forgách iránt.⁽¹⁸⁾

Később - 1705 őszén - az erdélyiek már a fejedelemben is gyanút akartak kelteni a tábornokkal szemben, az elégedetlenség nyílt kitörését csak Rákóczi személyes közbeavatkozása tudta megakadá-lyozni.⁽¹⁹⁾

A kuruc tábornokok közti viszályt azonban Rákóczi sem kerülhette el. Forgách és a kuruc vezér-ka - a változó összetételű haditanács, amelynek tagjai kötött leggyakrabban Bercsényi, Bottyán János, Esterházy Antal található - között a parancsnoki és a személyes viszony Esztergom ostromának elő-készítésekor - 1706. augusztus-október - és az ostrom idején szakítással fajult.

Bercsényi és Forgách között újra személyeskedéssé fajuló, ellenségeskedés alakult ki. Az utóbbi nem volt hajlandó tudomásul venni az előbbi utasításait, mondván az „nem főtábornoka a szövetkezett rendeknek”. Bercsényi nem „tudta megemésztetni” a rajta esett sérelmet, és nem fogadta el a fejedelem kompromisszumos, békítő álláspontját sem. A konfliktusba „belebetegedett” és reszketés fogta el min-den tagjában” úgy, hogy gyógykezelésre a lipótvári fürdőbe szállították.⁽²⁰⁾

Rákóczi, mélységes elkeseredését Forgách sértődős viselkedése miatt, amit a továbbiakban tanú-sított, így örökítette meg: „Forgách távol attól, hogy végrehajtsa parancsaimat, amelyeket akkor adtam neki, mikor Esztergomból elküldtem, Bazinba érkezett, fogadta Pozsony városának követeit, akik meg-állapodtak vele abban, hogy szabadon szürelhetnek. Ugyancsak megsarcolta a várost ahol tartózko-dott, s Modor és Szentgyörgy városokat is. Azután átment Ausztriába, elfoglalt egy kis fallal kerített vá-rost, amelyben tönkretette a Bareith dragonyosezredet. Elküldött nekem néhány zászlót, de Esztergom elveszett, pedig megmenhette volna, ha legalább felgyújtja azokat a raktárakat, amelyekből Starhemberg élelmezte magát. Átvettem a zászlókat és megjutalmaztam a tiszteket, akik hozta. Forgáchnak elrendeltem, hogy jöjjön hozzám Rozsnyó városába, Gömör megyébe, ahol az évvége előtt össze akartam hívni a szenátus ülését”.

Rákóczi soraiból mély csalódottság, megbántottság és elkeseredés egyaránt kiolvasható. Úgy tűnt, hogy ez a végső csepp, amely után a fejedelem az ellentmondásos Forgách irányában meghozta döntését.

A kortársak véleménye megoszlott Forgáchcsal kapcsolatosan. Ezt a magatartást a későbbiekben a korszak hadtörténetírása, de a Rákóczi kor politikai eseményeit összefoglaló nagy történeti művek

írói sem kerültek meg. Szekfű Gyula véleménye szerint a kuruc hadsereg szervezésében végzett szakértő munkája miatt Rákóczi, Bercsényi, Károlyi Sándor mögött foglalt helyet Forgách Simon, ki azonban gögössége miatt „sem vezértársaival, sem az alája adott országrészekkel nem tudott bánni, például Erdélyt aránylag nagy sereggel sem tudta megtartani”.⁽²¹⁾

Az azért fentiekhez hozzátartozik, hogy az erdélyi nagyurak meghatározó része félt tőle és egyben féltékeny is volt rá, ezért megtartani az országrészt csak állandó katonai ott tartózkodással lett volna lehetséges.

Markó Árpád Forgáchot „a kuruc sereg egyetlen képzett stratéga” minősítéssel jelölte meg, aki Rákóczit a reguláris hadsereg irányában mozdította el.⁽²²⁾

A tisztikar túlnyomó része – élén Bercsényivel – a keleti, a váratlan meglepetésen, a gyors rajtaütéseken alapuló hadviselés híve volt. Ez a felfogásbeli különbség volt az egyik lehetséges oka a Bercsényi – Forgách ellenségeségig menő szembe állásának is.

Markó úgy vélte: „Hiányzott a fejedelem oldala mellől valaki, – aki mint a mai hadsereg vezérkari főnöke – a fővezérrel, tehát Rákóczival közösen megbeszélte hadműveletek részintézkedéseit kidolgozta, és a vezénylő tábornokokat a fővezér szándéka szerint irányította volna. Erre az állásra lett volna megfelelő tábornoka – Forgách Simon gróf – de ez a kuruc vezér kiegyensúlyozatlan természete, főleg pedig Bercsényinek iránta táplált ellenszenvé miatt a sereg fővezetésében nem jutott szóhoz.”⁽²³⁾

A kuruc vezérkaron belül megmutatkozó irigységhez az is hozzájárulhatott, hogy 1705-ben Forgách volt a legképzettebb, legfegyelmeltebb reguláris lovasság parancsnoka.⁽²⁴⁾

A minősítéseken el kell gondolkodnunk. Be kell látnunk, hogy a szakmai irányultság kibékíthetetlen különbségekből adódó feszült helyzetek adhatták alapjait Forgách olykor önfejűnek tűnő, olykor érthetetlen döntéseinek. Az állandó bizonyítási kényszere, a ki nem mondott, vagy ki nem mondható gondolatok által gerjesztett feszültség, a katona logikája, a táborban jelenlévő alacsony szakmaiság, az egyébként sem könnyű természetű tábornokot sodorta a végzete felé.

A legújabb hadtörténeti mű is elismeri, hogy Forgách „jól képzett katona”, aki „származása és katonai tudása révén Rákóczi és Bercsényi után rögtön a harmadik helyet foglalta el”. A mű szerint nehezítette mindennapjait, hogy „a katonatársak árulással vádolták”. Mindez az eredendően meglévő impulzív, lobbánékony magatartását felerősítette.⁽²⁵⁾

Forgách tulajdonságának ellentmondásossága a szerzőre is átsugárzott, mert így folytatta: „A sok között jól megállta a helyét”, a ráosztott nagy feladatok azt igazolták, hogy „ambíciója nincs arányban tehetségével. Alkalmasabb személyek nem létében töltött be különböző országrészekben főparancsnoki tiszteket, s munkájának hatékonyságát egyéni gyengéi, határozatlansága, indulatossága, és hajlama a részegeskedésre rontották”,⁽²⁶⁾

Fogságban

A kortársak közül is sokakat meglepett, hogy Rákóczi az általa oly nagyra becsült tábornokot 1706. november 22-én Perényben elfogatta. Rákóczi kora ifjúságától ismerte Forgáchot, és szavai szerint „egyedüli volt a magyar urak között, akivel kapcsolatban” volt. Az esztergomi katonai vereségért, ahol Forgách nem az írásos parancsban foglaltak szerint cselekedett, őt okolták. Mindez oly nagy felháborodást váltott ki a kuruc vezérkarban, hogy Rákóczi az elfogatásáról szóló döntésre kényszerült. A haditanács ítélete elől így megmentette Forgáchot a fejedelem, aki továbbra is tisztelte tábornokát, és úgy gondolta, „mindaddig fogva tartja, míg gyökeres javulását nem tapasztalja”.⁽²⁷⁾

Az elfogatás körülményeiről olvassuk ismét a legilletékesebbet, Rákóczi Ferencet, aki a történetet így örökölte meg: „Miután szétozítottam hadaimat, melynek egyik részét Bercsényi a Vág felé vezette, Forgách egy faluban csatlakozott hozzám, ahol karabélyosaim ezredesével elfogattam őt, és egyik kocsimon Krasznahorka várába vitettem, ahol a két Andrásy tábornoknak – a vár urainak – beleegyezésével udvari csapataimból egy századot Forgách őrizetére ott hagytam. Elfogatását Bercsényi gróf-

nak tulajdonították, de Bercsényi a tervemet, csak végrehajtása után tudta meg, mert levélben tudósítottam róla. Ha a neheztelés vezetett volna Forgách ellen, már többször megérdemelte volna ezt a bánásmódot. De túl veszélyes lett volna megállni félúton ilyen szellemmel szemben, és csekély okokért hasonló eljárást követni. Annyi biztos, hogy már amikor írásban adtam neki parancsot, eltökéltem magam, hogy ha ezt nem hajtja végre, példát mutatok személyében. Amint a szenátus összegyűlt, közöltem vele Forgách letartóztatásának okait. Kijelentettem, nem az a szándékom, hogy törvényes eljárást indítsak ellene, mert a haditanács elitélné, és ez az ítélet bemocskolná családját. Igaz, hogy perének hasztalásáért a közvélemény engem kárhoztat majd. Lesznek akik azt mondják, bosszúból, vagy Bercsényi gróf kedvéért, vagy száz egyéb okból tartóztattam le, de elhatároztam, hogy inkább megvetem e nemtelen beszédeket, mintsem Forgáchot elitéltessem. Miután a szenátus elfogadta okaimat, Forgáchot a szepesi várba vittem, ahol Csáky grófnak, a vár urának egyetértésével helyőrséget tartottam. Forgách letartóztatása alatt titkon ármánykodott Lubomirskivel, aki hűbértikos volt annak a tizenhárom szepesi városnak, amelyet Zsigmond király elég mérsékelt összegért a lengyel köztársaságnak elzálogosított. Ezek a városok a szepesi vár szomszédságában fekszenek, ez a főúr, fivére a krakói várnagy feleségének, aki Lengyelországban oly nagylelkűen pártomat fogta, a bécsi udvarral csejt szőtt ellenem: megígérte Forgáchnak, hogy pártfogolja. Forgách módot talált rá, hogy kötélen a várfalról leereszkedjék, de a kötél elszakadt, Forgách kifecskült a csipőjét és élete végéig sántított. Az örök észrevették szökését, a várfal lábánál keresték, elfogták és visszavitték. Nagyobb biztonság okáért nem sokára munkácsi váramba vittem, ahol a háború végéig tisztességes fogságban maradt.”⁽²⁸⁾

Elfogatásáról még aznap, november 22-én levélben tudósította feleségét: „addig fáradoztam szívesen és hadakoztam a szabadságért, hogy rabságot nyerek. Nem tudom miért.” Továbbiakban olvasható: „Én magamat semmiben sem érzem (bűnösnek) mert a hazámnak ő nagyságánál egy gondolattal se vétettem... Mindent békével tűrnek, de tudom az sok nyelvek mocskát, azt fogják hirdetni, hogy árulója vagyok nemzetemnek”. Kérte feleségét, tegyen meg mindent – érzése szerint a nem sokáig tartó – raboskodásból való kiszabadítására.⁽²⁹⁾

A hírtől lesújtott Esterházy Ágnes ténylegesen sokat tett férje kiszabadításáért. November 30-án megkereste Bercsényit, és segítségét kérte. Ő mutatta meg a fejedelem hozzá írt levelét, amely bizonyította „a fogoly bűnösségét”. Ezt követően Forgách felesége valamennyi kuruc tábornok segítségét kérte. Hasztalan. Bercsényi a fejedelemnek írt levelében beszámolt mindenről. Szólt arról is, hogy „általában jól fogadják Forgách elfogását”. A levél megírását jó alkalomnak tekintette, hogy arról is beszámoljon: „azt beszélik, hogy titkárával leveleket küldött Stahremberghez, Bottyán nyíltan beszél bűnös dolgokat róla”. Esterházy Antal úgy vélekedett: „nem lesz jó elbocsátani, káros lenne a felkelés ügyére.”

De mások – Telekessy István egri püspök, Pyber László – sem segítették a hitvest, és a többség „napirendre tért” az ügy felett.

Esterházy Ágnes január elején folyamodott levélben Rákóczihoz, kérve „méltóztassék szokott kegyelmessége szerint ő kegyelmét elbocsátani, s az által keseredett szíveinket megvigasztalni.” Miután a fejedelemtől kitérő választ kapott, az ónodi országgyűlésre készülő rendek segítségével reménykedett. Az országos fórumon azonban nem tűzték vizsgálat tárgyává Forgách ügyét. Így hiába jelent ott meg Forgáchné gyermekkorú fiával együtt, könnyeivel sem hatotta meg a fontos tennivalókban elmerült rendeket. Esterházy Ágnes 1707 februárjában Bercsényiné segítségével és tanácsára álruhában „rendes, fekete fátyolos kurta-nemes menyecskének” öltözve Ungváron, otthonában látogatta meg a fejedelmet. Ez év májusában ismét Rákóczihoz fordult de nem talált meghallgatásra, csupán annyit tudott elérni, hogy 1707 októberében, közel egy év után, engedélyt kapott raboskodó férje meglátogatására. Pedig ennek lehetőségét a szökést követően betegeskedő Forgách a Bercsényihez küldött levélben is kérte.

A rabság második évében – 1708-ban – Forgáchné „hogy Rákóczi szívéhez közelebb férhessen, felajánlotta kedveskedésül családai kincseinek egy részét”, de ez sem volt eredményes. Ugyanez év július 13-án a tizenegy éves Zsiga fiukat a fejedelem kegyeibe ajánlva, kérte, a fejedelem: „neveljen belőle magának és a hazának jó szolgát.”

Az év őszén Munkácsan a fejedelem meglátogatta Forgáchot. Együtt ebédeltek, de azt követően

„a rab újra visszament a börtönbe”. Összességében mégis az állapítható meg, hogy Forgáchné akciói sikertelenek voltak. Olyannyira, hogy amikor 1710 júniusában Munkácson meg akarta látogatni férjét, Vay Ádám nem engedte hozzá „a fejedelem parancsára hivatkozva.”

Forgách Simon a raboskodás ideje alatt, a szökési kísérleten túl, személyiségéből következően, hol türelmesen, hol bűnbánóan, hol követelőzően, őrzőinek is nehezítve feladatát viselkedett. Magatartására azonban vallásos neveltetése volt hatással. Forgách a katonaévek alatt ugyan nem élt vallásosan. Kemény katona volt. A hangos szó, a káromkodó hangvétel sem állt távol tőle. amikor egy alkalommal még Rákóczi is szóvá tette, így replikázott vissza: „Nagyságos uram, úgymond, a katona olyan mint az apácák paripája, kit ha szépen kér az ember, vele nem boldogul, de ha káromkodással lát hozzá, megérölteti magát, s azt is elbíri amit elbírní nem remél”. A börtönben töltött idő alatt azonban sokat medítált, gondolkodott. Gyakran szerzetesruhát öltött, és ezekben a magányos óráiban „meghatóan szép imádságokat írt fia, neje, bajtársai részére”. Kempis Tamást, a szentírást, és más vallásos műveket olvasott.

A „csapongó kedélyvilága” azonban továbbra is jellemzője volt. A börtönnek kijelölt szobákat „rettentő bűdös szoros” helyiségnek tartotta. Különösen a szépesi várban átéltek miatt panaszkodott. Munkácson már – a fejedelem jóvoltából – szabadabban jöhetett, mehetett. Igaz azonban, hogy a várat nagyon őrizték. A börtönévek mindennapjait a barátainak, a feleségének küldött leveleiből megismerhettük. Már a szépesi várban megengedte neki a fejedelem, hogy Dobai nevű szolgája végezze a személye körül adódó munkát. Három évvel azután, hogy lenyíratta bajuszát, szakállát, a börtönben „helyes kis zsidó szakállt növesztett, olyan mint a körmöci arany, csak hogy ezüst szálcscák vannak benne”. Az idő eltöltését barátai is megkönnyítették. Apai barátja – Keczer Sándor – gyakran küldött neki finom aszúbort.

Feleségéhez írt – 1706. március 16-1 – leveléből megismerhettük egy heti étrendjét is:

„vasárnap: ebéd négy kis tál étel, vacsora collatio(összeállítás), hétfőn: nem vesz magához semmit, mert ezen napon esett rajta gyalázatos elfogatás, kedden: úgy étkezik mint vasárnap, szerdán: ebéd – vacsora collatio, csütörtökön: mint vasárnap, pénteken: ebéd - vacsora rendes, szombaton: nem evett sem ebédet, sem vacsorát”.

Unalomból „kis majorságot létesített, van csirkéje.” Rákóczi – különösen Munkácson – jobban gondoskodott Forgách ellátásáról. Napi költségeinek fedezésére 10 Ft-ot kapott. ezt a rab kevesellte a nagy drágaságra hivatkozással, és még azért is, mert a „bécsi lakajok mindegyike 2 Ft-t kap napjára, noha ott minden olcsóbb. Egy hordó bort megiszik havonként, az maga 40 forint, miből adjon bort, élelmet a borbély, a szakács és inasnak. Ha borbély a elhagyja, belepusztul, más szolgát a rabságba nem kap.”

Alkalmanként volt jó kedve. Hangulatát leggyakrabban a helyzete, a raboskodása végkimenetelének bizonytalansága miatti elkeseredés uralta.

1710. nyarán a kuruc csapatok súlyos veszteségeket szenvedtek. A pozsonyi országgyűlésen Rákóczit Bercsényit és társait hazaárulókká minősítették. A szabadságharc mellett végig kitartók között az ellentétek is csillapodni látszódtak. Forgách szabadon bocsátása is napirendre került, aki elismerte: büntetését megérdemelte és bocsánatot kért. Szavai szerint a továbbiakban „magát egészen Rákóczi jóindulatára bizza, úgy fog beszélni, hogy az Istent, fejedelmet, felebarátját és az országot ne sértse”.

A szabadon bocsátásakor rangjához illően, hogy rabot meg ne alázzák, kapta vissza kardját. 1710. november 10-én szabadult fogságából. Rövid ideig feleségével és gyerekével Szentmiklóson élt. 1711 elején Esterházy Antallal, Bercsényi Miklóssal és családjával együtt menekült Lengyelországba. ⁽³⁰⁾

Helyzetének ellentmondásosságát, személyiségének jelentőségét véltük abban látni, hogy 1711. márciusban Rákóczi, Bercsényi, Esterházy, Károlyi Sándor és Forgách Stryjben tanácskozott a békeszerződés feltételeiről, amelyet néhány hónap múltán közülünk csak Károlyi nem tartott magára nézve kötelezőnek. ⁽³¹⁾

Forgách Simonnak nem volt jó véleménye a kurucok hadi teljesítményéről. Nehezen tudta elfogadni a nem reguláris alakulatok harci és harc utáni állapotát. Számára érthetetlen volt, hogy akár győztes, akár vesztes csatát követően a hadviselt nép szétszéledt: vagy a hadizsákmányt vitte haza azért, vagy otthoni, más elfoglaltsága miatt kellett újra toborozni őket. Ebben megegyezett véleménye Rákócziéval, aki tarthatatlannak minősítette, hogy „különösen a kezdetben lehetetlen volt megakadályozni bármely haditény után a hadak szétszórását. Ha az ütközet szerencsés volt, hazatértek a hadizsákmánnyal, ha szerencsétlen ugyancsak hazatértek családjuk megvigasztalására.”⁽³²⁾

A haditudomány már a kurucokhoz kerülését megelőző időben is foglalkoztatta Forgáchot. 1690-ben írta első ilyen tartalmú művét Projektum (Tervezet) címmel, amelyben a török elleni hadviselés során megélt, saját tapasztalatait és tennivalóit foglalta össze. 1705-ben, már kuructábornokként hat fejezetből álló Emlékiratot adott át Rákóczinak, amelyben a kurucok haditevékenységével összefüggő megítéléseit írta le.⁽³³⁾

A megoldáson töprengve ismerte meg kéziratban Zrínyi Miklós törekvéseit, írásait, és teljességgel a hatásuk alá került. Különösen a Török áfium ellen való orvosság váltott ki maradandó élményt. Lemásolta és csataszünetben is azt olvasta. Saját költségén – 1705-ben – Symbolum... címmel kinyomtatta. A kiadás színhelyeit tekintve némi bizonytalanság tapasztalható. Korábbi feldolgozások írói úgy vélték Medgyesen, vagy Bártfán jelent meg e fontos mű,⁽³⁴⁾ a legújabban megjelent írások szerint Kolozsvárott „Tótfalusi Kis Miklós betűivel” nyomtatta ki.⁽³⁵⁾ Ő volt az, aki Rákóczival megismertette a művet. Ennek is tulajdonítható, hogy Rákóczi még jobban meggyőződött a hadsereg szervezésében vállalt célkitűzéseinek helyességében. Ezt követő intézkedéseiben felismerhető Zrínyi hatása. Forgách – Rákóczival együtt – korát megelőzően hangsúlyozta a gyalogság fontosságát, és nem értett egyet tisztjeivel, akik megvetették a gyalogos szolgálatot.⁽³⁶⁾

Szinte önálló dolgozatként kell értékelnünk a Zrínyi műhöz Forgách által írt előszót, amelyet Rákóczinak ajánlott. Az első soraiban azzal indokolta a mű megjelentetését, miszerint „már oly nyomorult sorsra jutott a szegény árva magyar nemzet, hogy senki a hadakozásról, annak módjáról, és hadi disciplináról nem is gondolhatott, sőt arról álmodozni sem merészlett, magát idegen nemzet oltalma alá vetvén”. További okként – mondandóját kifejezetten Rákóczihoz címezve – azt rögzítette Forgách: „fegyverre kelünk szabadságunk lött hatalmunk: de Nagyságod az, aki a Nagyméltóságú Bánnak vére lévén, nemcsak igyekszik a jó militaris disciplinát behozni, sőt parancsolja máris”. Azt kérte Rákóczitól, és remélte annak bekövetkeztét, hogy „ezen mi magyar nemzetünket a pogány (török) módra szokott hadakozástól elszoktassa, a szófogadást szívére tapassza, aki által a hadi jó rend és disciplina helyreállíttatik. Mely által., az idegen nemzet igájától megszabadítja”.

Forgách irattára nagyon gazdag, és forrásfajtákat tekintve is többretegű. Az azt feltáró Thaly Kálmán a szerző lelkialkatára nézve is hangsúlyozza azokat a „csattanós közmondásokat”, példabeszédeket, bibliai idézeteket magában foglaló terjedelmes gyűjtemény fontosságát.

Irodalmi ismereteinek gazdagságát jelezte a fogsága alatt elolvasott művek megőrzött jegyzéke. Témája szerint változatos, amely azt igazolta, hogy Forgáchnak a nehéz évek alatt, az olvasás élményét hangsúlyosan a vallásos művek jelentették. Kempis Tamás írásai mellett a Biblia, Jézus életéről írt könyvek, Illyés István katekizmus adja a nyomatékát állításunknak. Emellett Marcus Aurelius, és ma már kevésbé ismert szerzők által írt hadtudományi művek, német és francia szótárak, a családja – a Forgách és az Esterházy család – történetét taglaló feldolgozások, a magyarok történetéről, a szentek életéről – Szent Ignác, a lengyel szent Stanislav Kostka – írottak, vagyis véleményem szerint változatos tematikájú, széles érdeklődést mutató művek jelentették Forgách számára a frissítő olvasmányélményt. A más nyelven írott könyvekben olvasható ismeret megértése nem jelentett gondot számára, hiszen latinul, németül, franciául, lengyelül, valamint a „Galgóc vidéki tótok” nyelven kiválóan értett és beszélt.

Megírt és fennmaradt levelei és fogalmazványai hangsúlyossá tették a hadi tudományok iránti érdeklődését és fogékonyságát. Ezek jó része lényegében katonai szakmunka. Figyelemre méltóak vallás-erkölcsi elmélkedéseket, imádságokat tartalmazó írásai, és nem utolsósorban feleségéhez írt és megmaradt levelei. A levelekben részletesen beszámolt olvasmányairól, „jósálmairól”. Ezekben olvashattuk a tanulmányait elkezdő fiának, Zsigmondnak szóló erkölcsi tanulságokat, nevelési elveit érzékeltető verseit is.

Szabadulását követően, 1711. áprilisában már Lengyelországban jutott el hozzá a hír, hogy I. József (1705-1711) rövid uralkodás után meghalt. Rövid ideig úgy vélte megnyílt számára a hazafelé vezető út. A megváltozott helyzetben politikai röpiratot írt: „A veszélyes zűrzavarban habozó magyar elmenek tusakodása” címmel. A három részből álló mű egyrészt, az emigráció magyarhonba visszatérésének lehetőségét kutatta, továbbá úgy vélte, az új király megválasztásáig a nádorra szálló országigazgatásban kell orvosolni a magyar nemzet korábbi sérelmeit, még az új király koronázása előtt. Felfogása szerint, csak ebben az esetben állíthatóak helyre az ország jogai, csak ezután hangozhat el a bűdosók részéről a hűségnyilatkozat. Szólt továbbá az orosz segélyről, mérlegelte az esetleges külföldi beavatkozás lehetőségét. A nagyhatalmi erőviszonyok megváltozását érzékelve megfogalmazta: az orosz cár bécsi „médiáországa” amelyet a kuruc emigráció érdekében felvállalt nem járt eredménnyel.

Röpiratának az emigráció soraiból nem nyert támogatókat, hiszen ebben Károlyi Sándor szatmári álláspontja fogalmazódott meg. Ezért is érthető, hogy Rákóczi és Bercsényi a leírtakból kiolvasható szemlélettel nem azonosult. Az is tény, hogy maga az írója, Forgách Simon sem fogadta meg a leírt tanácsait, ő is továbbra is az emigrációt választotta.⁽³⁷⁾

Forgách Simon önálló hadtudományi munkákat is írt. Ezek nagyobb része kéziratban maradt. Legfontosabb művét, a Discursusokat a munkácsi rabságban írta, amely Kassán, talán 1710-ben megjelent névtelenül. Ezért is fordulhatott elő, hogy a XIX. század végéig Rákóczinak tulajdonították. A 35 fejezetből álló értekezés a politika, a gazdaság és a hadászat összefüggéseit vizsgálta, és egy új Magyarország alkotmányáról, intézményeiről vallott nézeteit rögzítette. Szenvedélyes dinasztiaellenes hangvétele különösen feltűnővé tette az írásait.⁽³⁸⁾

A dolgozat az 1848-as szabad sajtó indulása idején Császár Ferenc jóvoltából ismét megjelent, de szerzőjét továbbra is Rákóczinak vélték, és így is adták közre. Thaly Kálmán bizonyítását elfogadva, a következőkben megismerhetjük az elmélkedés tartalmát.

A harmincöt fejezet témái közt olvashattunk a királyokról, az érsekről, a palatinusról, az ország bírájáról, a tárnokmesterről, a kincstartóról, három országgenerálisról, a kúriamesterről, a főkomornáról, a főlovászmesterről, a főszakácsmesterről, a főpohárnokról, a fővadászról, a főkonyhamesterről, a főhírvivőről, az udvari ünnepségekről, az adókról és a hadiadókról, a nemesi fölkelésről, a címekről, a hadi tanácsról, a katonaság ellátásáról, a katonai szemlék fontosságáról, a főhadbíróról, fegyvermesterről, az igazgatás, a tájékoztatás, a nyilvántartás fontosságáról, a hadakról, a fizetésről és a ruházatról, a fegyverekről, az újoncokról, a hadtestről, a rézpénzről és annak szükségességéről, az ausztriai házról, a hadakozásról.

A bizonyító erejű minősítés szerint: „a szerző az egész magyar alkotmányos kormányformán és honvédelmi szervezeten végigmegegyez, csak hogy míg a közjogi és közigazgatási ügykörbe tartozó fejezetek igen rövidek, s ezekkel az író gyorsan végez, addig a hadügyszervezetnek, s a katonai adminisztrációnak minden phazisa nagyon tüzetesen, alaposan, szakszerűleg kifejti és megvitattatik, itt a szerző tapasztalatokban és tanácsadásokban bővelkedő, s maga lábán járó szakember. Minden sorából kiérzik a katona, a hadvezér. E körülmény is arra vall, hogy a munkát Forgách és nem Rákóczi írta, aki a kormányzat egyéb ágainak is ép oly alapos ismerője volt, mint a hadügyeknek”.

A továbbiakban Thaly Kálmán a bevezető elmélkedés konkrét eseteinek felsorolásával – a nagyszombati alkudozások (1706), az ónodi országgyűlés (1707) – példájával igazolta, hogy az ezekkel összefüggésben leírtak csak Forgáchra utalhattak. Thaly szerint a mű stílusa, „egész szelleme és írása” is Forgáchra vall. A mű fejezeteinek tüzetes megvizsgálása után abban erősödött meg, hogy ez a munka a „gróf legfigyelemre méltóbb irodalmi műve”.⁽³⁹⁾

Forgách és Nógrád

A Forgách család – mint ahogy szólottunk róla – kiterjedt birtokai, közéleti súlya révén többszö-
rösen érdekelt volt Nógrádban. Forgách Simon kezdetben Gácson, később a Vág völgyében lévő
Galgócon rendezte be a családi fészket. Birtokai közül többször, többet is elzálogosított, de a somoskői
területtől csak a királyi vagyonelkobzás fosztotta meg.⁽⁴⁰⁾

1705-ben megkezdődtek az országgyűlés előkészületei. Az országos hadi helyzet és a belpolitikai
viszonyok következtében Szécsényre esett a fejedelem választása. Rákóczi minden megyének küldött
meghívókat – az a magyar valóságból következett, hogy többnyire csak az északi megyék küldöttei ér-
keztek meg – és úgy döntött, hogy elhívatta „Erdélyből Forgách tábornokot, hogy neki se legyen
panasza”.⁽⁴¹⁾ Feltehetőleg a meghívást az is erősítette, hogy lényegében a Forgách birtokon került sor
az eseményre.

Az országos fórumot nagy pompával nyitották meg. Kajali Pál a katonaságra hivatkozva terjesz-
tette elő Rákóczi országfői méltóságra javasolt tervét. Az országgyűlésen a katonaság legjobb vezetői
is ott voltak. Gyürky Pál, Forgách Simon tábornok, Galambos Ferenc szatmári kapitány, Berthoty Fe-
renc kassai kapitány többé kevésbé Rádayék pártján álltak, ehhez a csoporthoz tartoztak.⁽⁴²⁾

1705. szeptember 18-19-én Bercsényi, Forgách, Esterházy valamennyi jelenlévő főúr, tiszte-
ség megesküdt, hogy megtartanak mindent, amit a „confoederalt magyarok végeznek”.⁽⁴³⁾

Az új államban létkérdés volt, hogy a hadsereget a központi hatalom támaszává alakítsák át.
Forgách a Katonai Törvénykönyv vitájában nagy aktivitással vett részt. Zrínyi nyomdokain haladva a
hadsereg belső fegyelmének erősítését szorgalmazta.⁽⁴⁴⁾

A sok megtárgyalt és megtárgyalandó javaslat között a katonaugyekben és az ország irányításá-
ban is első testület, a huszonnégy tagú szenátus megválasztása jelentős eredménye volt a Rákóczi párt-
ján állt rendeknek. E testületben a központi hatalom politikai bázisát erősítette, hogy a nógrádi Gyürky
Pál neve mellett a főrendek sorában Forgách Simont is ott találtuk.⁽⁴⁵⁾

Az 1705. szeptember 12 – október 3. között megtartott szécsényi országgyűlésen történtek azt
igazolták, hogy ekkorra Rákóczi feltétlen hívévé vált, akit „országfőként” tisztelt.⁽⁴⁶⁾

A nógrádi nemesség vonakodott a felkelés mellé állni. 1703. augusztusában vette kezdetét a ne-
mesek szervezkedése a „paraszt lázadókkal szemben. Losoncon kezdtek gyülekezni, és miután I. Lipót
(1658–1705) elengedte a vármegye adóját, a gyülekezők hűek maradtak a királyhoz. Az 1703. szeptem-
ber 4-i gácsi gyűlésükön úgy határoztak, hogy a nemesség családostul húzódjék Gács és Kékkő várába.
Ekkor Forgách Simon császári tábornoktól 50 hajdút kértek Gács védelmére, mivel 320 nemesi felke-
lő besorozt a várba.⁽⁴⁷⁾ Ebből a helyzetükből csak úgy láttak kitörést, hogy 1703. október 15-én, – kel-
letlenül – hűségesküt tettek Rákóczinak.⁽⁴⁸⁾

Rákóczi 1706 tavaszán ismét Nógrádban járt. Ekkor csapataival vonult át a megyén. Ismét
Szécsényben szállt meg, és ekkor értesülhetett a megyei tisztújító közgyűlés előkészületeiről és annak
irányításával és lebonyolításával Forgách Simont bízta meg. A megye a május 6-án kelt levelében más
fejedelmi biztost kért, amelyet Rákóczi nem teljesített. Tudott, hogy ekkor Forgách Simon testvére,
Ádám volt Nógrád főispánja. Így valószínű, hogy a kuruc tábornok nem nagy lelkesedéssel gondolt e
feladatra. Mégis meglepődhetett a megyei rendek személyét elutasító magatartásán. Megbántódásának
– és egyben a közgyűlésen megjelentek lebecsülésének – úgy adott nyilvánosságot, hogy maga helyett
titkárá, Ziska Ferencet küldte el a tisztújító közgyűlésre.⁽⁴⁹⁾

Ez az epizód is jelezhetette, Forgách Simon és a megyei urak viszonya közel sem volt harmonikus.
A széles látókörű főúr és a Rákóczihoz csak némi habozást követően csatlakozott

megyei hatalmasságok nem találtak közös hangot. Az akkor már a világ megújításán fáradozó, de
az e tájról származó Forgách, és a megyei nemesség hűvös viszonya tartósan fennmaradt.

A feltárló titok

A szatmári békét (1711. május 1.) követő időszakban a Rákóczihoz hű kuruc vezérek az európai politikai hatalmi érdekek szerint hányódtak Lengyelország, Franciaország és végül Törökország határai között.

A hontalanság érzése fokozatosan uralkodott el rajtuk. 1716-ban még többen a régi kuruc vezérek közül – így Forgách Simon is – úgy vélték, a várhatóan kitörő osztrák – török háború esetleges török győzelme lehetőséget teremt arra, hogy újra láthassák hazájukat. Szomorúan kellett tapasztalniuk, hogy minden remény a hiábavalóságon nyugodott.

1718. június 21-én elfogadott pozsereváci béke Forgáchnak is megtiltotta még a török földre lépést is. De ha már megtette, akkor legalább Kis-Ázsiába kapjon – a többi magyar emigránssal együtt – szálláshelyet. A száműzetés utolsó állomására – Rodostóba – az „öreg Forgách tábornok” könnyelmű fiával, Zsigmonddal érkezett. Az öreg és a fiatal gróf elkísérte Rákóczit. Forgách nyughatatlan természetűe újabb, számára nehezítő helyzeteket okozott. A kurucokhoz érkező Vierunt francia követet meglatogatva azt arra kérte: járja ki részére a császár kegyelmét, hogy „magyar földön, kolostorban fejezhesse be életét, elkobzott birtokait nem kívánja vissza”. A francia követnél tett látogatása nem maradhatott titokban. A magyar csoportban közismertté vált annak témája is. A külön utakat kereső Forgách és Bercsényi viszonya éppen emiatt újra elromlott, sőt kapcsolatuk kiéleződött. A mindig is érzékeny Forgách egyre nehezebben tűrte annak „kíméletlen szúrásait”. A helyzet végül is úgy oldódott meg, hogy 1721 januárjában a török porta engedélyezte Forgáchnak, mehet Lengyelországba. A források szerint az „öreg – ekkor Forgách 52 éves volt – még fél évnél is tovább kétségbe hányódott, míg el tudta magát szánni Rákóczi elhagyására”.⁽⁵⁰⁾

A nagyhatalmak megegyezése, tehát 1720. áprilisától Rodostóban jelölte ki a Rákóczi-udvar végleges lakóhelyét. A Rákóczival odaérkező Forgách Simon ezt az alkalmat használta ki, hogy könnyítsen lelkén. Az eseményt Rákóczi Emlékiratában a következőképp örökitette meg: „Csak a háború befejezése után, Törökországban vallotta be nekem, (t.i. Forgách) hogy József, az akkori római király beleegyezésével állt pártomra. Ez a fejedelem megbízta meg őt, hogy bármilyen módon tartsa vissza a nemzetet egy új király választásától és a nemzet kérje meg apját (I. Lipótot), hogy még életében adja át fiának (későbbi I. Józsefnek) a magyar koronát. Ha akkor felfedte volna nekem szándékát, bennem is, a nemzetben is nagy hajlamot talált volna e terv pártolására”.⁽⁵¹⁾

A kurucokhoz kerülésének okait és körülményeit némileg másképp is elmondta Forgách. 1714. június 13-án Zulkván írt levelében, amelyet Miller Boldizsár páterhez, az özvegy királyné gyóntatójához írt, a következőket olvashattuk. A császári udvarban tapasztalt ármánykodás miatt kelt útra, hogy birtokára menjen és onnan védje meg ártatlanságát. „Azonban utamban Rákóczi fejedelem hadainak kezébe estem, kik engem hozzája vittenek... kérvén ötet, engedjen jószágaimba menni... mert én az fölséges austriai háznak hívségétől soha nem akarok elállni. De azt felele vala, hogy ő sem fogott az fölséges austriai ház ellen fegyvert, ha nem... az országnak szabadságát gázolják, és az egész országot injurialják, azért nem egyéb volna a célja, minthogy a magyar viszonyok helyreálljanak a fölséges ház szárnyai alatt. Ezt énnékem deklarálván, kívánta, mint hazánk törvényeihez hites obligált főispánt, hogy én is confederáljak vele, másként énrólam kintelenítetni fog más deliberatit (megfontolást) venni. Látván tehát sorsoamat, gondolkodtam, talán ezen fegyverkezésnek az ő felsége és haza javára lecsendesítése inkább fog használni csekély személyemnek szabados, mintsem rabságos volta.” A levélben leírtak szerint azt gondolta, Rákóczi tettét „istentelen, törvénytelen” akcióként minősítve sikert fog elérni, és javainak visszaszerzésében is reménykedhet. Egyik várakozása sem hozott eredményt számára.

Ha ez utóbbi szempont miatt határozta el levele megírását, azt csak családjá további sorsa miatti aggodalom vezethette. A négy évvel később, 1718. márciusában Bercsényihez írt sorai azt igazolták – miután az ott olvashatók szerint kész tovább harcolni az emigráns csapatok tagjaként – a magyar sors nyugvópontra kerülését ő nem mástól, mint a Rákóczi vezette politikusoktól várta.⁽⁵²⁾

A magyar történetírás az extrémnek minősíthető esetet nagy realitással kezelte. Nem hangsúlyozta túl a megtörténtekeket, az információt, az abban megjelenő kétségeket tudomásul vette, és olyan tényként kezelte, mint amelynek így vagy úgy történő végleges eldöntésére kellő hiteles bizonyítéka nincs, de elhallgatni sem kívánta. A magyar közvélemény, akiknek tagjai az iskolai tankönyvekből merítik bizonyos mennyiségű történelmi ismereteiket nem, vagy alig tud az események e vonulatáról.

A Rákóczi kor történetének közismert kutatója, Thaly Kálmán szolt a törtétekről. Azt írta: „József 1704 elején, midőn Rákóczi csapatai Bécs külvárosában jártak, a bajor választófejedelem hadai pedig Lincznél, a dynastia uralmának végpusztulásától tartván, hajlandó volt atyja ellen oly módon fellépni, miként egykor Mátyás főherceg, bátyja II. Rudolf császár ellen tette volt. S ezt akarván titkon tudtára adatni Rákóczinak – kit személye szerint mindig kedvelt – hogy kívánják a magyarok királyukul őt, a már úgys koronázott királyt, ő nem vétett ellenük, miként atyja, és biztosítja őket, hogy szorosán az ország törvényei szerint fog uralkodni. E fontos üzenet átadásával először gr. Kéry János főlovászmestert bízta volt meg, de az rettegven Leopold haragjától, nem mert vállalkozni, ekkor I. József Forgáchoz fordult... Nem lehetetlen, hogy e nagy dologrul a király öccsének, Károly főhercegnek is volt tudomása, legalább Forgáchnak az emigrációból írt két levele, Pálffy Miklós nádor, s Koháry István országbíróhoz, ilyen következtetést enged.” Tudjuk, Forgách nem adta át időben az üzenetet. Így eljártszotta a király bizalmát és „magát ezáltal oly súlyosan compromitolá, hogy míg I. József élt, az Austriai Ház uralma alá vissza nem térhetett.”⁽⁵³⁾

A megbízásról – miután az valószínű szóban történt – nem maradt fenn közvetlen forrásértékű, objektívnek nevezhető írás. Ennek ellenére a történetírók más része sem zárta ki azt, hogy a megbízás megtörtént. Szekfü Gyula szerint amikor „1705-ben a 27 éves I. József lépett a trónra, már atyja életében kész volt köztetíteni, s a magyarok gravamenjeit (sérrelmeit) orvosolni. Sőt, ha Forgách Simon tábornok utólagos elbeszélésének hitelt adhatunk, volt idő, amikor atyjának akcióképtelenségén elkeseredve maga akart a felkelés élére állni.”⁽⁵⁴⁾

A józsefi megbízás lehetőségességét a hadtörténeti feldolgozások sem zárták ki. A legújabbban az olvasható: „Forgách átpártolásának indító okai még ma sincsenek tisztázva. Úgy látszik József tudtával állt át, s az ifjabb király azzal bízta meg, hogy a kurucok között az ő személyes érdekeit képviselje. Forgách azonban ennek a megbízásnak nem tett eleget.”⁽⁵⁵⁾

Az életpálya vége

A gróf a munkácsi rabságból szabadulását követően Szentmiklóstra, majd Galgócra ment. A néhány hónapos – 1710. november – 1711 február közötti – ott tartózkodásáról keveset tudunk. Ennek egyik valószínű oka az lehetett, hogy hosszú idő után ismét családja körében tölthette az időt, amelybe – bármennyire is szerette Forgách a nagy nyilvánosságot – nem fért a társasági élet, a vendégeskedés. A néhány hónapos zárkózott életüket befolyásolhatta az egyre terjedő pestis is. A politika szereplőivel azonban valószínűleg kapcsolatot tartott. A felkelés sorsa a végső beteljesedés állomásához érkezett, így Forgách és családja osztozott ebben. Rákóczi megengedte neki, hogy válasszon: vagy megvárja idehaza, vagy a nagyobb biztonságot jelentő Lengyelország legyen új otthona. Forgách ez utóbbit választotta, és feleségével, fiával együtt Lengyelországba költözött. „Nagy kísérettel, öregpodgyással ment: egy csomó régi szolgáját, paripáit, hintait, gyöngyös portékát vitt magával.” Sobiesky, III. János király fia, Constantin herceg megkedvelte és számokleski, később zulkwai birtokán „szállást adott a bűjdosónak.”⁽⁵⁶⁾

Kétségei a Zulkwán töltött időben növekedtek. Félt a magánytól, de attól is tartott, hogy ha a többi emigránshoz csatlakozik, a bécsi udvar számára feltűnőbb és jobban szemmel tarthatóvá válik. De nem fogadta el azt a cári ajánlatot sem, amely terjedelmes földbirtokot ajánlott fel neki Ukrajnában. Ennek elfogadásától még Esterházy Antalt és Csáky Mihályt – akikkel az emigrációs évek kezdetén a leggyakrabban együtt volt – is lebeszélte. Helyzetük megoldását ő véglegesen hazatérésükben lát-

ta. Nem akarta tudomásul venni, hogy ez lehetetlen. Pedig az új urak már felosztották birtokait: Galgóc, a nógrádi, a hevesi, a borsodi vagyon már más kezén volt: Gróf Erdődy György országbíró, gróf Wratislaw János cseh kancellár, gróf Zindendorf miniszter irányította a birtok életét.⁽⁵⁷⁾

Az e kérdésben realisabban látó Esterházy Antal arra figyelmeztette: nehogy közel menjen birtokaihoz, mert „akik adományul kapták a jószágokat, banditákat fogadhatnak életük ellen.”⁽⁵⁸⁾

Közben súlyosan megbetegedett. Köszvénye lassan, de egyre kíméletlenebbül lett úrrá a hajdani délceg úr testén. Betegen is vagyona visszaszerzésében reménykedve, széles családi kapcsolatait is felhasználta az ügye érdekében. I. József halálát követően hihetetlen gyermeki naivitással bízott az amnesztiában. Csalódnia kellett.

Mindennapi főúri lét biztosítása érdekében különböző lengyel főuraknak – így a fennmaradt lista alapján tudunk arról, hogy – Wissnioweczky hercegnek az alábbi kincset érő tárgyait adta el:

„Egy széles aranyos szerszám, becsára	300 forint
Egy pikkelyes aranyos szerszám	100 forint
Egy aranyos rubintos szerszám	300 forint
Két pár tiszta ezüst kengyel 128 bécsi lat	128 forint
Két pár aranyos ezüst török kengyel 160 bécsi lat	160 forint
Köves aranyos kard	300 forint
Egy vörös bársonyos czafrang aranyos selyem rojtokkal	150 forint
Skofiummal (hímzésre használt arany szál. H.I.)	
tűzött czafrang szekfü könnyű posztón	120 forint
Egy aranyos vörös bársony arannyal és ezüsttel varrott czafrang	120 forint
Egy tiszta aranyos skofiummal varrott czafrang	120 forint.” ⁽⁵⁹⁾

Szinte vég nélküli azon családi ékszerek, fontos iratok lajstroma, amelyeket zálogba adott. Kardok, étkészletek gazdag tárháza került hitelezői kezére.

1718 és 1721 között élt a fejedelem mellett a jenikői, később a rodostói táborban. Forgách Simon öntörvényű szellemisége, alkata nem tudta hosszabb ideig elviselni a rodostói emigránsok zárt világát, kisszerű konfliktusokkal terhelt, számára belterjesnek tűnő életét. A felajánlott – birtok nélküli – bécsi kegyelmet nem fogadta el, mondván: ő igazi kuruccá lett.

1721 nyarától már Lengyelországban élt. Az odakerülése pontos körülményeit nem ismerjük. Rákóczi közbenjárására 8000 livres járadékot adott neki XIV. Lajos.⁽⁶⁰⁾ Ebből, és személyes ékszereinek, katonai disztárgyainak, a család levelezésének, iratainak eladásából élt családjával a kis zulkwai birtokán. Túlélte örökös riválisának, Bercsényinek halálát (1725. november 6.), akivel az emigráció éveiben lényegében megbékélt.

Fia tíz évvel élte túl apját. Teljesen elzüllött. Megmaradt értéktárgyaikat a leMBERGI zsidóknál elzálogosította. Felesége halálának körülményeiről semmit sem tudunk. Forgách Simon hosszan tartó, súlyos betegség után, 1730-ban halt meg Zulkván, bár arra is van adat, hogy élete utolsó éveiben magányosan – felesége korábban halt meg – Wissnioweczky herceg Lemberg közelében lévő birtokán élt és ott is halt meg.⁽⁶¹⁾ A rendkívül büszke főúr, a valódi oligarcha vagyonából kisemmizve, szegénységben mindenkitől elfeledve távozott az élők sorából.

1740-ben család Darvas Pált küldte Lengyelországba azért, hogy a családi kincsek hollétét kutassa fel. Nem járt eredménnyel.⁽⁶²⁾ 1746-ban – egy véletlen során Jávorka Ádám kuruc ezredes hagyatékában – találták meg az öt nehéz ládába zárt Forgách levéltár iratait, és a család levelezését.⁽⁶³⁾

Forgách Simon életútja igazolja, hogy a kor tehetséges, felkészült, fiatal politikus generációja nem talált végleges megoldást a magyarság sorskérdésének rendezésére. Személyes tudásuk, tehetségük ellenére felörlődtek az európai hatalmak érdekeinek malomkövein.

1. Bártfai Szabó László: A Hunt - Paznan nemzetségbeli Forgách család története. Esztergom, 1910. 509.p., 510.p., 546.p., 604.p.
Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. III. Pest, 1858. 207.p.
Mocsáry Antal. Nemes Nógrád megyének históriai, geográfiai és statisztikai ismertetése. IV. Pest, 1826. 218.p.
Szinyei József: Magyar írók élete és munkái, III. Bp., 1894. 641.p.
Szvircsek Ferenc: Gróf Forgách Antal. Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve, 1999. XXIII. 180.p.
Nógrád megye története. (szerk.: Borovszky Samu) Bp., 1911. 596.p.
2. Thaly Kálmán: Ghymesí gróf Forgách Simon. Századok, 1882. VII. Füzet első közlemény. 529.p.
3. Uo. 53.0.p., 531.p.
4. Uo. 532.p.
5. Bártfai Szabó: im. 509-510.p.
6. Uo. 509., 511., 586., 587., 590.p.
7. Mocsáry. im. 218.p.
8. Thaly K.: im. 531.p.
9. Bártfai Szabó, im. 752.p.
10. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Archivum Rákócziánium I. Bp., 1978. 318.p. (továbbiakban Emlékiratok)
11. Uo.
12. Uo. 319.p. Zólyomi vereségként tartja számon a legújabb hadtörténeti összefoglaló is. Magyarország hadtörténete. Főszerk.: Liptai Ervin. Bp. 1984. 344.p.
13. Thaly K.: im. 531.p., Emlékiratok 487.p.
14. Emlékiratok. 333.p.
15. Uo. 334.p., 336.p.
16. Uo. 335.p.
17. Uo. 341.p.
18. Uo. 349.p., 351.p.
19. Uo. 367.p.
20. Uo. 378-379.p.
21. Hóman Bálint-Szekfű Gyula: Magyar történet IV. Bp. 1935. 292.p.
22. Rákóczi Emlékkönyv. I. Bp. 1935. Markó Árpád: Rákóczi, mint hadvezér 330.p.
23. Uo. 334.p.
24. Uo. 335.p.
25. Magyarország hadtörténete. Heckenast Gusztáv: A Rákóczi szabadságharc. 354. p.
26. Uo. 365.p.
27. Bártfai Szabó: 606.p.
28. Emlékiratok 385.p.
29. Bártfai Szabó: 530-532.p.
30. Börtönéveit, levelezését részletesen feldolgozta: Bártfai Szabó: i.m. 530-548.p. 606-608.p.; a katonai magatartásra utaló aforizma: A szécsényi országgyűlés 1705-ben. Szécsény, 1995. (szerk.: Praznovszky Mihály) R. Várkonyi Ágnes: Rendhagyó országgyűlés Szécsényben 1705-ben. 39.p.
31. Emlékiratok 506.p.
32. Uo. 336.p.
33. Magyar irodalom története III. Szerk.: Klaniczay Tibor. Bp., 1964. 365.p.

34. Thaly Kálmán: Ghymes gróf Forgách Simon mint író. Századok. 1882. 532.p.
35. Magyar irodalom története III. 365.p.
36. Markó Árpád im. 331.p.
37. Thaly K.: im. Századok, 1882. 533-534., 535., 536-538., 616., 619., 626., 629.p.
38. Magyar irodalom története III. 266.p.
39. Thaly K.: im. 542-554.p.
40. Mocsáry A.: im. 220.p.
41. Emlékiratok. 363.p.
42. R. Várkonyi Á.: im. 28.p.
43. Uo. 31.p.
44. Uo. 41.p.
45. Uo. 45., 440.p.
46. Uo. 156.p.
47. Belitzky János: A török kiűzetésétől a polgári forradalomig. Nógrád megye története. Salgótarján, 1972. 218.p.
48. Emlékiratok 487.p.
49. Belitzky J.: 223.p.
50. Szekfű Gyula: A száműzött Rákóczi. Holnap. 1993. 63., 71., 127., 167., 194., 197.p.
51. Emlékiratok 333.p.
52. Bártfai Szabó: im. 556-557.p.
53. Thaly K.: im. 551-552.p.
54. Hóman-Szekfű im. IV. 229.p.
55. Magyarország hadtörténete I. 348.p.
56. Thaly K.: im. 625-626.p.
57. Uo. 632.p.
58. Bártfai Szabó: im. 552.p.
59. Uo. 550.p.
60. Uo. 558.p.
61. Uo. 634.p.
62. Uo. 559.p.
63. Thaly Kálmán: Jávorka ezredes a gróf Forgách és Rákóczi levéltár. Századok, 1888. 400-401.p.

A jobbágyi kolerafelkelés 1831-ben

Horváth László

A Gyöngyöspata monográfia adatgyűjtése során ritka forrás került elő a térség 1831. évi kolera-járványának lefolyásáról, a parasztmegmozdulások intenzitásáról. Grieger Ferenc patai „plébánus” 1822 és 1838 között amolyan naplót vezetett az utána következő papi nemzedékek számára. A plébánián mindmáig őrzött *Protocollum Liber Patensis Congregationis Sancti Patris Francisci Sumptibus Cordigeror Comparatus* 1742-ben megnyitott, majd hamarosan felhagyott vaskos kötet üresen hagyott lapjaira rózta a magányos és érzékeny plébános gondolatait, a főesperesség történeteit, a mindennapok izgalmait. Az elsődlegesen patai ügyekkel foglalkozó napló az 1831 évi nagy járvány leírásánál kifejezetten kitér a pásztói, tari és főleg a jobbágyi eseményekre. Bejegyzései nagyjából az eseményekkel egy időben születtek, közvetlen a történések hatására, nem az utólagos értékelések, állásfoglalások vezették a tollát.

Az ázsiai eredetű új, pusztító, félelmetes járvány, a kolera 1830 őszére érte el Moszkvát, majd a lengyel-orosz háború „segítségével” betört Lengyelországba, Galiciába. A szomszédban tomboló kór hatására az osztrák kormányzat még 1830 telén lezárta az északi magyar határt, de 1831 tavaszán, mikor megtorpanni látszott a kolera, feloldották a határzárát.⁽¹⁾ A májusi visszaállításakor a lépéssel már tragikusan megkésték, az északkeleti megyékben kitört a veszedelem, s újabb és újabb belső zárvonalak ellenére rohamosan terjedt. A betegség térhódítása szoros kapcsolatban lehetett az ország belső áruforgalmával és a munkaerő vándorlásával, mert korántsem egyenletesen terjedt. Megkímélt egész vidékeket, elzártságban élő falvak és városok egész sorát, míg máshol egyre délibb előfordulásokat is jelentettek. Az ország nyugati részén jó megoldásnak tűnt a Duna vonalának vigyázása, a hajóhidat szétbontották, a révátelést Pozsonytól Pestig vigyázták, de a mi térségünkben ilyen markáns terepakadályal nem lehetett a járváynak útját állni. Júliusban a Mátrától északra üttette föl a fejét a vész, de hamarosan már az Esztergom–Vác–Hatvan zárvonalat szerették volna csak tartani.⁽²⁾

Egy halálos betegséget terjesztő ragály önmagában is elég nagy csapás, de a magas halandóság mellett még az éhínség, sőt az éhhalál rémét is előre vetítette. Bár számtalan új gyógyszerrel, fertőtlenítőanyaggal, füstöléssel kísérleteztek, a legmegbízhatóbb eszköznek a karantén és a vesztégzár tűnt. A községek bezárkóztak, még a legsürgősebb mezei munkára sem mehetett el senki. Leállt a közlekedés, megszűnt a kereskedelem, s ahogy Grieger Ferenc feljegyzései is kiemelik, az Alföldre járó aratok – kik a család egész évi gabonáját ott keresték volna meg –, vagy megrekedtek vándorútjukon, vagy el sem indulhattak.

A tétlenségre kárhoztatott, elkeseredett, éhező, tömegsirokat ásó végítélet-hangulatú és félelemtől elvakult emberek kirobbantották a Dózsa-féle parasztfelkelés óta Magyarország legnagyobb parasztlázadását. A lélektani hátteret a járvány biztosította, hisz az Észak-Magyarországon elpusztult mintegy negyedmillió áldozat önmagában sokkot jelentett a kortársaknak. A kolera 536 517 embert támadott meg, s 44 % -uk, 237 641 fő meg is halt. Az ország sokkal több embert veszített így, mint a francia háborúk negyedszázada alatt.⁽³⁾ De a további tragédiát az okozta, hogy a preventív célzattal beadott, kutakba szórt bizmutpor s a dezinficiálásra használt klórmész túladagolása több helyen mérgezőes haláleseteket is előidézett.⁽⁴⁾ A járványtól amúgy is rettegő, bizalmatlan jobbágyok hamar megtalálták minden gondjuk „tetteseit” az urakat, kik ily módon akarnák kiirtani a jobbágyokat a szállongó

hírek szerint. A járvány nagyobb területre terjedt ki, maga a parasztfelkelés csak öt felvidéki megyére, Zemplén, Abaúj, Sáros, Szepes és Gömör vidékére, hol a parasztság összetétele miatt még némileg nemzetiségi jeleget is öltött a megmozdulás.⁽⁵⁾

Ha a kiobbant lázadás intenzitását a Dózsa felkeléshez hasonlítottam, a megtorlást is hasonlíthatom a Dózsaék leverését követő bosszúálláshoz. A „piszkos munkát” már az adott megyék megretent és bosszúszomjas nemessége elvégezte 1831 augusztusában, de még az öt megyére kiterjedő statárium feloldása után is hozott Eötvös Ignác báró, királyi biztos 119 halálos ítéletet. További 4000 embert ítéltek börtönre, s a vidéken suhogott a vessző, zúgott a bot.⁽⁶⁾

Grieger Ferenc plébános feljegyzéseiben részletesen foglalkozik az „epekórság” vagy „ragadványos epemirigy” ellenszereivel, a védekezés gyógymódjával. 1831-ben nemcsak ő tapogatózott a sötétben, hanem a magyarországi orvostudomány is. Ennek ellenére a felkelők által még tudatos népirtással is megvádolt magyar közegészségügyi szervezet mindent elkövetett a kór leküzdésére. Nemcsak a legkiválóbb hazai orvosok figyelme fordult a betegség felé, próbálták a védekezés lehetőségeit megállapítani, a megfelelő terápiás eljárást kidolgozni, de a névtelenségbe temetkezett korabeli vármegyei és városi fizikusok, sebészek, magánorvosok is tiszteletreméltó önfeláldozást mutattak. A kolera elleni védekezés terén id. Lenhossék Mihály, Pólya József és Echstein Frigyes végzett úttörő munkát.⁽⁷⁾ Híres a müncheni Pettenhofer önmagán végrehajtott kísérlete, mellyel azt bizonyította, hogy a vírus jelenléte mellett a betegség kifejlődéséhez szükség van a nem megfelelő közegészségügyi állapotra és a leromlott, alultáplált szervezetre.⁽⁸⁾

A XVIII. századi pestisvéseket követően évtizedekig szüneteltek Magyarországon a nagyobb járványok. A kolera teljesen új és ismeretlen betegségként ütötte föl a fejét 1831-ben. A kór már javában tombolt az országban, mikor az orvosok és a hatóságok még arról vitakoztak, hogy fertőző-e a betegség. Hosszú ideig tartotta magát a müncheni orvosiskola álláspontja, amely szerint a kolera nem ragályos, hanem széthurcolható, „transzportálható” betegség. Ezen felfogást követte az a közigazgatási védekezés, mely szándékosan zárt el falvakat, családokat, embereket a külvilágtól, azon téves hitből kiindulva, hogy a kolerát ember adja át embernek.

Bebizonyosodott, hogy az ázsiai kolera (cholera asiatica) igen súlyos fertőző betegség. Kórokozója (vibrio cholera, vibrio comma) szájon át terjed és a bél lúgos közegében gyorsan szaporodva toxinokat termel, amelyek felszívódva súlyosan károsítják a központi és vegetatív idegrendszert. A jellemző tünetek súlyos esetben gyorsan követik egymást, a csillapíthatatlan hasmenés, rizslé-szerű széklet, nagyfokú hányás, ájulás, a test lehűlése és a szervezet vízháztartásának felborulásával órák alatt bekövetkezik a cyanosis, görcsös állapot, delírium és halál. A betegség kórokozóját elsősorban a megbetegedett személy széklete terjeszti, de igencsak elősegíti az ivóvíz szennyezettsége, a higiénia hiánya, étrendi, magatartási szokások.⁽⁹⁾

Nógrád vármegye a járvány tanulmányozása céljából Baintner Ferenc vármegyei második főorvost Rimaszombatba küldte, egyúttal a szomszédos, Heves, Borsod és Gömör vármegyével a közlekedést teljesen leállította. A megye határán mindenütt fegyveresek őrködtek, s az érkező utasokat 10-20 napra sebtében felállított veszteglő intézetekbe utasították. Betiltottak minden csoportosulást, elmaradtak a búcsúk, de még a mátraverebélyi Szentkúthoz való zarándoklást is megtiltották. Az intézkedések azonban megkéstek. Balassagyarmaton és több községben már július 13-án fellépett a kór. A Losoncra áthelyezett gyűléseken megyei járványbizottságot választottak, betiltották a templomi istentiszteleteket. Július 19-től minden községben egy házat járványkórházzá alakítottak át, a holttesteket legalább nyolc lábnyi mély sírban rendelték eltemetni. Augusztus 11-től beszüntették a már céltalan kordon fenntartását, helyette az országutakra kettős őrséget rendeltek, községekbe belépni csak egészségi bizonyítvánnyal lehetett.⁽¹⁰⁾

Szeptember elejére Bérczy főorvos jelentéséből tudjuk, hogy visszaesett a járvány intenzitása. Szeptember 7-től szüntették meg a helységek zárátát, de szórványosan még ezután is jelentettek megbetegedéseket, halálesetet. Tragikus módon az legutolsó napok áldozatai között találjuk Pauer György vanyarci seborvost és Liphay Sámuel orvosnövendéket. Szeptember végére megszűnt a járvány.⁽¹¹⁾

1831-ben Nógrád megyében 204 településen jelentkezett a járvány, több mint 15 062 fő megbetegedett, s 6359 fő meg is halt. Heves megyében 103 községben regisztráltak megbetegedést, 17 568 megfertőzött embert, s 7385 halálesetet őriznek a levéltári források. Magyarországon a járvány elmúltaival 1848-49-ben a kolera második pandémiás körútját is megtette, de ez a járvány nem bizonyult erőse-nek. Annál erősebb az 1854-55 évi járvány lefolyása, mely egy világ-pandémia része volt. Ekkor Nógrád-ban 96 településen 3774 megbetegedést észleltek, s az orvosi ismeretek előrehaladásának hála, már csak 1411 haláleset történt. Az 1850-ben 922 lakost számláló Jobbágyiban ekkor már csak 11 fertőzött embert regisztráltak, s összesen 1 fő hunyt el közülük.⁽¹²⁾

Betűhíven közlöm az alábbi részleteket, szemelvényeket a plébános naplójából, csak a nyilvánvaló elírásokat javítottam:

Leg szerentsételenebb üdök

Századok allig szülhetnek több szerencsétlenségeket, mostohább eseteket, rémítőbb történeteket, mint e mostani 1830 és 1831 esztendő. Elhalgatom ama sok emberiséget gyalázó lázadásokat, véres öldökléseket melyek által a szomszéd külső Nemzetkezekben az esztendőben főképen nagy neveket bemocskolták, s egyik a másiknak rémítő példái lettek. Amidőn még el sem olvastuk a Hiteles tudósításokból egy Nemzetnek gaztettét, más újabb még nagyobb még Istentelenebb ütött ki más részről. A fejedelmek, a kormány, az Elöljáróság ellen. Mi történt a Török és Muszka között végzett véres háború után Francia ország kebelében, mi Angliában, Német Alföldön, Brasiliában, Olaszországban, mi Muszka, Lengyel országban, mindezekről a Történet könyvek eléggé szomorú hagyományt nyújtanak a késő világnak, amellyekről is írni sem szándékom, sem helyem nincs. Ezeket elmellőzve, mint olyakat melyek főképen ezen üdő tájnak gyász-sos leggyászosabb szüleményei. Csak Édes Magyar Hazámra nézve azt irhatom örök emlékül, hogy most az is a legszomorúabb környül-állásokba vagyon helyeztetve.

Le sem törültük még könnyeinket, el sem sohajtottuk még jól érzékeny fájdalominkat a rajtunk történi bal esetek miatt már ime ismét rajtunk van a Nagy és Igaz Istennek látogató keze. Ami eddig könnyeztetett az volt, hogy Moldvából behajtatott némely marhák által be jött Édes Hazánkba a marha dög. Ezt az orvosok Omasi-nak nevezték. Ezen pusztító mirigy annyira hatalmaskodott a Magyar Hazába, főképen pedig az Alföldön, különösen a Tisza mellett, hogy egész gulyákból allig hagyott egyet-kettőt. A hová magát befészkelte csaknem minden előrendelések, óvások és orvoslások hasztalanná lettek. Sok számtalan szegényeknek valamennyi jármos marhája, s tehene egy lábíg elesett, nem maradván egyebe az inségnél és az Úr Istenben való keresztényi Bizodalomnál. Még az ily elesett marhák bőrének is allig lehetett hasznát venni. Némely része csak elásattatott. Még az Omasi marha dög a Magyar Hazába tartott az alatt a feladások szerint mintegy 150,000 az az százötvenezer darab marha esett el Magyar Országba. Leinkább dühösködött 1829, 1830 esztendőben. Patán hála a Mindenhatónak ezen mirigy nem ösmértetett, egy sem esett el ez által holott már a szomszéd helyeken ugymin Ecséden Rhédén, sőt Gyöngyösön is uralkodott.

A marha dögöt az 1830-diki szük termés következtésében a véghetetlen nagy szükség, éhség és pedig siralmas éhség váltotta fel 1831-dik esztendőben annyira, hogy az élő emberek nem emlékeznek valaha ehhez hasonlóra. És pedig az egész Hazára nézve áttályában a szegény nép annyira el van éhezve, hogy munkáját nem bírja két három hétig egy harapás kenyér allig van szájába, hanem csak zöldségekkel, holmi éretlen gyümölcssel, s annak savanyu levélével táplálgattya napról napra magát. A búzának az ára ugyan nem nagy éppen, a tiszte búza 18. 20 fr. a ketőzer és a rozs 15,14 forint, vagy is 6 forint ezüstbe. De a pénz vég-hetetlenül szüke miatt a szegény nép nem bir ennyit is keresni, hogy csak egy véka búzát kereshetne magának. Most már, amidőn éppen ezt irom, Aratás van, és a szükség mégsem szünik. Számtalan ezer csomó búzák vannak már készen, s mégis a búza ára le nem megy, az éhség folyvást tart. Ez is a felséges Istennek különös atyai látogatása. De még ez sem elég.

A felséges Istennek sz. keze nagyon meg nehezedett rajtunk. A világ s abban minnyájunk elfajultságának igazságos büntetéseül újabb szomorúak, újabb és remítőbb veszélyek lebegenek már fejünk felett.

Messze országokból, szólitott az Isten öldöklő és pusztító fegyvert ellenünk, hogy nagy részről semmivé téessün, s mint Háládatlan Nép ki törültessünk az élők számából. Egy eddig hazánkban, de még Európában is ösméretlen mirigy Nyavalya köszönt be a folyó 1831-dik Esztendő Junius Holdnapjában Édes Magyar Hazánkba eze cserencsélen nevezett alatt cholera.

Cholera, vagyis epe-kórság

E gyászos vendégnek eredete lakhelye Kelet-India. A népek és Nemzetek ostorozására, a gonosz elfajultságnak legméltóbb büntetésére ezen nyavalya eredeti fészkeből kikelvén sebes lépésekkel 1817-dik esztendőtil fogva 1824-dik esztendőig külömbféle tartományokban dühösködván ismét 1829-dik esztendőben az Orosz-Birodalomban kiütött s pusztított. A Magyar Haza a külső tudósításokból olvasván hány milliomok lettek áldozattjai e dögleges mirigynek, mennyire szánakodott sorsán a szenvedőknek annyira kezdett félni közelítésétül, minthogy észrevehetőleg közelébb és köhelebb sietett a veszedelem. – Amitől a Hazán félt, s kérte Istenét eltávoztatására. A megfoghatatlan Isteni szent végzéseket tetszéséből csakugyan megtörtént. A Cholera, vagyis Epe-kórság minek utána Galíciába dühösködött volna minden szorgalom és vigyázat ellenére édes Magyar Hazánkban kebelébe is kiütött szerencsétlenül. Különösen pedig Szolnokba és Poroszlón, ahova a só hordók által hozott. Ennek köz hírlő tétele után mi lehetett egyéb következés, mint az egész Hazának a kétségbeesésig lett nagy zavarodása. A vármegye és annak megbecsülhetetlen Előző Al-Ispánja Bernáthfalvi földvári Földváry Ferenc, több jó érzésű tisztviselőkkel semmit el nem mulattak, mi által ezen mirigynek további terjedését akadályozhatták. Gyors lépésekkel a faluk városok elzártattak, hogy szabad közösülés ne legyen. Különösen Szolnok, Poroszló és Heves várossa erős őrizet alá tétettek, hogy azokból egy lelket sem bocsájtának ki. De egyéb becsületes helyeken is mindenütt vasvillás emberek álnak, s egyik helyből a másba nem eresztenek, hacsak passussa nincs, hogy egészséges helyről jön. Én magam a napokban Gyöngyösön keresztül Detkre menvén, sőt tegnap Tarjánba, passust vittem magammal, s úgy bocsájtattam utnak. A Passusomat örök örök emlékezetre a Patai Archivumba be is tettem.

Annyi igaz: hogy most oly zavarodásba élünk, hogy szinte fejiünk fáj belé. Az ember egymást rémíti. Már ha két ösmérős öszevjön a choleráról beszél. Így mind Társaságnak fő tárgya szinte ez. Egyórába hiszszük, hogy van cholera, más órában biztattyuk magunkat, s csak azt mondjuk, hogy az éhség következése. Most ragadósnaq mongyuk, most ismét tagadjuk. Most azt vitatjuk, hogy a levegő által származik, már ismét emberről emberre származni kiáltjuk. Még a jó Barátok is ritkán csókolják meg egymást. – A paraszt ember most leg boldogabb, aratgatván eszébe sem jön a choleráról tünödni, csak azt kéri az Istentől, hogy jó lakhasson. Egyébb iránt a Patikláriusok allig győzik készíteni a mentő szereket, a Preservatívákat. Amit csak hallunk mindent megszerzünk. Nékem is van három féle is. A Doktorok is csak habóznak, egy nyomon nem beszélnek. Néha Cholerát ösmérnek, néha nem. Nem tudunk elmenni az eszeken, s nyughatatlanságunkon semmit sem könnyebbitenek. A Curirok Bécsből Budáról egymást érik. A Szolga-Bírók mán ide mán amoda rendeltetnek. Különösen Hatvany várossa mellett nagy őrizet fekszik, s oly szoros felvigyázat van, hogy Pest felé senkit nem bocsájtanak, hanem ha valaki főkép oly helyekről jön ahol, ahol a veszedelem magát mutogató Hatvannál Contumaciát kellnek tartani 9. 13. 15 napokig is. – Már Heves vármegye részéről nyomtatásban is jött e veszedelem eránt tudósítás, melynek fő tárgya A cholerának ösmértető jelei a rendszabályok a szerencsétlenség esetére, és orvoslás módja. Ezen nyomtatvány is be van téve a Patai Parochiális Archivumba, olvashattya a később szerencsésebb ivadéq

Végezetre ezen Tárgyban csak azt mondom. Nem tudom mit szánt reám s reánk az Isteni imádandó Gondviselés. Egy elrémült Nép bizonyost nem beszél, amit beszél toldva adja elől a szerencsétlenséget, így én is ne hogy a halandóságot, mely az Alföldön van töbre tegyem, inkább halgatok. Annyi igaz, hogy két hiteles levélből a Vispánhoz mely iratott tudom, hogy Poroszlón egy nap 25 ember esett el, 81 beteg közül. Mind ezek a midőn a jó Isten elhárította a veszedelemet hitelesebben kifejűtödenek, ha az Isteni Gondviselés életemnek kedvez majd környű - állásosan amint lehet a történetendőket megjírom. Ha pedig én is áldozat lennék, mert én is az jó Isten kezébe vagyok, legyen szent tetszése. Megnyugodva sz. akarattya-

nak hodolok. Ezen esetre kedves Successorom vegye író-tollát kezébe s e szomorú emlékezetet eressze a későbbieknek, ide jegyezvén hitelesen a történeteket. Én addig is ha reá érek, s jedzésre méltókat hitelesen hallok fel jegyezzetem, mondom, ha reá érek, mert ettől fogva is amidőn ezt írom 6, 5, 6, 12 óra a cholera uttyán véget vehet életemnek. - De én el vagyok reá szánva s merem mondani minden rettegés nélkül várom a szomorú jövődöket. Irám Patán Julius 15-dik napján 1831-dik esztendőben.

Grieger Ferentz

Patai Plébanus

Észre Vétel

A cholera mellett most mást is sajdit a világ. Sehol semmi háborura kinézés nincs, mégis ebben az esztendőben több mint 30 ezer lovat vettek a Felső szármára, a Commisióban most is tíz ezer nyereg van parancsolva. Katona állítás már egy volt, a katonaság mozgásban van. Erről a vidékről a Palatinális Huzárság hátrább tétetett Nemes katonaság szállítattott helyébe. A katona amerre marsirozik mindég dupla mars van néki parancsolva. A parasztok roszul beszélgetnek. Nem tudom ha a valóságos cholera színe alatt nem lappang e valami más öldöklő cholera? Nagyon tartok a gyanú pórtól, s minden szempillantáson várom hol mi pattan ki. - Szent Isten őriz! mind a kettőtől. Akár egyik akár másik üsse ki magát, mi papok tudom hogy nagyobb részről áldozatok leszünk. - Egy szó mint száz most rettenetes szerencsétlen és még nagyobb minden felől szerencsétlenséget ígérő üdöket érünk. A jó Isten tudja mi lesz belőlünk. -

Pata. Anno Die Mense ut supra.

Idem qui supra.

24-a Julii 1831.

26-a Julii Anni 1831.

A cholera vagy Epekörság betegsége elterjedése következtében mai napon már több szomorúakat jegyezhetek. - A mirigy napról napra dühösebben önti ki öldöklő mérgét, s már az egész alföldet nagy részről eldöntötte és nagy halandóságot áraszt minden felé. Mi több mink a kik a Mátra vidékének leg jobb levegőit szívjuk s lakásunk egészséges helyzetetésére nézve inkább bizakodunk - hasztalaná lesz minden bizodalunk. - A mult héten már vasárnap hétfőn az az 17-a 18-a Juli már mutogatta magát Gyöngyös várassában a Cholera. 20-a 21-a Julii már folyamatba volt annyira hogy már 21-diken huszan, 23-dikán 38-an feküttek a Gyöngyösiak közül halva. - Mi állapotban vannak most a Gyöngyösiak nem tudhattuk, mert Gyöngyös körül van véve strázsákkal úgy hogy sem oda be senkinek sem onnan ki senkinek menni vagy jönni nem szabad, így van Tarjány szomszéd Helységünk is a hol szinte 23-dikán két hirtelen halál történt s annál fogva elzárattatott.

Hallatlan szerencsétlenségek! reánk élőkre való nézve csak rémülés félelem minden sorsunk. Az emberiség annyira el-kedvetlenedett és el szomorodott hogy allig képes szükséges munkája folytatására - egy vig arcz-vonást allig vagy nem is lehet látni, mindenek szeméből csak halál-félelmet lehet ki olvasni, a zavarodást a még rosszabb és minden szempillantásban könnyen várható jövődöktől való rettegést. - de nem is lehet másképp, mindenek csak rémitők, minden faluk s városak vas-villás és egyéb fegyveres strázsákkal vannak rakva, Patán minden nap 100 az az száz strázsza áll mely őri Gyöngyöstől Patát s onnan egy lelket sem bocsájt által. - a Levelek mellyek jönnek mint hivatalosak, csak az utra az ország utra rakatnak le s egy követ tesznek reájuk úgy tanálgattyák meg a Biztosok s ollóval veszik fel a földről keresztül szurkállyak, meg-füstölik úgy nyittyák fel, úgy küldik ismét tovább. - A szegény alföldön járt Aratók akik haza mennének az Felsőbb vidékekre le tartóztatnak, s nem bocsájtatnak sem erre sem amára, a helybeliek pedig az Sz. Háromság Kápolnájánál lévő Istállóban tartják 10 nap a Contumáciát, úgy fogadtatnak be. - Neográd vármegye különösen oly szoros Gordont tart hogyí most is a Tari hidnál Neográd szélén, mint egy

5-száz ember várakozik lehet mondani éhen szomjan, keservesen sirva, s várja által bocsájtatását de a mely csoport nép az éhségtől is el keseredve tegnap el keseredve tegnap előtt is erőszakosan ki tört az öröket széjel verte, úgy szökdösött minden felé honnyába. – Több ily szomorúakat még várunk, mert az el zárás által minden annyira meg csügged, hogy nagyobb legyen a szükség a Choleránál is. A mester ember hasztalan dolgozik nints ki meg vegye munkáját a szegény ember a mit keresett haza nem viheti maga is hasztalan tölti dologtalanul idejét éhen szomjan, gyermekei is és cselédjei oda haza kinosan kiüszködnek a halállal az éhség miatt, mind ezeknek el gondolása vaj mi nagy zavart okozhat mindnyájunkba! ennek következésébe ha két jó Barát most egy mástul el-vált könnyübe lábadt szemekkel bocsánatot kér, s azon esetre ha nem látnák többé egy mást ajánlyák magokat viszonos imádságokba. – A Szomszéd Plébánus a szomszédját nem csak meg nem látogathattya de hírét sem hallya, még a Patai Ország út is mely Gyöngyösre viszen oly pusztá mintha minden ember ki halt volna a ki járhatná sem szekeres sem gyalog embert napról napra nem lehet rajta látni mind ezekhez hozzá járul hogy a szegény ember le sem arathat, a szöllejének feléje sem mehet, mindene veszendőben van életével együtt - mind e mellett Hála legyen a Mindenható Istennek, Patán még a szempillantásig magát semmi nyavaja nem mutogatta, hanem három ház mint gyanus úgy mint a mellyekbe Gyöngyösről ki szökött személyek vannak, azon három ház el vagyon zárva, és vasvillás emberekkel strázsáltatik - mit ad a jövőndő azt Isten Eő Szent Felsege tudja legyen áldott Szent Neve, mi készek vagyunk Isteni tetszésének hódolni. – Írám 26-dik Juliusban 1831.

Geiger Ferencz
Patai Plébánus

Augustus 22-ikén 1831.

A világ mai napig csak zavarba van, mennél inkább ohajtunk valami jót hallani, annál kedvetlenebbek, sőt rémitőbbek a hírek. A nyavalya ha egy helyen szűnik is más helyen annál dühösebben üti ki magát és pusztít Gyöngyösről már mai napig már többet el söpört 800-nál, Tarjány mind halomba fekiüszik Jász-Berény, Árok-Szállás a Jászságnak nagy része nem győzi halottjait temetni. Mik itten egy néhány helységbe még mai napig mentek vagyunk a veszedelemtől, úgy mint Pata, Szurdok-Püspöki, SzJakab, Szütsi, Fantsal, Apcz, Etséd, Horth, Csány, ezeken kívül mindenütt nagy a halandóság, - e miatt a kereskedés meg van szűnve, a vásárok nem taranak, de a mi a fátumhoz járul a Paraszt igen goromba, most csak úgy beszél Papjával, Urával, Tisztjével csak mintha az után tanálta volna, meg van verve a föld népe a Cholerán kívül lelki vaksággal, semmi jó tanácsot be nem vesz, semmi orvosságnak nem hisz, sőt abba a hiedelemben van, hogy az Urak és Papok őket méreggel akarják el ölni. – öszve esküvést fedezetetnek fel, így Tar, Hasznos és Szöllős Helységek is egyet-értőleg voltak. A szöllősiek a Doktort meg kötözték a Comissariussal együtt, a Földes Uraságot és Tisztet ki ugrajtották a faluból. - a Pásztiak hasonlóképen fel zudultak az orvos ellen, és az Uraságokra azt kiabálták hogy meg kell nyuzni. Így több helyeken a parasztság kész a zene-bonára az öldöklésre, csak egy szó kell neki kész a veszedelem. Főképen pedig Zemplén Vármegyében már több gyilkolások történtek, a mint hiteles levelükből tudjuk. - egy szóval rossz világot élünk. Mink még a mai napig szoros őrizet alatt tartjuk Patát és sem ide senkinek, sem innen máshová főképen Gyöngyösre vagy Tarjánba senkinek jönni vagy menni nem szabad. Ha valaki vagy be vagy ki szökök azon ház melybe lakik be zárattatik 10 napi contumáciára. Egyéb éránt én minden órán tartok a Choleratul mert már Pata halomba fekszik a hideg lelésbe és hasmenésbe, mellyek az orvosok észre vételei szerint elől-járó postái a Cholerának de tulajdonitsa Népen jövőndő szerentséglenségét szó fogadatlanságának, a Dinnye, nyers-uborka, kukuricza szilva sőt minden gyümölcs most tiltva van, mint a meg vesztegetet levegő következésébe ártalmas de hasztalan minden kérelmem, minden tanácsom, ki nevetik a tanátslást, egyre eszik mindent maga keresi magának az ember a veszedelmet a jó Isten tudja mi lesz belőlünk, békével tsendes türelemmel várjuk a jövőndőket - íram mint fellyebb.

Greiger Ferencz
m.p.

Végső tudósítás a Choleráról

Szánt-szándékkal halasztottam mind e mai napig irományom folytatását, hogy mindenek világosságára jöven magam is mind világosabbat, mind biztosabbat jegyezhessek ezen Tárgyban fő képen Patára nézve. - Áldasson tehát örökké az Imádandó Isten Gondviselés! Már szabadabban lehetünk, tul lévén a veszedelmen, azon veszedelmen, mely noha nem megvetendő vala még-is szerfelett ijesztett bennünket. - Hogy bizonyosabb legyek jedzéseimbe, s tiszta valóságában adjam elől a dolgot, szükség még némelyekről emlékezniem, tsak azért kis hogy ha még valaha az Isteni végzések ilytisapást eresztenék az emberiségre, ne tévelyegjen az akkor ugy, mint mi most tévelyegtünk. s annyi hasztalanokat sőt szenvedéseket ne tegyenek, mint mi tettünk e le folyt szerentsétlen 1831-dik esztendőben. e végett:

Hogy már előre bocsájtott s e folyó esztendő Julius 15-dikén, Julius 26-dikán. Aug. 22-dikén tett irományaimra vissza emlékeznek, azokrul azt jedzem meg, hogy ámbár mind valóságos igazak legyenek, de minthogy azok akkor irattak a midőn Patán ugy el voltunk zárva hogy tsak nagy nehezen fértünk a hivatalos Tudositá okhoz is, e szerént a dolog valóságát ki meríteni nem lehetett, annyival is inkább hogy abban az üdőben okosak nem lehetünk sem a szó után, sem a tapasztalás után. Most már keresztül esvén a szerentsétlenségen mindenekbe nagyobb világosságba vagyunk, a melynek következésébe ezeket jegyezhetem meg melyeknek-is némely része figyelmet érdemel.

Most már mi a Choleráról tsak meg-vetőleg s ugy szolván nevetségesen beszéllünk s azok a kik leg gyávabbak voltak a szerentsétlenség folyamattya alatt, s a kiknek tsak a cholera szó említésére is ugy vert a szívek mint a sebes pitle, azok most leg vitézebbek, s mint a rosz katona a ki ellenséget sem látott mégis ezer háborurol ditsekszik, ugy ezek is tsak gunyolodnak az emberek tettei éránt. A Cholera üdejében most már minden ember okos, most már senki sem félt tőle- pedig hasztalan; azt merem mondani, hogy a leg főbb fejedelmi személytől fogva az utolsó koldusig minden ember tett ezen üdő szakaszban valami bolondot vagy egybe vagy másba. Ide értem átallyán véve a Dicasteriumokat, a Vármegyéket. - A felsőbb rendelések egy mást érték de a melyekből senki okos senki nem lehetett. most minden városok és faluk el zárattatni parantsoltattak, a nélkül, hogy élelmekről a lakosoknak gond lett volna, már ismét contumaciális Házakat rendeltek, a hol vesztegelni kellett 10.15 s több napokig-is a nélkül hogy az ilyeneknek tsak egy falat kenyéréről-is rendelés lett volna. - Az orvoslás modja minden felől egy mást érte nyomtatványokba, s egyik sem volt bizonyos és tzél-erányos, a mi is az orvosi Karnak századokig tartó gyalázattyára válik, hogy a cholera sem gátolni, sem bizonyosan orvosolni nem tsak nem tudták a Doktorok, de mind akkoráig még azt sem bírták el határozni ha ragadós e nem e ezen nyavalya vagy mi által terjed, vagy hogy lehet tőle menekedni s.a.t. - Innen volt hogy minden faluk végén a fegyveres strázsák, a vas-villások tátották dologtalanul a szájokat, s őrzötték a Helységet, belől pedig a faluba már szólt, a Haldoklók lelkéért a szomorú harang szó. - Voltak ugyan praeservantiáink annyi, hogy allig bírjuk az Apothecát ki fizetni de mind sikertelen. Némely ember hatfélét is hordott magával, ugy mint chlor-meszet, kámfort, fenyő magot, foghagymát, meg tudja Isten mi félétet. Egy orosz Doktor Leonak egy levelére bizonyosnak hitte a világ, hogy a Bizmut leg bizonyosabb orvoslása a nyavalyának Ösze szedtük mindjárt a Bizmutot száz meg száz portiókra, hogy másoknak is szolgálhassunk véle, e mellé minden féle pilulákat, kenőtsöket, tseoppeket, s mit használtak, semmit. - Egyszer tsak az jön ki, hogy a ki ka Bizmutot be vette mind meg halt, s parancsolat is jött hogy azt mind el kell vetni, s el is vetettük ahogy vettük s éppen ezen orvosi bizalmatlanság volt a fő oka a rémületnek hogy nem volt bizonyos segedelem melyhez bizodalommal nyultunk volna. De későbbben észre vévén hogy a srúzsáltatások haszontalanok, minden vigyázatok ellenére is be üt a nyavalya, akkor azt kezdtünk hinni, hogy a levegő által terjed, s valahára nagy sokára reá mentünk hogy fel szabaditassuk határainkat a szabad ki és bemenetelekre, s lassan lassan ámbár több szomorú példák voltak minden felől, de még is kezdtünk hozzá törődni s szerentsétlenséghez s nem ült mindég a képünkön a halál-félelme sárgája s azt kezdtünk el hinni, hogy ezen nyavalya nem ragadós, egy helyen nem soká mulat, és hogy a Halál benne nem bizonyos, azért már szabadaban jártunk keltünk olyan helyen-is a hol a cholera uralkodott...

Írárm Patán November 30-dikán 1831. Esztendőben

Grieger mp. plébános

A jobbágyság

Felgyebb, Július 24-dikéről egy észre vételt tettem a világnak mozgásaibul valami rosszat sajdítván, azon észre-vételemben nem csatlakoztam.- Honnan, honnan nem, ösméretlen lévén a világ előtt a cholera, ennek s a sok szoros el zárásoknak következésébe, sőt annak is következésébe, hogy a cholera nagy részről a szegényebb Nép igen hullott, az a hír futamodott és terjedt el a Parasztság között hogy a Cholera nem más, hanem az Urak és a Papok, meg az Orvosok mind meg akarják a szegény embereket méreggel éteni, s egy lábíg el-vesztetni, azért minden orvosásba méreg van, sőt már a kutak is meg vannak az Urak és Papok által méreggel vesztegetve. - Ez a hír köz-hitelt tanált átalýába véve az egész országba a Parasztnál, a melynek következésébe ezek kezdettek öszve szollalkozni, s az urak, a Papok ellen és az Orvosok ellen fel zudulni, úgy hogy a felett hogy ezerek és ezerek halni inkább készebbek voltak, hogy sem orvoságot be venni, a felett számtalan helyeken tanálkoztak és fel fedeztettek öszve esküvések, melyek által a Parasztság Urát Papiját a leg kinosabb halállal ki végezni s magát ez által szabaddá tenni el-határozta.- Szomorú példája volt az ily lázzadásnak Nemes Zemplény, Ungvár, Szepes és Sáros Vármegyékben, a hol de különösen Zemplényben a Parasztság több Helységeköl százonként öszve esküdvé, hallatlan kegyetlenséggel végeztek ki sok nagyobb és kisebb rendű Urakat a világbul s valamennyi Urakat fel kontrozni készek valának, ha a katonaság gyors lépésekkel oda sietve fegyverrel nem állta volna elejét leg vétkeoseb szándékjoknak, úgy hogy Ezeknek segedelme is már alig hogy késő nem volt és csak a leg példásabb büntetések által lehetett a nagy tüzet el oltani, a midő a Jus Statarii ereje mellett Királyi Commissarius küldetvén oda, minden személy és nem tekintete nélkül számosan fel akasztattak, agyon lövöldöztek a katonaság által úgy hogy amint hallom de nem mint bizonyost írom mintegy 150-en akasztattak fel. - Annyi igaz, hogy igen sokat el vesztek, de ezeknek környöl állásos eseteiket ámbár több levelekböl olvastam is azonban bizonyosan nem tudván többet ezekről írni nem akarok. Amit hitelesen közölhetek a közelebbieköl, szomszédokrul arról teszek inkább említést.

Hogy a mi Vidékünkön is a Paraszti igen könnyen beszélt s kezdette Urát Tisztýét fel sem venni, gondolkodott arról hogy dézsmát nem ád, hogy Urak dolgára nem megy, az igaz, az Patán is meg történt és más szomszéd Helységekbe is, és egy a paraszti gonoszát forralt szívébe, sugdostak egyútt, s csak az kívántatott volna hogy valaki üsse ki a zászlót ezerek lettek volna készen dühösködni. - Példa volt ebben Pásztó, Tar és Szöllös, a melyek öszve esküvésben egyet értésben látszanak lenni s már szabad beszédek, mozgások lármák történtek is különösen Szöllösön ott ki ütött a lázzadás. - A Tariak a kutakba mérget kerestek, a Pásztókat két Urra szabadon kiabáltak ezt nyársba kellene huzni, amaszt fel akasztani s.a.t. de még is Taron és Pásztón egészen ki nem ütött a lázzadás, nem úgy mint Szöllösön a hol a Földes Urat Tisztét ki ugratták, némellyeket megköztötek. - Gonosz szándékát ezeknél többre vitte szomszéd Helységünk Jobbágyi a hol is Augustus 23-dikán reggel ki ütött a Lázzadás, a mikor is azt lehet mondani igen igen keveset ki véve az egész község először a falu contoýára jól fel borozván pálinkázván magát, a Helybeli Uraságokra Tisztekre vasvillákkal dorongokkal reá rohantak, azokat a leg nagyobb méltatlanságok között öszve fűzték öszve kötözték és minthogy éppen a cholera ott ki ütött s volt egy korház is a hova a betegeket vitték az előtt és sokan ki is haltak belőle, az öszve szedet Urakat oda vetették be bakba kötözve, még vitték nem volt az a méltatlanság a mit véghez nem vittek, egyik azt tanátsolta vessük őket egy üres verembe az után gyujtsunk reá szalmát égessük meg, a másik köteleit vetett egyiknek a nyakába s mondotta a Pajtásának hogy fojtsuk meg, mások ismét egyik Urnak a szemébe köpködött, majd ismét a földhöz verték s a melyén tapostak, a Biró házán is rajta ütöttek a ki szegény a Choleraöl akkor szabadult ki, azt ki hurtzolták és a kórházba vetették a hol is azon éjjel meg halt a Notarius és Kántor egyszersmint kényszerítetett 31 embernek való orvoságot egyszerre be venni, s úgy azt is a többi közé bakba kötve be vetették a kórházba. - Még ott is éktelen káromlásokkal káromlották őket vas villával szurkálták a szíveknék szegeztek sőt a nyakokat vas villával a földhöz szorongatták.

Ezek így lévén a Plébániusra ütöttek, de a ki már a történeteköl tudósítván valamit az ő reája mingyárt következendő szerentsétlenségröl is hamarjába be fogatott s a filialisba Gedére futott. Ezt meg ért-

vén a Gonosz pór-Nép mindjárt némelyek Lóra kaptak, mások ismét tsak gyalogul dorongokkal, tsépekkel, vasvillákkal utnak eredtek Gede felé a hol már a Plébánus egy jó Özvegy Földes Asszonyságnak a házába el rejtezett úgy mint Ties Özvegy Dezeritzkynénél, tsak hamar itt termett a gyűlevész sereg s eget hasogató káromlások között kívánta a Pap ki adattatását. A Földes Asszony rész szerént kérelemmel rész szerént fenyegetésekkel tiltotta őket vétkes szándékoktól, de mind hasztalan, ő is a sok kurva és minden féle titulusokkal méltatlansággal illetett, végre az ajtókat, ablakokat feszegetni kezdték sőt már tüzet készítettek, hogy a házat fel gyújtják. - A Gedeiek pedig mind ezeket hideg vérral nézték, sem Papjok sem Földes Asszonyok veszedelmére még tsak meg sem mozdulván. - Végére látván a Plébánus hogy nints menedék egész el szánással maga ki jöt s mint igen szelid ember kérdezte tőlük hogy mi bajok miért jöttek mit akarnak. - Ezek azt felelték hogy beteghez kell haza jönni, othon már a kórházba sok a beteg a Papra szükségek van, azzal ketten mingyárt meg ragadták a kezét és az udvarbul nagy kurjongatások között nagy diadalmassan ki hurczolák azt sem engedvén neki hogy be fogathasson kotsijába. - Az uton nem volt az a méltatlanság a mit el nem követtek véle huntzutolták, gazembereztek, egyik segbe rugta, a másik hátba taszította, - egyik azt mondotta üsd agyon, a másik a vas villát kívánta belé szuradni, egy szóval a mint nekem maga beszéllette ezen jó Plébánus, azt mondotta hogy azon méltatlanságokat melyeket rajta egész uton el-követtek ő nem képes elegendő képen ki beszélni.

Ily fene dühös tettek közöt végre el értek Jobbágyihoz, a hol már a többiek örömmel várták az új foglyot, hogy azt is dühöknek áldozzák azért mindjárt a falu szélén a Gazok tanácskozni kezdenek, hogy a Pappal mit kellessen cselekedni, egyik azt javasolta hogy őtet is meg kell kötnöni, másik hogy a többiekhez kell vetni a Kórházba, ő sem jobb a Többinél. Végére sok viszálykodások után az lett a kegyes végzés, hogy a Pap esküdjön meg előttök hogy mit tud a méregrül, mellyel őket az Urak meg akarják ölni, ezt szegény Plébánusnak meg is kellett tenni s térden állva előttök háromszor megesküdött minden féle átkok között a mint a Gaz Nép kívánta, hogy semmi méregről semmit sem tud, ezzel ki volt megelégedve ki nem, ismét ki szabadon ereszteti, ki pedig a kórházba vettetni kívánta, utollyára még is azon állapotba meg hogy eresztesen a Parochiára, de úgy hogy vas-villás emberek strázsállják, hogy el ne szökhesen s ha még szükség lesz reája akkorra kéznél legyen, így ment szegény szomszéd Barátom ismét haza, egész dél-utánig strázsáltatva a mikor is midőn már a Huntzutok kezdenek ki józanodni, akkor a strázsákat el vitték onnan a többieket is kiket kinzottak a kórházbul ki eresztgették.

Azonban: négy ember mindég a Toronyban leselkedett, hogy mihelyest valami nadrágos ember valahonnan jön azonnal hirt adjanak, a harangot félre verjék sőt tudván hogy katonaság jövend reájok, arra is készültek hogy a katonákkal meg ütköznek, és szinte posztokra osztották fel magokat, de allig hogy észre vették hogy az Ulánusok jönnek, kiki arra szaladt a merre tudott, ki erdőbe, ki szőlőbe úgy hogy egész Jobbágyiba allig volt két három férfi, mert a katonák is mindjárt vastagon fogták, az uton egy csoportot körül fogtak, egy meg akart közülök ló hátán ugrani, de az Ulánus sem volt rest, utána ugrat s a dzsidzsájával olyan szépen le szurta a lórul, hogy azt sem birta mondani, Tzipe.

Igy a katonaság be menván a faluba mindennel a leg keményebben bánt, mihelyest nem úgy szólt néki a Paraszt a hogy eő kívánta, ütte pofozta ételt italt parancsolt kedvére a mi tettzet. - Ezek között a Vármegyéről is meg érkeztek a Tiszviselők később öszve ült a Sedria, a gonoszok öszve fogdostattak s meg is itéltettek. 70.80.90. botot számtalanok kaptak, 50.60 közönséges portio volt, nem voltak kivéve az Asszonyok is a kik nem voltak jobbak a Férjeknél a Primipilusok pedig négyen halálra itéltettek, ezek között volt két Kaszap a kik mind eddig nemes embereknek tartattak, hasonló volt ezekhez a Templom-Bíró és a Törvény Bíró ezek halálra szententziáltattak, mások több esztendőre Tömlöczekre, kemény vasakban így nyomtatott itten le a lázadás - még eddig a halálra ítélteknek nem jött el a szententziája, nem tudjuk jha a Felség nem kegyelmez e nekik. - A Plébánus el kedvetlenedvén ily gonosz szívű népétől a Püspök engedelmével Cambiált s már el is ment noha az egész község le tsillapodván meg követte s kérte, kezét lábát tsokolta, csak maradjon közöttök - de ő tsak el ment s el hagyta a Háládatlan Nemzetseget.

Ily szépen viselte magát Jobbágyi még késő unokáit is örökösen maradának gyalázattyára pedig a ki ösmeri most a Népet, álmodni sem lehetett felőle ilyeneket, a felett hogy gyáva piszok az egész Nép, a mellett egy kis Butsu járásért majd meg bomlik, külső színre oly ajtatós hogy azt vélné az ember, hogy mind

eleven szent. - De mit tehetünk róla, ilyen a Parasztnak a Hite eddig sem hittem én néki ezentul ugy sem - álnok az ő lelke akkor is mikor foházkodik, mennél mézeseb szavakkal hizelkedik annál álnokabb a tsak lesi az alkalmatosságot hol csalhasson és ha módja van magu allyas sorát melyet igen meg érdemel a Teremtőtül, boldogabbakon meg bosszulni minden szempillantásban kész.

Ezeket akartam fel jedzeni a Drága Jobbágyi Szomszédokrul, hogy a később világ is még Unokáinak szemére vethesse, mely semmire valók voltak Eleik - ezeket pedig annál hitelesebben irom, hogy a történet után harmad napra maga is által mentem oda és a Plébánostul szörül szóra hallottam a történeteket, a ki a mit még fellyebb nem emlitettem, minek előtte szabadon bocsájtatott volna, a meg esküvés után arra is kinszeritetett hogy írásba kellett néki ki adni azt hogy maga részéről mindeneknek meg bocsájt s a rajta el követett méltatlanságokért senkit meg büntetni nem kíván - de ezen bocsánat mit erőszakkal zsaroltatott nem volt kedvező részekre.

- Illyeket is szült tehát vidékünkön a Cholera. A volt szerentsénk hogy a Haza kebelébe volt heverő katonaság, ha azt nem érzett s attul nem tartott volna a Parasztság ebben az esztendőben nagy részről áldozattjai lettünk volna istentelen vak dühöknek. mert már egyik falu a másikhoz szinte ablegatiokat küldött hogy pártjára az is reá állyon, így a Jobbágyi Tanács Aptzon is fel szollította, hogy ők ezt teszik azok is kellyenek ki, most az üdő hogy a Jármot ki üthetik. de az Aptziak még-is, le piszkolva ezeket, nem hogy kezet nem adtak volna nékik, sőt az illető Elöljáróságot a dolog mi voltáról tudósították.

Iráam Patán December 20-dikán 1831 Esztendőben

Greiger Ferencz m.p.
Patai Plebánuş

BOROVSZKY Samu (Szerk.)

é.n. Nógrád vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest

J. FRATER Zsuzsa

1980. Az 1855. évi kolerajárvány Magyarországon. Történeti Statisztikai

Füzetek 5., Budapest

GERGELY András

1983. A magyar reformellenzék kialakulása és megszilárdulása (1830-1840) In.:

VÖRÖS Károly (Szerk.) Magyarország története 5/2., Budapest, 669-788.

B. LUKÁCS Ágnes

1966. Az 1831-32. Évi magyarországi kolerajárvány néhány jellegzetessége.

Orvostörténeti Közlemények, Budapest

SZEKFŰ Gyula

1936. Magyar történet V. kötet., Budapest

TILKOVSKY Loránt

1955. Az 1831. évi parasztfelkelés, Budapest

JEGYZETEK

1. B. LUKÁCS Ágnes 1966. 95
2. TILKOVSKY Loránt 1955. 72.
3. SZEKFŰ Gyula 1936. 285.
4. SZEKFŰ Gyula 1936. 285.
5. GERGELY András 1983. 675.
6. GERGELY András 1983. 677.
7. J. FRATER Zsuzsa 1980. 2.
8. J. FRATER Zsuzsa 1980. 4.
9. J. FRATER Zsuzsa 1980. 4.
10. BOROVSKY Samu é.n. 504.
11. BOROVSKY Samu é.n. 505.
12. J. FRATER Zsuzsa 1980. 74.

A békepárt megítélése a dualizmus korában

Vágvölgyiné Bene Orsolya

Most ünnepeltük a szabadságharc 150. évfordulóját, megemlékeztünk hőseiről, csatáiról, elemzések születtek a külpolitikai viszonyokról és a belpolitikai csatározásokról, de a békepártról vajmi kevés szó esett.

A békepárt nem volt a mai értelemben vett igazi párt. Inkább egy képviselői csoportosulásnak nevezhetnénk, amely elsősorban az országgyűlés debreceni ülészakájában fejtette ki tevékenységét. Törekvéseiket, céljaikat illetően nagyon megosztott a későbbi korok történetírása. Mivel nem volt pontosan lefektetett, fennhangon hirdetett és következetesen végigvitt pártpolitikájuk, a történészek az egykor békepártiakként számon tartott képviselők – így Kemény Zsigmond, Hunfalvy Pál, Kovács Lajos, Kazinczy Gábor – visszaemlékezéseire, öngazolásaira támaszkodhattak. Ezek pedig nem a legobjektívebb és leghitelesebb források. A békepártiak egymástól függetlenül írt visszaemlékezéseikkel, akarva-akaratlanul titkos legendák ködébe vonták az egykori békepártot. Ugyanazok az események más és más köntösben jelennek meg az egyes íróknál. Persze vannak konstans alapelemek, melyeket valamennyien megerősítenek, de számos új elemmel is találkozhatunk, melyeket csupán néhány békepárti említ, sőt egyes események, személyek ki is maradnak a visszaemlékezésekből. Azért-e, mert nem emlékszik rá az író, vagy mert nem tartja fontosnak, esetleg nem igaz, vagy jobb azt elhallgatni? De akkor ki írja le a valóságot?

Egy nagyobb tanulmányomban ezekre a kérdésekre keresem a választ. Ezen évkönyv keretei közt a dualizmuskori történetírás békepártról alkotott véleményét mutatom be.

A békepártiak visszaemlékezései szerint a békepárt soha nem akarta Magyarország önállóságának elvesztését, a feltétel nélküli békekötést. Ők az 1848-as áprilisi törvények alapján, az alkotmányt védve kívánták a harcok megszüntetését. Ezen az alapon Kossuth-tal egyező politikát folytattak, de míg Kossuth 1848-at minimumnak, addig a békepártiak ugyanazt maximumnak tekintették.

A kiegyezéssel ugyan békét kötött az uralkodó és a nemzet, de az 1848-49-es eseményekről, egyes, még élő személyek szerepéről az 1880-as években is tüzes vita folyt. Az 1883-as év különösen termékeny volt. Ekkor látott napvilágot Beksics Gusztáv Kemény Zsigmondról írott munkája és Irányi Dániel erre készült válasza.

Beksics Gusztáv könyve elején átfogó képet fest Kemény Zsigmondról, gyerek-és ifjúkoráról, politikai nézeteiről. Beksics szerint Keménynél a politikai harc „soha sem fajult pártgyűlöletté. Ép ezért összekötő kapocs volt az ellentétek között, melyeket nem egyszer kibékített. Még a szélsők sem haragudtak rá... Sokan, mert társalgott, étkezett velük, politikailag is magukhoz számították. Pedig Kemény, bár igazi pártember nem volt, pártját, valamint barátait sohasem csalta meg”.⁽¹⁾ Párjához a legnehezebb időkben is hű maradt, és mindig felemelt fejjel, egyenes derékkal vállalta nézeteit. Bár Kemény pártjának oszlopos tagja volt „a nemzet elismert vezére nem volt soha. Túlnyomó része volt mindig a politikai programok készítésében, de politikai programot nem készített egyedül soha. Actiókat előkészíteni, végrehajtani, a tervek megvalósítására hatni jól tudott. De akciót saját szakállára csak ritkán kezdett. Csak pártok és nem egyes emberek felléptétől remélt sikert. Azért volt mindig hű pártember... Nemcsak az ellenpártnak, de saját pártjának programját is fel tudta bontani. Ismerte saját pártállásának gyengeségeit, pártjabeliek hibáit, a pártpolitika árnyoldalát”.⁽²⁾ Beksics szerint Kemény már 1848

nyarán a békepárt tagja volt, ám annak „nem lett nyilvános vezérévé, de nála senki többet nem tett a magyar Gironde szervezésére a Kossuth–Madarász-féle Montagneval szemben”.⁽³⁾ Kemény jól tudta, hogy pártok nélkül nincs parlamentarizmus, ezért aki politizálni akar, annak valamely párthoz csatlakoznia kell, mert a pártonkívülit soha sehol nem hallgatják meg, szavának nincs súlya. „Ezért tartott ő mindig pártjával, s annak vezérével, bár gyakran sem azzal, sem ezzel nem értett egyet. De saját egyéni véleményét legtöbb esetben feláldozta a pártfegyelem oltárán”.⁽⁴⁾

1848 nyarán az olasz segély ügyében az országgyűlés Kossuth oldalán foglalt ugyan állást, de „a béke barátai még megkísértették, hogy fordítanak a sors kerekén. Szervezni akarták az alkotmányos miniszteri pártot. Széchenyi az Ulmann-házban fényes helységet tartott készen számukra, Deák azonban nem vállalta annak vezetését. Az országgyűlés nyilvános ülésében kijelentette, hogy neki csinált párt nem kell; ő nem akar pártot organizálni. A kormány és az alkotmányos miniszteri párt közt tehát nem jöhetett létre érintkezés. A minisztérium tagjai pedig magukban teljesen képtelenek voltak Kossuth ellensúlyozására”.⁽⁵⁾ Ezek szerint az Ulmann-ház összejöveteleiből Deák ellenállása miatt nem fejlődhetett ki hatékony párt és ha Deák e párt mellé állt volna, akkor egy hónapnyi működés után nem szűnt volna meg létezni.

Keményt Beksics becsületes „a törvényességhez rendületlenül ragaszkodó, a szélsőség ellen harcoló, a haza sorsa felett aggódó”⁽⁶⁾ embernek tartja, aki „tudta, hogy a békítők feladata hálátlan és veszélyes”,⁽⁷⁾ mégis vállalta ezt a szerepet. „Hazafiúi kötelességének tartotta a küzdelmet... Ezért ment Debreczenbe is”.⁽⁸⁾

Beksics volt az első, aki Kemény Zsigmond 30 évvel korábban megírt emlékiratából részleteket közöl. A részletek válogatásakor „Kemény és pártjának, a békepártnak, Kossuth ellenében kifejtett harczára és Kemény állásának megjelölésére”⁽⁹⁾ szorítkozott. Beksics az emlékiratot a békepárt védiratának nevezi, mert sorai „a békepárt igazolását és a bekövetkezett katastrofáért való felelősség terhének Kossuthra hárítását célozzák; de a meggyőződés s igazságérzet paralizálja azokban a tendenciát”.⁽¹⁰⁾ Védírat ugyan, de nem az ellenpárt és Kossuth ellen intézett vádirat, mert „egész előadása oly tanura vall, ki csak azt mondja el, amit látott, amiről meggyőződött. Kossuth iránt lehet ellenszenve: barátait menteni igyekszik! De hogy valótlan nem mond erről kezeskedik nemcsak Kemény jelleme, de emlékiratának minden sora”.⁽¹¹⁾

Az emlékiratból vett részletek bemutatását követően Beksics Kemény szabadságharc utáni – főleg publicisztikai – tevékenységét tekinti át. Mielőtt azonban a Forradalom után c. röpiratra térne, leszögezi, hogy Kemény nem volt konzervatív, mert „conservatívek nem voltak a békepárt sem 1848-ban, sem a forradalom után. Ők legitimisták voltak. Nem akartak senkivel megalkudni: sem a dynasziával, sem a nemzettel. Restaurálni akarták a régi alkotmányt, vissza akarták állítani az előbbeni status quot, az 1847-et”.⁽¹²⁾ De elismeri Beksics, hogy „a conservatívek álláspontjában volt logika, volt hazafiság is. Visszavinni Magyarországot a forradalom előtti kiindulási pontra, s a rohamos fejlődés katastrofáján okulva, lassan, óvatosan fejleszteni tovább az alkotmányt és társadalmat... Idővel aztán az 1848-at apránként újra meg lehetett volna csinálni”.⁽¹³⁾ Nemcsak Beksics nem tartotta Keményt konzervatívnak, hanem maga Kemény is tiltakozott e besorolás ellen: „mi a múlt országgyűlés conservatívei voltunk; de nem a régi conservatív párt. Nem szeretnék félreérteni. Megszégyenülve lennék, ha valaki elhinné rólam, hogy én magamra egészen más multat akarok hazudni, mint a minő volt”.⁽¹⁴⁾

Beksics mindezt azért tartotta fontosnak leírni, mert Kemény a Forradalom után c. röpiratában azt vallja, hogy kizárólagosan egyetlen párt sem érhet el sikert, csakis együttesen. A konzervatívoknak, a forradalmároknak és a „lemondóknak” össze kell fogniuk a közös ügyek tisztázása végett. E röpiratával „amikor minden remény eltűnt, senki sem bízott, Kemény remélni, bízni tanította a nemzetet. S nem egy újabb forradalom sikerében: a dynasziával való kibékülésben”.⁽¹⁵⁾ És e tanítása miatt volt az 1850-ben megjelent röpirat időszertűlen; túl korán jelentkezett. Még a békepártot sem tudta vele újra összegyűjteni, mert már ekkor „a békepárt, nem létezett sehol. Szétszórta az események”.⁽¹⁶⁾ A nemzet alig egy évvel a véres megtorlások után nem tudta még elfogadni a békítő szándékot. Holott ő „a 48-diki törvényeket nem vetette ki hajójából. Elismerte a nemzet törekvéseinek jogosultságát, de figyel-

meztette, hogy nem vette számba a birodalmi érdekeket. A magyar érdekeknek ezekkel nem leendő szabad összeütközniök. S mert az összeütközés mégis megtörtént, az előbbinek kellett vereséget szenvednie... Magyarország nem létezhetik Ausztria nélkül... Ausztria sem létezhetik Magyarország nélkül. E két tétel következménye szükségképp a kiegyezés”.⁽¹⁷⁾ Tehát béke 1848 alapján, de Ausztria nagyhatalmi állásának elismerésével és ebből kifolyólag a közös ügyek rendezésével, amiben benne rejlik a közös had- és külügy, tehát 48 csonkítása. Beksics utólagos visszavetítése szerint ezt vallotta Kemény a szabadságharc alatt, mint békepárti képviselő, 1850-ben és végül ez az alapja az 1867-es kiegyezésnek is.

1898-ban jelent meg *Szilágyi Sándor* szerkesztésében *A magyar nemzet története* c. munka, melynek X. kötete az 1848-1896 közötti idő történetét dolgozza fel. A szabadságharc történetéről szóló fejezetet *Márki Sándor* írta.

Márki Sándor is azonosítja az 1848 végén Batthyány körüli képviselői csoportosulást a békepárttal. Részletesen szól a december 31-i parlamenti ülésről, melyen Batthyány azt javasolta, hogy csak az OHB költözzék le Debrecenbe, a parlament maradjon Pesten. Batthyány javaslatával nem titkolva azt remélte, hogy „így megszűnik Kossuth egyéniségének varázsa s I. Ferenc József elismerésének alapján megtörténhetik a kiegyezés... A költözködő Budapesten azonban minden ilyes remény csak önáltatás lehetett”.⁽¹⁸⁾ Ennek okaként pedig nem az osztrák udvar dölyfösségét, büszkeségét, hanem az átrendeződni látszó európai helyzetet jelölte meg: „akármily győnge alapon kezdték is építeni az egységes Ausztriát, a munkát nem lehetett azonnal abbahagyni, a mint mások megint szóba hozták a régi alapon való továbbépítést”.⁽¹⁹⁾ Az országgyűlés mindezek ellenére mégis küldött Windischgrätzhez egy békekövetséget. Ami ezt a követséget illeti, Márki szerint „Windisch-Grätz táborában keresni a független Magyarország alkotmányának biztosítását, annyit tett, mint az egységes Ausztria abszolutizmusa ellen nyilatkozni, tehát szinte követelni az elutasítást”.⁽²⁰⁾ De ha ez így van, akkor mire volt jó mindez? Márki úgy látta, hogy „az országgyűlés tudta, hogy nem kap más feleletet; de midőn újabb erőyes védelemre készült, ezzel a békeajánlattal el akarta háritani magáról a további vérontásért való felelősséget”.⁽²¹⁾ Vagyis a későbbi békepártiak, az akkori mérsékeltek, csak lelkiismeretük megnyugtataása érdekében küldték el a küldöttséget? Ezt maga cáfolja meg, mikor arról ír, hogy „Amerika még az Anglia ellen vívott legvéresebb harcokban is követeket tartott, kiknek lesniök kellett az alkalmat, hogy békét köthessenek. A magyarok bizonyos körülmények közt nem kívánnak oly eredményre jutni, mint Amerika, hanem ha azok többet tudtak elérni, ők meg kevesebbet kívánnak s így könnyebben elérhetik céljukat... az immár rab Batthyány békepártja még Windisch-Gratz üzenete után sem vesztette el reményét, de ez is, mint az egész nemzet, csak az áprilisi törvények alapján volt hajlandó békélni”.⁽²²⁾ Márki is elismeri, hogy a debreceni békepárt „nem akart minden áron egyezkedni, mint sokáig vádolták, hanem a törvényeknek legalább olyan tiszteletben tartása mellett, mint az nem is másfél századál azelőtt történt, midőn az ónodi függetlenségi nyilatkozatra mégis a szatmári béke következett. Igaz, hogy ott II. Rákóczy Ferenc volt s emitt Kossuth Lajos lenne az áldozat”.⁽²³⁾ Ez azt jelenti, hogy a békepárt Kossuth megbuktatása árán is hajlandó lenne békét kötni. Számukra fontosabb a 48-as alkotmány megőrzése, mint Kossuth Lajos személye, tehát szükség esetén – béke fejében – kiszolgáltatták volna Kossuthot a Habsburgoknak. Ezzel Márki azt sugallja, mintha Kossuth céljai és az 1848-as alkotmány megőrzése egymást kizáró fogalmak lennének, holott Kossuth is az alkotmányért küzdött.

Márki Sándor jegyzetben közli az általa békepártiaknak tartott képviselők névsorát: Kovács Lajos, Almásy Pál, Nyáry Pál, Kubinyi Ferenc, Kemény Zsigmond, Kazinczy Gábor, Zeyk Károly és József, Bethlen János, Pálffy János, Barthal György, Bezerédj István, Mészáros Lázár, a Lónyayak, Gorove István, Szász Károly, Szunyogh Rudolf, Hunfalvy Pál, Simon Rudolf, Bittó István, Horváth Boldizsár, Zichy Antal, Somogyi Antal, Ivánka Zsigmond. Márki Sándor -Irányi Dánielhez hasonlóan- nem tartotta a békepártiakat girondisták, mert „a girondeiak köztársaságiak, a békepártiak királyiak; azok háborút, ezek békét akartak; azok páratlan terrorizmusnak estek áldozatul, ezeknek hajuk szála sem görbült meg. A girondeiak a forradalmi éneket hangoztatva mentek a halálba, a békepártiak theázní jártak suttyomban Szunyogh Rudolffhoz”.⁽²⁴⁾

A békepárt „budapesti kísérletei után... január 13-ikán próbált először szerencsét a debreczeni parlamentben”.⁽²⁵⁾ Ezen az ülésen javasolta a békepárt, hogy győzelem esetén is csak a 48-as törvények alapján kössenek békét. A képviselőház ezt elutasította. A békepárt azonban nem keseredett el, sőt „kész volt harcolni oly leplezett dictatura ellen, mely került a felelősséget; de még mindig nem szerelkedett, ha Madarász László forradalmi pártjának, az úgynevezett flamingóknak magatartása aggasztotta is”.⁽²⁶⁾ Madarász megtámadására kitűnő teret adott a békepárti Esti Lapok megindítása. Az Esti Lapok „két első számában a lap, vagy inkább maga a párt, mintegy programképpen, kimondta, hogy nem gyűlöli annyira ellenségeit, mint a mennyire szereti hazáját, s hogy ily drága kincset sem magának, sem másnak nem enged kockáztatni. Minden hazafinak kötelessége lévén, hogy nevelje a kormány erejét és hatását, fenntartani törekszik a kormány tekintélyét; csak a kormány egy tagja se tegye lehetetlenné ezt a törekvést”.⁽²⁷⁾

Márki Sándor szerint volt is oka félni a békepártnak Madarásztól. A flamingók előbb a vésztörvényszékkal akarták megtisztítani a házat, majd miután ez nem sikerült, új taktikát választottak. Január 22-én és február 8-án javasolta Madarász József, hogy a Debrecenben meg nem jelent képviselőket, mint hűtleneket és gyávákat töröljék a képviselők soraiból. Márki Sándor a purifikáció kérdését úgy tárgyalja, mint ami hozzájárult a békepárt erősödéséhez, és ebben igaza is van. A korábbi összefoglalásokban ennek a kérdésnek nem szenteltek nagy figyelmet. A képviselők igazolása azért volt fontos, mert előre látni lehetett, hogy ha fordul a hadiszerencse „még többen jönnek vissza, hogy szavazatukat a kiegyezés és a béke érdekében adják le. Visszatérésük tehát a békepárt szaporodását jelentené. Madarász Lászlónak kétség kívül igazsága volt, hogy Pázmándynak, Szentkirályinak és másoknak, kik Windisch-Grätz előtt hódoltak, Debrecenben nincs helye; azt sem lehetett tagadni, hogy az ilyenek megbízólevelének meghagyása vagy megsemmisítése egyaránt veszedelmes. Megtörténhetik, hogy belőlük Windisch-Grätz csakugyan ellenparlamentet alkot, mely azután önmagát kiegészítve, a jogosság némi látszatával határoz”.⁽²⁸⁾ Az országgyűlés végül is nem döntött, de miután egyes kerületek (pl. Komárom megyében) forradalmi képviselőket választottak, a békepártiak – vagy ahogy Márki nevezi őket, a galambok – már nem ellenezték a flamingók tervét, „sőt maguk állottak a purificatio élére, olyképp, hogy a törölteket se tegyék ki a politikai halálnak, de ha lehet, még a távol levő flamingókat is igazolják, mert tőlük mégis több mérsékletet várhattak, mint az ezentúl választottaktól”.⁽²⁹⁾ Végül úgy döntöttek, hogy a magukat nem igazolók megüresedett kerületében feltétlenül választani kell. Ezzel a lépéssel „a békepárt most már remélhette, hogy a szászok újra választván, bizonyosan békepárti lesz mind a 22 követük”.⁽³⁰⁾ Ám az igazság az volt, hogy „a ki mellett valaki felszólalt – s a galambok még a flamingók mellett is turbékolnak – azt rendesen igazolták, úgy, hogy csak azokat ejtették el, kik mellett senki sem beszélt”.⁽³¹⁾ Kossuth meg is riadt attól a lehetőségtől, hogy a békepárt megerősödhet, és attól is tartott, hogy Madarász „tekintélyének rohamos hanyatlása következtében megszűnik az eddigi pártfegyelem, hogy sokan átsapnak a békepárthoz, mely most már az igazolt képviselők visszatérésével rövid időn többségre juthat. A verificatio kérdését tehát kabinetkérdésnek tekintvén... kijelentete, hogy csak úgy maradhat a kormányon, ha többsége van a házban”.⁽³²⁾ Kossuth március 25-i beszédében „majdnem Cromwell módjára leckéztette meg a parlamentet”.⁽³³⁾ Kossuth és Cromwell közti párhuzamot Kazinczy Gábor is említi emlékiratában. Kossuth nemcsak a követek igazolása miatt fenyegette meg a békepártot, hanem a Madarász elleni támadások miatt is.

A Függetlenségi Nyilatkozattal a békepárt „akkor vesztette el lába alól a talajt, a mikor legerősebbnek érezte magát, s midőn legjobban megvonta a „mi és ti” közt való határokat”.⁽³⁴⁾ Márki szerint a békepártnak tüntetően a helyén kellett volna maradnia és nem átmenni a Nagytemplomba, „hol a vezetést a nép szenvedélye vehetné át. Azonban átvitte őket a félnétség vagy kíváncsiság; s Kovács, Kemény és Zeyk Károly is kiment, legalább a templom elé”.⁽³⁵⁾ A békepárt hallgatását Márki nem magyarázza, nem mentegeti, egyszerűen csak idézi Kemény Zsigmond és Salamon Ferenc szavait.

Kemény Zsigmondnak a Forradalom után c. röpiratára hivatkozva azt írja Márki, hogy „ha a meggyőződés igazi bátorsága vezette volna az ellenpártot, ha már egyszer ájtott... épen itten, a templomban emelte volna föl óvatosságra intő beszédét, melyet a józanészű és vallásos nép végighallgat s

talán helyeslésével is támogat s melyben, ezen föld alatt, a flamingók sem akadályozzák, ha még oly népgyűlés jellege volt is ennek az országos ülésnek. És ha csakugyan olyan nagyon rekedt volt Kossuth, ha a beszédéhez rosszul választott hely miatt valóban elrontotta szavai hatását az innen is, onnan is jövő visszhang, ha csakugyan hidegen hagyta közönségét, s nem igaz a hivatalos meg a többi lap tudósítása, hogy szónoklatát a közönség helyenként leirhatatlan lelkesedéssel fogadta, úgy mi akadályozhatta a békepártiakat abban, hogy egy kissé jobban választván meg szónoklatuk helyét, legalább megkísértsék lerontani egy készített beszédnek kárbavesztett szóvirágait?”⁽³⁶⁾

Salamon Ferenc pedig röpiratában „megjegyi, hogy ha a minoritás határozottan sorompóba lép meggyőződése nyilvánításával, legalább is valószínű, „hogy közel jövőben lehetetlenné teszi magát annyi jeles fő, ki még hasznos szolgálatokra reserválhatta magát.” De a házszabályokra hivatkozni nem jelentett annyit, hogy a felszólalók fejét mindjárt levágja a nyaktól,... ellenben egy okos szó, ha a tizenkettedik órában ejtik is ki, sokkal több jeles főt mentett volna meg a golyótól és a kötélről.”⁽³⁷⁾ A békepártiak visszaemlékezéseikben azt írják, hogy azért szavazták meg a Függetlenségi Nyilatkozatot, mert féltek a terrortól és a nép haragjától. Márki ezt az érvelést elutasítja, szerinte ezektől az adott viszonyok között nem kellett tartani.

A Függetlenségi Nyilatkozat kiadása után „az egész parlament egyetlenegy párt gyanánt állt Kossuth háta mögött; mert a 30-40 tagból álló békepártiak is arra szánták el magukat, hogy egyelőre elismerik az „államcsínyt” s már csekély számuknál fogva sem tiltakoztak ellene, hogy ezzel föl ne idézzék a belháborút, a minek – az orosz beavatkozás küszöbén – csak az ellenség venné hasznát.”⁽³⁸⁾

A békepárt a Függetlenségi Nyilatkozat kiadása után megszűnt létezni, azonban Kazinczy „a megsemmisült párt egyik vezére, másnap a képviselőházban megjegyezte ugyan, hogy átlépték az alkotmányos élet egyik Rubiconját, honnan visszatérés nincs, de hozzátette, hogy ott a nemzet, az ő hite szerént, okvetlenül új, szabad életet fog kivívni.”⁽³⁹⁾ Kazinczynak ez a gondolata mindenképp öszintébb megnyilvánulás, mint a haditörvényszék előtt tett vallomása. A békepárt lapja a Függetlenségi Nyilatkozat kiadása után „április 14-ikét a magyar nép újjászületése napja gyanánt üdvözölte,... És két hét múlva kimondta, hogy nem kell a trónra semmiféle Napoleon, Koburg vagy Leuchtenberg, magyar pedig éppen nem; - a királyválasztás viszálykodással járna, menekülést csak a köztársasági kormányforma nyújt.”⁽⁴⁰⁾ De „köztársasági áramlatok csak a városokban mutatkoztak... A köztársaság azonban nem volt sehol, a szívekben éppenséggel nem,”⁽⁴¹⁾ annak ellenére sem, hogy az Esti Lapok, a hivatalos Közlöny és a Respublica is azt hirdette. A békepártiak pálfordulásának bizonyítékát látja Márki Bezerédj egyik indítványában, melyben „a kormányzót s a minisztereket fölesketi a függetlenségi nyilatkozatban foglalt alapelvekre s az országgyűlés iránt való engedelmessegre, saját tagjainak az alkotmányra való megesketését fölöslegesnek tartotta.”⁽⁴²⁾ Ez az indítvány „tüntetés-számba ment az ímént még ellenzett függetlenségi nyilatkozat mellett.”⁽⁴³⁾

Mindez azt a látszatot kelti, mintha a kormány ugyanúgy, mint az egész parlament, beleértve a békepártot is, a Függetlenségi Nyilatkozat és a köztársaság híve volna. Márki maga is igyekszik az így kialakult képet tompítani a Szemere-kormányról rajzolt képpel. Az öt miniszter közül csak Csány László volt a Függetlenségi Nyilatkozat híve, „a többi, mint előbb vagy utóbb nyilvánította, inkább a mérséklet és az áprilisi törvények embere, maga Duschek egyszerűen hivatalnok-minister, az elnök, Szemere, pedig a békepártiak barátja volt.”⁽⁴⁴⁾ Szemere Kossuthoz írt levelében „kárhoztatta a függetlenségi nyilatkozatot, Debreczenbe jövőn folytonosan a volt békepárt tagjaival érintkezett, most pedig - a flamingók ellenében - mindenképp azon volt, hogy a kormányzó ne avatkozhassék a közigazgatásba, hanem egyedül a ministerium kormányozzon.”⁽⁴⁵⁾

A békepárt is mindent elkövetett, hogy Kossuth kormányzói hatáskörét megszorítsák, és emeljék a minisztérium hatáskörét. „Ha tehát a kormányzóval... közösen állapítják meg programjukat, ez minden esetre monarchikus és mérsékelt szellemű lesz vala. Annál jobban meglephette a házat, sőt magukat a minisztereket is, Szemere beköszöntője.”⁽⁴⁶⁾

A békepárt és a hadsereg kapcsolatának kényes kérdéséről Márki nem sokat ír. Egyetlen szóval sem említi, hogy Klapka valaha is találkozott volna a békepárti követekkel, pedig a Klapkával folytatott

megbeszélésekről hírt ad Hunfalvy Pál, Kovács Lajos, Kemény Zsigmond, Jókai, sőt még Görgey is. Maga Klapka azonban egy szóval sem említi. Márki úgy tartja, hogy a hadsereg tisztjei közül csak Görgey az, aki felvette a békepártiakkal a kapcsolatot.

Említi Görgey egy március 22-én írt levelét, melyben „az a szerencsétlen békepárt!” felkiáltás szerepel. Márki szerint Görgey ekkor már a „békepárt elnökelője.”⁽⁴⁷⁾

Görgey kétszer találkozott békepárti követekkel. Egyszer Buda visszavételét követően az országgyűlés köszönetét és kitüntetését vívó küldöttség két tagja „a békepárt céljairól őt felvilágosítván, azért kérték őt, hogy ne hagyja ott a hadsereget és ne vegye át a hadügyministerséget.”⁽⁴⁸⁾ Másodszor pedig május végén Debrecenben, ahol „csupán magánúton érintkezvén a képviselőház egyes tagjaival, egyedül tárczájának ügyeivel foglalkozott.”⁽⁴⁹⁾ Tehát Márki szerint Görgey hivatalosan nem tárgyalta a békepárttal, így nem is említhette nekik a fegyveres puccs gondolatát. Vagy ha a magánjellegű találkozásokon esett is róla szó, arról Márki nem mond semmit, de mégis úgy véli, hogy Görgey ennek ellenére a békét kereste. Ezt látja bizonyítani azzal is, hogy katonai érdekeit Buda ostrománál alávetette a politikai érdekeknek: „remélvén, ha... beéri Buda visszafoglalásával... könnyebben kibékítheti a magyar és az osztrák kormányt, mintha ezt támadó hadjáratával még jobban fölingerli. Buda bevétele után gyorsan visszatérvén a Lajtához, Bécs kétségkívül könnyebben hajlik a békére, már csak azért is, hogy ne kelljen élnie az oroszok segítségével.”⁽⁵⁰⁾ Ezt a gondolatot azonban, mint ahogy maga Görgey is írja, elvetette, miután megtudta, hogy létezik egy párt, mely a békét akarja, és így talán törvényes, alkotmányos úton is megköthető a béke.

A Szilágyi-féle nagy munka mellett 1897-98-ban megjelent egy másik, hasonlóan nagy fontosságú mű, *Gracza György* öt kötetes összefoglaló munkája.

Mind a kortársak, mind a későbbi történétírók egy része osztja azt a nézetet, hogy a békepárt már 48 decemberében Batthyány körül csoportosulva jött létre. Gracza György ennél messzebb megy, és azt mondja, hogy a békepárt, melynek vezetői Kazinczy Gábor és Kovács Lajos voltak, már októberben létezett, és „számuk október vége felé mintegy harminczra ment. Hozzájuk szitott Batthyány Lajos, Deák Ferencz, Pázmándy Dénes, báró Perényi Zsigmond; sőt még Nyáry Pál is. Belső, egységes pártszervezettel még nem bírtak, de ahol már lehetett: immár latbavetették szavukat.”⁽⁵¹⁾

Ez a leírás és ez a névsor későbből visszavetített dolog. Nyáry Pál 48 októberében még nem húzott a békepárthoz. Gracza megértéssel ír a 48-as békepártról: „lelkes jó hazafiak valának ezek is, ámde kicsinyhitűek. Nem bíztak sem önmagukban, sem a nemzet erejében. Attól rettegetek, hogy a háború förgetegje, ha egyszer egészen kibontja sötét szárnyait, elsöpör mindent. Gyászos temetővé leszen Árpád szép hazája. Nemcsak alkotmányos szabadságunk vész el, de fajunk is. Ők tehát legalább a honalkotó és honfenntartó ős magyar elemet szerették volna a végelpusztulástól megmenteni.”⁽⁵²⁾

Ezért még 1848 egyes vívmányairól is lemondtak volna, csak elkerülhető legyen az összeütközés. 49 elején már más hangon nyilatkozik a békepártról: „ameddig Batthyány állt az élén: működése ellen nem is lehetett kifogást emelni. Nyíltan és nemesen küzdött. Cselekedeteinél kizárólag a hazának java volt az irányadó. Nem úgy Debreczenben. Itt már egészen letért a régebbi ösvényről. Nem a békének, de a zavaroknak lón az előmozdítója. A sértett hiúság, a kielégítetlen dicsvágy, a titkos bosszú, a gyáva félelem mind a békepárt fehér lobogója körül csoportosult. Maga Nyáry, ez a különben jó hazafi, sem vala ment e közös hibáktól. Támadásainál őt vajmi sokszor elvakította az a mély ellenszenv, amelyel Kossuth iránt viseltetett.”⁽⁵³⁾ Ez a jellemzés már korántsem olyan hízegő. 1848 végén Batthyány indítványával azt akarta keresztülvinni, hogy az OHB szakíttassék el az országgyűléstől, mert úgy gondolta, hogy „Kossuth távollétében sokkal könnyebben boldogulhat az országgyűléssel, s elvégre is a békealkudozások útjára terelheti.”⁽⁵⁴⁾

Azonban az országgyűlés elutasította, mert „az volt az általános nézet, hogy a honvédelmi bizottmánnak épp most van a legnagyobb szüksége az országgyűlés támogatására; de viszont a képviselőház sem nélkülözheti Kossuth rendkívül népszerűségét és bámulatos kitartását.”⁽⁵⁵⁾ Gracza szerint Batthyány nyíltan békealkudozásokat akart kezdeni Kossuth és az OHB kizárásával, és ha kell, azok bukása árán is. Ennek ellenére Gracza nem egy megalkuvó, erkölcstelen embernek állítja be Batthyányt

és az őt követő békepárti képviselőket. Viszont 1849-ben, amikor Batthyány már nem volt ugyan a békepárt vezére de a célok sem változtak, akkor már elítélően szól róluk. Pedig az 1849. január 13-i ülésen a békepárti Bezerédj bevallotta, hogy „ezek után csakugyan nem marad egyéb hátra, mint az igaz ügynek harcát folytatni,”⁽⁵⁶⁾ de csak a 48-as törvények védelmében. Ezért, bár Windischgrätz elutasította a hozzá küldött követeket, a békepárt azt kéri, hogy az a küldöttség „kisértsen meg tovább is mindent, amit a nemzet becsületének, jólétének és szabadságának alapján megkísérthet.”⁽⁵⁷⁾ A békepárt 1849. január 13-án „szervezkedve lépett fel, s mindenáron azt akarta keresztülvinni, hogy a küldöttség próbáljon még egyszer szerencsét. Ez pedig egyértelmű volna győngeségünk beismerésével. Kossuth tehát mindenképp azon volt, hogy a gyáva meghódolás e szégyen-ösvényéről visszatartsa az országgyűlést.”⁽⁵⁸⁾ A békepárt valójában csak azt akarta kimondatni, hogy az önvédelmi harc mellett „a nemzet törvényes jogainak és függetlenségének alapján minden pillanatban készen vagyunk a békére.”⁽⁵⁹⁾ Vagyis a maximum, amit kérünk, azok a 48-as törvények. Nyárynak ezt az indítványát – ami nem azonos a békekísérletekkel – elutasították, a szavazáson „alig emelkedik fel tizenöt ember; ezek is húzódozva, mintha röstelkednének.”⁽⁶⁰⁾

A békepárt bár az első ütközetet elvesztette, a háborút tovább folytatta, de most már nemcsak parlamentáris eszközökkel. Gracza ugyanis tényként közli azt a Kossuth ellen irányuló összeesküvéstörténetet, amelyet a kortársak közül csak Klapka említ. Ezek szerint a békepártiak „egy alkalommal, a kápolnai csata után, formászerű összeesküvést szöttek Kossuth ellen. Az volt a terv, hogy eltüntetik Debreczenből. S jellemző, hogy ennek a kába tervnek a helyőrségnél is akadtak támogatói, így a többi közt: báró Stein Miksa ezredes, a Zanini-ezred néhány tisztje, sőt még egy huszárszázad is. A végrehajtással báró Stein Miksát bízta meg. S egyik zivatáros éjjel már minden készen volt, hogy Kossuth ártalmatlanná tételük. Az összeesküvő tisztek a városházához lopóztak, a megvesztegetett huszárszázad pedig csak intésre várt. De a legutolsó pillanatban az összeesküvés szervezői meghökkentek s elállottak a tervtől. A vakmerő csíny tehát nem sikerült. De a békepárt azért csak tovább békétlenkedett.”⁽⁶¹⁾

Gracza elmondása szerint sokan tudtak erről a végre nem hajtott emberrablásról. Ha ez valóban igaz lett volna, elképzelhető, hogy Kossuth vagy a sok besúgót alkalmazó Madarász ne tudott volna erről? Ha pedig tudtak, akkor továbbra is szabadon hagyták az összeesküvőket? Ez olyan adu lett volna Madarász kezében, amit biztosan felhasznált volna.

Abban, hogy a Madarász elleni gyémánt-per oly csúnya személyeskedéssé vált, Gracza szerint nagy szerepe volt az Esti Lapoknak. Az új lapot Jókai indította, miután a Közlönyben „nem fondorkodhatott többé.”⁽⁶²⁾ E fondorkodás arra vonatkozik, hogy a békepárt Jókai vezércikkei révén „még a Közlönyt is felhasználta a saját zavaros céljainak az elősegítésére.”⁽⁶³⁾ Jókai tollából február 9-én olyan vezércikk jelent meg, „mely az országgyűlés határozatával egészen ellentétes nézeteknek ad csalogató hangot,” vagyis „le a fegyverrel! Adjuk át a kormányt Windischgrätznek, aki, mint szözataiban hirdeti, szintén országunk boldogítására törekszik.”⁽⁶⁴⁾ Majd másnap egy újabb cikkben azt írja, hogy „erről a szörnyű nemzetirtásról úgy Ferencz Károly főherceg, mint Zsófia főherceggasszony mit sem tud. Vajjon ki hiszi el? Ez a hang nem a békevágyó hazafi, hanem az „Unbedingte Unterwerfung” embereinek hangja volt.”⁽⁶⁵⁾ A két cikk óriási felháborodást váltott ki a képviselőházban, és Jókainak távoznia kellett a Közlönytől. Ezek után kapta meg az Esti Lapok szerkesztését.

Az új lap „ámbár ügyesen volt szerkesztve, labanczkodó iránya miatt sehogy sem tudta megnyerni a közönség tetszését. Változtatott tehát a harci modorán, s a személykedések terére lépett. Madarász László, a rendőrügyek intézője volt támadásainak az első célpontja. Madarász már állásának természeténél fogva sem lehetett népszerű. De a békepárt szemében volt egy másik nagy hibája is: rendkívül ragaszkodott Kossuth Lajoshoz.”⁽⁶⁶⁾

„Az Esti Lapok a káröröm mohóságával kapott a botrányon. Hisz ez fölséges tárgy, csak jól ki kell aknázni. És legott kiaknázták. Neki voltak a legszenzációsabb tudósításai. Leleplezéseit azonban olyképp intézte, hogy a gyanú összes méregnyilai Madarász körül röpködjenek.”⁽⁶⁷⁾ Madarász válaszolt a házban Kazinczy Gábor március 17-i interpellációjára és „a többség, hogy a kinos ügy lekerüljön a napirendről, ... tudomásul vette azt. Nem úgy az Esti Lapok. Dehogy hagyott volna fel a botránycsinát-

lással! Hiszen ebből élt. Napról-napra folyvást dühösebb támadásokat intézett Madarász ellen, s immár egész leplezetlenül „gyémánttolvaj”-nak nevezte.”⁽⁶⁸⁾

Végül a már létező – egyébként korábban Madarász javaslatára felálló – számviteli bizottság Kubinyi Ágoston elnökletével, „csakugyan törvénybe ütköző visszaéléseknek jött a nyomára. Beigazoltatott, még pedig hitelt érdemlőleg, hogy a ládákat tolvajkéz törte fel; beigazoltatott, hogy lopás történt. Igaz, hogy a tettes nem volt kipuhatolható; de a felelősség egész rettentő súlyával mégis Madarászsra nehezedett.”⁽⁶⁹⁾ A vizsgálat eredményével a békepárt elérte célját. „Sikerült megbuktatnia Madarászt. Hanem Kossuth személyéhez, bár ellene is untalan áskálódott, nem volt képes férközni.”⁽⁷⁰⁾ Valójában azt akarták, hogy Kossuth nyíltan álljon ki Madarász mellett. Ezt Kossuth nem tette meg, bár március 25-i híres beszédében elítélte az Esti Lapok sajtóhadjáratát Madarász ellen. Ha bebizonyosodik a Madarász elleni vád, úgy távoznia kell a kormányból, de ha nem, akkor a rágalmozókat kell büntetni. Kossuth ebben a beszédében tért ki az igazolások kérdésére is, kérve a házat, ne engedje leolvadni magát. Kossuthnak ugyanis akkor szüksége volt az együtt maradt parlamentre ahhoz, hogy az olmtüzi alkotmányra adandó válasz teljesen törvényes lehessen. Ez a válasz a Függetlenségi Nyilatkozat volt.

Gracza a mellett van, hogy a békepárt nem a Függetlenségi Nyilatkozat tartalmával, hanem csupán időszerűségével nem értett egyet. Az április 13-i titkos ülésen „a békepárt a halasztás mellett kardoskodék. Azt mondta, hogy ügyünk még nem áll elég biztos alapon, kár volna a mentőhidat fölégetni. Várjunk tehát még; várjunk legalább addig, míg a főváros ismét birtokunkba kerül, s az országgyűlés visszatérhet székhelyére. Itt aztán szavunk annál nyomatékosabb leend.”⁽⁷¹⁾ A másnapi nyílt ülésen már nem szóltak ellene. Gracza szerint nem igaz az az állítás, miszerint a képviselők nem értek be a templomba, mert az elnök kiűritette az első padokat a képviselők számára, s „a közönség az első fől-szólításra engedelmeskedik, s szép csöndesen hátrébb vonul.”⁽⁷²⁾

Kossuth „eleinte gyöngé, fátyolozott hangon beszél, azt mondja, a melle fáj... A szónoklat hevében hangja azonban mindinkább emelkedik... És érczes hangjának csengésével, szemeinek delejes tekintetével, mintha megvárászná az egész gyülekezetet... – Függetlenek akarunk lenni! – zugják minden oldalról, előbb a képviselők, majd a közönség.”⁽⁷³⁾ Szó sem volt tehát itt kételyekről, önmarcangolásról, népharagtól való félelemlről! „A legtöbb ember szemében könny csillan meg.”⁽⁷⁴⁾ Mintha Hunfalvy Pál naplóját olvasnánk! Kossuth beszéde oly nagy hatással volt a hallgatóságra, oly annyira elragadta őket a pillanat nagysága, hogy mindenki a Függetlenségi Nyilatkozat mellett volt. Kossuth indítványának megtétele után „a padosorok közt végigsurran a komor aggódás háttorzongató szele: » Mi lesz most? « De azért a legtöbb arczon, csaknem megkövesedve az egyévi szenvedés alatt, ott ül a hajthatatlan datz: » Nem tágitunk, leszámolunk, bármi történjék is. « ”⁽⁷⁵⁾ Nagyon képszerű Gracza leírása! Lelkesedés és hajthatatlan dac - e két dolog volt a képviselők tettének mozgatórugója. Senki nem szólt ellene, még a Függetlenségi Nyilatkozat egyes pontjai is „lelkesedéssel és hazafiúi erélyes elszántsággal”⁽⁷⁶⁾ fogadtattak el.

De ha egyetértettek a Függetlenségi Nyilatkozattal, miért szövetkeztek Görgeyvel? Vagy inkább Görgey kereste a kapcsolatot a békepáttal? Ez egy újfajta megközelítése a fővezér és a békepárt kapcsolatának. Gracza szerint, ha Görgey megbuktatja a Függetlenségi Nyilatkozatot, „bukik vele Kossuth is. Ekkor aztán övé a hatalom, s a bocsánatkérő magyar nemzetet szépen oda vezetheti a trón zsámolyához Hadvezér és miniszter, tábornok és országgyűlési képviselő egy személyben. Mi kell még, hogy Kossuth felett győzedelmeskedjék? A parlamenti támogatás is meglesz, bizonyosan meglesz; hisz virul még a békepárt, majd a kezére dolgozik az. S e részben jól számított. Hisz a békepártnak, mint tapasztaltuk, kezdettől fogva csaknem összes működése odairányult, hogy Kossuth leszorítassék a vezérhelyről. Még az államcsinytól sem riadtak vissza ezek a jó urak.”⁽⁷⁷⁾ Utolsó mondatával a Stein Miksa-féle összesküvésre utal. Tehát Görgey és a békepárt törekvése megbuktatni Kossuthot, és Görgeyt tenni meg diktátornak.

Görgey eleinte nem akarta igénybe venni a békepárt ilyen irányú segítségét, sőt egy gyakran idézett levelében ezt írja: „A szerencsétlen békepárt! Nem békét, de nyaktilót!” Azonban „Budavár ostroma után megváltozott ebbéli nézete is. Mégis csak jobb lesz a béke, mint a nyaktiló. Kivált ha ez a bé-

ke Kossuth megbuktatásával szerezhető meg.”⁽⁷⁸⁾ Tehát a Függetlenségi Nyilatkozatnak nem volt semmi köze Görgey elhatározásához, véleményének változásához?

Görgeynek a békepártiakkal Buda bevétele utáni találkozása jó alkalom volt a megismerkedésre, „s másnap már együtt tanakodtak az államcsíny végrehajtásán.”⁽⁷⁹⁾ Ezen a találkozón tehát nem arra kérték Görgeyt a követek, hogy maradjon a seregnél, hanem már az államcsínyt tervezgették? Gracza leírása szerint Kazinczy Gábor arról győzte meg Görgeyt, hogy segítségére lehetnek: „a békepárt ... az orosz betörés hírére úgy megerősödött, hogy bátran tehetünk kezdeményező lépést az április 14-iki nyilatkozat megbuktatására. S ha a tábornok úr pártunk élére áll: csaknem biztos a siker. - Jó, megkísérlem, - válaszolt Görgei. Elmegyek önök közé, s majd meglátom mit tehetek.... a küldöttség tagjaival Debrecenbe utazott.”⁽⁸⁰⁾

Ezek szerint a békepárti Kazinczy Gábor ajánlotta fel Görgeynek, hogy ha melljük áll, ők fogják javasolni a parlamentben a Függetlenségi Nyilatkozat visszavonását. Kovács Lajos és Kemény Zsigmond egyformán tagadják ezt, mondván, a hadsereg kezdeményezését támogatják, de ők maguk nem kezdeményezhetik a Függetlenségi Nyilatkozat visszavonását. Azt, hogy Gracza békepárti kezdeményezésként állítja be a Függetlenségi Nyilatkozat visszavonásának gondolatát, azért furcsa, mert utóbb közli Kemény Zsigmond emlékiratából az erről szóló részt. Görgeyt nem csak azért érte csalódás, mert a békepártiak elutasították a fegyveres puccs gondolatát, hanem mert „a kormány már podgyászolt, hogy visszaköltözzék a fővárosba. E miatt aztán a nemzetgyűlés is felfüggesztette tanácskozásait.... Hisz akkor minek fáradt ő ide?”⁽⁸¹⁾ Bár csalódott a békepártban, nem adta fel, „s új tervek rajzoltak fejében: a békepárt megerősítése katonai elemekkel, küzdelem néhány tábornoktársa ellen, akik Kossuth Lajoshoz szítottak, aztán „Való” czim alatt egy új politikai napilap alapítása.”⁽⁸²⁾

Gracza a békepártnak csak Görgeyvel való kapcsolatáról ír. A Klapkával folytatott tárgyalásokat meg sem említi - hasonlóan Horváth Mihályhoz és Márki Sándorhoz.

Árulók, félénk polgárok vagy csak fontolva haladni vágyók voltak a békepárt tagjai? Milyen volt a kapcsolatuk a hadsereggel? Az események előrehaladtával megváltozott-e viszonyuk a Habsburg-házzal? Az adott keretek közt mennyire volt politikájuk reális? Ilyen, és ehhez hasonló kérdésekre a jövő történészeinek kell majd megadniuk a választ.

JEGYZETEK

1. Beksics Gusztáv: Kemény Zsigmond, a forradalom és a kiegyezés, Bp, Atheneum, 1883, 23.o.
2. U.ott. 33.o.
3. U.ott. 54.o.
4. U.ott. 33-34.o.
5. U.ott. 51.o.
6. U.ott. 54.o.
7. U.ott. 55.o.
8. U.ott. 55.o.
9. U.ott. 140.o.
10. U.ott. 140.o.
11. U.ott. 140.o.
12. U.ott. 156-157.o.
13. U.ott. 156-157.o.
14. U.ott. 152.o.
15. U.ott. 151.o.
16. U.ott. 152.o.
17. U.ott. 158-159.o.
18. A magyar nemzet története, 10.k., Márki Sándor-Beksics Gusztáv: A modern Magyarország (1848-1896) Szerk. Szilágyi Sándor, Bp, Atheneum, 1898, 195.o.
19. U.ott. 195.o.
20. U.ott. 195.o.
21. U.ott. 196.o.
22. U.ott. 206.o.
23. U.ott. 257-258.o.
24. U.ott. 266.o.
25. U.ott. 258.o.
26. U.ott. 258.o.
27. U.ott. 258-259.o.
28. U.ott. 260.o.
29. U.ott. 261.o.
30. U.ott. 261.o.
31. U.ott. 262.o.
32. U.ott. 263.o.
33. U.ott. 264.o.
34. U.ott. 266.o.
35. U.ott. 278.o.
36. U.ott. 280.o.
37. U.ott. 280-281.o.
38. U.ott. 282-283.o.
39. U.ott. 283.o.
40. U.ott. 282.o.
41. U.ott. 306.o.
42. U.ott. 288.o.
43. U.ott. 288.o.
44. U.ott. 292.o.
45. U.ott. 290.o.
46. U.ott. 292.o.

47. U.ott. 259.o.
48. U.ott. 304.o.
49. U.ott. 304.o.
50. U.ott. 300.o.
51. Gracza György: Az 1848-49. évi magyar szabadságharc története, 3.k., Bp, é.n., 82.o.
52. U.ott. 82.o.
53. U.ott. 355-356.o.
54. U.ott. 278.o.
55. U.ott. 278.o.
56. U.ott. 326.o.
57. U.ott. 326.o.
58. U.ott. 326.o.
59. U.ott. 333.o.
60. U.ott. 335.o.
61. Gracza :Az 1848-49, 4.k., 402-404.o.
62. Gracza: Az 1848-49, 3.k., 359.o.
63. U.ott. 356.o.
64. U.ott. 356.o.
65. U.ott. 358.o.
66. U.ott. 359.o.
67. U.ott. 360.o.
68. U.ott. 360.o.
69. U.ott. 363.o.
70. U.ott. 364.o.
71. Gracza: Az 1848-49, 4.k., 256.o.
72. U.ott. 258.o.
73. U.ott. 259.o.
74. U.ott. 265.o.
75. U.ott. 265.o.
76. U.ott. 259.o.
77. U.ott. 402.o.
78. U.ott. 404.o.
79. U.ott. 404.o.
80. U.ott. 404.o.
81. U.ott. 404.o.
82. U.ott. 408.o.

A védőszentek kultusza a nógrádi bányavidéken

Szvircsek Ferenc

A karácsonyi, húsvéti ünnepeken, Szent Istvánkor, a bánya védőszentjeinek napján munkaszünet volt a bányákban, és ilyenkor díszruhában, zászlók alatt vonultak fel a bányászok ünnepelni. Ezeknek az ünnepeknek a magyarországi elterjesztésében a külföldi bányatisztek és bányamunkások játszottak a főszerepet.

Az ünnepek sorában is igen érdekes és izgalmas a védőszentek kultuszának a kérdése. A vallásosság a bányászok életében részben mint elődeiktől átvett, hagyományozott szokás, részben meggyőződés volt. A babonák (bergmanyik, vizesemberek, bányatorpe) megléte és a küzdelmes élettel szorosan összefüggő vallásosság általános elterjedéséhez hozzájárult a bányászok életében a foglalkozásukból eredő nagyfokú bizonytalanság, amit csak erősített az alacsony technikai színvonal, a „gründolási láz” idején a vállalkozói hanyagság, s az ennek nyomán fellépő gyakori bányaszerencsétlenség.⁽¹⁾

A munkán kívüli, szórakozásra szánt időt a tisztviselők általában a bányakaszinóban tölthették el, míg a bányamunkások számára az összejövetelek lehetősége a kaszinó épületének olvasóiban, illetve kocsmáknak jellegű részében volt biztosítva, ha nem kereste fel a telepen kívüli kocsmákat. Adataink szerint a sörfogyasztás fellendülése és elterjedése - a földesúri borkimérések látogatása helyett - Salgótarjánban a bányatelepeken kezdődött meg a múlt század hetvenes éveiben. A bányatelepi „étkezőház” 1873-ra készült el, amelyet hol „Speisehaus” hol „Wirtshaus” néven emlegettek és a kolónia társadalmi életének fontos tényezője lett. Az étkezőház és a többi telep kocsmáinak rendelkezései között találkozhatunk először az osztrák és a cseh sörgyáraktól igényelt sörfajták felsorolásaival.⁽²⁾ A külföldről érkezett tisztviselők és munkások bányászünnepként vidékünkön Szent Prokop napját tartották ünnepüknek és mint szokást hozták magukkal. A „régí jó idők” vidámsága szerint ünnepelték minden év július 8-ra eső Prokop-napot. Úgy tudták, hogy mint legelső bányász, ő fedezte fel a kőszentet a világon.

Ugyancsak megünnepelték a december 4-re eső Borbála-napot (Szent Borbála) egyes bányatelepeken a megyében. (Európa-szerte a bányászok védőszentjének tartották Szent Borbálát.)

A Prokop-ünnep vált a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. vállalatainál központi jelentőségűvé. A nevét azonban nem találjuk a védőszentek között. Eredetét Niš városáig vezethetjük vissza, ahol a palesztinai első vértanú, cesareai Procopius (Szent Prokop) teste a 11. századig még a város egyik templomában feküdt. Procopius bűne az volt, hogy 303-ban a helytartó elé hurcolva nem mutatott be isten- és italáldozatot a császárnak. Helyette Homéroszt idézte: „Nem jó dolog, ha több úr van, egy úr legyen, egy király!” E mondatban Prokop világosan kifejtette álláspontját, hogy „egy Isten van, aki a világ teremtetője és fenntartója”. Ezért a vétkéért 12 vértanúval együtt lefejezték, ünnepét az újjörög naptár július 8-ra teszi.

A 13. századtól a történeti irodalomban három csehországi védőszent: Vencel, Adalbert és Procopius között is szerepelt a neve. A csehországi Szent Procopiust (+1053) egy 1204-ből származó Szentek Élete c. mű, mint Csehország nemzeti patrónusát említi. Kezdetben remete életet élt, majd a szavai bencés kolostor apátja lett. A középkorban mint apátot, a 16. században mint püspököt, a barokk korban mint remetét ábrázolták. Középkori attribútuma az apáti bot és a könyv volt. A 17-18. századtól legyőzött ördöggel, ostorral és esetleg menedéket kérő-kereső özzel is ábrázolták. Legismertebb szobra a prágai Károly-hidon áll, F. M. Brokoff alkotása 1712-ből. A vértanú szent napján, július 8-án

a többségében csehországi származású, illetőleg ehhez a kultúrkörhöz tartozó munkások ünnepelték a cseh védőszent napját megyénkben is.⁽³⁾

Szent Borbála mellett vidékünkön Szent Prokop vagy Procopius napja volt az első bányászünnep. Általában július 4-ét követő vasárnapot azonosították a bányászok védőszentjének napjával. Bányavidékünkön sok helyütt „ismertebb” volt, mint Szent Borbála. Mohai István (Milihovszky István, lengyel eredetű bányászcsalád 1877-ben Inászó bányatelepen született fia) 1934-ben írt verse az ünnep hangulatát eleveníti fel fél évszázad távlatából. A versét 1938-ban közölte le a Bányász c. havi lap:

„Nagy vígság volt a telepen, ha megjött Prokop napja,
Zenével ment a templomba bányászok színejava.
Mise alatt égi ihlet szállta meg a lelkeket,
Otthon pedig osztogatták a bort, húst és kenyeret.

Egyenruhás bányász csapat, szemet vajú, hős sereg,
Ősi Zászlónk megláttára fejvetéssel tiszteleg.
Bányász-Himnusz ütemei emelik a szíveket,
Könnyeket csalt a szemünkbe e megható jelenet.

Ebéd után tánczene volt kint a hűvös erdőben.
Táncolt, ivott a sok bányász, kurjongatott kedvében.
Hordó sörnél kocingattak testvérek és barátok,
Fizették a bő áldomást az újdonsült vajúrok.”⁽⁴⁾

Az ünnepségeken fontos szerepük volt a katonazenekarok mintájára szervezett bányászzenekaroknak, illetve az alkalmilag verbuválódott zenekaroknak.

A Prokop-ünnep jelentősége egyre inkább elterjedt megyénkben, mert a bányagazgatóság számára közösségi szellem ápolásából adódó munkásfegyelmelési lehetőségeket is magában rejtett. Az 1885. évi május 29-én keltezett jelentésükben utaltak is rá, hogy ezen a napon szokták évente az új bányász diszruhákat is kiosztani. Tényként kell azonban megállapítanunk, hogy a köszénbányászok zöme nem vallási eredetűnek tekintette Szent Prokop tiszteletét, hanem profánul bányatulajdonosnak, illetve az első szénkutatónak tekintette. Bányavidékeink idős bányászai szerint „Prokop éppen ellenkezője volt a Permondlinak (bányamanó, bányarém – Sz. F.), mert ő meg nagy, hatalmas ember volt. Ő volt az, aki legelőször hajtott függőaknát és amikor elérte a szénréteget másodmagával, akkor kezdtek el tanakodni, hogy kérjenek sok pénzt és ennivalót, de Prokop azt mondta: azt előbb kellett volna kialkudni, most már késő... Nagyon mélyen voltak már a föld alatt és ezen nem tudtak megegyezni. Prokop azt mondta, bízzák ezt a tulajdonosra, adjon nekik amit akar, de ebbe meg a másik munkatársa nem akart beleegyezni. Emiatt összevesztek, és amikor kifelé jöttek volna, hogy nem tudtak megegyezni, Prokop kirántotta a deszkát alóluk és mind a ketten a mélybe zuhantak, ahonnan soha többé nem kerültek elő...” Komlósi Józseffel szemben Pókos János emlékezetében az élt, hogy „Ő volt a legelső bányász, aki leért a szénre (származását se lehet kideríteni) és róla nevezték el a Prokop-napot, vagy olyan szent félenek nyilvánították, és az ő napján minden bányásznak július 4-én, vagy az utána következő vasárnapon ingyen adtak 1 cipőt, 1/2 liter bort és 1/2 kiló húst a bányamagazinban, Prokop emlékére. Ez a szokás nálunk Forgáchon 1922-ig érvényben volt, ezután sajnos megszűntették. A legutóbbi ilyen ünnepség 1922-ben volt itt Jakubínál, azóta csak az emléke maradt fenn...” Grásel János somlyóbányai lakos is Prokopban a köszén felfedezőjét vélte: „A szénen tartalmazó föld egy részének szénrétege a földfelszínhez egészen közel helyezkedett el, Prokop megállapította, hogy a szabadba nyúló fekete kő hasznos anyag, nagyon jól ég és meleget áraszt.” Borák József salgóbányai bányász szerint Prokop találta ki a bányaaércolatot: „Prokop bányája mindig beszakadt, sok ember lelte halálát a föld mélyén. Ezért Prokop elkezdte fával kitámogatni a járatokat, innét ered a ma is használt bányaaércolat.” A bá-

nyászok között élt az a monda is, hogy az éjszakai műszak bevezetése Prokoppal függ össze. A kazári Tózsér K. János szerint: „Prokopnak csodálatosan szép felesége volt. Amikor a bányavezető megpillantotta, azonnal beleszeretett. De a nő nyíltan nem viszonzozhatta a fiatal férfi szerelmét, ezért rávette a férjét, hogy éjszaka is járjon dolgozni. A bányában úgyszínes se éjjel, se nappal, mindig sötét van. A férj mit sem sejtve ráállt. Nagyon sokat dolgozott, és végül megvakult, és a bányában lelte halálát.”

Bányavidékeinken ismert Prokop és Borbála monda sajátos változata található meg Kazáron: „Prokop nagyon szép ember volt, és beleszeretett Borbálába. Ellenezték az összekerülését, amikor már nyíltan nem járhattak, találkoztak titokban. No kérem szépen! - mind ahogy máma is és mások is a szerelemnek gyümölcse lett. Prokopot Borbála szülei följelentették és bíróságra vitték, ahol Prokopot halálra ítélték. Így szólt az ítélet: „... addig assa magát a hegyoldalba, míg rá nem omlik!”. Borbála azonban elmondta Prokopnak, hogy azt álmodta az éjjel, hogyha Prokop feje fölé tesz keresztbe egy fát és azt két oldalról alátámasztja, akkor nem omlik rá és életben marad. Ezt aztán Prokop meg is csinálta, és lassan előrehaladva ásta a hegyet. Estéknént tüzet rakott. Egyszer, hogy ne süsse a tűz olyan nagyon, maga elé tett egy nagydarab követ. Hát látja, hogy az jobban ég, mint a fa. De ekkor csak egyedül volt, nem volt mellette Borbála. Másnap, amikor Borbála meglátogatta, örömmel újságolta neki a hírt Prokop, Borbála rávette, hogy jelentsék be, hogy él a fiú és mit találtak fel. Meg is tették. Prokop és Borbála ezután összeházasodhattak.” (Balogh Mihály)

A Prokop-napi ajándékozás (vállalati adományozás-juttatás) eredetét a salgóbányai Orosz Ferenc így magyarázta: „Prokop bányabárá volt, bányái ontották a jobbnál jobb minőségű szenet. De nagyon jóságos ember volt, szeretett volna kiemelkedni a vetélytársai közül is, ezért bevezette, hogy névnapján ajándékot osszanak ki a bányászok között.”

Az Inászó bányatelepen Szent Borbála mellett Szent Prokop is a bányászok védőszentjének számított, aki megvédi őket a bányabeli veszedelemtől. Ünnepnapiját természetesen várták, mert a nap az önfeledt mulatozás jegyében telt el, szinte búcsú jelleget öltött. „A bányavállalat ezen a napon minden dolgozóját - szerény alamizsnával - megvendégelte. A magazinban erre a célra sült kiscipókat osztogattak. Mindenki kapott 2 cipójegyet, 1 liter (értékű) sörjegyet (volt, amikor bort is adtak ki rá), 1 kg húsjegyet, melyet a helybeli magazinban beválthattak. A magazini vételezés után rendszeresen a kocsmában kötöttek ki”.

Sándor Rudolf gyűjtéséből is tudjuk, hogy az inászói bányatelepen a Prokop-napon már hajnalban hangos mozsárdurrogás jelezte a napi műsort. A tűzoltók kürtöse fújta a „sorakozót”. A tűzoltók díszruhájukban, a bányászok ugyancsak sujtásos, bányászjelvényes díszruhájukban, díszlőrőrrel (arschléderesen, bőrkötényben) cserfagallyas csákóban sorakoztak, míg a többiek civilben, ünneplőben felöltözve, útra készen várták a városba (Salgótarjánba) vivő csillevégányon futó kisvonalat. Amíg várakoztak, a csapatok még egy utolsó főpróbát tartottak, nehogy felsüljenek a kíváncsi városi nép előtt. A bányamester vezénnyel nekik, „vigyázzt” dobbannak a fáradt lábak, de a bányamester nagy bajban van. Nem bírja kihúzni a vezényleshöz hatalmi jelvényét: a díszkardot... Odaugranak és többen segítenek neki. Hárman is nekiesnek, míg végre sikerült azt kihúzni hüvelyéből... Hát persze, nem könnyen jöhetett az ki, hisz a tavalyi Prokop-nap óta igazán beroszdásodhatott. Máskor nem fog előfordulni - szabadkozott grüberfelsi Grüber Arthur bányamester - mert sótalan zsírral jó vastagon bekeni díszkardjának pengéjét... (A selmecbányai eredetű Grueber család 1674-ben kapott nemességét I. Lipóttól az arany- és ezüstabányák művelésének előmozdításáért).

A vonat összes kocsijai, sőt még az utána kapcsolt csillék is megteltek az ünnepségre igyekvőkkel. Tarjánban, a város (akkor még csak község valójában) szélén már zenekar várja őket. Így mennek tisztelni a bányakastély urai elé, akik integetve köszöntötték őket. Az ünnepség befejezése után a nagymisére baktatott a tömeg. A mise végére már mindenki a sörözőben hűsölt, vagy ha többet ivott, izzadt a júliusi kánikulában.

Ugyanazzal a kisvonalattal hazaérkezve, a kapott Prokop-napi ajándékból minden háznál ünnepi ebéd várta a hazaérkezőket (mert az asszonyuk otthon maradtak főzni), majd egy kis ebéd utáni pihenő után kezdődik az erdei táncplaton a nagy majális... Táncoltak, daloltak, ki-ki a maga nyelvén, de

egy zenére, vidáman kurjongattak. Közülük egyesek Szent Prokopot emlegették... A százasok fák alatt ki-ki megtalálja baráti körét, majd ingujra levetkőzve, táncba kezdenek. A zenészek fáradhatatlanul húzzák a polkát, valcert, mazurt, csárdást felváltva, hogy mindenkinek kedve szerint tegyenek.

Míg kint ugrálva táncoltak (ez jellegzetes volt rájuk) a kocsmában is gyakran ürültek a poharak. Addig-addig néztek a pohár fenekére, míg üvegreccsenés, káromkodás, sikoltozás, majd jajveszékélés hangzott a söntés felől. Különösen a gránerek gerjedtek be legelőbb...

Csendőrnem volt ott, de minek is lett volna a telepen?... A rendcsináláshoz elég volt a kvártélymester. Ismerte már ő jól az embereit... hamarosan ott is termett. Hatalmas, kampós botjával a marakodók közé sújtott, erélyesen szétlőkte őket. Lekent nekik egy-egy pofont és újra helyreállt a rend... Egy-két hasonló eset még előfordult ünnepi epizódként, aztán beköszöntött az este. Lámpások alatt tovább mulatoztak, de egyre kevesebben... Végül elcsendesedik a hangos színtér... Másnapra várja őket a tárna... Termelni, dolgozni kell. A bányász díszruhák, a gránerek „zergetollas” zöldszalagos kalapjai egy időre megint a kasznyikba kerültek... Az ünnep utáni hetekben kalitkákban tartott madarakban gyönyörködtek, taníttatták beszélgetni, nagyon szerették a madarakat, majd minden házban tartottak is belőlük.”⁽⁵⁾

A Salgótarjánban megjelent időszaki sajtó is helyt adott a prokopi eseményekről szóló tudósításoknak. 1905-ben pl. vasárnap került sor az ünnepségre, s mint írták „Bányászaink mindig nagy fényességgel ünneplik e napot. A községben is látszott, hogy ünnep van.” 1907-ben is élt még a juttatások rendszere, mert mint írták, a bányászok 1 liter bort, 1 kg húst és 1 cipőt kaptak, s a tisztikar kantinja termében banketten vett részt.⁽⁶⁾ 1910. július 3-án, vasárnap „ünnepelte a Salgótarjáni Köszénbánya Részvénytársulat Szent Prokop napját. A tisztikar Gerő Nándor igazgató vezetése mellett, a társulati zenekarral az élen s a bányászok nagy számmal ünnepélyes misére vonultak. Mise után, az ünnep emlékére minden egyes bányász egy fél kiló húst, egy liter bort és egy kenyeret kapott ajándékba a társulattól.”⁽⁷⁾

Még 1913-ban is élő volt a hagyomány: „A salgótarjáni bányászok múlt vasárnapon ünnepelték védőszentjüknek, Prokopnak napját. Már kora reggel oly rettenetes mozsárágyúzáshoz fogtak, hogy ehhez a rémséges zenéhez az ovecpoljei csatát bátran melléje képzelhette az álmából felriadó salgótarjáni polgár. És így tartott ez egész délelőttön, amíg az ünnepi mise és körmenet tartott. A körmenetre kivonultak festői egyenruhájukban az összes salgótarjáni és környékbeli bányászok a bányatársulati zenekarral élőkön, melynek ropogós indulóira peckesen lépdelt az alvilágnak fakóarcú harcosai. Bevonulásuk után a társulat igazgatósága megvendégelte mindnyájukat.”⁽⁸⁾

Az SKB Rt. mellett a másik jelentős bányavállalat, az ÉKI Rt. Szent Borbála napján rendezte ünnepségét. Schmidt Jenő bányaispékségi volt az, aki 1920-ban a baglyasaljai és mizserfai bányamunkásoknál szokásos Borbála-ünnepen kívül Szent Prokop napjának megünneplését is szerette volna meghonosítani. Egyik jelentése részletesen beszámol a társulattól szokásos juttatások mértékéről: „Tisztelettel jelentjük, hogy a salgótarjáni társulat munkásainak a bányászvédőszent: Szent Prokop napjára az eddigi gyakorlatnak megfelelően bor-, hús- és kenyérből álló ajándékot ad és eddig: 1. minden 18 éven felüli bányamunkásnak 1 liter bort, 1/2 kg húst és 1 kg kenyeret; 2. minden 18 éven felüli férfi napszámosnak 1/2 liter bort, 1/2 kg húst és 1 kg kenyeret; 3. minden 18 éven felüli női napszámosnak 1/2 kg húst és 1 kg kenyeret”...

„Amint tudni méltóztatik, mi Borbálára a korábbi években mindig pénzbeli ajándékot adtunk munkásainknak, mégpedig legutóbb, 1918-ban a segédmunkások és napszámosok 1 koronát, vájárok 2 koronát, fűtők, gépkezelők 3 koronát, altisztek 8 koronát, főaknászok 10 koronát kaptak.

Mint hogy az utóbbi időben munkásaink bérét és egyéb javadalmazását, az egyöntetűség kedvéért és elégedetlenségek kiküszöbölése végett, a salgótarjáni munkásokéhoz kívánjuk alkalmazni, kérjük szíves hozzájárulásukat, hogy Szent Prokopra, azaz jövő hó 4-re, munkásainknak mi is ugyanazt nyújthassuk, amit a salgótarjáni társulat... A fent felsorolt kategóriák szerinti természetbeli adományok a két körletben hozzávetőlegesen a következő költséget okozták: 1. 2200x(30+40+2,50) K 178 500,- 2. 170x(15+40+2,50) K 9775,- 3. 30x(40+2,50) K 1275,- összesen K 189 550.”⁽⁹⁾

Róth Flóris, az SKB Rt. bányaigazgatójának 1922. június 22-én keltezett „Körözüvény”-e adja az utolsó hiteles képet a Prokop napi ünnepéről: „a bányászat védszentjének „Szent Prokopp” napjának ezidén is a szokásos módon július hó 9-én, azaz vasárnap fogjuk megünnepelni. Az ünnepi műsor a következő: A bányászok a bányatelepi kaszinó előtt délelőtt 8 órakor gyülekeznek. A kaszinótól a zenekar kíséréte mellett az igazgatósági épülethez vonulnak fel 1/2 9 órakor, ahonnan a zászlót kihozzák. A tisztviselők, segédtiszték és altiszték a menethez csatlakoznak. Felvonulás 9 órakor a róm. kath. templomba, ahol 1/2 10 órakor kezdődik az ünnepi Istentisztelet. A munkások minél számosabban, a tisztviselők, segédtiszték és altiszték pedig teljes számban jelenjenek meg az ünnepélyen. A munkások nem tartoznak egyenruhában kivonulni, mindenki olyan ruhában jelenik meg, amilyen ünnepelő ruhája van. A tisztviselők, segédtiszték és altiszték lehetőleg fekete ruhában jelenjenek meg. A prokoppi járandóságokra vonatkozólag a következőket közlöm, mely azonnal a munkásság tudomására hozandó. A kenyér, a hús, a borjárandóság jegy ellenében lesz kiszolgáltatva. A jegyeket a bányák július hó 4-én fogják kikapni azonnali kiosztás céljából. A járandóság kiadás a következő módon fog történni: Kenyér július hó 7. és 8-án az illető telep élelemtárában egy lyukasztott kenyérfegy ellenében. Hús július hó 8-án, szombaton az illető telep mézarszékében kerül kiosztásra fél kg-os lyukasztott húsfegy ellenében. A bor július hó 7-én az illető telepi kocsmában kerül kiosztásra lyukasztott borfegy ellenében, melyet ki-ki saját üvegjében tartozik elvinni. A prokoppi járandóság vételező könyv nélkül a jegy bemutatójának lesz kiszolgáltatva mégpedig a fenti napokon. Aki bármily dologgal visszaél szigorúan megbüntetik és a prokoppi kedvezményekből egyszer s mindenkorra kizárjuk.”⁽¹⁰⁾ Még ugyanazon a napon az összes tisztviselő is kapott értesítést: „A prokoppi járandóságokat a tisztviselő- és segédtisztviselőknak nem szolgáltatjuk ki, hanem ennek helyébe részükre kedvező időjárás esetében a bányatelepi kaszinó mögötti új kuglizóban villás reggelit szolgáltatunk fel. A tisztviselők hozzátartozóit szívesen látjuk. Kedvezőtlen időjárás esetében a villásreggeli a kaszinóban lesz”.

1923-ban a Prokop ünnepeket még megtartották Salgótarjánban, amit hagyományos módon ünnepeltek meg. Kutatásaink szerint ez volt az utolsó Prokop-nap a nógrádi bányavidéken. A helyi lap tudósítása szerint a két megyei köszénbánya társulat már közösen ünnepelt: „A bányászünnep de. fél 10 órakor istentisztelettel kezdődött, melyre Róth és Schmiedt bányaugyi főtanácsosok vezetésével a bányászinduló hangjai mellett, zászló alatt felvonult az egész bányászság. Megjelent az ünnepélyen a város, az egyházak, a katonaság, rendőrség, gyárak és a tűzoltóság képviselői. A felvonulást festőien élénkítette a szép egyenruhás baglyasi lövészek, cserkészek, leventék egy-egy csapata. Istentisztelet után a menet zenekarral, lobogó alatt vonult vissza a bányakolóniára, ahol a kaszinó kertjében és helyiségeiben Róth Flóris bányaugyi főtanácsos igaz vendégszeretettel látta el a meghívott notabilitásokat. Megleg ovációval fogadták a házigazda és vendégei Bátki József festőművészt és szobrászt abból az alkalomból, hogy az általa készített barokk stílusú, művészi kivitelű főoltárt a rom. kath. templomban e napon adták át rendeltetésének.”⁽¹¹⁾

Az 1925. július 9-én keltezett hivatalos levél szerint a „szokásban volt prokopi ünnepségek a változó viszonyokra való tekintettel” már nem kerültek megtartásra. A megtakarított költségeket - 150 000 000 koronát - a társaság elnök-igazgatójával történt egyeztetés alapján a társulada számlájára utalták át. A hosszú, bányászünnep nélküli időszak elteltével 1947. június 29-én Somlyóbányatelepen az MKP szervezete tartott bányásznapot - prokopi emlékekből táplálkozva - azonban nem tettek említést a védszentre.” Délelőtt 11 órakor kezdődő ünnepi műsort Pálfi elvtárs, tanító népgyűlési megnyitója vezette be, hangsúlyozva, hogy a mai bányásznapi nem olyan, mint a régi volt, mert ma a nemzet megbecsülését akarja kifejezni a bányásznapi rendezésével a fekete gyémántok termelőinek”. Oczel János nemzetgyűlési képviselő volt az ünnepi szónok, megjelent Zgyerka János, a Bányász Szakszervezet főtitkára is. A műsor további részében kultúrműsor szerepelt, este pedig a fiatalság „táncos fejezte be a bányásznapot”. Ugyanezen a napon Karancsbesziben a bányamunkások az MNDSZ támogatásával „bányászvacsorát” rendeztek a bányásznapi alkalmából. Ugyan nem mondták ki, de ez a bányásznapi a régi Prokop-napi mintájára szerveződött meg, folytatása azonban elmaradt.⁽¹²⁾

Szent Borbála emlékezete a nógrádi bányamunkások körében hasonló módon nyomon követhető. Élete szintén nem mutat fel kapcsolatot a bányamunkával mint Szent Prokopnál láthattuk, Szent Borbála esetében több foglalkozás is védőszentjeként tisztelte, zivatatok, tüzesetek idején is hozzáfordultak imáikkal. A 306-ban vértanúhalált halt nikodémiai (Izmir) királylány tisztelete a 9. századra egész Európában elterjedt, a 14. században már minden bányász védőszentje volt. Az örökös veszedelmekben élő bányász előszeretettel tisztelte és fordult hozzá, hívta segítségül végszükség esetén. Borbála tisztelete Hollandiából kiindulva Csehországon keresztül jutott el Selmezbányára. Itt találkozunk vele először a magyar ércbányászoknál. A 15. században a Borbála-kultusz behálózta a Felvidéket. Eperjessy Ernő tanulmányából tudhatjuk, hogy „Barbara-Varvara-Borbála még a közös ókeresztény egyház szentje”. A későbbiekben kettévált egyházak azonban megőrizték emlékét. Dedek C. Lajos a Szentek élete c. munkáját idézve széles skáláját sorolja fel azoknak, kik védőszentjüként tisztelték: „építésszek, építőmesterek, kőművesek, cserepesek, ácsok, tűzoltók, tűzérek, fegyvercsinálók, tűzművesek, salétromfőzők, öntők, bányászok, kigyószelidítők, puskaművesek, tengerészek, lapdacsinálók, harangozók, sirások, bőrkészítők, kefekötők, szitakötők, szűcsök, kalaposok, fiatal lányok, mosónők, takácsok, római ötvösök, posztógyárosok, mészárosok és szakácsok”. Közbenjárását kéri a villám, a viharok által okozott károk, tűzvészek és a hirtelen halál ellen. Különösen a közsénbányászokat fenyegető veszedelmek elhárítása érdekében imádkoztak Szent Borbálához a hazai bányavállalatok munkásaihoz hasonlóan a nógrádi bányamunkások. Névnapja, december 4-e, munkaszüneti nap volt, kötelező istentisztelettel és mulatozással.⁽¹³⁾

Mint írtuk, az ünnepnapok és az azt követő másnapok termelési és szállítási gondokat okoztak a társulatoknak. Az SKB Rt. bányai igazgatója Zemlinszky Rezső 1878, december 6-án így írt erről a kérdésről: „Jóllehet, a Borbála napot hivatalosan nem ünnepeljük meg, az mégis erős visszaesést okoz a széntermelésben, amit csak vasárnapig tudunk behozni”.⁽¹⁴⁾

Az ok, amiért a mentegetőző jelentést kellett írnia az volt ugyanis, hogy a német és cseh nyelvről toborzott bányamunkások a társulat vezetésének akarata ellenére megünnepelték a Borbála-napot is. Az igazgatóság pedig tehetetlen volt az ősi bányászszokások követőivel szemben. Ezt az is alátámasztja, hogy ettől az időponttól kezdve a Borbála-nap megünnepelésével kapcsolatban nem fordult elő több jelentés. Ezt az ünnepet is sikerült közös megegyezéssel vasárnapra áttenni. (Ez történt a Prokop-nappal is 1873-ban, majd az ezt követő években hagyományként elfogadtatni.)

A bányai igazgatóság kénytelen volt kezdetben azt is tudomásul venni, hogy a munkások többsége nemcsak vasárnap, hanem hétfőn is az úgynevezett „Blaumontágokon”, azaz a kapatos-macskaajajos hétfőkön is távol tartotta magát a munkától. Ezek a hétfők a bányászat kezdeti időszakában leginkább a fizetési és ünnepnapok után következtek be. Hagyományai ennek is a középkorig vezethetők vissza. Az európai szórakozásokat bemutató könyv szerint „... Ha már említettük a mesterembereket, évszázadokig túrt visszaélés volt körükben az ún. „blauer Montag” (kék hétfő), vagyis, hogy elnézték a vasárnap éjjeli mulatozástól macskaajajos legény hétfő déli, olykor keddi munkába állását”.

A termelési és szállítási fegyelem megkövetelte, hogy ebben az esetben a vasárnapi munka állandó jellegűvé váljon a bányákban és a rakodókon. A vasárnapok és a hetet kettévágó ünnepek már nem jelentettek pihenést a bányamunkások számára. 1890-től a helyzet az volt, hogy az ezeken a napokon való otthonmaradást már fegyelmi kihágásnak tekintették a vállalatnál. Mint írták: „Hajlandók vagyunk arra kötelezni magunkat, hogy az év minden vasárnapján – kivéve a bérfizetési napokat – mozgósítjuk az embereket a leszállásra”, azaz a bányában való dolgozásra.⁽¹⁵⁾

Visszatérve a védőszentek kérdéséhez, Szent Borbála mondái német és szlovén bányászok hiedelmei nyomán alakultak ki. Borbálát fehér ruhás szellemalakként is ismerték. Kovács Ágnes 1963-ban publikált tanulmányában a Pécs-vidéki bányászok a szénfejtésnél megjelenő fehér alakban Szent Borbálát vélték felismerni, s szerintük megjelenése a közeli szerencsétlenséget jelentette.⁽¹⁶⁾ Bircher Erzsébet szerint a néphagyomány szakmához kötődő legendaváltozatokat alakított ki, s ebben Szent Borbála „már nemcsak a vallás lelki értékeinek hordozója, hanem segítőtárs is, aki megvéd a mindennapi veszedelmektől: a robbanástól, az omlástól vagy éppen a bányarémtől”.⁽¹⁷⁾

Szent Borbála. Ismeretlen szerző, olaj, vászon.
NTM. Kgy. 82.387.

Szent Borbála. Drezdában készült színes olajnyomat. 1890.

Szent Borbála. Bóna Kovács Károly freskója a baglyasaljai katolikus templomban. Készült: 1934-38.

Szent Borbála. Reprodukció Debreceni János: Szentek élete. V.k. Eger, 1878.

Szent Prokop. A prágai Nemzeti Galériában őrzött Madonna keretének domborműve.

Bányamunkások a salgótarjáni bányakastély előtt Szent Prokop-napi (július 4-e utáni vasárnapon) ünnepségen. A csoportkép közepén Gerber Frigyes bányaigazgató és Grüber Artúr főaknász. A kép az 1890-es évek elején készült.

Nógrád megyében Szent Borbála ünnepének elterjesztésében a külföldi származású bányamunkások játszották a főszerepet. Kultuszának továbbélését a bányavállalatok segítették elő. A különböző társulatok egyöntetűen bevezették és kötelezővé tették a bányába való leszállás előtt az imádkozást. A felolvasóban gyülekező bányászok Szent Borbála képe vagy szobra előtt mondták el imájukat. Ennek formái bányavidékenként változtak. Az idős bányászok visszaemlékezéseiben teljes imaszövegről, illetve csak rövid fohászról láthatunk adatokat. Minden leszállás előtt kötelező imára a kazári Gecse Tamás 1978-ban már csak töredékesen emlékezett: „Bányászok kedves védszentje /Küzdők, haldoklók reménye/ Vagy te, dicső Szent Borbála/ ... /Ments, ha veszély rontana ránk”.

Szent Borbálához kapcsolódóan a bányászok körében nem voltak ismertek az országban elterjedt Borbála-napi szokások pl.: férj-jóslás, kontyolás stb. Gecse Tamás szerint a kazári bányászok valóban hittek Borbála segítő erejében, hisz az egészségtelen, veszélyes életkörülmények között élve csak egy emberföltötti lényben, szentben bízhattak. A salgóbányai Repnik József szerint nem meggyőződésből, hanem kényszerűségből mondták el sokan a Borbála-fohászt, mert féltek attól, hogy a bánya vezetősége rosszabb munkahelyre irányítja őket, vagy egyenesen elbocsátja. Ezért is tettek eleget az egyházi ünnepeken kötelező gyónásnak, amit később a bányavezetőség a kapott cédula alapján ellenőrzött.

Szent Borbála bibliai története is a bányászathoz szorosabban kapcsolódóvá alakult át mondáikban. „Egy jómódú ember lánya volt Borbála. A finomkezü, tisztaérzésű lány nagy szívfájdalommal vette tudomásul a szegények sanyarú sorsát. Ezért elhatározta amiben csak tud segítségükre lesz. Apja nem jó szemmel nézte Borbála önzetlen, hálát nem váró segítségét, ezért meg is haragudott rá. Egy alkalommal Borbála a bányászok között járt. Valami furcsa belső érzés azt sugallta neki, hogy a bányában veszély közeleg, s ez nem kevés emberáldozatot is követelhet. Ő idejében figyelmeztette a bányászokat s ők hallgattak a bölcs szóra, s így megmenekültek a szerencsétlenségtől. A bölcs Borbála egyik éjjel Szűz Máriát látta megjelenni maga előtt, aki a következőket mondta neki: Isten a jószágodért meg fog jutalmazni. És valóban így is történt, Borbála a bányászok védőszentjévé lett. Róla még ma is nagy tisztelettel beszélnek a bányászok, mivel sok áldozatot követelő bányaszerencsétlenségtől sok emberéletet megmentett”.

A Borbála-napot a bányászok egyik legnagyobb ünnepüknek tekintették, szívesen emlékeztek vissza hagyományaira. A kultusz utolsó nyomát a salgótarjáni szénmedencében találta meg 1928-ban Krupár Géza bányamérnök az etesi Gusztáv-aknán. A bányamunkások között imaként a következők maradtak fent: „Oh Szent Szűz Borbála, hozzád fordulunk/ mindazok, kik a föld mélyébe leereszkedünk./ Oltalmaz meg minket minden szerencsétlenségtől és bajtól,/ könyörögj érettünk s légy erős pártfogónk./ mindörökké, Ámen!”⁽¹⁸⁾

Az 1934-ben felszentelt baglyasaljai templom belső díszítéséhez Bóna Kovács Károly a bányászéletből vett motívumokat használt fel. Így festette meg a „bányaszerencsétlenség áldozatai felé haladó Szent Borbála” alakját, amint „Krisztus testét viszi az örök útra induló áldozatoknak” - írta a Munka c. lap tudósítója.⁽¹⁹⁾ Eperjessy Ernő tanulmányából tudjuk, hogy a Pécs környéki bányászok 1947-ben tartották meg utoljára Borbála napját.⁽²⁰⁾ Kultuszát 1989-ben elevenítették fel szerte az országban.

A múlt század végén az állam igyekezett a védőszentek kultuszát erősíteni, s ennek révén Szent István királyunkat szerették volna védőszentként meghonosítani a bányászok között. Hivatalosan mint bányászünnep-bányászbucsú Szászváron tűnik fel először 1893-ban Szent István napja. A nógrádi szénmedencében a magyarországi születésű bányamunkások István király napját is a maguk ünnepének tekintették már 1888-ban adataink szerint. Erről egy jelentés így számolt be: „.... jelentjük, hogy csütörtök, 20-án, Szt. István napján nem fogunk dolgoztatni, mert a hazai munkások minden további nélkül ki fognak maradni.”⁽²¹⁾ Szt. István ünnepe nálunk nem volt azonos Szt. István vértanú tiszteletével, akit néhány osztrák bányavállalat ugyancsak védőszentként tisztelt. Salgótarjánban az RMSV Rt. acélgyárának tűzoltói saját ünnepükként tartották meg Szt. István napját már hosszú évek óta. „Az acélgyár tűzoltóinak az ünnepe az, mondhatnók „bucsunapja”. Zeneszóval vonult az acélgyári olv. egyesület és tűzoltóság, továbbá Salgóbánya tűzoltósága a város főterére, ahol csatlakozott hozzájuk a város képviselője és tűzoltósága. A katonaság tábori ruhában, zászlóval már előbb megérkezett a róm. kath. temp-

lom elé, ahol óriási volt az ünneplők tömege. A szentbeszédet Herczegh József esperes tartotta. Szent István régi és jelenlegi birodalmának összehasonlításából a baj kútforrására, a gőgös hitetlenségre mutatott rá, amelynek következményei még rettenetesebbek lesznek, ha az utolsó órákban nem térünk észhez. A szentmisét Vojtassák Sándor celebrálta nagy papi segédlettel. Az istentisztelet alatt régi Mária és Szt. István énekekkel áldozott a nép a keresztény Magyarország megalapítójának, Szt. István királynak".⁽²²⁾

Az RMSV Rt. Salgóbánya-telepen 1909. augusztus 22-én Borbála-ünnepséget tartottak az Olvasókör rendezésében!

Szent István napja 22-én, Borbála védőszentjének ünnepe bányászbucsúvá alakult át. A salgóbányai eset nem volt egyedi, mutatja ezt a dorogi példa is: „A dorogi bányászok mint minden évben, így az idén is, Szent István napján ünnepelték védőszentjüket, Szent Borbálát. Délelőtt 10 órakor Dorogon, úgy Csolnokon is istentisztelet volt, megelőzőleg magyar prédikáció, melyet Pehatsek Artur esperesplébános tartott és benne a híveket Szent István példájának követésére hívta fel. Mise végével pedig az „Isten áldd meg a magyart” énekelték nagy lelkesedéssel. A bányatelepeken délután táncmulatság és népiünnepélyek voltak, este díjtekész és tűzijáték”.⁽²³⁾ A Heves megyei bányászok (akik a salgótarjáni bányakapitányság hatáskörébe tartoztak) Szt. Istvánkor ünnepeltek, s szintén bányászbucsújának tartották ezt a napot. A Nagybátony-Ujlaki Egyesült Iparművek Rt. nagybátonyi bányatelepén az államosításig impozáns külsőségekkel tartották meg Szt. István napját, mint bányászünnepet „... a Szent István napra, bányánk védőszentjének ünnepére a tavalyihoz hasonlóan minden itt dolgozó munkásunk részére fejenként 1,30 pengő kiutalását” engedélyezte az igazgatóság 1928-ban. Az összeg kifizetésére augusztus 19-én került sor. Az ünnepi külön istentiszteleten a helyi plébánost és kántort szintén díjazásban részesítette a vállalat. A tisztviselők és az altsztek külön ünnepi összejövetelén cigányzenekar mellett mulattak.

A bányai igazgatóság 1929-ben is a vezérigazgatóság engedélye alapján fizette ki az 1,30 pengős fejpénzt azoknak a bányamunkásoknak, akik augusztus 12-ig a vállalat szolgálatába léptek. Számuk ebben az évben 550 fő volt. Egy év múlva a hagyományos ünnepet a következő menetrend szerint rendezték meg. A központi telepen 8,30 órakor misét celebrált Láng János plébános az emeletes központi épület mögötti téren. Este a kaszinó helyiségében a pásztói „Zsiga cigány” zenekara muzsikált. Az előző évi 855 pengővel szemben csak 800 pengőt engedélyezett a vállalat vezetése azzal a kikötéssel, „hogy ezt az összeget takarékoskodással lehetőleg csökkentse”. 1930-ban a 484 munkásnak ünnepi hús, kenyér és bor megváltása fejében 629,20 pengőt fizettek ki, az ünnepség költsége pedig 760,50 pengő volt. A régebben szokásban volt, a prokopi ünnepségre utaló természetbeni megvendéglést a készpénz adományozása váltotta fel. 1932-től már a redukált kerettel ünnepeltek, majd az engedélyezett 55 pengőn felül (melyet a tábori mise költsége tett ki) nem volt lehetősége az igazgatóságnak a bányászoknak pénzt adni ezen a napon. A juttatások ettől az évtől kezdve megszűntek Nagybátonyban, s csak a tábori mise költsége szerepelt egyedüli tételként a nehéz gazdasági helyzetre hivatkozva. 1934-ben a tisztviselők választhattak az önköltséges cigányzene vagy gramofon melletti esti mulatság között. Bortnyák István bányai igazgató évek óta nem vett részt az István-napi rendezvényeken, Abbáziában üdült, a névnapjára küldött ünnepi köszöntőket is ide címezték beosztottjai. 1935–1940 között az István-napi ünnepségek költségeit csak az ünnepi tábori mise költsége terhelte. 1938-tól maradt fenn az ünnepség teljes programja: 8,30-kor a 60. számú tisztalak mögötti téren „bányánk védőszentje Szt. István király tiszteletére tábori mise”. Szorospatakról a bányamunkásokat a 7,45-kor induló vonattal szállították le a rendezvény színterére, a különvonat a mise után indult vissza. 14,15-kor a következő kisoronat a vendég labdarúgócsapatot és az alsótelepi közönséget vitte fel Szorospatakra. 15 órakor pályaaavató ünnepség és labdarúgó-mérkőzés, azaz „old boy” találkozó volt. Végezetül az évben végzett jávjárok és a kinevezett segédjávjárok részére ünnepélyes bizonyítványosztást tartották meg. 20,30-kor indult vissza a vonat a központi telephelyre. A szorospataki munkásolvasó környékén táncvigadalommal fejezték be az István-napot. 1943–1944-ben a mise költsége már 88 pengőre emelkedett, amit a vezérigazgatóság engedélyezett.⁽²⁴⁾

A prokopi ünnepségek megszűnte után a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. vezetése Szt. István napját bányásznapnak tekintette s elfogadta Aknaszlatinai György Albert javaslatát: „... Mennyivel helyesebb lenne, ha mi, magyarok bányavédzentül Szt. István napját ünnepelnénk meg, ami több bányaválatnál már szokásban is van”. Faller Jenő 1939-ben írta a következőket ezzel kapcsolatban: „Mert ahogy egyházunk és a papság, nemkülönben a katona, földműves, kereskedő, iparos stb. kimutatta már szoros kapcsolatait Szent Istvánnal, épp úgy, vagy még inkább megtaláljuk mi is honalapító, nagy királlyunkkal való ősi összetartozásunkat, már azért is, mert tagadhatatlanul a magyar bányász és kohász adta Szent István államának két legfontosabb építőeszközét, melyek nélkül talán soha fönnt sem maradt volna. Ezek: a hatalmat és törhetetlen erőt képviselő fegyver s az akkori nyugati keresztény civilizációt és békés munkát szimbolizáló pénz!”⁽²⁵⁾

Az SKB Rt. üzeménél (Zagyvapálfalva) megrendezett Szt. István ünnepséget 1937-ből ismerjük. „Ez alkalommal – mint az előző években is volt – már az ünnepélyt megelőző napokban megkezdték a tekeversenyt, amelyben nagy számban és érdeklődéssel vettek részt a bányamunkások, s egymás ellen versenyeztek tíz értékes nyereménytárgyért. A tekeverseny a Szent István-napi ünnepen már a kora reggeli órákban folytatódott és a késő esti órákban ért véget. A pálfalvai bányatelepről és a szomszédos bányatelepekről igen szép számmal jöttek el családjaikkal a bányamunkások, de különösen nagy számban vettek részt a bányász ifjak és mások, akik Demser Tóni zagyvapálfalvai vonószekerekének játéka mellett a reggeli órákig elhúzódó táncban találták leginkább szórakozásukat”. Az 1933-tól Kisterenyén tartott bányászünnepségek kapcsán említették meg, hogy „A régebbi időben az úgynevezett Prokopnapot ünnepelte a munkásság bányászünnepeként. Egy idő óta nagyon helyesen a bányászünnepi érzés a bányamunkások és vezetők részéről Szent István király napján jut kifejezésre. Ez történt Kisterenyén is, ahol a bányamunkásság vezetőivel együtt méltó ünnepélyes keretek között rendezte meg ezt a hagyományos bányásznapot, s az első magyar királynak, Szent Istvánnak méltó ünnepét.”

A kisterenyei bányakerületben erre az ünnepre Kisterenyéről és környékéről 3000–3500 ember jött össze. „Reggel 8 órakor kezdődött az ünnepség, amikor a Chorin-telepről elindult a menet a község főutcáján keresztül a róm. kath. templom melletti térségre, ahol a jelenlevők szentmisét és szentbeszédet hallgattak. A menet élén a bányatelepi cserkészek haladtak, utánuk következtek vizslási, kazári, kisterenyei, nemti, dorogházai, mátraszuhai, mátramindszenti, hollókői, nagybátonyi, tari férfiak és asszonyok, szép népviseleteikben. Ezután következtek cserkészapródok, akik bányászerszámokat vittek, utánuk a Chorin-telepi bányászzenekar, mely pattogós ütemes indulókat játszott, amire a zenekar után katonás mozdulatokkal haladt az egyenruhás bányász-század. Utánuk következtek a pásztói, gergei és mátraszőlősi bányamunkások, majd a bányatelepi leányok, asszonyok, férfiak és munkások”.⁽²⁶⁾

Salgótarjában is megfigyelhető, hogy „Szent István napján a Szent Istváni eszmék keltek életre a bányász lelkekben; ebben a hitben vonult fel a salgótarjáni bányaigazgatóság tisztviselői, segédtiszt, altiszt, kara, bányász egyenruhába öltözött bányászok és a polgári ruhás ünneplők csoportja a bányaigazgatóság épülete előtt. „A bányászhimnusz hangjai mellett kihozott bányászszászoló alatt vonult el a tömeg a Salgótarjáni Bányatelepi Torna Club futballpályájára”, ahol tábori misét hallgattak, fohászkodva a jó Istenhez azért a nélkülözhetetlen segítségért, amire minden bányamunkásnak és mindenkinek szüksége van”.

Ezt az ünnepséget kötötték össze a vándorjelöltek salgótarjáni avatásával, amit 1937. augusztus 20-án első alkalommal tartottak meg.⁽²⁷⁾ A régi ünnepekből az államosítások után csak az emberi összefogást, összetartozást kifejező érzés maradt meg, mely napjaink bányásznapi ünnepeit is átszövi a régi hagyományok ezernyi szálával.

JEGYZETEK

1. A Bányász. 1938. szeptember.
2. NTM. Adattár: 1700-74.
3. Ništ a régi római Naissust 1072-ben Salamon (1052-1087) magyar király (1063-1074) és Géza herceg (1040, 1077) a későbbi magyar király csapatai elfoglalták, lakosait megsarcolták. A város egyik templomában feküdt caesareai Procopius vértanú teste, kit a görög egyházakban Szent Demeterrel (thessalonikai Szent Demeter, IV. század elején szenvedett vértanúságot, a görög egyház leghíresebb szentje) szinte azonos tisztelet övezett. A magyar csapatok Prokop kezét mint „karereklyét” elhozták és a szávaszentdemeteri görög monostornak ajándékozták. A szent keze csupán 1164-ben került vissza Nišbe. Prokop ünnepnapjának ekkoriban július 18-a számított, ugyanis 1167-ben „Szent Prokop napján, július 18-án” indult a görög sereg a magyarokkal megütközni, írta Pauler Gyula. A cseh Szent Prokopról 1260-ból van adatunk, amikor IV. Béla és II. Ottokár csapatai a morvamezei csatában megütköztek. A hagyomány szerint egy sebesült cseh katona látta csapataik felett lebegni szentjeik között Prokopot. Pauler így írt az eseményről: „A csehek, németek ugyan most nagyon el voltak bízva, hiszen, mint a csehek mondták, országuk védőszentjei - Vencel, Adalbert, Prokopius - ott lebegtek ...” a sereg felett. In: Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Bp. 1899.
Hasonmás kiadás 1984. I. 120-121., 304., 314. o. II. 239. o.
Sándor Rudolf: Hiedelmek és szokások a salgótarjáni medencében. NTM. BK. Gysz: 243. 41. o. Magyarország története. I/1. Bp. 1984. 880. o.
Az egyház szentjei. Szerk.: Radó Polikarp. O. S. B. Palladis. Rt. Bp. 1943. 82. o.
H. Sachs - E. Badstübner - H. Neumann: Christliche Ikonografie in Stichworten. Leipzig. 1973.
Zsibovics Ferenc: Szentek élete. II. Eger, 1863. 237. o.
4. A Munka 1923. június 30., 1923. július 7., július 14.
Salgótarjáni Hírlap. 1908. július 12.
Mohai István: Emlékek 45 év távlatából. In: A Bányász. 1938. március. 3. o.
5. NTM. Adattár. 978-70. Sándor Rudolf: Bányász hiedelmek és szokások. 8-9. o.
NTM. Adattár. 583-68. Kazár. 1967.
NTM. Adattár. 2098-78. Muczer Mariann - Schmidt Márta - Szűcs Valéria: Nógrád megyei bányászok babonás hiedelmei és szokásai. 8-9. o.
(A témához kapcsolódó egyéb szórványos adatok olvashatók még: NTM. Adattár 1276-71., 1438-73., 1880-75., 1700-74., 516-68., 514-68., 523-68., 594-68., 598-68., 636-6X., 1386-78., 1150-71., 1154-71., 1155-71.)
6. Salgótarjáni Lapok. 1905. július 9., 1907. július 7.
7. A Bánya. 1910. július 7.
8. Salgótarján és Vidéke. 1913. július 12.
9. Belitzky János: Schmidt bányaigazgató levelei 1918-1920. In: Nógrád Megyei Múzeumi Füzetek. 4. sz. Salgótarján. 1964. 88-89. o.
10. NML. XI. 5. 19. d. Körösvény. 1922. június 22., Értesítés. 1922. június 22.
11. A Munka. 1923. július 8.
A Bányász. 1923. július 14.
12. NML. XI. 5. 25. d. 33/2. 1925. július 9.
Munkás Szó. 1947. július 6.
13. Molnár László: Szent Borbála kultusza az európai bányásztörténeti műalkotások tükrében. In: Bányászati és Kohászati Lapok. 1990. 9-10. sz. 631-643. o. (A továbbiakban BKL)
Bircher Erzsébet: Szent Borbála tisztelete az európai bányászatban. In: BKL. 1990. 9-10. sz. 628-630. o.

- Eperjessy Ernő: Borbála napi hiedelmek, szokások és a nyelvcseré kérdése. In: Ethnographia. 1968. 560-563. o.
- Faller Jenő: Hozzájárulás a magyar bányász Szent Borbála tiszteletéhez. In: BKL. 1938. 77-83. o.
- Aknaszlatinai György Albert: Szent Borbála-Szent István. In: BKL. 1937. 236-237. o.
- Debreczeni János: Szentek élete. V. Eger. 1878. 496-500. o.
- Hegyi Ferenc: A bányászok Szent Borbála tiszteletének kialakulása. In: BKL. 1938. 377-380. o.
14. NTM. Adattár. 1880-75.
15. NTM. Adattár. 1832-75.
Endrei-Zolnay: Társasjáték és szórakozás a régi Európában. Bp. 1986. 7. o.
16. Eperjessy Ernő. 1968. im: 562-563. o.
17. Bircher Erzsébet. 1990. im: 629. o.
18. NTM. Adattár. 2098-78. 9-10. o.
Faller Jenő, 1938. im: 81. o.
19. A Munka. 1934. szeptember 1.
20. Eperjessy Ernő. 1968. im: 561. o.
21. A. György Albert, 1937. im: 236-237. o.
NTM. Adattár, I 880-75.
22. A Munka. 1923. augusztus 25.
Faller Jenő: Szent István szerepe a magyar bányászat és kohászat történetében. In: BKL. 1939. 36-41. o.
23. Salgótarjáni Lapok. 1909. augusztus 15.
A Bányász. 1910. szeptember 4.
24. Szvircsek Ferenc: A szénbányászat története Nagybátonyban.
Bátonyterenyé. 1994. 56-57. o.
25. Faller Jenő: 1939. im: 36-37.
A. György Albert, 1937. im: 237. o.
26. A Bányász, 1937. augusztus. Kisterenyé, 1938. Zagyvapálfalva
27. A Bányász, 1938. szeptember.

A városfejlődés két útja Nógrád megyében: Balassagyarmat és Losonc a XIX-XX. század fordulóján I.

Tóth Tamás

A XIX. század végének Magyarországon a felgyorsuló urbanizáció, a városi szerepkörű települések számának növekedése, azok funkcióinak megváltozása új kihívásokkal és feladatokkal állította szembe a városokat. A technika fejlődésének üteme magával hozta az igények növekedését. Egyre többen költöztek be a városokba. A közösségek élete települési szinten egyre szervezettebbé, szabályozottabbá vált, ami könnyen lemérhető a képviselőtestületek elé kerülő ügyek számának ugrásszerű növekedésével, az adminisztratív funkciók erősödésével, az ezeket fedező kiadások emelkedésével. Az új vívmányok, a drága, de nélkülözhetetlen infrastruktúra – villanyvilágítás, aszfaltzott járdák és utak, ivóvízellátás, kórházak stb. – kiépítése és fenntartása újabb bevételi források megnyitását, a meglévők hatékonyabb kihasználását tette szükségessé. Hogyan élt lehetőségeivel Nógrád megye két települése, milyen forrásokból táplálkozott népességük nem túl gyors, de egyenletes növekedése, milyen szerepet játszott ebben az ipar, mekkora volt gazdasági szerepük, anyagi erejük. Ezekre a kérdésekre keresi a választ ez a tanulmány, ami nem törekszik arra, hogy teljes képet adjon a kutatás tárgyairól; érintőlegesen foglalkozik társadalmukkal, kulturális életükről csupán egyes intézmények megemlítésén keresztül szól.

Városfejlődés egy nagyközségben?

Balassagyarmat esetében talán nem olyan magától értetődő a címben szereplő városfejlődésről beszélni, mivel Nógrád vármegye székhelye 1871–1923-ig jogi értelemben nagyközség volt. A város fogalmának meghatározására a közigazgatási-jogi szemléleten kívül többféle kísérlet is történt, melyek a törvényi szabályozáson túl lépve több szempontot, statisztikailag összemérhető és akár szubjektív tényezőket is figyelembe véve keresték a ténylegesen városi szerepkört betöltő településeket. Keleti Károly, Heller Farkas, Schneller Károly, Bibó István, Gyimesi Sándor a népességszámon túl a helyi társadalmat, beköltözők számát, emeletes házak arányát, központi szerepkört, iparosodottságot stb. vizsgálva állítottak fel rangsorokat, városiassági értéket határoztak meg.

Mendöl Tibor 1946-ban megjelent könyvében a várost funkcionális módon értelmezte: a területi munkamegosztás jellegzetes településformája, amely központi szerepkört tölt be, nem mindennapi szükségleteket lát el közeli és távoli, östermelő tevékenység vonzáskörzetében. A várost a helyi és helyzeti energiák hozzák létre, és míg előbbieket a kedvező termőtalaj és természeti kincsek révén hatottak fejlődésére, utóbbiakon a forgalmi szempontból értékes fekvést értette, megkülönböztetve a hidvárosokat, medenceközpontokat, hágóalja városokat és vásárvárosokat. Mendöl három földrajzi városövet különböztetett meg: az alföldi városokét, a peremvidékeket és egy széles, síkságokból, dombságokból, középhegységekből álló köztes övezetét. A Kárpát medence földrajza című könyvében részletesen elemzi az északi városok hálózatát. Nógrádban három városról szól: az Ipoly-völgy két medenceközpontjáról, a szintelenebb kisvárosi, polgári múltú Balassagyarmatról, a modernebb jellegű, élénkebb,

nagyobb és a világháború előtt jelentékeny gyáriparral rendelkező Losoncról, valamint a jelentéktelen faluból bányász-nébihézipari központtá, „újvárossá” vált Salgótarjánról.

A városfejlődés háttere – Beluszky Pál szerint, aki a 19–20. század fordulójára korlátozta kutatásait – a mezőgazdaság tőkés átalakulása, az agrártermelés produktumainak kereskedelme, szállítása, feldolgozása, kivitele, hitel- és biztosítási intézeteinek kiépítése stb., a másik forrás pedig a kiépülő polgári igazgatás centrum igénye volt. A funkcionális értelemben vett városállomány nem töltötte ki teljesen a jogi kereteket, amit a városi jogú települések jelentettek (vagyis a rendezett tanácsú települések egy része nem rendelkezett városi funkciókkal) ugyanakkor száznál is több községi jogállású település került be – a Beluszky által felállított – településhierarchia „városi zónájába”, nemegyszer előkelő pozícióba (pl. Balassagyarmat). Hogy meghatározza azoknak a településeknek a körét és rangsorát, melyeket a századfordulón városoknak tekinthetünk; a városi alapfunkciók mennyisége és szintje szerint felállította a városok hierarchiáját.⁽¹⁾ Ezeket az alapfunkciókat különböző intézmények hordozták. Az intézményeket előfordulási értékük szerint öt kategóriába sorolta.

1. Regionális centrumokhoz kötődő intézmények (pl. királyi ítélőszék, felsőfokú iskolák, országos biztosítótársaságok vezérigénőkségei)
2. Fejlett megyeszékhely szintű intézmények (pl. kereskedelmi és iparkamarák, az Osztrák-Magyar Bank fiókjai)
3. Megyeszékhely szintű intézmények (pl. pénzügyigazgatóságok, kórházak, csendőrkaszárnyák)
4. Középvárosi intézmények (pl. pénzügyőrségek, gimnáziumok)
5. Járasszékhely szintű intézmények (pl. adóhivatalok, járásbíróságok, járási szolgabírók)

Ha valamely város egy-egy hierarchikus szint mutatóinak több mint háromnegyedével rendelkezett, teljes értékű, ha felével-háromnegyedével, részleges központokról beszélünk. A központi hely elmélet megközelítésmódja intézményközpontú, ezért a városi szerepkörök közül az igazgatási és kulturális funkciókat állítja előtérbe. Bár Beluszky szerint ez az alkalmazott módszer hiányosságaként is felfogható, de hangsúlyozza, hogy a polgári közigazgatás kiépítése során kevés valódi városunk maradt ki a közigazgatási központok sorából. A hierarchikus rangsor alapján Balassagyarmatot 1900-ban a teljes értékű megyeszékhely szintű városok közé sorolhatjuk.

Tanulmányának következő részében a városi szerepkörű településeket – a lakosság foglalkozásának alapján – funkcióik szerint sorolta csoportokba. Eszerint hat fő típus létezik:

1. Agrárváros
2. (Gyár) Ipari városok
3. Garnizon város
4. Központi szerepkörű városok
5. Speciális funkciójú városok
6. Vegyes (kevert) funkciójú városok

A típusokon belül a további megkülönböztetés érdekében alegységeket hozott létre, de Balassagyarmatot a tisztán központi szerepkörű városok közé sorolta. Ezzel szemben Losonc a negyedik csoporton belül a kereskedelmi-ipari központ címét kapta. A megye harmadik városi szerepkörű települését Salgótarjánt azok közé az ipari települések közé sorolta, ahol az ipari keresők aránya 50% feletti és többségük a gyáripárban dolgozott.

Végül tanulmányának harmadik részében kísérletet tett a hierarchikus szint, a funkcionális szerkezet és a helyi társadalom jellemzői alapján a települések „komplex” várostípusokba sorolásába. De ez bevallottan csak egy előzetes kísérlet, mert a „végleges (?) és körültekintő besorolás szükségessé tenné például a vonatkozó monográfia irodalom áttekintését”. Felsorolásszerűen álljon itt a tíz komplex várostípus.

1. Főváros
- 2/a. Városi társadalmú, jelentős városi tradíciókkal rendelkező, urbánus megjelenésű nagy- és középvárosok.
- 2/b. Városi társadalmú, mezővárosi múltú, urbánus megjelenésű nagy- és középvárosok.

3. Hiányos városi társadalmú, központi szerepkörű közép- és kisvárosok.
4. Tradicionális kisvárosok.
5. Városi jogú (városi múltú) de a városi szerepkört nem vagy alig betöltő települések, („elhaló városok”).
6. Szerényen polgárosodott, de jelentős igazgatási-adminisztratív szerepkört betöltő városok.
7. „Új” igazgatási- piaci kisközpontok.
8. Mezővárosok.
9. Gyáripari városok
10. Mindenféle speciális város.

Balassagyarmatot – mint Nógrád megye közigazgatási központját – a harmadik csoportba sorolja – ahol középkori alapítású, nagy múltú városok mellett egyaránt találhatók gyorsan fejlődő mezővárosok, megyeszékhely szerepkörű, de szerényen gyarapodó települések – olyan településekkel együtt, mint Losonc, Szekszárd és Zalaegerszeg.⁽²⁾

A jogi és egyéb kategóriákon túl nem hagyhatjuk figyelmen kívül Balassagyarmat lakóinak véleményét, akik 1871 után is városnak nevezték, mint ahogy ezzel a címmel találkozhatunk a helyi sajtó oldalain is. A város vezetésének pedig mindvégig fontos céljai közé tartozott – a presztízs szempontokon túlmenően, komoly anyagi érvekkel is alátámasztva – hogy Balassagyarmat megszerezze a rendezett tanácsú városok jogállását. Amivel a megyében egyetlenként Losonc rendelkezett.

A megyeszékhely vita

A két város – a fejlődés két útjának – összehasonlítására mindennél jobb alkalmat és lehetőséget biztosít az 1890-es évek első felében a megyei közélet középontjában álló megyeszékhely vita, melynek kapcsán a két település több fórumot is kihasználva sorakoztatta fel érveit a megyeszékhely áthelyezése mellett és az ellen. A tét a megye székhelye, a központi-közigazgatási funkciók feletti rendelkezése volt. Ez nem csupán a vármegyei hivatalokat és a közgyűlést jelenti, hanem magával vonta volna a törvényszék, a pénzügyi igazgatóság és a megyei hatáskörű hivatalok áthelyezését is.

Az alábbiakban nem kívánom ismertetni a vita egészét⁽³⁾ – rövid áttekintés után a két település ipari és kereskedelmi adottságait, lehetőségeit vizsgálom meg.

A szabadságharcban a cári csapatok által felégetett Losonc az egész ország szimpátiáját és segítségét élvezve épült újjá és fejlődött a megye gazdasági központjává – 1872-től annak egyetlen rendezett tanácsú városaként. Már 1889-ben meg akarta szerezni a pénzügyi igazgatóság székhelyét. Balassagyarmat érzékelve a veszély nagyságát – hogy ez más hivatalok elvitelét is jelenthetné – azonnal mozgósította kapcsolati tőkéjét és teljhatalmú bizottságot állított fel ennek megakadályozására.⁽⁴⁾ Még ebben az évben – február 24-én – megjelent egy írás a Losonc és Vidékében, hogy a város fejlődésének következő állomása a megyeszékhely megszerzése lenne. A losonci és a gyarmati újságot olvasva a városi, a nagyközségi és a megyei jegyzőkönyvekből értesülhetünk a vita további fejleményeiről. Az ekkor folyó hasonló tárgyú Nagykaroly – Szatmár ügy mellett – amit a Nógrád Vármegyei Múzeum anyagában található újságkivágás⁽⁵⁾ szerint is fokozott figyelem kísért Gyarmaton – a Losonc-Balassagyarmat vita sem kerülte el az országos sajtó érdeklődését. Mindkét település megpróbált „magasabb szintről” pártfogókat szerezni érvei mellé – olvashatunk róla, pl. a Pesti Hírlap és a Nemzet oldalain. Megszólalnak a kérdésben az újságírók mellett a városi tisztviselők, képviselők, a vármegye vezetői, földbirtokosok, országgyűlési képviselők, a történész Nagy Iván és az értelmiség számos prominens tagja. A színvonal változó: az érzelmekre ható szenvedélyes vagdalkozástól a visszafogottabb, az érveket rendszerező írással. „És most vegyük elő vármegyénk térképét és elfogulatlan szemmel vizsgálván azon Losoncz és B.Gyarmat helyrajzi fekvését, látni fogjuk; hogy a gácsi, losoncz, füleki egész járás, a szécsényi járásnak pedig az északi része feltétlenül, a szécsényi járás keleti és a sziráki járásnak ugyancsak keleti fel-

erésze vasúti összeköttetésénél fogva kétségbe vonhatatlanul Losoncz felé gravitál; míg Balassa-Gyarmat a nógrádi és balassa-gyarmat járás egész, és a sziráki járás és szécsényi járasok kisebb részének képezheti Losoncznál ugyan könnyebben hozzáférhetővé, de Hont megye közvetlen határára kitolt középpontját... Losoncz mint megyei központ felé vármegyénk 110014 lakosa, míg B.Gyarmat felé csupán 81.714 lakosa gravitál⁽⁶⁾”. A gyarmati válasz erre az volt, hogy „... oly könnyelmű kormány aligha akad, mely a jövőnek kétes és mulékony előnyeinek fejében csupán csak Losonc és vidékiek kényelme végett, a Balassagyarmaton teljes komforttal elhelyezett székhelyt Gömör megye szélére a vármegye csaknem legfelső pontjára, Losoncra, ha áthelyezné, nekik még építsen is⁽⁷⁾”. A földrajzi helyzet eltérő értékelésén kívül más érvei is voltak a losonciaknak:

- A város főgimnáziumával, tanítóképzőjével és a virágzó egyesületi életével a vármegye kulturális-oktatási centruma
- Közös hadseregbeli ezred székhelye
- „A magyarság előretolt bástyája”
- A vármegye egyetlen rendezett tanácsú városa
- A tisztviselőknek, bírának is érdeke a székhely áthelyezése, mert Losoncon megoldhatják lakásgondjaikat, egyesíthetik családjaikat a városban, ahol biztosított gyermekeik oktatása (gimnázium, tanítóképző)
- Gazdasági-ipari centrum
- Kereskedelmi-pénzügyi központ
- Lakossága sem kisebb, mint Gyarmaté

Balassagyarmat elsősorban a „történelmileg meggyökerezett megyei állapotokra” hivatkozott, de korán felismerték azt is, hogy a település fejlődésének létfeltétele a megyeszékhely; Losoncon pedig csak egyik – és nem is a legfontosabb alapja.

A vita azonban korán eldőlt – de nem zárul le – mert a vármegyei közgyűlés tagjainak többségét – akiknek szavuk volt a kérdés eldöntésében – Balassagyarmatnak sikerült maga mellé állítani. Még 1894-ben is mérgezi a levegőt, amikor a vármegye „millenniumi” határozatában a balassagyarmati főgimnázium létrehozásának támogatására szavaztak a képviselők – azt 33 megyebizottsági tag meglebbesztette. Döntésüket azzal indokolták, hogy a „a vármegyének két központja van, nem lehet a kevésbé fejlettet sokkal busásabban támogatni” – ezért gyarmati gimnázium helyett inkább 10-15 alapítványi hely létesítését támogatták volna a losonci gimnáziumban. Az újság – a képviselőket idézve – nem is két település, hanem „Felsőnógrád” és „Alsónógrád” szembenállásáról írt a vita kapcsán.⁽⁸⁾ A megye kétközpontúságát a gyarmati bíró, Reményi Károly is elismerte, szerinte is kevés a megye két fele között az összekötő kapocs, nincs érdekközösség, ezért is fontos a vasúti összeköttetés megeremtése.⁽⁹⁾ Békülékeny hangot üt meg Török Zoltán – a volt losonci polgármester – 1895 nyarán, amikor a Losonc és Vidékében azt írja, hogy nem lesz többé székházkérdés – kijelentésének értékét csak az csökkenti, hogy éppen ez év őszén indult – sikerrel – az alispáni választáson; a békülékeny hang tehát a szavazatainak számát növelhette.⁽¹⁰⁾

A fejlődés forrásai

Visszaemlékezve a dolgozat elején ismertetett Beluszky tanulmányra, ahol sor került a települések hierarchikus rangsorának felállítására, láthatjuk, hogy a századfordulón központi közigazgatási szerepkörének köszönhetően Balassagyarmat nagyon előkelő helyet foglal el ezen a listán (34.), míg Losonc csak a 68. Persze nem is lehet ez másként, ha a rangsor felállításának alapjául leginkább a közigazgatáshoz kapcsolódó intézmények szolgálnak. Egy várost azonban nem csak ezek az intézmények tesznek jelentőssé, azt azonban el kell fogadni, hogy a városiasodás egyik forrása a polgári igazgatás centrum igénye volt.⁽¹¹⁾ Ezzel a forrással Nógrád megyében a megyeszékhely adta lehetőségeknek köszönhetően Balassagyarmat élt. Ennek súlyát elismerve vizsgálat tárgyává kell tenni más – gazdasági,

kereskedelmi, ipari, kulturális stb. – szempontokat, jellemzőket is.⁽¹²⁾ Ezeket is figyelembe véve nem igazolható ekkora különbség a két város között. Losonc más szerepet töltött be: kereskedelmi, ipari centruma a megyének – és ehhez az adottságai is jobbak, kedvezőbbek voltak. 1871-ben fővonallal csatlakozott a Salgótarján-Budapest vasútra, 1872-ben rendezett tanácsú várossá alakult és korán fejlődésnek indult gyáripara, amiről 1887-ben elismeréssel szólt a gyarmati bíró, Reményi Károly is: „... jelenlegi virágzását csupán azon egy forrásra vezetem vissza, mely ott az értelmiség által vezetett ipari szorgalomban lelhető fel. Hatalmas ipari közszellem uralkodik e város lakosságának minden rétegében...”. 1869-ben épült fel a „Losonczy posztógyár” és a „Losonci gőzmalom Rt.”, 1882-ben pedig a „Sternlicht S. és Fiai” cég zománczó gyára.⁽¹³⁾ Ezek és újabb alapítású vállalatai a foglalkoztatottak létszáma alapján is „komoly” cégeknek számítottak, míg Balassagyarmaton az 1910-es ipari statisztika sem mutatott ki 20 főnél több munkást egy vállalaton belül.

Iparvállalatok 1900-ban ⁽¹⁴⁾											
Munkáslétszám	21-50		50-100		100-200		200-300		300-500		1000-
Vállalat/segéd	v	s	v	s	v	s	v	s	v	s	v s
Balassagyarmat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Losonc	2	59	1	58	1	147	2	500			

A korabeli adatok alapján összeállított táblázatból kitűnik, hogy Balassagyarmaton a századfordulón nem működött jelentősebb vállalat, ipara kisipari szintű volt. A megyei monográfia szerkesztői is az 1900-as adatokat idézik, melyek szerint csak egy vállalkozásnak volt tíznél több alkalmazottja. A „vállalatok” száma viszont 490.⁽¹⁵⁾ Ezzel szemben a közel 9000 lakosú Losoncon komoly munkalehetőséget jelentettek a környék lakosságának az itt működő nagyüzemek. Más megvilágításba kerülnek azok az adatok, melyek szerint Gyarmaton 1423-an foglalkoztak iparral 1910-ben, mert ez a szám a kisiparosokat is tartalmazza.⁽¹⁶⁾

Ekkorra Losonc igazi ipari központtá vált, gyárai majdnem 2000 embernek adtak munkát - a megyei monográfia szerint 3800-nak, de ebbe beleszámítja a losoncapátfalvai szövőgyár munkásait is. Minden esetben az 1910-es népszámlálás adatainál magasabb értékekkel számol, figyelembe véve a 20 főnél kisebb cégeket, iparosokat is. A „Borsodmiskolci gőzmalom Rt.” 280, a „Sternlicht S. és társai” zománczó gyár 680, „Rakottyay György és társai” zománczógyára 950, Wohl Aladár ipari és mezőgazdasági szeszgyára 80, egy szeszfinomító 20, a mezőgazdasági gépgyár 350-400, a gőzfűrésztelep 25, a sörégyár 25, a textildipógyár 40, a „Nemzeti Egyesült Textilművek” posztógyára 500, a gőztéglagyár 50, az „ezüst és ötvösműgyár” 25 embert foglalkoztatott a monográfia szerint. Az 1910-es adatok sem mutatnak azonban változást Balassagyarmat esetében – tehát még mindig nincs legalább 20 munkást alkalmazó vállalata. Amit pozitív jelként értékelhetünk az, hogy az 1900-as egygyel szemben már tíz cégnél dolgoztak 10-nél többen.⁽¹⁷⁾

A gyáripar területén így csak tervekkel rendelkezett a megyeszékhely. 1893-ban egy gőzmalom építéséért indult mozgalom. A felkért szakértők szerint Nógrádban nincs elég búza, a szállítás költségei rontanák a versenyképességet, nem kedvező a földrajzi fekvés sem – a konkurenciának számító losonci vállalat is válsággal küzd.⁽¹⁸⁾ A bíró Reményi Károly javaslatára maláta és sörgyár szervezése, a részvénytőke összegyűjtése is megindult ebben az évben. Még pártok is alakultak az egyik és a másik terv támogatására... 1897-ben a Pesti Hírlap tudósított a gyarmati dohánygyár tervéről, ami azért is pártolandó, mert „a lakosság nagy része szőlőtermesztéssel foglalkozott, de a phyloxera miatt elszegényedett”. Ám hiába érintkezett a főbíró „Budapesten személyesen befolyásos urakkal” a 400 ezer forintos állami beruházás elnyeréséért.⁽¹⁹⁾ Olyan ipartelepítő tényezőnek, mint a villanyvilágításnak hiányában nem épül fel a Gedeon és Hont cég téglagyára. Ebben az évben érkezett meg a besztecerbányai kereskedelmi és iparkamara átirata is, mely szerint egy berlini cég megkeresésére keményítő és szőlőcukor-gyár létesítésére Balassagyarmatot ajánlották. 1906-ban több vállalkozó is a helyszínen tájékozódott az

ügyben.⁽²⁰⁾ Nem csak a villany hiányzik, de még az üzleti vállalkozás szelleme sem pisálkol – állapította meg keserűen a Nógrádi Lapok írója.⁽²¹⁾ Sor került azonban egy igazi üzem beindítására: „a napokban megnyílik a Hunyadi-utczában az első tulipán szódavízigyár. Befektetési összeg 86 korona. A gyáros állandóan egy munkást alkalmaz, aki délelőtt a gyári üzemet végzi, délután a czikkeket viszi szét. Gyáros a 86 korona befektetési összeget részvénytársasági alapon óhajtja összehozni. Az érdeklődés a vállalat iránt óriási”.⁽²²⁾ A sok megvalósulatlan terv után a kiábrándultság hangja szóal meg ebben a rövid karcolatban. „A legfontosabb és legfőbb érdeke a nagyközségnek az, hogy itt gyár létesüljön” – áll a képviselő-testület ülésének jegyzőkönyvében – de a szándék továbbra is kevés volt. A losonci Shusiczky János mezőgazdasági gépgyára sem épült fel 1909-ben, köszönhetően talán annak is, hogy a gyár tervezett helyszíne – a tisztviselő-telep mellett – a lakók tiltakozását váltotta ki. Szimbolikus értékű ez az utóbbi ügy: a tisztviselő-telep mellé akart gyárat építeni egy vállalkozó. Lehetne még folytatni a csupa negatívumokból álló felsorolást, de az eddigi adatokból is látszik, hogy Balassagyarmat nem tudott Losonccal vagy Salgótarjánnal versenyre kelni ezen a téren. Ennek oka volt földrajzi helyzete is: a Budapest és környékének ipari gyűrűjétől északra fekvő város távol van az Észak-Magyarországi iparvidéktől, mintegy holt térben helyezkedik el. A nehézipar nyersanyag hiányában nem találhatott itt otthonra, de még a környék mezőgazdasági terményeit feldolgozó sör és malátagyár sem épült fel: hiányzott a sörgyártáshoz szükséges tiszta víz – az artézi kút fúrása sem járt eredménnyel. A feldolgozóipar kialakulásának feltételei Losoncon eleve jobbak voltak: hagyományos és országos jelentőségű gabona- és gyapjűvásárai mellett még a vasút versenyével is életképes egy gőzmalom, fejlődött – a közeli gácsi konkurencia ellenére – a textilipar. Balassagyarmat a Felvidék hegyeinek és a síkság találkozásának vonalától már kissé délebbre esve került hátrányba.

A vasúti fővonal így mindenképpen Losonc javára billenti a mérleget. Fájó pontja ez Gyarmat történetének, hiszen az országos érdekek nem egy hagyományos értékrend alapján – ami a megyeszékhely elsőbbségét jelentette volna – jelölték ki a fővonal irányát. Prioritást élveztek a salgótarjáni kőszételepek – ahol sürgető kérdés volt a szállítás megoldása – és a nyomvonal további kijelölésével összeköttetést kellett teremteni a Felvidék ipari központjaival – melyeknek Losonc is egyike lett – de a közlekedésben fekvő gácsi posztógyárral is. Ebben az igazi „iparvasút” koncepcióba Balassagyarmat nem férhetett be. Ez érvényesült a telefonhálózat kiépítésénél is. Az állami távbeszélő 1898-ban Losoncon, majd Salgótarjában kezdte meg működését. A közigazgatás érdekeit szolgáló törvényhatósági hálózat csak 1905-ben épült ki, a járási székhelyeket kötötte össze Balassagyarmattal. 1910-ben Losoncon 127 előfizető volt, akik 286 317 beszélgetést folytattak, Gyarmat 57 előfizetője ugyanakkor 73 112-t /ez a szám a 47 előfizetővel rendelkező Salgótarjában is magasabb: 76 700/.⁽²³⁾

A Nógrádi Lapok a vitával párhuzamosan egyre többet foglalkozott a vasút kérdésével, elemzések jelentek meg,⁽²⁴⁾ melyekben a vasútvonalak mielőbbi kiépítését sürgették; a város létérdekének nevezték, ami nélkül nem képzelhető el a hón áhitott ipar fejlődése sem. 1862-ben a Balassagyarmaton megjelenő Felvidéki Magyar Közlöny még azt írta, hogy „a vidéki városok emelkedésére nézve nem lényeges dolog a vasút, sőt nagy kérdés, vajon a bolti kereskedelem s a mesterségekre nézve nem éppen hátrányos-e, mert a módosabb osztály a gyors és olcsó közlekedés által Pestről, Bécsből látná el szükségseit, mely esetben a vidéki kereskedő és iparos nem emelkedhetik... A vasút hasznos a gazdaközönségnek, a terménykereskedőknek, de nem a vidéki iparosoknak, boltosoknak...”⁽²⁵⁾ Az érvek kísértetiesen emlékeztetnek a zalaegerszegi iparosokéra.⁽²⁶⁾ A kilencvenes évek első felében aztán pótolta a gyarmatiak valamit a lemaradásból, mert 1891 augusztusára elkészült a Balassagyarmatot Ipóllyal összekötő vonal. 1896-ban pedig átadták az aszódi és a losonci vonalakat is.⁽²⁷⁾

A kereskedelmi-pénzügyi szerepkört vizsgálva más eredményre jutunk, mint az iparnál. Losoncot földrajzi helyzete is arra tette alkalmassá, hogy vásárain cseréljenek gazdát a Felföld hegyes vidékének és bányavárosainak termékei az Alföld gabonatermésével. A nagy gabonapiac mellett országos híreűk voltak a gyapjűvásárok – de ennek jelentősége a vasút megjelenése után, a főváros „közelebbre kerülésével” – „mert a vasúton elérhető legjobb piacon cserélt gazdát az áru”⁽²⁸⁾ – érezhetően visszaesett. Balassagyarmaton az állatvásárok voltak nagyobb forgalmúak, gabonából a környéken termett árpa for-

galma volt jelentős, és itt cseréltek gazdát a kisipar, a kézművesek termékei. Mikszáth így tárja elénk a régi vásárok forgatagát: „Az országúton szekér szekeret ér sűrűn, közbül vagy útszélen gyalog mennek festői tarkaságban emberek és állatok. Tötök a messze falvakból, magyarok a környékről... Ez az elelenség sehol sem ér véget, ameddig csak be lehet látni. Éles szem még messze a gyarmati szőlők alatt is megfigyelheti a vásári pezsgést, igaz, hogy kicsinyítve. Egy szürke szalag az egész, s azon valami mozgó bogarak vagy rögök”.⁽²⁹⁾

A városiasodás és a gazdaság, a kereskedelem szempontjából már nem ezek az egyre inkább jelentőségüket veszítő országos és helyi vásárok fontosak. Célravezetőbb a két település pénzügyi mutatóit vizsgálni. Beluszky által vizsgált ötven legnagyobb pénzügyi vagyonnal rendelkező város között találjuk Balassagyarmatot is a századfordulón. Az egy lakosra jutó pénzügyi vagyon terén a középmezőny élén állt. Losonc neve nem szerepel ebben az összeállításban.⁽³⁰⁾

A Statisztikai Közlemények Új sorozatának 35. kötete községekre lebontva tartalmazza a pénzügyi intézetek tíz évvel későbbi, 1909-es adatait, így erre az évre nem kell azokat külön-külön az éves jelentésekből egyenként kikeresni.⁽³¹⁾ Balassagyarmaton ekkor három bank működött:

1. Balassagyarmati Népbank Rt. 1872-es alapítással
2. Balassagyarmati Takaréék és Hitelintézet (1872)
3. Balassagyarmati Takarékpénztár (1867)

Losoncon négyet említ a statisztika:

1. Általános Bank Rt. (1909)
2. Losonczy Ipari és Kereskedelmi Bank (1905)
3. Losonczy Takaréék és Hitelbank Rt. (1873)
4. Nógrádmegyei Népbank Rt. (1872)

Mind a hét pénzügyi intézet helyi alapítású, a Balassagyarmati Takarékpénztár és a Losonczy Takaréék és Hitelbank Rt. az Osztrák-Magyar Bank mellékhelyeként is funkcionált. Az arányok érzékeléséhez elegendő csak a pénzügyi intézetek településenkénti összesített adataival dolgozni.

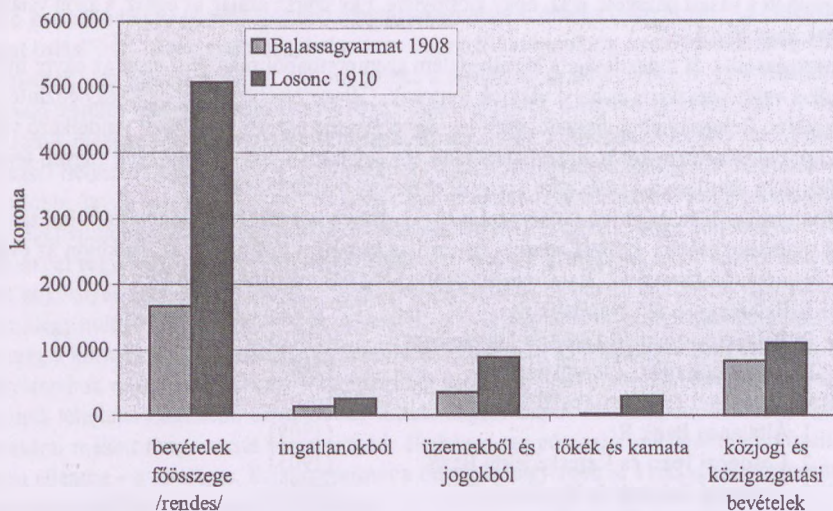
Ezer koronákban	Befizetett részvény-tőke	Tartalék-alapok	Takarék és egyéb betétek	Előlegek, kölcsönök, hitelezők	Nyeresség	Egyéb tételek	Összesen
Gyarmat	1800	1123	11219	2952	339	497	17930
Losonc	1422	336	12306	561	189	454	15268

Balassagyarmat három pénzügyi intézete nagyobb forgalmat bonyolított, mint a négy losonci, a nagyobb nyereség, pedig magasabb osztalékot ígért részvényeseinek. Losonc felzárkózása itt abban érzékelhető, hogy területén két újonnan alakult bank is működött. A pénzügyi intézet alapítási kedv országosan is fellendül: a század első öt évében 96 vidéki pénzügyi intézet alakult.⁽³²⁾ Gyarmat előnyösebb helyzetéhez nagyban hozzájárult megyeszékhely státusza, a városban működő intézmények, hivatalok forgalma. Az itt szerzett előny a másik oldalon negatívumokat is takar. Közismert tény, hogy a tőkeszegény magyar gazdaság fejlesztésébe a pénzügyi intézetek – az európai átlagot messze meghaladó mértékben – kapcsolódtak be. Balassagyarmaton nagyobb aktivitásuk az alacsonyabb helyi tőkefelhalmozásnak, a lakosok és a vállalkozók szerényebb anyagi lehetőségeinek, tehát fokozottabb hiteligenységének is betudható. A losonci nagyvállalatok pedig jelentősebb pénzügyi tranzakcióikat a budapesti bankoknál bonyolították le, mint ahogy nagyobb kölcsönökhöz oda fordultak a települések is.

Nem csak a gyarmati vállalkozók anyagi lehetőségei voltak szerényebbek, a város bevételeit, vagyonaát vizsgálva is megállja helyét ez a kijelentés: Balassagyarmat 1908-ban 166 621 K rendes éves bevétellel számolt – ami a nagyközségek között igen magasnak mondható, de Losonc 506 830 K-a mellett igen szerénynek tűnik.⁽³³⁾ A nyers adatnál többet mond ha megvizsgáljuk a rendes bevételek összetételét is. Az 1908-as községi összeírás ugyan nem jelzi külön a kölcsönökből származó rendkívüli be-

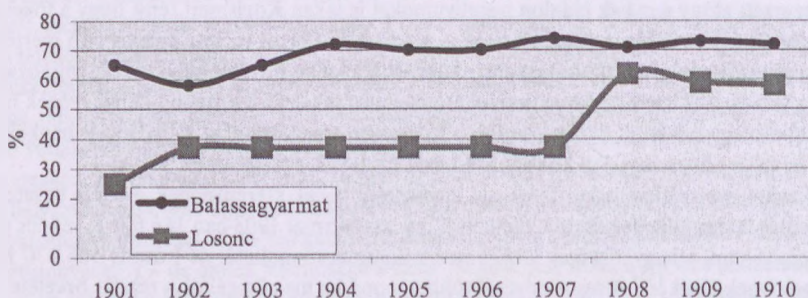
vételt, de Balassagyarmat esetében ezzel nem kell számolnunk, mivel ebben az évben nem került sor kölcsön felvételére.

Bevételek főösszege és néhány eleme

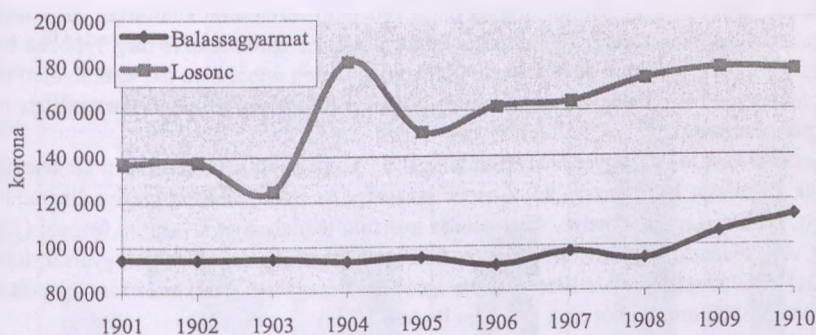

A közzogi és közigazgatási bevételek (adók, államsegély, végrehajtási-, intési díjak) mindkét településen a legjelentősebbek közé tartoztak (Losoncon az egyéb bevételek rovatában szereplő laktanya utáni jövedelem szorítja a második helyre – ez a diagrammon nem szerepel, mert a községi háztartási statisztika nem közöl vele párhuzamba állítható adatot). A megyeszékhely 83 300 koronája és Losonc 110 554 koronája összes rendes bevételeiknek 50 illetve 22%-át adta. Ennek a bevételi forrásnak a legfontosabb adóneme a községi pótdadó illetve a városi háziadó volt. Ha megnézzük a diagrammon a pótdadó, városoknál háziadó százalékának változását, akkor arra a megállapításra jutunk, hogy a losonci adókulcs mérsékeltebb volt – ebben a tekintetben csak az évtized végén történt kiegyenlítődés. A pótdadó nagyságát meghatározó állami adóalap viszont Losoncon végig jóval magasabb, a gyarmatnak több mint másfélszerese. A gyarmati adókulcs már tartalmazza az iskolai adót is – ami 5%-os volt – a losonciak élve a törvény adta lehetőséggel népiskolai adót vetettek ki (1901: 6990 K, 1910: 8910 K). Így állhatott elő az a helyzet, hogy bár a megyeszékhelyen magasabb volt a pótdadó százalék, mégis Losoncnak volt nagyobb a bevétele.

Pótdadó százalék 1901-1910

Az adókövetések egyenes adóalapja koronában 1901-1910

Laktanyáját nem számítva ingatlanaiából (telkek, épületek, földek stb.) Losonc (25 288 K) a gyarmatinál (13 587 K) kétszer nagyobb bevételt húzott. Erre a bevételi forrásra jó példa, hogy Balassagyarmaton – ahogyan máshol is az országban – a városháza egyes helyiségeit üzletek céljára meghatározott időre bérbe adták; az új városháza tervezésekor beszámították a kölcsön törlesztésébe a bérbe adható helyiségekből nyerhető bért is.

Az üzemi és különféle jogokból, javadalmakból eredő bevételeket a községi statisztika egy tételként: üzemekből és jogokból eredő bevételek címszó alatt kezeli. Üzemek alatt a vágóhidat, gáz és villany gyárat, fürdőt stb. értjük, melyeket a város vagy saját maga „kezelt” (a nagyobb bevételek miatt országosan egyre inkább ez a tendencia érvényesült a villanytelepeknél) vagy bérbe adta azokat. A helyi pénzügyi helyzet, vásárvámot, vásártéri illetéket, kövezet- és útvámot a városi háztartásokról felvett adatokból a 1910-es kiadvány városi jogok és javadalmakból eredő bevételekként külön vette számba. Losoncon az előbbi összege meghaladta a 43 000 K-t, míg utóbbi ennél is magasabb 44 924 K volt, ami több mint kétszerese a nagyközség megyeszékhely egy tételként kezelt 34 726 K-nak. Ellentmond a statisztika adatainak a balassagyarmati főjegyző tanulmánya, ami 1910-ban azzal a céllal íródott, hogy bemutassa az újabb terhek vállalatától elzárkózó képviselőknek, hogy milyen többletforrásokat nyithat meg a rendezett tanácsúvá alakulás. A főjegyző adatai szerint a losonci költségvetésbe 1910-ben a helyi pénzből 42 486 K, kövezetvámából 38 470 K folyt be, és említi a vasúton érkező árukra kivetett 20 953 K-s vámot is.⁽³⁴⁾ A statisztika – mint nagyobb tételt – a vásárvámot (ami közel azonos értéke miatt Kosztolányi helypénzével is behelyettesíthető) a bevezetőben külön is említi – azzal a megjegyzéssel, hogy a losonci 42 437 K „élénk áruforgalomról tanúskodik”.⁽³⁵⁾

Az elhelyezett tőke utáni kamatbevételek tízszer nagyobbak voltak Losoncon 29 404 K, de ennek nagyságát befolyásolhatta egy felhasználásáig a helyi pénzügyi intézetnél kamatoztatott nagyobb kölcsön. Más oldalról megközelítve mégis fontos jelzőszám lehetne, ha nem egy adatot, hanem egy több éves folyamatot vizsgálnánk, mivel Losonc gyakrabban és nagyobb mértékben vett fel kölcsönöket. A megyeszékhely összes adóssága 1908 végén 855 838 K volt, Losonc 1910-ig csak a laktanyaépítésre 2 430 000 K-t vett fel. Az adatok elemzésénél nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy Balassagyarmaton a nagyobb középítkezések – például a kórház, törvénykezési palota – megyei, állami pénzből történtek.

A már említett kiugróan magas losonci bevételi forrás a laktanya volt. Losonc „egy közös hadsergebeli ezred székhelye”, 1910-ben itt állomásozott a 25. számú gyalogezred és a 16. számú tabori ágyúezred is, emellett egy katonai csapatkórháznak is helyet adott. Ez a polgári népességen felül 1910-ben 1445 fős katonaságot jelentett. 1910-ben a Losonc közbiztonságát garapító katonai épületek becsült értéke 2 335 600 korona volt. Az ebből származó jövedelme pedig 135 035 korona; ennek legnagyobb részét kezdetben a kölcsön törlesztésére fordították.⁽³⁶⁾ Nem is a közvetlen, gyors nyereség volt az, amit várhattak egy ilyen beruházástól. A „katonai kincstár az állam legnagyobb fogyasztója”⁽³⁷⁾ és megrendelése biztos bevételt jelentettek a környék kereskedőinek, iparosainak. A losonci példa is hatással volt

a gyarmatiakra, amikor 1913-ban elhatározták, hogy a város „I. osztályú” laktanyát épít 1915. szeptemberi átadással. Sztranyovszky Sándor országgyűlési képviselő vezetésével küldöttség járt a hadügyminisztériumban, hogy megszerezzék a miniszter támogatását. Az építkezésekre még 1914-ben betervezték egy 1,2-1,5 milliós kölcsönt. A várt évi 40 000 korona bérleti díjból nem lett semmi, mert a „háborúra való tekintettel” és a belügyminisztérium újabb kölcsönök felvételét eltiltó körrendelete miatt az építkezést elhalasztották.⁽³⁸⁾

A bevételi forrásokat, vagyoni helyzetet vizsgálva összehasonlíthatóbbá teszi a két települést, ha népességük alakulását is megvizsgáljuk. Losonc lakossága az alábbi táblázat szerint dinamikusabban növekedett, mint a megyeszékhelyé. A városodás gyorsuló tendenciáját a vasút, a fővonal (1872) népesség és városfejlesztő hatása is elősegítette. Szorosan összefügg ezzel, hogy a gyorsan fejlődő, jó piacrajutási lehetőségekkel rendelkező gyáripár igényeinek megfelelő munkáslétszám települt a városba (1910-ben a 3800 munkásból csak 844 nem losonci lakos).

Balassagyarmaton nincs az iparból származó népességtöbbség. A vasútépítés után betelepült vasúti alkalmazottaknak⁽³⁹⁾ akik családjukkal együtt telepedtek le a városban külön lakóövezet a Vasutas-telep épült.⁽⁴⁰⁾ A századforduló környékén a kiépülő Otthon-telep és folytatásában, a tizes években benépesült Tisztviselő-telep a városban letelepülni szándékozó értelmiségi-hivatalnok réteg lakásgondjaira kínált megoldást kedvezményes telkeivel. A századfordulón a gimnázium megnyitása demográfiai szempontból nem csak a betelepült néhány tanár miatt fontos, de az előbb említett hivatalnok-értelmiségi réteg számára is vonzóbbá tette a városba költözést, mert gyermekeik iskoláztatását helyben is megoldhatták. Folytatódott a városba költözés a rurális térből: 1904-ben a település keleti részén nyitott két utcában (Arany János, Szontágh Pál) is főleg a földművesek házai épültek. Ebben az évtizedben teremődtek meg egy olyan – az első világháborúig tartó – fejlődésnek az alapjai, ami megvalósult eredményein: pénzügyi- és posta palota, igazságügyi palota, városháza, vágóhid, villanytelep, kövezett és rendezett utcák, aszfaltozott járda, Tisztviselő-telep stb. és a háború kirobbanásával papíron maradt tervein (pl. színház, új kaszárnya) túl a legjobban a népességszám hirtelen megugrásával érzékeltethető. Ez a növekedés 1900 és 1910 között nagyobb volt, mint a századfordulót megelőző három évtizedben összesen.

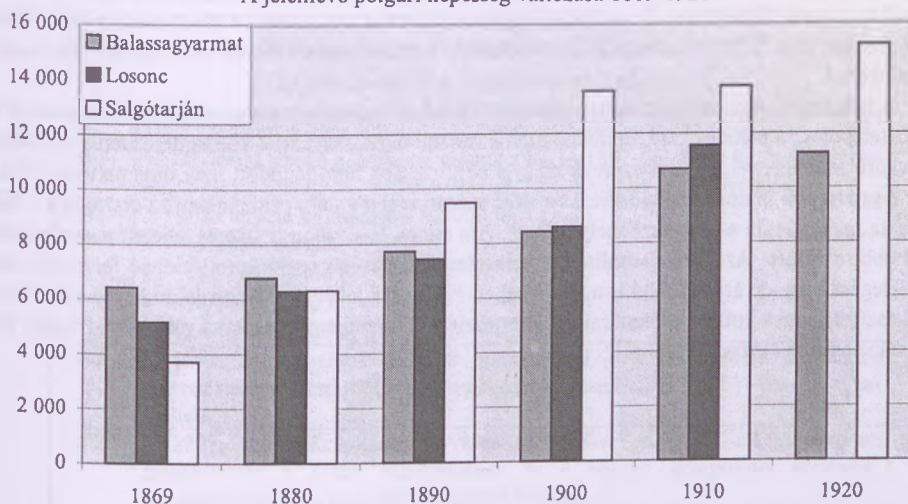
A jelenlévő polgári népesség 1869-1920

	1869	1880	1890	1900	1910	1920*
Balassagyarmat	6435	6788	7738	8425	10682	11257
index /1869 = 100%/	100	105	120	131	166	
Salgótarján	3700	6316	9478	13544	13726	15213
index	100	171	256	366	371	
Losonc	5178	6290	7450	8592	11537	
index	100	121	144	173	222	

*összes jelenlévő népesség

A megye legnépesebb településénél, Salgótarjánnál, a fejlődés egy teljesen más útjára ismerhetünk.⁽⁴¹⁾ A hatvanas évek előtt még jelentéktelen nógrádi faluból néhány évtized alatt a megye legnagyobb népességgel rendelkező településévé vált. Ezt a fejlődést a köszénnek köszönhetette, erre települt bánya- és gyáripára, ezért kapott – elsőként a megyében – vasúti fővonalat. 1910-ben a Salgótarjáni köszénbánya Rt. 3150 dolgozójával hetedik volt az országos rangsorban, a Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű Rt. pedig 1260 fővel a 31.⁽⁴²⁾ De vállalatait „nem a helyi tőkefelhalmozás gyümölcseiből alapították, a profit nem a helyi tőkét gyarapította, nem hozott létre helyi polgárságot /jól mutatja ezt a telefon-előfizetőinek alacsony száma is/ legfeljebb állami tisztviselőréteget” – olvashatjuk a bányavárosok és nehézipari központok rövid jellemzését Beluszknál.⁽⁴³⁾

A jelenlévő polgári népesség változása 1869-1920

A tanulmányban vizsgált két településre nem jellemző ilyen robbanásszerű fejlődés, de a népeségnövekedés terén kiugró salgótarjáni „teljesítménnyel” szemben az urbanizáció más kategóriájában jobb eredményeket értek el. Mindketten jól éltek szerepkörükből adódó lehetőségeikkel.

Losonc „Felső Nógrád” igazi központjává vált. Nem vetette vissza a megye egyetlen jogi értelemben is városnak tekintett településének fejlődését vásárainak csökkenő forgalma, a kereskedelem központja maradt, a századforduló után három pénzintézet is alakult a városban. Közigazgatási intézményei révén nem vehette fel a versenyt a megyeszékhellyel, viszont szerepkörének megfelelően néhány megyei hivatala is volt: Királyi Iparfelügyelőség, Állami mértékhitelítő hivatal, MÁV osztálymérnök-ség. Ipari mutatói mindenképpen kedvezőbbek voltak Balassagyarmaténál, ahol ugyan magas volt az iparból élők száma, de még 1910-re sem volt tíz főnél több munkaeőt foglalkoztató vállalata. Túllépve a kisipar szintjén sokszínű, több lábon álló gyáripár alakult ki a termékek széles skálájával. Jelen van itt a mezőgazdaság termékeit feldolgozó malomipar, szeszipar, 770 főt foglalkoztat a zománcedény-gyár, 300-at a mezőgazdasági gépgyár, van posztgyára, sőt még egy kis sörétüzeme is. A városodás fo-lyamatát esetében az ipar segítette. Lakosságát 5,3%-al növelte 1900–1910-ig a természetes szaporodás és 30,3%-al a betelepülés. Az iparban munkát keresők lakásgondjaira azonban nem sikerült ilyen gyor-san megoldást találni.⁽⁴⁴⁾ Mint rendezett tanácsú város saját hatáskörében is vethet ki adókat, mégsem a magas pótdadókulcs az, ami a magasabb bevételeket biztosította. A századfordulón a megye három középiskolája közül kettő Losoncon működött – ebből az egyik állami tanítóképző volt –, de itt volt a megye legjelentősebb könyvtára is.

Balassagyarmat ki tudta használni megyeszékhelyi rangja által élvezett előnyös helyzetét, kapcsola-ti tőkéjét. Vonzó célpontjává vált a faluról beköltöző földműveseknek, a megyei értelmiségnek, hiva-talnokoknak, akiknek már nem csak munkahelyet adott a megyeszékhely. A város vezetése igyekezett javítani élet és lakáskörülményeiken, kedvezményes telkeket biztosított megyei segítséggel – Otthon és Tisztviselő telep – rendeleteivel még a telekspekulációt, az árak felhajtását is igyekezett megakadályoz-ni. A századfordulón megnyílt a gimnázium, nem kellett gyerekeiket Vácra, Losoncra járatni. A megyei Mária Valéria kórház országosan is újdonságnak számító pavilonrendszerével magas szintű egészség-ügyi ellátást biztosított. A szerényebb anyagi lehetőségek ellenére is új középületek emelkedtek. Meg-épült a törvénykezési palota, pénzügyi palota, vágóhid, bevezették a villanyvilágítást, aszfaltozták a jár-dákat, kövezték az utakat, a város szívében az Erzsébet liget fái cseperedtek. Mindez csak látszólag áll ellentmondásban az alacsony bevételekkel. A város beruházásaira hosszulejáratú kölcsönöket vett fel,

melyeknek visszafizetését csak kis részben hárították adóemeléssel a lakosságra; a postapalota bérleti díjából nem csak törlesztésre, de az épület karbantartására is jutott pénz, a villanytelepet bérlő Hazai Villamossági Rt a 310 000 koronás kölcsön részleteit fizette (lásd a kölcsönökről készült táblázatot a függelékben).

A tanulmány által vizsgált néhány szempont is jól mutatja, hogy a megye két külsőségeiben is városias települése a fejlődés két különböző útját képviseli. Balassagyarmat központi szerepköre, megyei hatáskörű intézményei, ezek vonzereje, megyei beruházások által fejlődött igen dinamikus.⁽⁴⁵⁾ Losonc a gazdagabb iparos kereskedő város a XIX. század végén – nem példa nélkül az országban – megpróbálta megszerezni a megyeszékhelyi rangot. Ám ennek hiányában is sikeres lehetett a gazdaságilag fejlettebb település. Az összehasonlítás természetesen szélesebb spektrumot felölölő folytatása nem csak kiegészítendő, de árnyaltabbá is tenné a képet. Nem csak a két város társadalmi egybevetésére van ehhez szükség, de a kutatás időhatárainak kiterjesztésére is, ami együtt járhat a vásárvárosi övezet más felvidéki tagjainak vizsgálatával is.

FÜGGELÉK

Balassagyarmat kölcsönei 1887-1914

(Képviselő-testületi jegyzőkönyvek alapján)

1887	1886 szeptemberében 60000 forint felvételét határozzák el 50 éve futamidővel
1892	12397 forint lebegő adósságról tudunk a Kt 13/1892-ből. Ezek különféle városi kiadások pl. petróleum, nyomtatványok, építési vállalkozók követelései
1893	A várost terhelő kölcsöntőke 102000 forint • 87/1886: 60000 Ft • 189/1886: 2400 Ft • 94/1889: 6000 Ft • 24/1890: 23000 Ft
1895	12/1895: a tartozások 100000 forintos 50 éves futamidejű kölcsönbe konvertálása a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknál (PMKB) 5%-os kamat mellett
1902	30/1902: 160000K kölcsön 50 éves futamidővel a PMKB-tól a helypénz megváltására a Zichy seniorátusnak és a polgári leányiskola építésére; felhasználásig a helyi pénzügyintézeteknél helyezik el
1906	1906/284 310 ezres kölcsön a PMKB-tól 50 éves futamidővel a villanytelepre
1909	• 30000K a PMKB-tól 50 éves futamidővel a villanytelepre, de törlesztését elvileg a telep bérlője fizeti • 40000K helyi pénzügyintézetektől az új vásártér megvásárlására (256,323/1909)
1910	20000 K a villanytelepre 389/1910
1911	253,150/1911: 1200000K kölcsön 50 évre három banktól (PMKB, Magyar Jelzálog Hitelbank, Pesti Hazai Első Takarékpénztár) 5.3%-ra Célok: (a kölcsön állása a 396/1912 szerint) • közbádoghid építés és felszerelés 264201K • postapalota 142405K • artézi kút fúrása 74324K • kövezés 192615K • pénzügyi palota építése 339598K • pénzügyi palota telke 39000K • Hazai Villamossági Rt-nek előlegezett a felveendő kölcsönre 31647K • árfolyamvesztés és időközi kamatok 138424K Összes kiadás: 1222205
1913	396/1912;13,68-1913: a közművek befejezésére 100000K függő kölcsönt vesz fel, ha saját forrásai kimerülnek: • fogyasztási adóalapból 23000K • Otthon alapból 21000K • vásártéri alapból 9000K • <u>nagykölcsönből 27177K</u> Összesen: 80177K Ha ez nem elég a helyi pénzügyintézetekhez fordul a kölcsön ügyében. Az alapoknak később megtérítik kiadásait. 274/1913: 180000K függő kölcsön felvétele: • városháza építés /Magyar Király átalakítása/ 117500K • pénzügyi palota túlkiadása 45000K • központi fűtés és vízvezeték a pénzügyi palotában 16402K

1914	34/1914 egy 1.2-1.5 milliós kölcsön terve új laktanya építésére, telkére az alapok visszatérítésére
	Bm 147500/1914 számú körrendeletével megtagadja az újabb kölcsönök igénybevételének a jóváhagyását, ezért függő kölcsönt kell felvenni, hogy a város fizetőképes maradjon 60000K hadikölcsönt jegyez a város Forrásai: • 14000K az Otthon alapból • 20000K Takaréék és Hitelintézetnél elhelyezett községi törzsvagyomból • 12000K a Népbanktól, a főgimnázium fenntartására elhelyezett összeg terhére

JEGYZETEK

1. A jogi értelemben a századfordulón városnak tekintett településsel szemben Beluszky 240-250 városi szerepkörét igazolja.
2. Beluszky Pál: Magyarország városhálózata a századfordulón. In: Tér Idő Társadalom. (Huszonegy tanulmány Enyedi Györgynek) Szerk.: Tóth József. Pécs, 1990. 80-125. pp.
3. Kosján László: Losonc és Balassagyarmat vitája 1890-ben a vármegye székhelyének áthelyezése kérdésében. I. rész. In: Nógrádi Történeti Évkönyv. Salgótarján, 1989. 195-209. pp.
4. NML V. 71. (Nógrád Megyei Levéltár Balassagyarmat Nagyközség Képviselőtestületi jegyzőkönyvei 1886-1923) 12/1889.
5. NML VIII. 701. (A Nógrád Vármegyei Múzeum Iratai) 22. d. 23. és 26-28. Az anyagban ebből az évből ezen kívül csak négy irat található, melyekből három szintén a székhelyvitával foglalkozik.
6. Losoncz és Vidéke 1890. április 20.
7. NLHH (Nógrádi Lapok Honti Híradó) 1890. április 13.
8. NLHH 1/1894
9. NLHH 8/1895
10. NLHH 46/1895
11. Beluszky Pál: i.m. 93. p.
12. A kulturális, mentalitásbeli különbségek feltárása további kutatások témája lehet.
13. Borovszky: i.m. 679-680. pp.
14. A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Budapest, 1904.
15. Borovszky Samu: i.m. 715. p.
16. A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Budapest, 1904.
17. A Magyar Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Budapest, 1912.
18. NLHH 22, 37/1893
19. NLHH 1/1897; NML V. 71. 1/1897
20. NML V. 71. 75/1900 és NLHH 29/1906
21. NLHH 46/1906
22. NLHH 37/1906
23. Sztudinka Ferencz: Ipar, kereskedelem, hitelügy, forgalom. In: Nógrád Vármegye. Szerk.: Borovszky Samu. Budapest, 1988. 236. p.
24. Ezek között volt olyan, ami a vasútvonalak kiépítését támogatta ugyan, de a Losonc-Gyarmat vonalat egyenesen a losonciak trójái falóvának nevezte. (NLHH 12/1890)

25. Vojtkó István: A balassagyarmati vasúti csomópont története 1891-1966. Balassagyarmat, 1966. Kézirat. 7. p.
26. Majdán János: A vasúti csomópontok településfejlesztő hatása a Dunántúlon. In: Rendi társadalom-polgári társadalom 4. Mezőváros-kisváros. Szerk.: Mikó Zsuzsa. Debrecen, 1995. 191-207. pp.
27. Vojtkó István: A balassagyarmati vasúti csomópont története 1891-1966. Balassagyarmat, 1966. Kézirat. 18. és 27-28. pp.
28. Pálmány Béla: A nógrádi mezővárosok társadalma (1820-1870). Budapest, 1990. 124. p.
29. Mikszáth Kálmán: A gyarmati vásár vagy gyereket kérek kölcsön. In: Utazás Palócországban. Vác. 1996.
30. Beluszky: i. m. 103.p.
31. A Magyar Szent Korona Országainak Hitelintézetei az 1894-1909. években. Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat. 35. kötet. Budapest, 1913.
32. Magyarország a XX. században. Főszerkesztő: Kollega Tarsoly István. Szekszárd, 1997. 2. kötet. 655. p.
33. A települések háztartására vonatkozó adatok forrásai: Magyarország városainak háztartása az 1910. évben. Magyar Statisztikai Közlemények Új Folyam 58. kötet. Budapest, 1916. és Magyarország községeinek háztartása az 1908. évben. Magyar Statisztikai Közlemények Új Folyam 39. kötet. Budapest, 1913.
34. NML XXXII. 10/b 3. d. 66. (Vegyes Gyűjtemény) Kosztolányi Gyula: Előtanulmány Balassagyarmat nagyközségnek rendezett tanácsú várossá leendő átalakulása ügyében. 1910.
35. Magyarország városainak háztartása az 1910. évben 108*. p.
36. Bartha Lajos: Losoncz. In: Nógrád Vármegye. Szerk.: Borovszky Samu. Budapest, 1988. 682-686. pp.
37. NML VI. 3. (Vegyes megyei politikai gyűjtemények 1872-1906) Hanzély Gyula programbeszéde Balassagyarmaton. 1901. szeptember 8.
38. NML V. 71. 26/1887, 59/1890, 42/1892, 87/1892, 84/1899, 105/1906, 148/1908, 128/1911, 11/1913, 35/1914, 219/1914; NLHH 18/1887, 44/1889, 36/1890, 14/1891, 26/1912, 10/1914, 11/1914
39. Az aszódi és a losonci vonal megnyitása után, pl. 35 vasutast helyeztek Gyarmatra. NLHH 34/1897
40. Balassagyarmat története 896-1962. Főszerkesztő: Balogh Sándor. Balassagyarmat, 1977. 239. p.
41. Salgótarján bevonását a népességszám változás összehasonlításánál ez a két szempont is indokoltá teszi.
42. Kövér György: Ötven óriás. Iparvállalati toplisták Magyarországon a 20. század első felében. In: Múltunk (XLV) 2000. 3. szám. 86-123. pp.
43. Beluszky: i. m. 113. p.
44. Két településen jelentősen nőtt ebben az időszakban a lakóházak száma. Losoncon 1910-ig 12,6%-al, Balassagyarmaton ennél is gyorsabb ütemben 23,58%-al. Salgótarjánban nem mutatható ki jelentős változás. De ezek az adatok a lakosság számának növekedésével összevetve értékelhetők igazán. Salgótarjánra inkább az elvándorlás volt jellemző, az 1,3%-os népességnövekedés pedig nem rontott a lakáshelyzetén. Balassagyarmaton ugyanakkor 2257-el (+27%) laktak többben, mint tíz évvel korábban, Losoncon ez a növekedés majdnem elérte a 29%-ot. A lakások száma csak Gyarmaton tartott ezzel lépést (itt csak 3%-al nőtt ennél gyorsabban a népesség, míg Losoncon 16%-al) - ez még úgy is jelentős eltérés, ha nincs adatunk a lakások méreteiről, szobaszámáról. Magyaráztatul szolgálhat erre az is, hogy a Losoncra betelepülők többsége a helyi gyárakban helyezkedett el (1900 és 1910 között 1711-ről 2746-ra nőtt az iparban foglalkoztatottak száma) a munkások pedig sehol sem tartoztak az új házakat építők közé, erre inkább az őket alkalmazó gyárak vállalkoztak. De Losoncon még 1911-ben is csak tervek léteztek 130 munkásoknak szánt bérlakás építéséről - a monográfia a jövő tervei című rovatban foglalkozik ezzel. Ha

ezt a 130 hiányzó lakást hozzáadjuk a tényleges számhoz - így 27,28%-os növekedést kapunk - akkor eltűnik a népességszám növekedése (28,87%) és a lakásépítések (12,6%) közötti nagy különbség. Tehát a munkáslakások építésének hiánya magyarázat a losonci lemaradásra!

45. Az 1911-ben készült megyei monográfia leírása is szemléletessé teszi a változások gyorsaságát: „A pályaudvarról... a Scitovszky út vezet a városba. Az útestet gránitkockákkal való kikövezése most van folyamatban, kétoldalt pedig a széles gyalogjáró aszfalttal van burkolva és fasorral szegélyezve. Ez úton csinos villaszerű épületek állanak és a baloldalon van az Otthontelep, mely 1898-ban alakult... Az Andrássy utca elején jobbról áll a reformátusok kisméretű temploma, mely 1904-ben román stílusban épült.... A Scitovszky út bal oldalán van még az állami polgári leányiskola és egyben községi kisdudóvó 1903-ban emelt díszes, emeletes épülete....A hol a Scitovszky-út másodszor megtörik, ott jobbra ágazik el a Deák Ferencz-utca, melynek sarkára még ez évben a pénzügyigazgatóság kétemeletes palotája épül....az új postapalota a mai városház helyére kerül.... A laktanyával szembenlévő városi telekre szintén kaszárnyát terveznek... a vasúti pályán” áthaladva „...terül el a szügyi-út és a Schmidl-féle szántóföldek között a vasutas telep, mely 1907-ben kezdett épülni... a kis-megyeháza rövidesen lebontásra kerül és a telken sétateret alakítanak, melynek közepén Madách Imre szobrát fogják fölállítani...a Bercsényi-utca és a Rákóczi fejedelem- út másik sarkán egy régi, rozszott kúriát találunk...Ez épületben... van ideiglenesen elhelyezve a Nógrádmegyei Múzeum-Társulat” ennek helyére „...az igazságügyi palota építését kezdik meg, hogy még ez évben tető alá hozhassák”. A múzeum új épületét 26 000 koronáért az Erzsébet-ligetben fogják építeni. Az 1907-ben elkészült villamos-teleppel „szemközt lévő oldalon, az egykori vásártér helyén van az 1910-ben megnyitott tisztviselőtelep, közepén a Széchenyi-utczával, melynek két oldalán új és csinos házak egész sora éppen most épül”. A kővári út mellett, a régi vágóhíddal szemben a város „a modern követelményeknek megfelelő új vágóhidat épített, 320 000 K költséggel”. A főutcán a Magyar Király szállót „a legközelebb szintén lebontják és ide építik az új városházát, olyan impozáns arányokban, hogy a rendezett tanácsú várossá alakulás idején is megfelelhessen az igényeknek”; mögötte „fürják az artézi kutat”. A főutcán van „az 1836-ban épült Nemzeti Iskola... épülete, melyet éppen most bont a csákány, hogy helyet adjon egy modern, emeletes szállónak”. „A templom mögött a Templom-utczában van az emeletes róm. kath. elemi fiúiskola, mely 1909-ben épült fel... A Rákóczi-út felől a templom mellett van a régi plebánia-épület, melynek helyére nemsokára szintén új épület kerül...” A Szerb utca elején „az új gör. kel. templom áll, melyet 1910-ben építettek”. A város keleti végén „egy újabb városrészt találunk, az Arany János és Szontagh Pál-utczákat, melyek építését 1904-ben kezdték meg”. A monográfia egy gyorsan épülő, megújuló település képét tárja elénk. Azaz csak próbálja, hiszen teljesen szokatlan módon a fényképek mellett tervrajzokat is fel kellett vennie az illusztrációk sorába. (Haraszthy Lajos: Balassagyarmat. In: Nógrád Vármegye. Szerk.: Borovszky Samu. Budapest, 1988: 706-714. pp.)

Vendéglős kongresszusok Magyarországon 1885-1939

(Kutatási összegzés)

Balogh Zoltán

A kiegészítés után Magyarországnak Európa gazdasági vérkeringésébe való bekapcsolódása a vendéglátást is újabb kihívások elé állította. A gazdasági, politikai viszonyok stabilizálódása megnyitotta az utat a modern vendéglátás előtt. A fogyasztás szélesebb rétegekre való kiterjedése révén, amikor egyre többen vehették igénybe a vendéglátóhelyek szolgáltatásait, valamint a közlekedést forradalmasító vasút által lehetővé tett és divatba hozott idegenforgalom nyomán, emelkedett a vendéglátószakma tekintélye. 1885-ben Magyarországon mintegy 27 000 vendéglős, kocsmáros, kávé, szállodás tevékenykedett, a vendégek igényét közel 20 000 segédszemélyzet szolgálta.⁽¹⁾

A XIX. sz. második felétől a különböző szakmák, európai mintákat követve, érdekeik védelmében Magyarországon is létrehozták érdekképviselői egyesületeiket, amelyek az 1880-as években országos szövetségekbe tömörültek. A hazai vendéglős társadalom - európai kortársaihoz hasonlóan - az 1880-as évek közepén ismerte fel az egységes szervezetbe szerveződés jelentőségét. Mint ahogyan az egységes érdekvédelmi szervezet létrehozásánál is az európai liberális államok útját járták be. Előbb a fővárosok, környékük és a jelentősebb városok alakították meg érdekképviselői egyleteiket. 1881-ben alapították Svájcban Bern Kanton Vendéglős Egyesületét, a szakmai érdekek s a vendéglősök tekintélyének emelésére. 10 évvel később alakult csak meg a Svájci Vendéglős Egyesület. Az 1860-as években alakult meg a Bécsi Vendéglős Társulat, az 1880-as években a Bécs és Környéke Vendéglős Társulat. Az osztrák vendéglősök érdekképviselői egyesületei nagy részét még az iparszabadságot bevezető 1859. évi Iparrendtartás hívta életre, amely megszüntette a céheket, és a tagsági kényszeren alapuló társulatok, az ún. Genossenschaft-ok intézményét rendszeresítette.⁽²⁾

Osztrák, nevezetesen bécsi vendéglős körökből indult ki 1885-ben az az elképzelés, hogy az iparág érdekeinek megvédésére és a szükséges reformok bevezetésére egy az egész Monarchiát átfogó Osztrák-Magyar Vendéglős Szövetség alakuljon. E célból hívták össze 1885. április 17-19-én az első Osztrák-Magyar Vendéglős Gyűlést Bécsben. Ezen a Monarchia legjobb szakemberei vettek részt Graztól Lembergig, Prágától Triesztig. Magyarországot Gundel János a Budapesti Szállodások, Vendéglősök és Kocsmárosok Ipartársulatának elnöke képviselte. A szövetség létrejöttétől jogos követeléseik nyomtatékosabb érvényre juttatását remélték és az iparág jóra való üzletembereit fenyegető veszélyek megszüntetését várták. Érdekeik minél hatékonyabb képviselése érdekében szükségesnek látták, hogy az önkormányzati testületek és az érdekképviselői szervezetek mind több képviselőjét nyerjék meg a vendéglátás számára, a törvényhozásban és a képviselőtestületek határozataiban a vendéglátóipar barátai és hívei befolyását biztosítsák. A vendéglátóipar ugyanis olyan ipar, amely jelentős befolyással bír a közvéleményre. Legfontosabb követelésük a vendéglátás képesítéshez kötése volt, hogy az iparágtól távol tartsák a nemkívánatos elemeket, és csak az foghasson hozzá, aki kitanulta annak csínját-bínját. Az ipartörvény által háttérbe szorított vendéglátásnak a többi iparággal való azonos bánásmódot, elbírálást követeltek. Mindenekelőtt a vendéglátás mesterségét űzők számára a képesítés kimondását, hiszen amíg a kézműiparok és az engedélyhez kötött iparok némelyike űzése képesítéshez kötött volt, addig vendéglátóipari tevékenységet bárki minden hozzáértés nélkül folytathatott.

A legnagyobb veszélyt az egész Monarchia területén elterjedt konkurencia jelentette, ami ugyanúgy jellemző volt Grazban, mint Prágában, Lembergben, Krakkóban, Laibachban vagy Triesztben. A hatóságok nem különböztették meg egymástól a kicsinyben elárúsító, a kereskedelmi és az italmérési jogot. A kicsinyben elárúsító vegyeskereskedők szabadon és gátlástalanul mérhettek ki üld- és állóvendégeknek egyaránt, sőt nyitott edényekben az utcán át is. Emellett gyakori jelenség volt, hogy az építkezéseknél és a gyárak közelében a Greizlerék és Tragnerek italt árúsítottak, 0,3-3 literig.

Legfontosabb törekvésük arra irányult, hogy a vendéglátást a törvényhozás útján képesítéshez és engedélyhez kötött iparnak nyilvánítsák. Aki nagyobb vendéglátóüzem működtetésére vállalkozik / pl. hotel, fogadó, mulatólokálok, vendéglők/ az köteles legyen az ipar kitanulásáról igazoló bizonyítványt felmutatni valamint a szakmában való jártasságát munkakönyvvél igazolni az iparhatóságok előtt. A szakma megkezdését legalább 2 év tanulódíjhoz és 3 év munkaviszonyhoz kívánták kötni. A vendéglői és italmérési ipar kisebb kategóriáit, a fogadós, italmérő, kifőző iparok gyakorlását a szakmában való jártasság munkakönyvvél való igazolásához köthették. Eszerint az ipart folytatni kívánóknak legalább 4 év a szakmában eltöltött munkaviszonyt kellett az iparhatóságok előtt felmutatni.

A közös Osztrák-Magyar Vendéglős Szövetség terve nem valósult meg, mivel a terv a magyar fellet váratlanul és felkészületlenül érte. Magyarországon akkoriban mindössze 5-6 vendéglős ipartársulat és egyesület működött Budapesten és néhány szabad királyi városban, Győrben, Debrecenben, Kásán, Székesfehérváron. A szakmai társulások között azonban semmilyen kapcsolat nem volt. Magyarországon előbb a vendéglátás egyik legnagyobb akadályát, egy elavult feudális jogot, az ún regálét kellett eltávolítani a fejlődés útjából, amelyet szinte minden faluban másként gyakoroltak. Budapestet kivéve, ahol a főváros maga volt a regálétulajdonos, a regálé állam az államban. Egyes helyeken a vendéglős a regálébérlőknek 7-8 sőt 12 forintot is fizet egy hl sörért. Kolozsvárott pl. a vendéglősök arra vannak kényszerítve, hogy a regálébérlőtől szerezzék be a sört. A 12 krajcáros sört így 28 krajcárért kénytelenek kimérni. Szegeden a vendéglősök és kávéosok 50 forint büntetéspénzt fizetnek, ha nem a regálébérlőktől szerzik be a rumot és a slivovicát. Gundel János szerint Magyarországon először az érdekképviselői egyesületek számát kellene szaporítani, majd ezeket szövetségbe tömöríteni. A lényegesen jobb helyzetben levő osztrák vendéglősök által időközben megalakított Osztrák Vendéglős Szövetséggel aztán lehetne kapcsolatba lépni.

Bár a közös szövetség terve meghiúsult a gyűlés tanulságul szolgált a magyar vendéglátásnak. A bécsi vendéglős gyűlésen terítékre került problémákkal hamarosan szembetalálták magukat a magyar vendéglősök is a szakoktatás szükségességétől az engedély nélküli üzletekig és a szatócsok és vegyeskereskedők kicsinybeni italelárúsításáig. Nem utolsósorban pedig a szövetség terve Magyarországon is lázas szervezési munkát indított el az országos szövetség mielőbbi megteremtése érdekében. A szakmai konferenciák összehívásának gondolata nyomon követhető a magyarországi vendéglős kongresszusok, mint szakmai fórumok megteremtésében.⁽³⁾

Az 1885. év több szempontból is értékes esztendejévé lépett elő a magyar vendéglősipar történetének. Mint láttuk ebben az évben gyűltek össze a Monarchia vendéglősei a közös osztrák magyar érdekképviselői szerv megalkotására. Annak ellenére, hogy a terv nem valósult meg, Gundel János nemzetközi tapasztalatokkal felvértezve foghatott hozzá a hazai vendéglátás felvirágoztatásához. A magyar vendéglátás gazdasági jelentőségét bizonyítandó ekkor kapott lehetőséget, hogy a modern vendéglátás európai szinten üzéséhez szükséges technikai és tárgyi felszereltségéről, gasztronómiai kultúrájáról meggyőzze a magyar közönséget mint lehetséges vendéget. Az elegáns berendezésű borászati csarnokban felvonultatott finom magyar borok, a diszteríték a példamutató ízléssel berendezett szállodai szobák az erdélyi borozó mellett nagy közönség sikernek örvendtek a konyhafelszerelési kiállítás, a bemutatott ezüstözött alpakka és porcelán étkészletek, a hajlított bútorok. Egy nógrádi látogató így sommázta a látottakat: „A borászati csarnok berendezési eleganciáját tekintve, páratlannak mondható, melyet megközelít a fogadósok pavillonja, hol megláthatjuk azt milyeneknek kell lenniök a jól felszerelt fogadói szobáknak, amilyeneket azonban nem igen találunk”. Ebben az évben hívták össze a magyar vendéglősök első országos gyűlését, amely az az első lépés volt az országos érdekképviselői kiépítése

érdekében. Az 1885. évi kongresszus volt az iparág képesítéshez kötéseért indított hosszú küzdelem első nagy kiindulópontja. Hangsúlyozták az iparban működők szaktudásának fontosságát és a szakoktatás fejlesztése érdekében szakirányú tanonciskola felállítását határozták el. A kongresszus ezenkívül foglalkozott még az italmérési jog reformjával és egy nyugdíjintézet létrehozásával.

Joggal állítható tehát, amint azt a sajtó írta: 1885-ben a magyar szállodás- és vendéglősipar újabb-kori története kezdődött el.⁽⁴⁾

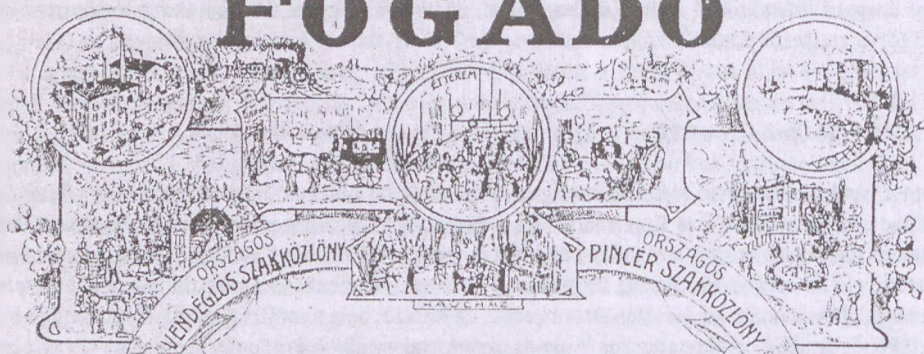
Az országos szövetség

A magyarországi vendéglősök országos szövetség keretében való megszervezéséhez a Budapesti Szállodások, Vendéglősök és Korcsmárosok Ipartársulata, az ország legszervezettebb, legtapasztaltabb szakmai szervezete látott hozzá. 1885-ben hívta össze az első országos vendéglős kongresszust és terjesztette elő az országos szövetség tervezetét. A szövetség létrehozására irányuló mozgalom a vidéki ipartársulatok számának növelését tűzte ki célul, de hosszú ideig nem járt sikerrel. Napirendjére tűzte az 1896. és az 1898. évi kongresszus is, de az eszme csak az 1899. évi kongresszus után valósult meg. Ennek egyik legfőbb oka abban keresendő, hogy a vidéki egyesületek, különösen az egyes vendéglősök a kezdeti lelkesedés után közönyösekké maradtak a szövetség céljai iránt. Másrészt alacsony szervezettség, elszigeteltség jellemezte őket. A szervezettségre jellemző, hogy 1891-ben az egyik szakmai kiadvány Magyarországon összesen 26 vendéglős egyesületet regisztrált. Ennek is több mint a fele pincér egyeslet volt. Ezek Budapest, Brassó, Debrecen, Eszék, Győr, Kolozsvár, Miskolc, Nagyvárad, Nagybecskerek, Pozsony, Sopron, Szabadka, Szatmár, Székesfehérvár, Temesvár városokban működtek. Mindössze 5 szakmai Ipartársulat működött, ebből 2 Budapesten, 1-1 Komáromban, Temesváron és Újvidéken. Ezenkívül 4 szakmai szervezetet sorolnak még fel Aradon, Budapesten Kassán és Pápán. 1-1 betegsegélyző egyeslet és betegsegélyző és temetkezési egyeslet volt Aradon és Nagykanizsán. Az országos szövetség szükségességét hangsúlyozták: „Nem kiméltünk semmi fáradságot, hogy a külföldi nemzetek példáján okulva megalapítsuk az országos szövetséget, hogy nyugdíjalapot léptessünk életbe, hogy iparágunk képesítését kimondhassuk. Ezeket nekünk jó hírnevünk, tekintélyünk emelése érdekében is okvetetlen, ha szakad is kell, hogy létesítsük. Tömörülni, egyesülni, összetartva lankadatlanul kell dolgoznunk ..., hogy a ma még csak papirosra írt eszme megvalósuljon. Lelkesülés és kitartás kell.”⁽⁵⁾

A szakma következő országos gyűlésére jó tíz év múlva a Millennium évében, 1896-ban került sor. Az alakulófélben levő országos szövetség a vidéki kartársak elégtelen közreműködése és az anyagi feltételek hiánya miatt lemondott a millenniumi kiállításban való részvételtől. Egyedül a kiállítás borászati csoportjának bemutatóján vettek részt a budapesti borművelő vendéglősök. Megfogadva viszont a millenniumi országos rendező bizottság felhívását miszerint „A kiállítás kiválóan alkalmas összejövetelek rendezésére, mert az illető szakmának eszközeit, állapotát, haladását és vívmányait a legteljesebben feltárja és mert a kiállítás vonzó erejénél fogva az illető szaktársak a rendesen jóval nagyobb számban szoktak gyűlekezni.”, a II. országos vendéglős kongresszust az ezredéves kiállítás ünnepélycsarnokában tartották meg. Az országos érdekképviselő és a képesítéshez kötés problémáin túl foglalkoztak a tanoncügy problémakörével. Az országos szövetség és a nyugdíjintézmény létesítésének kérdéseit Bokros Károly tárgyalta, az iparnak képesítéshez kötéseért elindított küzdelemről Koch József tartott előadást. Schalkház Lipót a tanoncegészségügy helyzetéről és a tanonciskolák országos megszervezésének szükségességéről számolt be. Gonauer Károly a vasúti vendéglőknek pályázat útján való betöltése során tapasztalt sérelmek ellen emelte fel a szavát.

A szakma képesítéshez kötése tárgyában 1897-ben halvány reménysugár a villant fel, amikor a kereskedelemügyi miniszternél járt küldöttség ígéretet kapott az ügy kivizsgálására. Az álmok azonban hamar szertefoszlottak, a miniszter leírta az ipartörvényre hivatkozva elutasította a kérelmet: „.... a vendéglősipar nem olyan mesterség, amely kézműves-jelleggel bírna és csak hosszabb gyakorlás után lenne elsajátítható...” – hangzott az indoklás. A miniszter által képviselt hivatalos felfogás a vendéglá-

FOGADÓ

VOLT SZEGEDI „UJKOR”

A MAGYAR VENDÉGLŐS ÉS KÁVÉSIPAR, A HAZAI ÉRDEKEIT FELKAROLÓ
ÉS IDEGENFORGALOM ÉS A HAZAI BORGÁZDASÁG / SZAKKÖZLÖNY.

SZEPKESZTI ÉS KIADJ:
FLOR GYÖZÖ

Kongresszusi útmutató.

— Közgyűlések és ünnepélyek sorrendje. —

Hétfőn. (szeptember 11-én) *délután 5 órákor* a Száll., vend., kávésok. pincér- és kávésségek „Orsz. Nyugdíj-egyesülete” VIII. évi rendes közgyűlése a városháza nagytermében.

Este (szept. 11) ismerkedési *estély* a „Royal”-szálloda téli-kertjében.

Kedden (szept. 12) *reggel 8 órákor* a „Magyar Vendéglősök Országos Szövetsége” V. évi rendes közgyűlése a városháza nagytermében.

Közgyűlés után villásreggeli a Bárány-fogadóban és

Délután 2 órákor bankett a „Vigadó”-ban. — *5 órákor* a győri gyárak megtekintése és

Este találkozás a „Fehér hajó” szállodában.

Balatoni kirándulás.

Szerdán (szept. 13) *reggel 6 órákor* külön vonaton indulás Cuhavágyon át Veszprémbe, és Veszprém város megtekintése után kikocsikázás

Balaton-Almádi fürdőhelyre; *itt déli 1 órákor* társasbéd (leves, előétel, sült, tészta, gyümölcs, fekete kávé). Almádiból a társaság kocsikon

Balaton-Füredre utazik, hol este társasvacsora és utána B.-Füred és a dörögicei borgazdaság borkóstolója következik

Csütörtökön (szept. 14) *reggel 3 órákor* B.-Füredről indulás különhajón *Dadacsonyba*, ahol a „Dadacsonyvidéki borterm. szövetsége” a hegypincét több más pincével mutatja be a déli-előtti folyamán. U. i. *fél 1 órákor* ebéd s a szövetség borkóstolója. Dadacsonyból ebéd után külön hajón indulás

Keszthelyre, ahol Hévíz s a város megtekintése, este pedig társasvacsora s utána a helyi társadalom rendezésével táncmulatság következik. Kedvező időben a balatonon „Velencei éj” rendezése.

Pénteken (szept. 15) elutazás tetszés szerinti irányban.

Az országos vendéglős szakközlönynek a Magyar Vendéglősök Országos Szövetsége 1905. évi győri kongresszusára megjelent ünnepi száma címlapja és első oldalai

Szerkesztő és laptulajdonos: FLÓR GYÖZŐ

Előfizetés: Egy évre 12 K, Félévre 6 K,
Negyedévre 3 K.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Budapest, VIII., Kerepesi-út 13. szám.

Isten hozott!

Tul a Dunán messze,
Rába, Rápca partján,
Zászlók lengnek, egy nagy város
Sok-sok háza ormán.

Kik a legfontosabb
Jótéteményt osztják;
Országgyűlésüket ma itt
Fogadósok tartják.

Győr, ez ősi fészek,
Ez a híres város,
Diszben, kedvben ezen okból
Oly ékes, virágos.

S a mily sok örömmel
Tele hangulatja,
Vendégit is olyan szívvél
Várja és fogadja.

És hozzájuk olyan
Szíves szókkal mondja:
„Isten hozott!” benneteket!
Ősi városunkban . . .

Vénfogadás.

Zászló a tetőkön,
Öröm a szívekben —
Látszik, hogy itt szép, nagy ünnep
Vagyon készülöben.

Kinek szól az ünnep,
Kinek és ki tartja:
Ékes nyarát a természet
Tán most bucsuztatja?

Avagy tán valamely
Emlékkel határos —
Talán emlékünnepet ül
Ez a híres város! . . .

Sem egyik, sem másik —
Másra szól ez ünnep;
Ide máma vendéglősök,
Fogadósok jönnek.

Royal-szálloda.

Legyen e kongresszus egyik oszlopa amaz alapzatnak, melyen a magyar fogadós ipar boldogulása fel fog épülni!

Ezzel a kívánsággal s ebben a hitben köszönljük a győri vendéglős kongresszust!

EGYLETEK, SZÖVETKEZETEK.

Közgyűlések sorrendje.

A „Szállodások, vendéglősök, kávéások, pincérek és kávésegek Országos Nyugdíjgyesülete“ IV. évi rendes közgyűlését szeptember 11-én délután 5 órakor a győri városháza nagytermében tartja.

Napirend:

1. Közgyűlést megnyitó beszéd. Tartja *Bokros Károly* elnök.

2. Határozatképesség megállapítása. Szavazatok beértesztése.

3. Jelentés az igazgatóság évi működéséről. Előterjeszti dr. *Solti Ödön* jogtanácsos.

4. Felügyelő-bizottság jelentése és a felmentvény megadása. — Előterjeszti *Francois Lajos* felügy.-bizottsági elnök.

Költségvetés és zárszámadások tárgyában határozathozatal.

6. Elnökválasztás.

7. 2 alelnök és 12 igazgatósági tag választása.

8. A felügyelő-bizottság 6 rendes és póttagjának választása.

9. Alapszabályok módosítása.

10. Indítványok.

11. Jövő évi közgyűlés helyének megállapítása.

12. Záró beszéd.

A „Magyar Vendéglősök Országos Szövetsége“ V. rendes évi közgyűlését szept. 12-én délelőtt

3 $\frac{1}{2}$ órakor a győri városháza nagytermében tartja.

Napirend:

I. A közgyűlés megnyitása.

II. A központi igazgatóság és igazgatótanács előterjesztése.

III. A szakosztályok jelentései: a) a nyugdíj-egyesület jelentése; b) a tanonc-ügyi szakosztály jelentése; c) a közvetítésügyi szakosztály jelentése; d) az idegenforgalmi szakosztály jelentése.

IV. Számadás az 1904–1905. szövetségi évről.

V. A felmentvény feletti határozat.

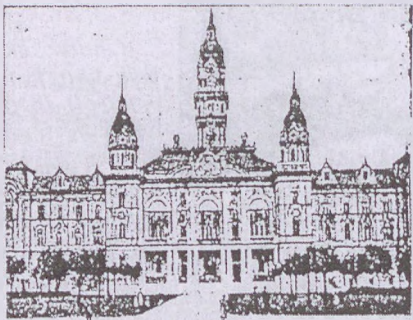
VI. Indítványok tárgyalása. (Indítványok és javaslatok 8 nappal a közgyűlés előtt a központi igazgatósághoz — Bpest, IV., Ferenc-József-rakpart 16 — beküldendő.)

VII. Az 1906. évi közgyűlés helyének meghatározása.

VIII. A közgyűlés befejezése.

Ügyrend:

1. A közgyűlést a szövetség elnöke akadályoztatása esetében a helyettes elnök nyitja meg. 2. A közgyűlésen minden szövetségi tag jogosítva van esélyköleg résztvenni. Vendégek a közgyűlésen megjelenhetnek; azonban kü-

A győri városház, ahol a kongresszus tartandó.

lön helyet foglalnak el és a tanácskozásban részt nem vehetnek. 3. A közgyűlés — tekintet nélkül a megjelent tagok számára — határozatképes. Határozatok viszonylagos szótöbbséggel hozhatók. 4. A közgyűlésen csak olyan ügyek tárgyalhatók, melyek napirendre vannak tűzve. A napirendre tűzött ügyek az előadók előterjesztése alapján és sorrendben tárgyalhatók. 5. Aki felszólalni kívánna, kötelesek előbb a jegyzőnél feliratkozni s csakis a jegyzés sorrendjében szólhatnak. Ugyanazon tárgyhöz csak egyszer és tíz percig szabad szólni. A napirendhez szólni, személyes kérdésben válaszolni, vagy indítványt visszavonni bármikor lehet. Az elnök és az előadó bármikor felszólalhat. 6. Az elnök a szót — szükség esetében — megintetheti, rendre utasíthatja, vagy tőle a szót megvonhatja.

tásról nem is tűnik annyira meglepőnek, hiszen az 1895-ben Budapesten alapított első vendéglős szakiskola létesítéséhez sem nyújtott állami segílyt sem a kereskedelemügyi, sem a közoktatásügyi tárca.⁽⁶⁾

A vendéglátásnak a századfordulóra a gazdaságban egyre jelentősebbé váló szerepe, a kibontakozó idegenforgalom egyre nagyobb szaktudást követelt meg az ipar üzőjétől. Különösen a modern kávéházak és a nagy szállodák vezetése igényelt széles körű ismereteket, több mesterség elsajátítását. Egy nagyobb vendéglátóüzem vezetőjének jó kereskedőnek, jó szakácsnak kell lennie. Emellett ismernie kell a borokat, a bútor stílusokat, értenie kell a lakberendezéshez, nyelveket kell tudnia. A főpincér is olyan elméleti és gyakorlati feladatokat végez, amelyek végrehajtása jóval több ismeretet követel, mint néhány bankhivatalnoké, – állapította meg Alphons Herold az első bécsi osztrák-magyar vendéglősgyűlésen. A III. országos vendéglős kongresszust 1898-ban tartották Debrecenben. Az értekezlet, mint minden eddigi, foglalkozott a létesítendő országos szövetség ügyével és a képesítés kérdésével. A kongresszusok történetében először hangzott el előadás az idegenforgalom emelésének szükségességéről.

A IV. országos vendéglős kongresszus 1899-ben Nagyváradon összekapcsolódott a Nagyvárad Pincér Egylet 25 éves jubileumának megünneplésével. A nagyvárad értekezlet legfontosabb tárgya az országos vendéglős szövetség megalakítása és ehhez kapcsolódóan a képesítés kimondása volt. Az ipar fejlesztése és a reformtörekvések hatásosabb megvalósítása érdekében ezért alapelvként fogalmazódott meg az ország valamennyi vendéglősének egy nagy erkölcsi és anyagi erővel, tekintéllyel bíró testületben való egyesítése. A létrehozandó szövetség ugyanakkor jó szolgálatot tehetne a kartársi összetartási szellem ápolásában, a vidéki vendéglősök elszigeteltségének feloldásában. Megoldást jelentett volna, ha az iparágat képesítéshez kötötték volna, amelyre a törvény az ipartestületi intézmény kötelezővé tételét mondja ki. Ezáltal a vidéki ipartestületek és az országos szövetség létesítése is egyszerűbb lehetne.⁽⁷⁾

Az újabb kongresszusokon most már bekapcsolva a vidék mérvadó szakembereit is, újult erővel láttak neki az érdekképviselő megszervezéséhez. Soron következő kongresszusát az országos szövetség 1900-ban Aradon tartotta. A kongresszust előkészítő bizottságban tevékeny részt vállalt az aradi vendéglősök és kávéos egyesülete valamint az 50 éves jubileumát ünneplő Aradi Pincér Egylet. Az aradi kongresszus egyik legfőbb eredménye az országos szövetség ideiglenes szakosztályának a megalakítása, elnökévé Stadler Károlyt választják. Jelentős előrelépés történt a szakoktatás terén. A kongresszus a vendéglős szakoktatás országos megszervezését mondta ki. Ennek eredményeként a nagyobb vidéki városokban is létrejöttek a vendéglős szakiskolák. 1902-ben Debrecen, Miskolc, Szeged, Arad, két évvel később Győr, Szombathely, Székesfehérvár, Pécs, Kolozsvár, Temesvár városában nyíltak meg a szakiskolák.

1900. szeptember 12-én választották meg az országos magyar vendéglős szövetség elnökségét és tisztikarát, valamint 45 tagból álló igazgatótanácsát. Ezzel a szövetség hivatalosan is megkezdte működését. Az Országos Vendéglős Egyesület néven bejegyzett szövetség a vendéglősök és a rokonipari szakmák, a fogadó (szállodás), kávé és korcsmáros iparok központi képviselőként kívánt működni, azok ipartársulatait, ipari egyesületeit akarta egyesíteni. Emellett fontosnak tartották és az alapszabályban is rögzítették az újabb szaktársulatok és egyesületek alapításának támogatását. További célkitűzései között szerepelt az országos egyesületbe tömörült társulatok és egyesületek tagjainak érdekképviselője a törvények keretén belül, valamint az iparág gazdasági fejlődésének elősegítése, mint ipari tényezőnek a köztudatba emelése. Ennek megfelelően támogatta tagjainak védekezését a tisztességtelen verseny ellen. Elősegítette az italmérési iparra vonatkozó törvények és szabályok egységes végrehajtását, a szükséges intézkedések meghozatalára javaslatot terjesztett elő az illetékes hatóságok, a kormány és a törvényhozás számára. A szövetség nagy hangsúlyt fektetett a szakoktatás fejlesztésére. Ennek érdekében támogatta szakiskolák országos megszervezését, fenntartását. A szaktudás fejlesztése és a szakismertek terjesztése céljából időszaki szakközlöny kiadását vállalta.⁽⁸⁾

A magyarországi idegenforgalmi helyzet megmértetésére kiváló alkalmat nyújtott a Szállodások Nemzetközi Egyesületének 1902. szeptemberében Budapesten tartott 31. nagygyűlése. A hazai vendéglátás vezető személyiségei, Gundel János, Glück Frigyes és Stadler Károly 6-7 év sikertelen próbálkozás után nyerték el Magyarországnak a gyűlés rendezési jogát. A Szállodások Nemzetközi Egyesületé-

nek Budapestre hívása jó alkalomnak kínálkozott Magyarországon önálló államisága, saját kultúrája bizonyítására. Együttal annak igazolására is megfelelő volt, hogy az ipar és kereskedelem, a kultúra és a műveltség, a modern technikai vívmányok elsajátítása terén Budapest valóban egyenrangú fele Bécsnek. A kivitelre alkalmas mezőgazdasági termékek, főleg a magyar borok megismerése által pedig elviszik azok jó hírét Európába.

A Magyar Vendéglősök Országos Szövetsége V. rendes évi közgyűlésének 1905. szeptember 12-én Győr szabad királyi város adott otthont. Egy nappal előtte szeptember 11-én pedig a Szállodások, vendéglősök, kávéások, pincérek és kávésségek Országos Nyugdíjgyejelete tartotta IV. évi rendes közgyűlését a győri városháza nagytermében. A rendezést felvállaló Győri Vendéglős Ipartársulat egyike a nagy múltú hazai szakmai egyesületeknek. 1846-ban alakult meg Gast-, Schank- et Kaffeesieder-Genossenschaft der königlichen Freistadt Raab azaz a Szabad Királyi Győrvárosi Vendéglősök, Italmérők és Kávémérők Társulata néven.

Az ünnepi alkalomra, a kongresszusra a szaksajtó, a Fogadó külön kiadást jelentetett meg. A nagy esemény tiszteletére megjelent szakközlönyben „Vénfogadás” versben köszönti „Isten hozott”-tal az „országgyűléseket” Győrben tartó szakembereket. A Fogadó ünnepi számát a szakma győri üzletei bemutatásának szentelte, a vasúti vendéglőtől a modern Royal szállodán át a bakonyiak híres beszálló fogadójaig, a Három Nyúlig, és a Kisfaludy kávéházig. A győri kongresszuson a magyar ipar egyik élharcosa az osztrák sörök bojkottjára szólított fel. A magyar, főleg a pompás kőbányai sörök kibírják a versenyt a világ bármilyen sörével. A beszédre reagált az osztrák sajtó, egy schwechati lap, a Neue Bezirksbote. Ez a paprikahamisítási botrányra utalva csak paprikahősöknek titulálja a magyarokat, akik már sört is akarnak gyártani. A századelő izzó politikai légkörében az egyszerű gazdasági konkurenciát is gazdasági síkra terelték. „A sörnek is meg van a maga politikai vonzata s ha az osztrák sörök majd teljesen kiszorultak hazánkból, akkor megelégedve jelenthetik majd jó szomszédaink az osztrák császárnak, hogy az a néhány vezényleti szó meg van ugyan mentve, de elveszett helyette sok más, el a magyar piac is, melyet a paprikahősök maguknak hódítottak vissza.”⁽⁹⁾

A legalaposabb, legátfogóbb képpel – a Vendéglősök Naptára 1913. évi száma jóvoltából – az 1912. május 14-15-én Kassán tartott országos vendéglős kongresszusról rendelkezünk. Felső Magyarországi ipari és kereskedelmi központjában, a magyarországi vendéglátás egyik fellegetvárában a kiegyezés előtt, 1863-ban hozták létre egyetüket a pincérek. 1877-ben Kassán 132 kocsmáros és vendéglőst, 5 fogadóst, 10 kávést és 6 cukrászt regisztrált a Kassai kereskedelmi és iparkamara. Az 1880-as évek végén alakult meg a Kassai vendéglősök, kávéások, korcsmárosok és pincérek egylete. Az egyesületi szerveződés általános gondjaira világít rá az egylet működéséről készített jelentés. A 160 kocsmárosnak csak 1/4-e lépett be az egyesületbe. Az egylet új célkitűzései között szerepelt, hogy a jótékonyág gyakorlása mellett egyszersmind erkölcsi testület is kívánt lenni. Könyvtára 78 kötetet tartalmazott. A könyvek beszerzésénél fő elv és cél volt, hogy „csak kizárólag hazai termékek legyenek, s hogy ezáltal a magyar szellemet kortársaink közt mindinkább neveljük és fejlesszük.”

A gyűlést a már 1910 óta kormányhatóságilag jóváhagyott alapszabályokkal bíró, jelentősen megerősödő Országos Vendéglős Egyesület szervezte, amelyen csaknem az összes fogadós, vendéglős, kávé ipartársulat képviseltette magát. A kongresszus küldöttek száma meghaladta a 600-at. A kongresszus jelentőségét bizonyítja hogy a tanácskozásokat országgyűlési képviselők és a hatóságok képviselői is meghallgatták. Az iparág fejlődése és védelme tekintetében a kongresszus továbbra is a legfontosabb sőt meghatározó feladatának tekintette az egyesület megerősödését, tagjai számának gyarapítását, hogy érdekükben mint a vendéglősök és a rokonszakták központi képviselője járhasson el. Ezért a kongresszus felhívást intézett Magyarország összes vendéglős- és a rokonszaktákkal egyesített ipartársulataihoz és egyesületeihez, valamint az önálló iparosokhoz hogy a hazai szakiparosoknak egy erős központban egyesítése végett mielőbb lépjenek be az Országos Vendéglős Egyesületbe. „Tekintve, hogy a vendéglősiparban az egyesülésre törvényes biztosítékok még nincsenek, a kongresszus a vendéglősök erkölcsi köteletségének tartja az Országos Vendéglős Egyesületben való egyesülést.”

A kongresszus megállapította, hogy a kedvezőtlen gazdasági viszonyok következtében egyre emel-

A Magyar Vendéglősök, Szállodások és Korcsmárosok Országos Szövetsége 1939. évi kassai kongresszusának díszebédje, a salgótarjáni küldöttség résztvevőivel

Csoportkép a kassai dóm előtt, közöttük elől a salgótarjáni küldöttség résztvevői

kedő élelmiszerárak, a növekvő közterhek, veszélyeztetik a szakma megélhetését. Az italmérés decentralizálása miatt pedig egyre több versenytárs csökkentette a forgalmat. A sör- és pálinkagyárak, a fogyasztási adó-bérlők, a sör- és borkereskedők az egyesületek valamint a községek számra adott korlátlan italmérési engedélyek mellett a bortermelők kismértékbeni italelárúsítása és borkimérései is a versenytársak számát szaporították. A kongresszus kimondta, hogy emlékirattal fordul mind a kormányhoz mind az országgyűléshez, amelyben az italmérési törvény / 1899:XXV. tc./ sürgős revízióját valamint a vendéglősiparnak az ipartörvény hatálya alá vonását kérte. Javasolta hogy az italmérési engedély kiadását is utalják az iparhatóság jogkörébe, az engedély elnyerését pedig legalább két év szakmai gyakorlat letöltése legyen szükséges. A fogadó, vendéglő, kávé-és korcsmaipart szervezzék egyetemes ipartestületbe.

A kongresszus határozatot hozott arról, hogy a szakma gazdasági és anyagi függetlensége érdekében fontosnak tartja ún. vendéglős közraktárak létesítését. Az adókerületek szerint részvénytársasági alapon létrehozandó közraktárak működése kiterjed sör és szesz nagybani beszerzésére, szikvízgyártásra, ásványvizek raktározására.

A kongresszus a magas élelmiszerárak fenntartásában érdekelt kartellek és a sörkartell ellen törvény alkotására kérte a kormányt és a törvényhozást, amely az árak indokolatlan emelését uzsorának minősíti és az uzsoratorvény hatálya alá rendeli. Addig is felszólította a szakmát, hogy próbálja meg sörszükségletét a kartellen kívüli sörgyárakból beszerezni.

A hazai idegenforgalom fejlesztése érdekében, annak nagy közgazdasági jelentőségére való tekintettel az állam közreműködését kérte. Szorgalmazta, hogy a kormány ne emelje a vasúti tarifákat, biztosítson adókedvezményt a fürdő-és gyógyhelyek szállodásainak és vendéglőseinek. A kongresszus elhatározta, hogy kérvényt intéz a pénzügyminiszterhez, hogy a községek fogyasztási adóját bérbevevő magánvállalkozók ne kaphassanak korlátlan italmérési engedélyt. A községi fogyasztási adó-bérleteket pedig a község és a helyi vendéglősök után csak harmadsorban vehessék bérbe magánvállalkozók.

A kongresszus kimondta, hogy kérvényezi a földművelésügyi miniszternél, hogy az 1908: XLVII. tc./ bortörvény/ a bornyilvántartásról szóló rendelkezése és az 1899: XXII. tc. által elrendelt italforgalmi könyvelés alól a szakmát mentse fel.⁽¹⁰⁾

Az Országos Vendéglős Egyesület e néven 1916-ban tartotta utolsó ülését a régi országházban. A háborús viszonyok a vendéglátásban is éreztették hatásukat. A kormány bevezette a hatósági árszabást, korlátozta a hús és zsír fogyasztását, szigorították a zárórát. Az antanttal való szembenállást kifejezendő már 1915-ben eltűntek a francia ételnevek az étlapokról. A kongresszuson elfogadták a sör kiviteli tilalmára irányuló indítványt, amit a kormány el is rendelt.

A háború után a szövetség új néven kezdte meg ismét működését. Az 1920. június 3-án Budapesten tartott országos nagygyűlésen fogadták el a küldöttek a Magyar Szállodások, Vendéglősök és Korcsmárosok Országos Szövetsége alapszabályait. A közgyűlés Keszey Vincét választotta elnöké. A szövetség általános célját a magyar szállodások, vendéglősök és korcsmárosok erkölcsi és anyagi érdekeinek minden irányban való előmozdításában jelölte meg. Az iparág fejlesztése érdekében érvényesíteni kívánta a szakma érdekeit a törvények és rendeletek előkészítésénél, és biztosítani azok egységes végrehajtását. Célkitűzéseiben rögzítette a kartári összetartozás fenntartásához szükséges barátságos viszonyok fejlesztését, szilárdítását. A szakoktatás fejlesztése érdekében országsszerte szakirányú tanoniskolák létesítését és fenntartását valamint az országos nyugdíjegyesület támogatását tűzte ki célul.

A szövetség 35 éven át tartó fáradhatatlan munkáját 1920-ban végre siker koronázta, a kereskedelemügyi miniszter szeptember 18-án kelt 53021.sz. a. rendeletével a vendéglősipart képesítéshez kötötte. Egy hónap múlva, október 30-án pedig a szállodás és a kávéipart is a képesített iparágak közé sorolták. Keszey Vince nevéhez fűződik a vidéki vendéglősök megszervezése és beléptetése a szövetségbe. Az ő érdeme, hogy a központból kiküldöttek szervező munkája által az összes vidéki ipartársulat csatlakozott az 1920 végén már 600 tagot számláló szövetséghez. A vidék csatlakozása azonban még mindig nem elég intenzitással ment végbe. 1926-ban a vidék elégedetlenségének adott hangot a Székesfehérvári és Fejérmegyei Vendéglősök, Szállodások, Kávéosok és Korcsmárosok Ipartestületének

körlevele, amely Dunántúli Vendéglős Szövetség alakítására hívta fel az érdekelteket. Egy éve, 1925-ben a Sopronban tartott vendéglős kongresszuson ünnepelte negyedszázados jubileumát az országos szövetség. A főváros súlyát azonban nem tudták ellensúlyozni, „mert a vidék nem kapcsolódott az országos szervezetbe azzal a lendülettel, ami a szövetség hangjának harsogó erőt, igazának sziklaszilárd alapot, fellépésének győzedelmes energiát adott volna.”⁽¹¹⁾

Nógrád megyei helyzetkép

A Nógrádvármegyei Korcsmárosok és Italmérők Egyesülete

Nógrád megye vendéglátásában az egyesületi szervezkedés két korszaka különíthető el. A XX. század elején Balassagyarmat székhellyel megalakult Nógrádvármegyei Korcsmárosok és Italmérők Egyesülete az első szakmai érdekképviselői szervet képviselte, amely az első világháborúig fejtette ki tevékenységét. Az egyesület névválasztásából is kitűnik, hogy a Nógrád megye területén működő kocsmárosokat és italmérőket kívánta tömöríteni. Az 1920-as években az egyesület érdekképviseléssel már alig foglalkozik, 1947-ben törlik.

A második korszak, a megyeszékhely mellé a századfordulón felnövő új ipari- bányászati központ, Salgótarján szerepével fémjelezhető. Újdonság, hogy az előző megyei szerepkört felvállaló szervezet helyébe egy szűkebb terület, Salgótarján és környéke vendéglátóiparosait tömörítő szervezet jött létre a Magyarországi Szállodások, Vendéglősök és Korcsmárosok Szövetsége Salgótarjáni Csoportja.

Az egyesülésben rejlő erőt felismerve 1908. március 4-én tartották meg alakuló közgyűlésüket Balassagyarmaton a megyei italmérők. Az egyesületté szerveződés közvetlen kiváltó oka a megye törvényhatósági bizottságának az alkoholizmus meggátlására a kocsmák és italmérő helyiségek vasárnapi zárvaratásáról az előző év szeptemberében hozott határozata volt. Eszerint 1907. szeptember 15-től vasárnapokon és ünnepnapokon a kocsmák és italmérési üzletek záróráját délután 1 órában határozta meg. Elrendelte azt is, hogy az istentiszteletek alatt az italmérő helyiségek zárva tartandók. A rendelettel szemben az italmérések tulajdonosai mozgalmat indítottak s a megye összes kocsmárosát és italmérőjét csatlakozásra szólították fel. A rendelet visszavonása érdekében küldöttséget menesztettek a belügyminiszterhez. A küldöttség sikerrel járt, a miniszter feloldotta a határozatot. E mozgalom ill. a vendéglősök országos szövetsége felhívása szakmai ipartársulatok és egyesületek alapítására vezetett a Nógrádvármegyei Korcsmárosok és Italmérők Egyesülete megalakításához. Az egyesület kormányhatóságilag jóváhagyott alapszabályaiban céljaként a kocsmák italmérési jog gyakorlása közben a tagok jogainak és érdekeinek érvényesítését, fejlesztését és megvédését jelölte meg. Emellett a szeszes italok szövetkezeti alapon történő beszerzését, valamint a tagok érdekeit sértő esetleges alakuló kartellek elleni védekezést is feladatának tekintette.

Az egyesület rendes tagságába felvételt nyerhetett minden önálló üzlettel bíró korcsmáros, italmérő, szeszáruk közvetítésével foglalkozó kereskedő, aki üzletét Nógrád megye területén folytatja. Az évi tagsági díj 3 korona, a beíratási díj 2 korona volt. Az egyesületbe való belépést 3 évre tették kötelezővé. Az egyesület ügyeinek vezetését az évente május végéig összehívandó közgyűlés, a központi választmány, az egyleti tisztviselők és a járási választmány látta el. A közgyűlés határozatképességéhez legalább 20 tag jelenléte volt szükséges. A közgyűlési választmányt egy elnök, hét alelnök, a megye minden járásából, 70 rendes és 28 póttag alkotta. A járási választmányt a megye összes közigazgatási járásában megalakították az illető járás tagjai közül. 10 rendes és 4 póttagból állott, elnöke az egyesület járási elnöke volt.

Az egyesület az alapítás után alig fél évvel már 270 tagot számlált és nagy sikerként könyvelte el, hogy alapító tagokként léptek be a Dreher és Haggenmacher serfőzdek és a Törley pezsgógyár. Ez az

egyesület vagyonát is jelentősen gyarapította, mivel az alapszabályok szerint 120 korona befizetésével járt együtt.⁽¹²⁾

Az egyesület felbuzdulva azon, hogy sikerként könyvelhette el a vasárnapi zárvatartás feloldását, az új ipartörvény tervezettel kapcsolatban memorandumot juttatott el a pénzügyminiszterhez, amelyet egy küldöttség személyesen nyújtott át. Ebben kérték, hogy az adókövető bizottságba járasonként egy-két tagot delegálhassanak s az italmérések engedélyezésénél véleményezési jog illesse meg az egyesületet. A pénzügyminiszter a küldöttséget az illetékes azaz a budapesti ipar és kereskedelmi kamarához irányította. A korlátozott kimerések engedélyezése körüli panaszra kijelentette, hogy intézkedéseket tett az engedélyek korlátozására, és ezek kiadását beszüntetni szándékozik.

A Nógrád vármegyei Korcsmárosok és Italmérők Egyesülete 1909. évi II. rendes közgyűlésén jelentette be az elnök, hogy kezdeményezték az egyesületnek az országos vendéglős szövetségbe való felvételét. Ugyanitt ismertették az italmérési engedélyek korlátozása és apasztása valamint a szatócsok és fűszerkereskedők italmérési visszaélései tárgyában küldöttségileg átadott emlékiratra hozott belügyminiszteri leíratot. A legnagyobb konkurenciát jelentő korlátozott italmérők valamilyen módon való megrendszabályozása csaknem valamennyi közgyűlésen napirendre került. Az 1913 novemberében Salgótarjánban tartott közgyűlésen a korlátozott italmérőknek a poharazástól való eltiltását kezdeményezték. Az 1910-es évek elejének kedvezőtlen bortermései miatt pedig határozatot hoztak, hogy kérelmezik a kormánytól az olasz borokra kivetett behozatali vám felfüggesztését. Az első ügyben a földművelésügyi minisztérium és a pénzügyminisztérium államtitkáránál, Sztranyavszky Sándor vezetésével járt küldöttség ígéretet kapott a korlátozott italmérések visszaéléseinek megszüntetésére. Lehetetlen volt viszont a másik kérés teljesítése, a borvám felfüggesztése az Ausztriával fennálló közös vámunió miatt.⁽¹³⁾

A Magyar Szállodások, Vendéglősök és Korcsmárosok Salgótarjáni Csoportja

Újabb szakmai érdekképviselői szervezet létrehozására az 1920-as években Salgótarjánban történt kísérlet, a hazai vendéglátás lényegesen jobb helyzetében, a vendéglős mesterség és a rokonipari szakmák képesítéshez kötése után. 1925-ben Nagy József a Pannónia Szálloda tulajdonosa a Magyar Szállodások, Vendéglősök Korcsmárosok Szövetségétől kért felvilágosítást, hogy „a vendéglősök szakszervezetét” Salgótarjánban hogyan hozhatná létre. A válasz – a kormánynak még az első világháború előtt a szakszervezetek alapítását korlátozó rendeletét szó szerint értelmezve – elvetette a felvetést: ... „a vendéglősöknek szakszerveletbe tömörítése egyáltalán nem kívánatos, mert nem jó, ha a vendéglőst politikai szerepléssel elvonjuk hivatásától”. Ehelyett az új ipartörvény rendelkezései szerint, minden vendéglősnek be kell lépnie az ottani általános ipartestületbe és annak keretében meg kell alakítani a vendéglős szakosztályt. Ezenkívül lehet még vendéglős ipartársulatot is alakítani, amelybe a kocsmárosok és egyéb italmérők is tömörülhetnek, hogy ne maradjanak erkölcsi támogatás nélkül. Legcélszerűbb azonban belépni minden szállodásnak, vendéglősnek, korcsmárosnak, kávé és egyéb italmérőnek a Magyar Szállodások, Vendéglősök és Korcsmárosok Országos Szövetségébe, hogy érdekeik képviselőiben egy országos egyesület erkölcsi támogatására is számíthassanak.

A Magyar Szállodások, Vendéglősök és Korcsmárosok Országos Szövetsége salgótarjáni egyesülete azonban csak tíz évvel később, 1935 augusztusában alakult meg. Az országos elnökség útmutatását követve előbb létrehozták az ipartestületen belül a vendéglős szakosztályt, majd csatlakoztak az országos szövetséghez. A helyi szervezet első jelentős megmozdulásán, az október végén tartott körzeti nagygyűlésen az országos elnökség előadói kívül a város vezetése is részt vett. A gyűlésen Szűcs Mihály országos elnök a szakmai sérelmek orvoslására nézve kiemelte a salgótarjáni szervezkedés szükségességét. Szöllősy Ferenc országos társelnök a termelő kimerések, kaszinók, kulturházak egészségtelen versenye, a fűszer-vegyeskereskedőknek engedélyezett italmérés ellen emelt szót. Kifogásolta az italmérési illetékek méltánytalan kivetését, a záróra és a zeneszerzői jogdíjak körüli hercehurcát, a bíróság előtt érvényesíthető kocsmai hiteleket, mint a szakma megélhetését veszélyeztető tényezőket. A várost

képviselő dr. Tóth Mátvás városi aljegyző A vendéglátóipar és a város címmel tartott előadást. Sebestyén Gyula az országos szövetség idegenforgalmi irodájának vezetője az idegenforgalomban rejlő lehetőségeket ecsetelte. A városban és vidéken tapasztalt sérelmeket helyi előadók foglalták össze.⁽¹⁴⁾

A Magyar Szállodások, Vendéglősök és Korcsmárosok Országos Szövetsége Salgótarjáni Csoportja legnagyobb sikerét azonban az 1937. évi kongresszus Salgótarjában rendezése jelentette. A csoport alakulása után egy évvel már felvetődött a gondolat, ekkor azonban az idő előrehaladottsága miatt a következő évre kellett halasztani a gyűlést. Nagy megtiszteltetés érte az alig másfél évtizede város Salgótarjánt, hiszen az országos szövetség minden évben 54 város közül jelölte ki a kongresszus helyszínét. Vidéken ezt megelőzően kétszer is Kőszegen gyűltek össze a szakma képviselői, előbb 1929-ben, majd 1932-ben. Egyben kiválóan alkalmas volt a város idegenforgalmi megmértetésére is az év legjelentősebb eseményének számító kongresszus. A város vezetése ezért már májusban felhívást intézett lakóihoz, hogy a vendégeknek magyaros vendégszeretettel olyan ellátást és kényelmet kell biztosítani, hogy pénzükért ne csak ellenszolgáltatásban részesüljenek, de „udvariasságunkon és előzékenyságunkon keresztül kellemes emlékek is fűzzék őket hozzánk”. A városnak ezért nem mindegy, milyen véleménynel távoznak a vendégek, mivel a kongresszusra az ország minden tájáról Salgótarjába érkező vendéglősökön keresztül megnyerhet egy-egy vidéket, ami idegenforgalmi szempontból igen fontos tényező. Az idegenforgalmi lehetőségek mellett a kongresszus a város iparára és kereskedelmére is termékenyítő hatással bírhat, pl. a vendéglátóiparral kapcsolatban az üvegipar. Szükséges volt a felhívás azért is mert, a vendégek zömét magánházakban kellett elhelyezni. A salgótarjáni szállodások a mintegy 350 vendégből alig 100-at tudtak elhelyezni.

A kongresszus rangját jelzi, hogy a szövetség távolabbi tagjai különvonattal érkeztek Salgótarjába. Az a tény, hogy az országos értekezletre is vele kapcsolatba rendezett palóc népművészeti kiállításra, 1937. augusztus 30. és szeptember 6. között 50 %-os vasúti kedvezménnyel lehetett Salgótarjába utazni, a helyi szervezők részéről is óriási munkát feltételezett. Augusztus 28-án a város a helyi sajtó útján címdoldalán köszöntötte a szakma résztvevőit. A cikk írója a kongresszus jelentőségéről szólva hangsúlyozta a hatóságok és a vendéglátóipar együttműködésének szükségességét, hogy a kongresszuson hozandó határozatok egyaránt szolgálják a szakma, a közönség és az egyén érdekeit.

Az értekezleten a szakmát az utóbbi időben ért sérelmek és az ellenük való védekezés megvitatása volt a fő téma. A legnagyobb konkurenciát arányaikban is továbbra a vegyes- és fűszerkereskedők korlátozott italmérései jelentették, felzárkóztak azonban mellőlük a kifőzések engedély nélküli bormérései, de a termelők bormérései is jelentősen csökkentették forgalmukat. Ezenkívül még számos az utóbbi időben hozott rendelet, újonnan bevezetett adó akadályozta a normális üzletmenetet, keserítette a vendéglősök életét. Többek között az italmérési illetékek méltánytalannak ítélt kivetése, a magas zene-szerzői jogdíjak a zenélési tilalmak.⁽¹⁵⁾

A Magyar Szállodások, Vendéglősök és Korcsmárosok Országos Szövetsége Salgótarjáni Csoportja létrejöttében, valamint az országos kongresszus megrendezésében oroszánrészt vállalt vezetőség lemondott 1938. március 9-én. Az új elnök Polk Ferenc lett, alelnökké Jóvári Mihályt választották. Az 1939-ben Kassán rendezett országos kongresszuson már az új vezérkar képviselte a salgótarjáni csoportot. A Városi Színházban tartott kongresszusra meghívást kaptak a bécsi döntések értelmében Magyarországhoz csatolt felvidéki és kárpátaljai területek szakiparosai is. A kongresszus diszebedjén résztvevőket - köztük a salgótarjáni csoport tagjait - a diszebed egyik pillanatában, illetve a dóm előtti parkban örökítette meg egy kassai fotós.⁽¹⁶⁾

1. Friedrich Rauters: Kulturgeschichte der Gaststätte, 1941. 1114-1115. - Ernst Aebi: Entwicklung und Probleme des bernischen Gastwirtschaftsgewerbes. Winterthur, 1958. 60-61. - Rózsa Miklós: A második magyar általános ipartörvényen alapuló iparigazgatás rendszere a 19. század végéig. In.: II. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium. MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága Veszprém, 1984. I. kötet. 151.
2. Magyarország története 1848-1890. Főszerk.: Kovács Endre. Budapest, 1987. II. kötet. 934-935. - Ernst Aebi i.m. 65-66. - Statut der Genossenschaft der Gastwirte in Wien. Wien, 1863. - Rózsa Miklós i.m. 143-144.
3. Leopold Seiler: Officieller Bericht über die Gastwirthetages in Wien am 17., 18. und 19. April 1885. Verlag der Genossenschaft der Gastwirthe Wiens und Umgebung. Wien, 1885. 92.
4. Gundel Imre - Harmath Judit: A vendéglátás emlékei. Bp. 1979. 324. - Általános jelentés a budapesti országos kiállításnak 1885. május 21., 22. és 23. napjain a szécsényvidéki gazdasági egyet tagjai által történt megismeréséről. Nógrádi Lapok és Honti Híradó 1885. július 26. - Malosik Ferenc: A három elnök. in: Negyven év a magyar szállodás- és vendéglősipar történetéből. (A továbbiakban Negyven év) Szerk: Ballai Károly és Tábori Kornél Bp. é. n. 135.
5. A Budapesti Szállodások, Vendéglősök és Korcsmárosok Ipartársulatának évi jelentése az 1920-ik évről. (A továbbiakban Jelentés). Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum vendéglátóipar-történeti dokumentációs gyűjtemény. Ltsz: DB 77.158. - Vendéglősök, kávések és pincérek naptára 1891. közönséges évre. I. évf. Szerk. és kiadja: Ihász György. Bp., 1891. 1-8. - Uo.: Ihász György Az országos szövetségről. 39.
6. Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. Szerk.: Matlekovits Sándor. III. kötet. Bp., 1897. 233-234. - Jelentés, 5. - Németh Aladár: Négy évtized a lapunk tükrében. In.: Negyven év, 32.
7. Leopold Seiler i.m. 15. - Németh Aladár i.m. 33. - A nagyváradi kongresszus teendői. Magyar Vendéglős- és Kávé-Építők 1899. május 1.
8. Németh Aladár i.m. 34. - Az Aradi Pinczéregylet ötvenéves története (1850-1900). Kiadja: Aradi Pinczerek Segély- és Elhelyezési Egylet. Arad, 1900. 106. - Kritsfalussy István: Negyvenéves szakiskolánk története és fejlődése. In.: Negyven év, 93-94. - Jelentés, 6. - MOL P 1664. Az Országos Vendéglős Egyesület alapszabályai. Bp. 1912. Fogadó. Könyvnyomda és Lapkiadó Vállalat.
9. Németh Aladár i.m. 34. - Jelentés, 7. - A szabad királyi győrvárosi vendéglősök, italmérők és kávémérők társulatának évi könyve 1871-ik évre. Győr, 1871. - A Fogadó kongresszusi külön kiadása. 1905. szept. 11. - Osztrák sörök bojkottálása. Nógrádi Hírlap 1906. jan. 14.
10. Az országos vendéglős kongresszus. In.: Vendéglősök Naptára, 1913. Bp. 1913. 49-60. - Évi jelentés a kassai vendéglősök, kávések, korcsmárosok és pincérek egyletének 1890-ik évi működéséről. Kassa, 1891. - Štefan Kazimír: Krémárska živnosť v rokoch 1848-1918. In: Dedinská kréma z obdobia feudalizmu a kapitalizmu. Bratislava, 1989. 102-103.
11. Németh Aladár i.m. 35-36. - Jelentés, 11 - A „Magyar Szállodások, Vendéglősök és Korcsmárosok Országos Szövetsége”-nek alapszabályai. Bp. 1927. - MOL P 1664. 2. csomó. 1926: A Székesfehérvári és Fejérmegyei Vendéglősök, Szállodások, Kávések és Korcsmárosok Ipartestülete körlevele.
12. NML IV. 489. 10. kötet, 77, 83. A Nógrád Megyei Korcsmárosok és Italmérők Egyesületének alapszabályai. - A vasárnapi pálinkamérés betiltása. Nógrádi Hírlap 1907. aug. 25. - Az italmérők mozgalma. Nógrádi Hírlap 1907. szept. 1.
13. Közgyűlés. Nógrádi Hírlap 1908. okt. 18. - Küldöttség. Nógrádi Hírlap 1908. dec. 13. - Az egyesület közgyűlése. Nógrádi Hírlap 1909. június 13. - Az egyesület salgótarjáni közgyűlése. Nógrádi Hírlap 1913. dec. 28.

14. MOL P 1664. 2. csomó. 1925: Nagy József levele a „Vendéglős és Kávésipari Egyesületnek”. Salgótarján, 1925. ápr. 25., valamint a szövetség április 27-i válasza. - Vendéglősök és korcsmárosok szövetsége vezetőinek látogatása. A Munka 1935. szept. 28. - A Magyar Szállodások, Vendéglősök és Korcsmárosok Országos Szövetsége Salgótarjáni Csoportja körzeti nagygyűlése. A Munka 1935. nov. 2.
15. Néhány szó a város polgárságához a Magyar Szállodások, Vendéglősök és Korcsmárosok Országos Szövetsége ez évi salgótarjáni kongresszusa alkalmából. A Munka 1937. máj. 15. - Tóth Mátyás dr.: Üdv Salgótarján kedves vendégeinek, valamint A vendéglős kongresszus programja. A Munka 1937. aug. 28. - 50 %-os vasúti kedvezmény Salgótarjánba. A Munka 1937. aug. 21. - Magyar Szállodások, Vendéglősök és Korcsmárosok Országos Szövetsége kongresszusa városunkban. A Munka 1937. szept. 11.
16. A Magyar Szállodások, Vendéglősök és Korcsmárosok Országos Szövetsége kongresszusa. A Munka 1939. aug. 12. - A Magyar Szállodások, Vendéglősök és Korcsmárosok Országos Szövetsége salgótarjáni csoportjának gyűlése. A Munka 1938. márc. 12.

A kassai vendéglős kongresszuson készült felvételek rendelkezésünkre bocsátásáért köszönettel tartozunk Jóvári Tibornak, és köszönetet mondunk a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum munkatársainak az anyag elkészítéséhez nyújtott segítségért.

A téma kutatását az Europa Institut Budapest ösztöndíja tette lehetővé.

Fiatal demokraták erkölcsi katekizmusa – Madách Tragédiája

Kovács Anna

Az előadás címéről és műfajáról

A Tragédia remekmű, zseniális alkotás.⁽¹⁾ S éppen ezért, mert remekmű, megilleti a tisztelet s ebből adódóan kerülni kell, legalábbis illik, a direkt aktualizálást (ne tévesszen meg senkit tehát a cím!)

De éppen azért, mert remekmű, örök érvényű, örök emberi tartalma, művészi jelentése, – a szemiotika divatos nyelvén szólva – nekünk szóló üzenete van. (Ennyiben mindig, ma is, itt és most is aktuális.)

A Tragédiáról és szerzőjéről könyvtárnyi irodalom született.

Madách életműve lassan másfél évszázada nemzedékek sorát ösztönzi arra, hogy szembenézzenek emberi és szellemi örökségével, kimeríthetetlen teljességű művészi hagyatékával.

Már megint Madách? – kérdezhetné tehát joggal a kételkedő, de fogalmazhatunk saját szavaival is: „Mi újat adhatna még e tárgy?”

Madách Imre 1864-ben elhangzott akadémiai székfoglalójának – amelyből a fenti kérdést is idéztük – témaválasztása már önmagában is figyelemreméltó volt. „A nőről, különösen esztétikai szempontból” kívánt értekezni, és e tárggyal kapcsolatos kétségeit az alábbiakkal tette félre:

„...nem azt tárgyalja-e már úgysí tiz könyv közül kilenc, nem hallottunk-e már róla eleget prózában, versben, dicsőítve, káromolva, énekelve, gúnymosollyal, tudósan és tudatlanul. Mi újat adhatna még e tárgy? De szerintem épp e sokszerű felfogás, ez örökös visszatérés hozzá, mutatja, hogy a tárgy kimeríthetetlen, mint a tavasz kelleme, mint a tenger mélye. S ha nekem nem sikerül belőle újat és élvezeteket előidézni, nem a tárgy meddőségében, de hivatlanságomban rejlik a hiány.”⁽²⁾

A vakmerő vállalkozónak éppen ez a bátorító Madáchi gondolat nyújthat némi támaszt, vigaszt.

Nehogy félre értsék, nem kívánok ezzel a mai szerepléssel beállni a Madách-elemzők azon sorába, akik átfogó tanulmányok, részletes elemzések segítségével, kisebb-nagyobb sikerrel próbálták megfejteni zsenialitásának titkát.

Nem mintha a kellő ismeret, a mérhetetlen önbizalom és magabiztos bátorság ne lenne meg, tehetem hozzá önironikusan.

Alapvetően előadásom műfaja más.

Nem az irodalomtörténeti elemzések azon „súlyos” műfajába tartozik, amelyekben érveket és ellenérveket állítunk csatarendbe, hogy végül saját véleményünk kizárólagosságát igazoljuk. (Van ilyen is sok a Madách-szakirodalomban.)

Sokkal inkább játék – s mint ilyen persze véresen komoly –, játékos kísérlet a Tragédia személyes olvasata.

A Madách-szakirodalmat olvasó tapasztalhatja, hogy a Tragédia értelmezések fókuszában, érthető módon, Ádám alakja áll. Nincs lehetőségünk részletezni és bizonyítani, de tény, hogy a különféle Ádám-értelmezések mélyén fellelhető, felismerhető az, hogy az elemzők milyennek látják és ítélik meg Madách Imre személyét, emberi alakját. Madách és Ádám azonossága – különbözősége – párhuzama a megközelítések egyik visszatérő kérdése, mozzanata.

De próbáljuk csak ki mi is a szellemidézést.

Ádám megértéséhez kíséreljük magunk elé varázsolni Madách Imre alakját, néhány vonással megragadva emberi és szellemi arculatát. Megrendítően igaznak tűnnek ma is egy 1942-ben készült „portré” karakteres vonásai, Halász Gábor papírra vetett sorai:

„Madáchról a férfi, majdnem öregember képe él mindnyájunkban. Talán a feje idézi fel, a bágyadt szemű, finoman ernyedtt vonású, föld felé konyuló bajszú arc, talán a Tragédia érett bölcsessége, a szemünk előtt vénülő világ, a kihűlő szív egyre keserűbb tapasztalatai. Talán a magányos udvarházi élet látványa, a lomha őszi esők, hosszú téli esték, a nyúló idő beleívódott képzeletével. A sok kis hétköznapi gond, birtokkal, cselédséggel törődés és a legvégső kérdéseken töprengő belső élet ellentéte... Talán csak kényelmes képzeletünk sorozta a filozófus költőt a vén bölcsek közé.”⁽³⁾

Irodalmi portrék és képzőművészeti ábrázolások egész sora tanúsíthatja, hogy milyen nehezen fedelhető, zsigereink mélyén őrzött, meggyökeresedett, megcsontosodott arc- és szellemkép ez Madáchról, a magányos, magábamélyedt öregemberről.

Megdöbbenő e legendával szemben – miszerint a világtól elvonultan élő, visszahúzódó, magányos alkat, az eseményeket távolról szemlélő ember volt –, hogy Madách Imre milyen fontos közéleti szerepeket töltött be, minden esetben és helyzetben, amikor azt a társadalmi szerepvállalás lehetővé tette, a történelem felkínálta.

Az alábbi néhány kiragadott, ám jellemző élettény jól tanúsítja ezt.

A reformkori nógrádi küzdelmek egyik meghatározó képviselője Madách Imre 1846-tól Nógrád megye katonai főbiztosa volt. A forradalom és szabadságharc idején is, amikor a „szalmakomiszár” feladata tényleges súlyt nyert, megmaradt felelősségteljes posztján, sőt betegsége ellenére maga is hadba készült a felfegyverzett nógrádi nemzetőrséggel.

1860-61-ben is ott találjuk őt a megye iránytadó politikusai között, erőteljes tenniakarással valóssággal tobzódik a lehetséges közéleti szerepek sokaságában.

„Az 1861. évi tisztújítás szavazatszedő bizottságának tagja, Nógrád megye bizottmányának választmányi tagja, a Nógrád megye új közigazgatási rendszerének kidolgozására alapított bizottságának tagja, a megszűnt császári hivatalok iratanyagának átvételére alapított bizottság elnöke, a megyei költségvetést kidolgozó bizottmány tagja, az országgyűlési képviselő-választás rendezőbizottságának tagja, az építendő utak és közmunka felhasználására alakult bizottság tagja, a megyei önkormányzat kidolgozására alakult bizottmány tagja, és végül Nógrád megye balassagyarmati választókerületének országgyűlési képviselője.”⁽⁴⁾

Ez utóbbi kiemelkedő jelentőségű feladatát mély felelősséggel, küldetésstudattal felvállaló képviselő választóihoz fordulva tette közzé „Politikai hitvallomását.” Ez a megrendítően szép, költői erejű kiáltvány valójában Madách erkölcsi hitvallása is, melyben a politizáló ember erkölcsi tartásáról szól, arról, ami a cselekvés lehetőségeit, korlátait és eszközeit mérlegelve se feledhető, hogy: „...vannak általános elvek, melyeket rendíthetetlen alapokul bevallani lehet, sőt kell, melyeket még hasznosság tekintetéből is feladni tilos, melyekért meghalni nemcsak egyesnek kötelesség, de melyek elárulásával nemzetnek is életet váltani halál helyett gyalázat, mert a javak között nem legfőbb az élet”⁽⁵⁾

Az erkölcsös magatartás az emberi mérce, a közösség ítéletének alapja: „Önök közt töltém tisztességben eddig életemet, bátran akarok ezentúl is szemökbe nézni, s önök közt is akarok tisztességben meghalni...”⁽⁶⁾

Végletekig menő elkötelezettség, ha kell akár a tragikus végkifejletig, az erkölcsi (ki)tartás - ez jellemzi a cselekvő Madáchozt.

Életének két mozzanata, helyesebben szólva forduló – bizonyos értelemben csúcspontja szinte az életkép érzéketes erejével állítja elénk ezt az igazságot.

Az első képen Madách Imrét a pozsonyi várbörtönben látjuk. 1852-ben tartóztatták le, Kossuth titkáranak rejtegetése, Habsburg ellenes összeesküvés, gerillacsapatok szervezésének vádjával. A felsorakoztatott vádpontokból kiolvasható, hogy Madách a megtorlás legvadabb, legsötétebb időszakában is eszméihez elkötelezetten bátor, következetes maradt.

A második életképen – amelyen hasonlóan drámai hatású, bár korántsem tragikus jellegű – Madách Imre népképviselőként az országgyűlés szónoki emelvényén. Madách nagyhatású országgyűlési beszédeinek az elvszerűség és elkötelezettség mellett erőteljes alapszólama, mintegy vezérmotívuma az etikai tartalom, a határozott erkölcsi érték- és ítéletrendszer, amely alapján a politizáló ember cselekedetei megítélhetők, minősíthetők, „...lelkiismeretünk nyugalmban érezzük, hogy megtettünk minden a becsület korlátai között.”⁽⁷⁾

„A helyezeteh” című országgyűlési beszédének egyik jellemző részletében a példázat erejével világít rá elemi erkölcsi vétsége:

„A politikusok első bűne a népszabadság ellen hasonló az első lopáshoz. Sok, elég jót ígérő pálya kezdete az, mely aztán a Golgotán végződik. Hasonló a hógörgeteghez, mely midőn tisztán, játszva indul meg a lejtőn, megborzadna magától, ha látná, mennyi szemét, mennyi rémület fog ragadni hozzá, míg rombolva jutand a völgy fenekére!

Ne csodáljuk aztán ha az ily politikusok a szabad szót, melyben lelkiismeretök riadozását vélik felismerni igyekeznek eltávolítani magoktól. Pál cár is ukázt adott ki, hogy ha fejről van szó, a kopasz, ha orról a fitos kifejezés mellőztessék haláláig való kancsukázás büntetése alatt. Az ukáz megtartatott, de a cár azért kopasz és fitos orrú maradt.”⁽⁸⁾

A cselekvő, politizáló Madách Imre nem volt magányos hős, alakját egy 19. századi tablóképen látjuk, kor- sors- és eszmetársak, barátok között. Madách Imrét felidézve nyomában megjelennek a nemzedéktársak, sorakoznak egy történelmi generáció tagjai, köztük felismerhetően a nőgrádi arcok: Bérczy Károly, Szontágh Pál, Nagy Iván. E nemzedék tagjai más-más pályát jártak be, de sorsuk egy ponton, az 1848–49-es polgári forradalom és szabadságharc idején – amikor az általuk oly drágán szeretett haza sorsával egybefonódott – találkozott.⁽⁹⁾

Számba vehetnénk a történelmi eseményeket, idézhetnénk életútjuk idevágó tényeit.

A különböző életutak mintha egyirányba hatottak volna. S volt egy közös vonás, ami a nemzedék tagjait összefogta, egységbe tartotta: az erkölcsi tartás, ez a nehezen megfogható, meghatározható, kristályosító erő.

Az ember tragédiájában Madách erről is szól.

Az a mű, amelyben egyetlen konkrét utalás sincs a korabeli eseményekre, magyar vonatkozása is csak két halvány utalásban lelhető fel, mindkettő a le/el/ tűnt korszakok tényei között. „Egyet bánok csak a: a haza fogalmát” kesereg Ádám a Falanszterben, az Eszkimó jelenetben a „nagy Hunyadot” említik.⁽¹⁰⁾

Ennek ellenére azonban a Madách életét, gondolkodását meghatározó eszme- és etikai értékrendszer beleszöve, vezérfonalként ott van a Tragédia eszmei szövetében.

A Tragédia erkölcsi értékrendjének néhány motívuma

Az 1848–49-es polgári forradalom és szabadságharc derékhadát, vezető élcsapatát jórészt a fiatal reformnemzedék tagjai alkották. Történelmi fejlődésünk során nem először és nem utoljára történt meg, hogy a társadalmi váltás nehéz feladatát – talán az életkorból következő szellemi bátorság („Az ifjúság nem úgy gondolkodik.” IX. szín) fogékonyság, mozgékonyág, szabadságvágy, újat akarás okán („Sohase tiszteletes a jelen.” XI. szín) – zömében az ifjúság vállalta föl.

A Tragédia Ádámja ifjú emberként indul - magasrendű szellemi kalandvágtyól hajtva - történelmi útjára, hogy felnőve, Keplerként ifjú tanítványát is a gondolati nagykorúság elérésére buzdítsa. Első lépésként a régi kötöttségektől kell megszabadulni, a múlt kísérteteit, korlátait lerombolni:

„Fogd hát e sárgult pergamenteket,
E föliánsokat, miken penész ül,
Dobd tűzre mind. Ezek feledtetik

*Saját lábunkon a járást velünk,
És megkímélnék a gondolkodástól,
Ezek viszik múlt századok hibáit
Előítéletül az új világba.
A tűzre vélők! és ki a szabadba.”*
(X. szín)

*„Ledültek a mohos korlátfalak,
Eltűntek a rémes kísértetek,
Miket a múlt megszentelt glóriával
Hagy a jövőre, kinzó átokul.”*
(XI. szín)

„*Ki a szabadba, a várost utálok,/ korlátolt rendét, e kalmár világot.*” (XI. szín) – kiált fel a londoni szín tanulója. Éva az ifjúság, szerelem, költészet glóriájával övezve képes átlépni az elmúlás szimbolikus sírgödörén.

A Tragédia Ádámja az örökké nyughatatlan, előre tekintő, mindig új eszméket kereső, új világot álmodó ember, aki bátran teszi meg korszakos lépseit:

*„Az új világba elszántan leszálok.
S nem félek a költészetet, nagy eszmét
Hullámi közt, hogy újra ne találjam. -,”*
(XI. szín)

Madách és nemzedéke a polgári társadalomban látta az új világ képét, a francia forradalom eszméiben ismerte föl a számára igenelt történelmi dallamot, az új szöveget:

*„Óh, hallom, hallom a jövő dalát,
Meglétem a szót, azt a nagy talizánt,
Mely a vén földet ifjává teszi.
Egyenlőség, testvériség, szabadság! -”*
(VIII-IX. szín)

1848. március 15-én ezekkel az eszmékkel a szívükben, az ifjúság erejével karjukban láttak hozzá újító munkájuknak. S ez a munka nemcsak egy fejlettebb, korszerűbb társadalom kialakulását célozta, de, s ez legalább annyira fontos, egy újabb, modernebb erkölcsi értékrend meggyökereztetését is szolgálta.

Paradoxonnak tűnik, de igaznak vélem, hogy a forradalmi nemzedék sorsának, vívódásának, gondolkodásának, újszerű etikai tartalmának leghívebb történeti, érzelmi krónikája – túlzás nélkül állíthatjuk, valóságos erkölcsi katekizmusa – Madách Tragédiája.

S mit tanulhatunk ebből, erről a nemzedékről. Próbáljuk meg néhány *motívum* segítségével körvonalazni ennek az erkölcsi értékrendnek a tartalmát.

Madách a *gondolkodás szabadságát* hirdeti, a szó, az akarat, a választás szabadságát:

*„Nem, nem, hazudsz, az akarat szabad.
Ki érdemelted ezt nagyon magamnak,
Lemondtam érte a paradicsomról.”*

*„Szabadon bűn és erény közt
Választhatni, mily nagy eszme,
S tudni mégis, hogy felettünk
Pajzsul áll Isten kegyelme.
Tegy bátran hát...”*

(XV. szín)

A paradicsomból kiűzött történelmi embert a *cselekvés bátorsága*, és kényszere jellemzi, csatázva, küzdve teljesíteni be sorsát. Emlékezzünk csak a 13. szín jólismert soraira, az Űrbe, a semmibe taszított, mindenben csalódott Ádám könyörgésére:

*„Óh, Lucifer! vezess földemre vissza,
Hol oly sokat csatáztam hasztalan,
Csatázom újra, és boldog leszek...”*

*„A célt, tudom, még százszor el nem érem.
Mit sem tesz. A cél voltaképp mi is?
A cél, megszünte a dicső csatának,
A cél halál, az élet küzdelem,
S az ember célja e küzdés maga.”*

„Óh, vissza hát a földre, új csatára.”
(XII. szín)

Madách az emberi élet legfőbb tartalmának az alkotást, a küzdést tartva az embert cselekvő lényként ismeri fel, aki végsősoron a saját életét, történelmét teremti meg.

Gondolat és cselekedet, eszme és gyakorlat, ideál és reál, szó és tett A Madáchi értékrendben nem vált szét, egységet alkotott. Homo politicus és homo eticus e nemzedék tudatában és gyakorlatában nem került szembe, sőt éppen ez az egység volt az erkölcsösen cselekvő ember etikai mércéje, alapja. Sőt, a homo politicus és a homo eticus fogalmak mellé a homo esteticus kívánczik – az alkotó, teremtő ember:

*„Kiben erő van és Isten lokik,
Az szónokolni fog, vés vagy dalol,*

Művéből fog készíteni új szabályt,”
(X. szín)

Cselekedeteinkért pedig mindig mint egyén vagyunk felelősek – vallották. Az *egyéniség tisztelete* az új erkölcsiség egyik építőpillére volt. Proféciaának is felfogható az a Madáchi gondolat, hogy olyan világban, amelyben valamely közösséginek kikiáltott, de valójában nagyon is szűk érdek nevében elnyomják az egyént, megfosztják szabadságától - élni nem lehet:

*„Azért nincs élet, nincs egyéniség
Mely mesterén túl járna, semmi műben. -
Hol leljen tért erő és gondolat,
Bebizonyítani égi származását?”*

A Falanszterben Ádámot ennek lehetősége rettentí el:

*„Óh, mennyi ismerős mindenfelé,
És mennyi szellem, mennyi öserő.
Ez vélem harcolt - az mártírhalált halt,
Ez szűknek érzi a világtekét,
S mi egyformára, mily törpére szűrte
Az állam.”*

És Éva - akitől éppen gyermekét ragadja el a rendszer - kérdésében is az egyéniség elvesztésének fájdalmas kiáltása hangzik:

*„Lemondjak-e hát rólad mindörökre,
Hogy elvesz a tömegben, és szemem
Fürkésző gonddal hasztalan keressen
A száz egyenlő idegen között?”*
(XII. szín)

Az egyéniség kultusza feltételezte a másik ember tiszteletét, s ez követelményként a *tolerancia* elvében - Ádám sóhajában - jelent meg:

*„Áldalak, sors, hogy bíróvá nem tévél.
Mily könnyű törvényt írni pamlagon
Könnyű ítélni a felületesnek,
És mily nehéz ki a szívet kutatja,
Méltányolván minden redőzetét”*
(XI. szín)

Az egyéniség kellő önismerettel kell hogy rendelkezzen, „...*meg nem árt Még egy kis lecke az önismeretből!*” inti Lucifer Ádámot az Eszkimó jelenetben.

Az egyéniség érték, a szabadság az ember erkölcsi fokmérője, akit Madách szerint megillet a kérdés joga és a kétkedés kötelessége. Nemzedéke felfogása szerint nincsenek vitathatatlan igazságok, megkérdőjelezhetetlen kinyilatkoztatások, csálhatatlan nagyságok:

*„Egykor nevetni fognak az egészen.
Az államférfit, kit nagynak neveztünk.
Az ortodoxot, akit bámulánk,
Komédiásnak nézi az utókor.”*
(X. szín)

Így oktatja tanítványát Ádám/Kepler/, s hozzá tehetnénk, hogy ebben van valami vigasztaló.

Merészen jövőbe tekintő, távlatos gondolkodás volt ez. Annak felismerésére épült, hogy minden viszonylagos, mulandó, saját koruk is csak egy hulláma a történelem folyamának, önnön személyük, pláne nagyságuk is csak a történelmi feladatvállalás szempontjából érdekes.

*„A kor folyam, mely visz vagy elmerít
Uszója, nem vezére az egyén. -
Kiket nagyoknak mond a krónika,
Mindaz, ki hat, megérté századát,*

*De nem szülé az új fogalmakat.
Nem a kakas szavára kezd viradni,
De a kakas kiált, mert hogy virad. „
(VII. szín)*

Az 1848-as ifjú nemzedék tagjai betöltötték sorsszabta szerepüket, vállalták és elvégezték történelmi feladatukat. Átélték a sikertelenség, a csalódás fájdalmát, de erkölcsi tartásuknak, elveiknek köszönhetően új reménnyel, hittel, bizakodó szívvel, töretlen meggyőződéssel, és megújulni képes akarat-
tal néztek előre.

Madách Imre: Az ember tragédiája 14. színében – amely saját korának, a szabadságharc leverését követő időszaknak társadalmi fejlődésképét rajzolja fel Londonban – hűen ábrázolja ezt a lelkiállapotot. A kiábrándult Ádám nemcsak egy történelmi nemzedék reményét, de a mindenkori ember vágyát, közös álmát is megfogalmazza:

*„Ismét csalódtam, azt hívéim, elég
Ledönteni a múltnak rémeit,
S szabad versenyt szerezni az erőeknek. -*

*Mi verseny ez, hol egyik kardosan
Áll a meztelen ellennek szemében,
Mi függetlenség, száz hol éhezik,
Ha az egyes jármába nem hajol.
Kutyáknak harca ez egy konc felett.
Én társaságot kívánok helyette,
Mely véd, nem büntet, buzdít, nem riaszt,
Közös erővel összeműködik,”*

(XI. szín)

Politikai hitvallomás.

A künszékben álló országgyűlés meggyőződéseim szerint azon kevés törvényhozások sorába tartozandó, melyek egy új korzavot képviselve nemcsak léte, és nem léte dicsőítése, és gyáldala feletti határoznak.

Méltányos, sőt szükségem tehát, hogy a választók, kik a hon, és saját magok legszembetűnőbb érdekeit népképviselőjük kezébe teszik, be nem érve azon biztosítékkal, mely jelöltjük múltjában fekszik, s mi táu indítaja volt annak, hogy megtisztelő bizalmakkal felője forduljanak, attól nyílt politikai hitvallást is követelnek, melynek pontos megtartásáért a férfui becsérzet keskenyedik.

Más részt azonban ép a tárgy fontossága és komolysága a jövőendő fejlődés rejtelmes volta, az európai alakulásoknak egyes országok számára naponta növekedő befolyása lehetetlenné teszik oly részletes politikai programot kiadását, melyhez miután a politika Kossuth Lajos szavai szerint az egyetemes tudománya, minden körülményekben való ragaszkodást igényelhet bár ki is, a nélkül, hogy vagy az adott szó szentsége, vagy a haza java ne vesztélyessé válik.

De vannak általános elvek, melyeket rendíthetetlen alapkül bevallani lehet, sőt kell; melyeket még hasznosság tekintetéből is feladni tilos; melyekért meghalni nem csak egyesnek kötelesség, — de melyek aláírásával nemzetnek is életet váltani halál helyett gyáldat, mert a javak között nem legfőbb az élet.

És alapelveket én, ki szorossá voltam sokak bizalma által a népképviselői nobél, de éppen ezért dicső pályára kitűzteni, három szóban foglalom össze, s o három szó:

„Szabadság, egyenlőség, testvériség!”

A szabadság alatt értem huzám minden beolvastástól megdvolt integritását, saját ügyeit, a különösen legnagyobb két kineve:

a nép vére, és pénze fölötti rendelkezés jogának minden idegen befolyástól való megórást, nyolc százados alkotmányos küzdelmünk virágát a személyes felelősségre fektetett kormányt megyei nüniciplummal, és saját szabadsággal, ezen két legerősebb gyámlóval egyetemben.

2-or. Az egyenlőség alatt értem a törvények alatti egyenlőséget, a vallások egyenjogúságát, a minden földalati viszonylékezősek megszűntetését.

3-or. A testvériség alatt, a különböző ajkú népfajoknak, nyelvi igényeinek méltányos tekintetbe vétel mellett, mindnyájuk testvériség összeolvadását a magyar állampolgári jogok, s kötelességekben.

És elvek le vannak ugyan már léve sz 1848-dik évi törvényekben is, melyek minden további státus élet egydől léteztől kiindulási pontjai reánk nézve, s így nincs más hátra, mint azt két nagy lérfu szavával megtoldanom. — Különösen mit országunk herceg-prinsza a négrádmegyel gazdasági egyeslet küldöttségéhez mondott: „Hogy soha sem hátra, de mindig előre.” — s Luther Márton világ történeti apostrophájával: „Kinondottam, nem tehotem másképp, Isten úgy megéjen. Amen.”

Kelt B. Gyarmaton 1861. márczius 12-án.

Madách Imre.

Madách Imre politikai hitvallomása (Az eredeti dokumentum a Nógrád Megyei Múzeum tulajdonában.)

JEGYZETEK

1. Elhangzott a Madách Irodalmi Nap rendezvényén, 2000. október 14-én, Csesztvén.
2. Madách Imre: A nőről, különösen esztétikai szempontból. I.n.: Madách Imre összes művei. II. köt. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Halász Gábor. Révai 583.
3. Halász Gábor: Madách. I.n.: Halász Gábor: Tiltakozó nemzedék. 1981. Magvető. 317.
4. Szabó Béla: Madách Imre politikai tevékenysége Nógrád megyében. - Szabad György: Madách Politikai „hitvallása”. I.n.: Madách tanulmányok. Szerk.: Horváth Károly. MTA Irodalomtudományi Intézete. 1978. Akad. 279-303., 267-277., az idézet: 317.
5. Madách Imre: Politikai hitvallomás. I.n.: Madách Imre összes művei. II. köt. 683.
6. Madách Imre: A választás után. I.n.: Madách Imre összes művei. II. köt. 685.
7. Madách Imre: A választókhoz az 1861. országgyűlés után. I.n.: Madách Imre összes művei. II. köt. 703.
8. Madách Imre: A helyzethez. I.n.: Madách Imre összes művei. II. köt. 707.
9. „A forradalom és szabadságharc érzelmi - lélektani közállapotának krónikája Nógrádból” címmel e kérdéskör néhány vonatkozását már elemeztük, a vonatkozó irodalmat ott áttekintettük. I.n.: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. XXII. 1998. Kiad.: Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága. 85-98.
10. Az idézeteket a Tragédia alábbi kiadásából vettük: Madách Imre válogatott művei. Összeáll., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Horváth Károly és Kerényi Ferenc. 1989. Szépirod. 13-186.

Magyarok Nagyasszonya ábrázolása és népi kultusza a Palócföldön (palócföldi áttekintés)

Lengyel Ágnes - Limbacher Gábor

Az általános történeti ismeretek összefoglalása

Szűz Máriának a magyarság pátrónájaként való évezredes tiszteletét főként Szent István országfelajánlása alapozta meg. Tudtunkkal Magyarország az első állam, amelyet uralkodója a Fiúisten édesanyjának oltalmába ajánlott. Azután más országok is fölajánlották magukat Szűz Máriának, azonban örökségként máig egyedül Magyarország az Istenanyáé, a keresztény felfogás értelmében. A történelem során más népek Mária-tiszteletében is kialakulnak nemzeti vonások – miként például Mária a franciáknál *Notre Dame*, a németeknél *Liebfrau*, *Unsere liebe Frau* –, de ezek nem öltöttek olyan meghatározó formát, mint a *Patrona Hungariae* kultusz, illetve a magyar *Regnum Marianum*.

Szent István országfelajánlása a hagyomány szerint nem előzmény nélküli. Johann Georg von Schwandner *Scriptores rerum Hungaricarum veteres et genuini* címmel adta ki az első magyar történeti kútfőgyűjteményt Bécsben az 1746–48. években. Ő hivatkozik Ranzano püspök Mátyás királynak ajánlott művére, mely szerint a szinte önálló törzsek által lakott és az egység hiánya miatt aggódó Géza fejedelemnek Isten egy álmot küldött vigaszul:

„Egy éjjel álmában csodás fényben ragyogó, gyönyörű asszonyt látott, akit sok előkelő Szűz követett. Ő ezekkel a szavakkal szólt hozzá: nyugodjál meg Géza, én Mária vagyok, az az érintetlen Szűz, akiről a keresztény emberek elmondták neked, hogy Jézus Krisztusnak, az Isten Fiának édesanyja vagyok (...) Mennyei fény világosít meg, ez elűzi lelked minden homályát. Megismered Istent, aki téged alkotott. És most tudd meg, ami rejtve van előtted: fiút szül neked a feleséged, ő királyi rangban uralkodik a magyarokon, és az igaz Istennek kiváló tisztelője lesz (...) Én pedig megígérem neked, hogy érdemeiért, amelyeket Fiam előtt szerez, a te országodnak védője és különleges pátrónája leszek. (...) Géza álmából felocsúdvá, hihetetlen örömré és vidámságra hangolódik, és lelkében elhatározza, hogy minden részletében el akarja nyerni, amit a boldogságos Szűz álmában előadott.”⁽¹⁾

Az Árpád-ház kiemelkedő Mária kultuszának és az ország Mária oltalmába ajánlásának háttérében az archaikus Boldogasszony-kultusz továbbélése, a szintén pogány hagyománybeli Emese alakja és a keresztény vallás clunyi reformjának hatása áll. A Boldogasszony feltehetően ősi asszonyistenség neve, a kereszténység előtti magyar hitvilágban. Gellértnek, a Szent István király korában Magyarországon vendégeskedő velencei bencés szerzetesapnának majd püspöknek tanácsára alakját a térítő Szűz Máriára alkalmazzák, így a Boldogasszony megnevezés Mária, Szűzanya törzsökös szinonim szava lett. A magyar archaikus népi imádságok, ráolvasások és ünnepnevek kedveltebb invokációja Mária helyett az ünnepélyesebb és a magyar archetípust hordozó Boldogasszony. Néprajzi megfigyelések adatokat szolgáltatnak a Boldogasszony azaz Szűz Mária isteni magasságba emelt paraszti szemléletéhez, miként azt a palócok vonatkozásában – korábbi kutatók nyomán – módunk volt értelmezően leírni. Egyebek mellett etnokulturális specifikum számba menő sajátosság, hogy az épületfödém teherbírását segí-

tő oszlop neve egyedül a palócok körében vallásos jellegű, és annak előfordulása is e területen volt a leggyakoribb. Az oszlop neve *boldoganya*, *Boldogasszony fája*, *Boldogasszonyfa* vagy *Boldogasszony*. Egy hevesvezekényi (Heves m.) férfi azt mondta az oszlopra, hogy „*ez a Mennyei Szűz e!*” Funkcióját képpezte, hogy – miként a katolikus vallási életben Mária – kapcsolatot biztosított a menny(ezet) és a föld között, mert nélküle „*legyün a ház*”, az épület egész terhe „*az ő vállán nyugszik*”. A gyermekek esti imádkozás után vagy ha csínyet követtek el, rendre megcsókolták. A rossz gyermeket a bódoganya mellé tdepeltették. A gyimesvölgyi magyarok körében Daczó Árpád figyelte meg Szűz Mária istenséggel való azonosulását, és hogy a *Babba Mária* szemükben voltaképpen a holdistennő. Kozmikus vallási tudatvilágukban Krisztus a mindeneket megvilágosító fény forrása, örök Nap, melyben pünkösöd hajnalán a Szentlélek is meglátható. A Hold, a Babba Mária az az oltalom, amely nem saját forrásából, hanem a Nap, illetve Krisztus szeretetének visszatükrözésével, közvetítésével adja áldását.⁽²⁾

A honfoglalás mondakörének egyik legjelentősebb alakja Emese, az Árpádok özanyja. Neve is az 'anya' jelentésű egykori magyar 'eme' szónak – s kicsinyítő képzős származéka. Középkori történetíróink a magyarokat új hazájába vezető Álmos fejedelem születését, sőt nevét is anyja csodálatos álmával hozzák kapcsolatba. Anonymus szerint Emese Ügyek vezér felesége. Természetfeletti álomlátásában úgy vélte, turulmadár képében isteni látomás közelítette meg, reá szállva teherbe ejtette. Azután pedig úgy érezte, méhéből forrás fakad és ágyékából dicső királyok származnak, ámde nem a saját földjükön, nem akkori hazájukban sokasodnak el. Anonymus úgy vélte, Álmos szent volt, mert tőle származtak a szent magyar királyok. Bár pogány, mégis méltónak találtatott a Szentlélek ajándékára. Részint a biblikus párhuzamot mutató Emese-szimbólum érteti meg velünk Szent István és az Árpád-ház feltűnő Boldogasszony kultuszát, az országnak az ő oltalmába ajánlását, mintegy a pogány matriarchális vagy legalábbis bináris világkép továbbélését, szublimációját.⁽³⁾

E tényezők alapján nyugati vallásos szellemi hatást jelentett az ifjú magyar kereszténység számára a Clunyból kiinduló vallási reform, amelyben különösen magasztos helyet foglalt el a Szent Szűz istenanyai alakja. Térítőink között Szent Adalbert és Szent Gellért a clunyi lelkiséget képviselték. Szent Odilo clunyi apát, levélváltás és követváltás által, kapcsolatban állott Szent István királlyal, akit ima-szövetségbe is vont híres kolostorával.⁽⁴⁾

A hagyomány szerint már Árpád fejedelem fehéregyházi sírja fölé is Nagyboldog-asszony titulusára emeltek templomot, amely legkorábbi máriás kegyhelyünk lett, és Szent István alapításaiként az ő patrocíniuma alatt állott a székesfehérvári bazilika, királyaink koronázó és temetkező helye, továbbá az esztergomi bazilika, a kalocsai érseki, a győri és a váci püspöki székesegyház. Barokk-kori forrás szerint a Szent István halálát követő évtizedekben több Mária kegyhely létesült országszerte.⁽⁵⁾

Királyi uralkodásának ezer esztendővel ezelőtti megkezdésétől kezdve a „Szent király, István Pannóniát a Boldogságos Szűz családjának, házanépének nevezte”, vagy az Érdy-kódexbe foglalt hagyomány szerint „Bódogasszony országának”.⁽⁶⁾ 1015-ben a Nagyboldogasszony ünnepi országos búcsú idején az idegen ajkú Gellértnek föltűnt, hogy a rengeteg buzgó hívő ajkáról sosem hallja Szűz Mária nevét. Ezt a magyarok nem ejtették ki, hanem csak „ürnőnek”, „királynőnek” nevezték. Szent István király 1077 körül írott nagyobbik legendája szerint: „... minden cselekedetét teljesen Istennek szentelte, fogadalom s felajánlás útján szüntelen imáiban magát és királyságát az örökszűz istenanyja, Mária gyámsága alá helyezte, kinek tiszteletes dicsősége a magyarok előtt oly nevezetes, hogy nyelvükön még e szűz mennybemenetelének ünnepét is, tulajdonnévének hozzátétele nélkül, csak Királyné napjának emlegetik.”⁽⁷⁾ „Mennyei Királynő és az én Királynőm!” – kiált föl maga Szent István király, aki a középkori hagyomány szerint – a történések mintegy transztechnika gyanánt való, szakrális-mágikus befolyásolásával – Szűz Mária mennybevételének napját, Nagyboldogasszony ünnepét „vágva vágta élete utolsó napjának és nagyon sürgetve kérte az égiektől, hogy hozzá [Máriához] hasonlóan ezen a napon vétessék az égbe”. Ez számára meg is adatott.⁽⁸⁾

Magyarország Nagyasszonyának tisztelete és az ország felajánlásának tudata a fenti idézetek révén már a XI. században írásban rögzült. Hartvik győri püspök, Szent István életrajzírója szerint (1116 előtti évek) az ország felajánlásának megújítása és örökölni hagyása a király halálos ágyán így történt:

„...mikor már nem volt kétséges halálának hamari napja, előszólította a püspököket és palotájának Krisztus nevét dicsőítő nagyjait; először megtárgyalta velük, hogy kit választanak helyette királynak. Majd (...) kezét és szemét a csillagokra emelve így kiáltott fel: Ég királynője, e világ jeles újjászerzője, végső könyörgéseimben a szentegyházat a püspökökkel-papokkal, az országot a néppel s az urakkal a te oltalmadra bízom; nékik utolsó Istenhozzádót mondva lelkeket a te kezébe ajánlom.”⁽⁹⁾ Az idézet szerint Szent István a lét mindkét dimenziójában gondoskodott az ország jövőjéről: egyeztetett földi utódjáról, majd az országot az Ég Királynője oltalmába helyezte. Felajánlása nem egyszerű imádság, szokott segítségkérés volt. Nem egyházi személyhez kötődött, mint amikor egy püspök a maga vallási tiszttségénél fogva egyházmegyéjét vagy akár a pápa az egész egyházat a Szent Szűz oltalmába ajánlotta. Ezt a felajánlást egy jogszerűen uralkodó király tette, aki az országon, annak minden birtokán és polgárán teljhatalommal rendelkezett. E király *végrendeletileg* – barokk kori értelmezéssel mintegy jogi szerződés erejével – adta át mindenét és mindenkiét egy világ feletti Hatalomnak, Magyarorszáig Védőasszonyának. A keresztény magyarság lényegében az országfelajánlás okán tekintette Szűz Máriát Patrona Hungariae-nak. Ez Nagyboldogasszony ünnepén történt, így Máriának a magyarság patrónájaként való ünneplése is évszázadokon át erre a napra esett.⁽¹⁰⁾ Egyes kútfők szerint Szűz Mária már István megkoronázásakor az ország pártfogójává választott, és a szent király már végnapjait megelőzően, a Konrád császár elleni hadba szállás idején is úgy tekintett Máriára a magyar föld védőasszonyára, mint akire királysága örökös jogon rábízott, és akinek az új öröksége. ⁽¹¹⁾

A Szent István halálára vonatkozó legkorábbi szövegek a XI. század második feléből úgy értelmezhetőek, mint a Patrona Hungariae-kultusz formálódásában központi jelentőségű országfelajánlás-motívum kialakulásának stádiumai. Ezeket követően a Hartvik-legenda rögzíti először, hogy István király végső óhajával a Boldogasszony oltalmába helyezte az egyházat és az országot.⁽¹²⁾ Ebben a Szent Istvánnak tulajdonított utolsó szavak sajátos tömörséggel szemléltetik apostoli királyunknak a Szent Szűzhöz fűződő viszonyát. Ismeretes a Szentírásból, hogy a Megváltó „Atyám kezébe ajánlom lelkeimet” felkiáltással lehelte ki lelkét a keresztfán (Lk.23,46). Szent István utoljára e mintaadó szavakat leképezve, archetipikus iránysággal és kozmikus szemlélettel kiáltott fel, csillagokra emelve tekintetét: „lelkeimet a te kezébe ajánlom”. Mintha ez a leképezés az újszövetségi drámának is aktualizálására célozna: István király életművével – a keresztény állam létrehozásával – a magyarság megváltását eszközölte. Krisztust utánzó felkiáltásában azonban a felsőbb lény Mária. Amint a második isteni személy fordult az Atyaistenhez, úgy fordult István király Szűz Máriához. Az isteni szeretetközösséget, mintegy imitatio Dei gyanánt leképezte a Boldogasszonnyal való bensőséges szeretetközösség, amely olvasztunkban csak úgy kaphat helyes értelmezést, ha úgy tekintjük, hogy Szent István Mária-kultuszában szervesen egygyéforrt ósvallásunk istenasszonyának és az istenszülő Szűzanyának az alakja. E felajánlás megmaradt a magyar köztudatban, és a Patrona Hungariae-kultusz történelmünkben időről-időre nyomon követhető.

III. Béla király és Jób esztergomi érsek a XII. század végén megépítették az esztergomi székesegyházat, melynek díszkapuja (Porta Speciosa) Máriának a magyarok patrónájakénti különleges tiszteletéről tanúskodik. Ikonográfiája édestestvére a nyugat-európai székesegyházak monumentális homlokzati díszítéseinek, amelyek az üdvösségtörténetet, Jézus megtestesülésének misztériumát szemléltetik. A XVIII. században lebontott kapu mellett két fülkében is azok a próféták foglaltak helyet, akik a Megváltó eljövételét megjövendölték. A két oldali kapufélen azok az evangélisták és apostolok voltak láthatók, akik Jézus megtestesüléséről tettek tanúságot. A kapu szemöldökgerendáján kerubok és angyalok kara jelent meg, Krisztus-jövendölő, illetőleg a templom szakralitását kifejező feliratokkal. A timpanonban azonban föltűnő módon az Atyával egylényegű, mennyei dicsőségében megjelenő Krisztus akkoriban szinte előírt ikonográfiája helyett Máriát látjuk királynőként a trónon. Balján a felé forduló Szent István, és a következőket mondja latin nyelvű mondatául: „Kegyes Szűz Mária, fogadd oltalmadba kormányzásra váró országomat!” Mária válasza: „Elfogadom tieidnek gondozását (...)” Mária ölében a Kisedet, akit a próféták megjövendöltek, az apostolok fölismertek, a magyarság pedig a szívébe fogadott. A felajánlásnak,

mint a keresztény magyar eszkatológia paradigmátikus mozzanatának képi megformálása – szinte sorszerű jelentőséggel – egyben az első történeti ábrázolásunk is.⁽¹³⁾

A XIII. században, a magyarság tatárpusztítás okozta tragédiáját követően, a második országalapító, IV. Béla király tett tanúságot a Patrona Hungariae tiszteletéről, amikor 1252-ben a türóci várban kolostort alapított a premontrei rend számára. Azt Szűz Mária tiszteletére szentelte, „aki országunk Úrnője és Pátrónája”. A Kárpátok koszorúzta Haza természeti áldásainak s még inkább meg-megújuló drámai fenyegetettségének talaján e nemzeti jelleget öltő kultusz egzisztenciális mélységben nyilvánul meg a mai Margit-szigeti kolostor 1259. évi alapításakor. Alapítólevelében IV. Béla király megörökítette, hogy: „... amikor mi az Isten és emberek között közbenjáró Jézus Krisztust és az ő Legszentebb Szülőjét, aki az országunknak különleges Úrnője és Pátrónája lett [kiemelések a szerzőktől], lehetőségünk szerény módján, őszinte szándékunk minden törekvésével meg akarjuk tisztelni, ugyanennek a legdicsőségesebb Szűznek tiszteletére a Nyulak szigetén monostort építtetünk és alapítunk (...) Hogy pedig a magyarok dicsőséges Nagyasszonya iránt érzett tiszteletünknek valamiképpen még kifejezőbb jelét adjuk, igen kedves leányunkat, Margit úrnőt, a növérek között a szerzetesi ruha tisztességében a mi Urunk és az ő Szülője, a mennyei Királynő tiszteletére akarjuk szentelni.”⁽¹⁴⁾ IV. Béla és fia V. István király diplomáiban Szűz Mária „Domina et Patrona regni Hungariae”-nak neveztetik, aki „nekünk és országunknak Úrnője és oltalmazója”.⁽¹⁵⁾

A korona Szűz Máriának való felajánlását követő kultusza már nem értelmezhető önmagában, hanem mint a Boldogasszony sajátja, csak Magyarok Nagyasszonyával szoros összefüggésben. A korona szentségét egyfelől magyarázza, hogy II. Szilveszter pápa ezredfordulón átélt látomás-hagyománynak megfelelően égből küldött, angyal adta koronának számított, és Szent Istvánnak tulajdonított volta miatt is már Árpád-kori szakrális-mágikus meggyőződéssel többletjelentést kapott. Másfelől viszont a magyar Szent Korona kétszeresen is mennybéli, hiszen azt halála előtt István király az Égi Királynőnek ajánlotta föl. Abban tehát, hogy a XIII. század utolsó harmadától a Szent Korona iránti hűség a magyar királyság iránti lojalitás sztereotip formulája lett, és hogy már-már személyként, a legfőbb hűbérúr gyanánt tekintették, észre kell vegyünk a Boldogasszonyhoz tartozás jelentőségét. A továbbelő hagyomány fennmaradását és eleveenségét bizonyítja ebben a vonatkozásban is a szepeshelyi (Spišske Pohradie, Szk.) székesegyház 1316-ból származó falképe. A festményen éppen a felajánlás folyamánként hangsúlyozódik Károly Róbert királyként való elismertetésekor, hogy számára maga Szűz Mária, Magyarok Nagyasszonya nyújtja át a koronát. Az Árpád-házi királyok örökébe lépő Anjou király a freskó felirata szerint is a szent istváni „Bódogasszony országá” örökség hűbéres követője: „Hozzá sóhajtok kegyes Szűz, ha nem vezetsz eltévedünk, taníts hát, hogy mit tegyünk. Rajtám és enyéimen könyörülj.”⁽¹⁶⁾ Az Árpád-házi királyoktól örökölt Mária-tiszteletéről tesz tanúságot az Anjou király a kerczi cisztercitáknak adott leiratában is, melyben a Szent Szűzet országunk szellemi Úrnőjének és Pátrónájának nevezi.⁽¹⁷⁾

A XIV. század második felében Nagy Lajos király – okleveleibe foglaltan – többször bizonyosságot tett az ország oltalmazójának különös tiszteletéről. Politikai, hadi sikereit neki tulajdonította. A törökön aratott első győzelem emlékére például bazilikát építtetett a mennyei királynőként ábrázolt máriazelli Mária-kegyszobor fölé.⁽¹⁸⁾ „A remény és tisztelet miatt, amelyet a Szeplőtelen Szűz és az Úr dicsőséges anyja, országunk védelmezője és pártfogója” iránt érez, alapítványokat tesz, hogy nemzetében mindinkább előmozdítsa a Mária-tiszteletet.⁽¹⁹⁾ A mennyei és földi dimenzió szent istváni osztatlan szemlélete és országunk Égi Oltalmazója iránti föltétlen hódolat árad Nagy Lajosnak az óbudai klarisszákhoz írott 1368. évi okleveléből: „A sajátágos segítségért és bizalomért [helyesen: azzal a bizalommal], amellyel a sértetlen Szűz Mária, a dicsőséges Anya és Úrnő, országunk különleges koronája, védője és Pátrónája iránt viseltetünk, az Ő legszentebb nevében [kiemelések a szerzőktől] az ősi Budán a szerzetesnők részére csodálatos művű kolostort alapítunk.”⁽²⁰⁾

Már az Árpád-házi I. és II. Béla király pénzeire rákerült a Boldogasszony alakja, Mátyás óta pedig egészen az 1849-es világsíri fegyverletételig majdnem kivétel nélkül a Patrona Hungariae képével ékesek a magyar fémpénzek.⁽²¹⁾

A kultusz belekerült a magyar liturgiába is. Már egy XIV. századi graduálénkban megtalálható Szent István királynak az az Allelujája, amely magyar fordításban így hangzik: „Ó István király, néped apostola, aki haláloed előtt égre emelt kezekkel minket Krisztus Anyjára bízál, imádságaid által vezess bennünket Krisztus fenségének látására”. Ezt az Alleluját az egyházzsakadásig, illetve katolikusoknál a tridenti zsinat misekönyvének bevezetéséig szerte Magyarországon énekeltek. 1586-ban a győri püspök a tridentinum szellemében újra értékelt és jóváhagyott egy eredetileg a XIII. század közepén készült majd többször átdolgozott statutumot. Ez az ősi szabályzatra hivatkozva írja elő: „mivel minden templomban szokás hazánkban, hogy naponként hajnalban misét mondanak a Boldogságos és mindenkor dicsőséges Szűz Máriának tiszteletére, és nem ok nélkül, mivel őt Magyarország Védőasszonyának mondjuk” – azért a győri statutum elrendeli, hogy a plébános vagy káplán minden reggel végezze el ünnepelesen a Szűz Mária-misét. Vársárhelyi András ferences pap 1508-ban a pesti kolostorban „Angyaloknak nagyságos Asszonya” címmel litánia-parafrázist írt, melynek 15. versében Máriát úgy tekinti, mint „... kerályoknak jó tanacs adoya – magyaroknak megh oltalmazoya”.⁽²²⁾ A XIII. század táján keletkezett loretoi litániában Szűz Mária egyéb magasztalásaihoz a magyar tisztelet és buzgalom még országunk védőasszonyának címét is beleszővi régi századok óta, melynek első írásos nyomát Pázmány Péter 1606-ban megjelent imakönyvében találjuk, illetve a Kisdi Benedek által 1651-ben kiadott Cantus Catholici-ben leljük fel.⁽²³⁾

A humanista műveltség elterjedése idején sem kérdőjeleződött meg, továbbra is történeti ténynek számított országunk Mária oltalmába ajánlása, és hogy azóta – Bonfini, Temesvári Pelbárt szerint – a Szent Szűz különös védelmet és szeretetet mutat magyar népével szemben.⁽²⁴⁾

A XV. században Máriának a Napaöltözött Asszony szimbólumával való ábrázolása tükrözi a kor nagy vallási és politikai feszültségeit. E jelkép hazánkban különleges hangsúlyt kap: a törökellenes küzdelmek szakrális-mágikus jelképévé válik.⁽²⁵⁾

A Bonfini művét magyar nyelven átdolgozó protestáns Heltai Gáspár krónikája szerint István így beszélt az ország fölajánlásakor a főpapokhoz és főemberekhez: „Én az Magyarországot ajánlottam még régen a Szűz Mária asszonyunknak és azt választottam patrónának a magyaroknak, és az ő nevére verettem a magyaroknak pénzét. Ez okaért állhatatos szíve szolgálatot minnyáján Asszonyunknak. És ha valami veszedelem akarna jöni reátok, az ő palástjával befedezi és megoltalmazza Magyarországot, mert ő a Patrona Hungariae.”⁽²⁶⁾ Az istváni országfölajánlásnak ez a késő középkori leírása – noha szövegkörnyezete szerint földi élete végén tette, s csak a megkoronázásakor országfölajánlásra utalhatott vissza, ahogy egyes kútfőkre hivatkozva említettük – mintha már a Szent István óta eltelt fél-évezredes tapasztalatot is a szövegbe sűríténé. Erre utal a máriás pénzek voltaképpen későbbtől kezdődő megjelenése. Az már nem a szent király jelen idejű végrendekezése, mint a Hartvik-legendában, nemcsak az emberöltővel korábban tett felajánlás tapasztalatainak leszűrése, hanem mintegy az évszázadok során lezajlott történelmi viharok tudatával szóló – immár a mennyekből gondviselő – Szent Istvánt idézi Heltai, mintegy saját kortársaként. Ő itt a felajánlást, mint régi történelmi tényt említi, melynek révén a Boldogasszony a hozzá hű magyarságot mindenkor megoltalmazza, mert Ő – immár a történelem bizonyosságával – Patrona Hungariae. A protestáns magyarok nemzeti jellegű Mária-tiszteletnek helyt adó fölfogása azonban csak időleges lehetett – bár még a XVII. század első évtizedeiben is megtaláljuk Magyarország Védőasszonyának alakját protestáns erdélyi fejedelmek fémpénzein.⁽²⁷⁾ A hitújítás svájci irányzatának jelentkezésével a szentek és a szentek képeinek tiszteletéről szóló katolikus tanítást egyértelműen elvetették. Azután a szellem fegyvereit hatásosan használó prédikátorokkal szemben eleinte nem jelentett megfelelő ellensúlyt a kis létszámú katolikus papság. Fáziskésésben volt az időszerű eszköz, a könyvnyomtatás alkalmazásában.

A magyar hitviták jórészt a Regnum Marianum eszme körül zajlottak, a Mária-tisztelet túlnyomóan nemzeti vonatkozásban jelenik meg a polemikus írók műveiben. A vallási harcban megcsappant katolikus magyarság fokozottabb mértékben fordult öntudatot, biztatást, reményt nyújtó múltjához, majd a diadalmas megújulás idején igyekezett annak tanulságait kihasználni. A maga lelkén átszűrve a múlt indításait, mélyen katolikus történelemszemléletet munkált ki a kor vallási és politikai légkörében.

Emellett főleg a protestáns prédikátorok tevékenysége járult hozzá az immanens nemzeti identitás kibontakozásához, melynek jeleként a török ellenes küzdelmek és még inkább a Rákóczi-szabadságharc katonái egyre inkább a nemzetért hullatták véréüket. A kialakuló barokk kor szerette a nagyszerűt, a hatalmasat, a pompázatot. A nagy harc, amely az egyházzsakadás nyomán szülte, erőt, tekintélyt és hatalmat kívánt. Azért az imádkozó áhítat a természetfeletti síkon is a hatalmasat, az uralkodót kereste, ami nagyban inspirálta a Regnum Mariánum gondolkör kibontakozását.

A barokk szemlélet Szent Istvánban a nagy királyt, mint Mária küldöttét és erényekkel felékesített hű alattvalóját látta. Prédikációkban ily módon bővül ki és kap nyomatékot a szent király korona felajánlása – barokk felfogással visszaadása is. A mitikussá vált történet korabeli interpretációja a tridentinumnak megfelelő aggályos precizitással, rekatolizációs hangnemben tudatja Mária közbenjáró szerepét az ország sorsának alakulásában. Az előadásba beleszövődik a barokk Regnum Marianum államelméleti jelentősége is:

Szent István tudván, hogy Mária által „vette angyali Koronáját, az apostoli névnek méltóságát, el-lenségi sok győzedelmét, megszólítá halála előtt az egyházi és világi főrendeket és azt mondá: ime, édes magyarim, kedves híveim, én már romlandó testemet leteszem, és az halhatatlanság útjára indulok. Tudjátok, miket cselekedett Isten az ő Szűz Anyjára nézve országunkkal és nemzetünkkel. Az egy, üdvösséges és igaz hitre vezényelt. Maga Nagyasszonyunk velünk hadakozott (...) győzedelmeket adott. Sok mennyei áldásoknak folyamival hazánkat megtöltötte, dicsőségessé tette az egész világon. Arra való nézve, arra a hívségre, mellyel hozzám, koronás királytokhoz kötelesek vagytok, hagyom, kérek, kényszerítek, hogy Nagyasszonyunk tiszteletét őrizzétek. Ennél nagyobb gyámlot és oltalmat nem hagyhatok. Ennél Isten után hatalmasabb segítségek nem lehet. Tehát Mária Magyarország Nagyasszonya! Ti magyarok Mária öröksége, Mária népe vagytok!” A Szent István legendáiban talált Máriás vonatkozásokat a kor kihangsúlyozta, és a legkisebb mozzanatnak is nagy jelentőséget tulajdonított. A barokk kori magyar lelkiséget megragadta Géza fejedelem már idézett Mária-látomása olyan értelmezésben, hogy a Szent Szűz – még mielőtt népünk kereszttvíz alá hajtotta volna fejét – elhatározta, hogy a magyarokat választott népévé teszi. A korabeli történetírás nemzetünk keresztény történelme elejére odaállította Máriát, akinek nem kisebb szerepet adott a magyarság megtérítésében, mint apostoli királyunknak, Szent Istvánnak. A magyar történelem cselekvő alakjaként jelenítették meg Szent Istvánnal és a többi középkori nagy királyunkkal kapcsolatban. A hitvitázó katolikusok személyére, mint a magyar nemzet királynőjére hivatkoztak. Az országfelajánlást a barokk katolikus világ jogi ténynek, szerződésnek fogta föl, amelyben a szerződő felek a Boldogasszony, illetőleg a magyarság. A nemzetet Szent István képviselte. Az elgondolás szerint mindkét félre jogok és köteleességek hárultak. Amikor Szent István országát, ifjú keresztény nemzetét és Koronáját Máriának följajánlotta, a Koronával együtt átadott minden uralkodói jogot, amelyet a Szent Korona e kor elgondolása szerint magában egyesített. A Boldogságos Szent Szűz valóságos királynő lett a magyarok szemében. Jogot nyert a magyarság minden ügyének intézésére, az ország kormányzására, még a király személyének megválasztására is.⁽²⁸⁾ Ezért, ahogyan a király címerét köbe vésik, zászlóra varrják, ugyanígy került Mária neve Magyarországon faliképekre, váltópénzre, hadizászlóra vagy bajvivó fegyverre. E felfogás szerint Szűz Mária, akit szent Fia megdicsőített és maga mellé trónra helyezett, oly hatalommal rendelkezik, hogy képes országát kormányozni. Az ő uralma alatt áll tehát Magyarország. Azért, aki a magyar hazát bántja, Szűz Mária öröksége ellen tör és az égi királynővel száll harcba, aki örökségét elpusztítani nem engedi. Barokk kori meggyőződés szerint nincs nemzet e föld kerekén, melyhez a Szent Szűz oly szorgalmas gondviseléssel lett volna és oly sok javaiban részesítette volna, mint a magyarokat. Hiszen Mária apostoli országának már alapításakor is isteni kegyelem működött, más európai államokénál nagyobb mértékben. Más keresztény államoknak Isten támogatója (protektor), míg Magyarországnak Ő az alapítója is (conditor). Ezért Magyarország kezdettől fogva nem egyszerű világi, profán állam, hanem szent és sérthetetlen állam (sacrosancta respublica), melynek alapítása két vallásos momentumból tevődik össze: az egyik a Szent Koronának Isten angyalaitól való, Sziveszter pápa általi küldése, a másik pedig a korona felajánlása a Boldogasszony számára. Ez a felfogás a Szent Korona erősen rendivé vált

fogalmát újból megtölti vallásos tartalommal. Másfelől a magyarság sem feledkezett meg ráháruló köteles jobbággyi háláját kifejezni. Erről beszélnek a királyi alapítással Boldogasszony tiszteletére épült templomok, kolostorok, egyházaknak adományozott felszerelések. E középkori és török utáni történetek mögött a barokk szemlélet a Regnum Marianum jogi megnyilatkozását látta. A boldog múltnak, Magyarország nagyságának, sikereinek – a számos ellenség mellett is szilárd fennállásának – okát nem másban magyarázta, mint a hűséges Mária-tiszteletben és az erre viszonzásul adott mennyei oltalomban, vagy fordítva: Mária győzelemadásában valamint a hűséges nemzet hála-megnyilatkozásaiban. Amíg a nemzet megmaradt az Ő tiszteletében, mindaddig boldog, győzedelmes volt országa. A magyarság azonban hűtlenül elpártolt oltalmazó Nagyasszonyától, s e bűnével végeszakadt a boldog, győzedelmes időknek is. A boldogulás csak akkor jö el újra, „ha Szent István testamentumára ráemlékeztek”, vagyis, ha a nemzet visszatér az örökös királyné tiszteletére. Hazánkban az ellenreformáció korától e jelentőséggel szinte minden Szűz Máriát invokáló himnuszba bekerül a Patrona Hungariae büszke magyar címe.⁽²⁹⁾

A katolikus megújulás Pázmány Péter vezérletével vett lendületet. Az apologéták főként Bonfini magyar történeti művéből, a jezsuita Inchofer Menyhért Annales Ecclesiastici Regni Hungariae című munkájából és az egyház zsolozsmájából, illetve annak a magyar szentekre vonatkozó többszörös kiadásaiból merítették és fejlesztették ki a Mária-tisztelet sajátos magyar motívumait a XVII-XVIII. század folyamán. Vezérgondolatuk szerint az ország pusztulásának oka a *protestantizmus*, mert Mária országa az égi királynő elhagyása miatt bűnhődik. Pázmány Péter így fordult Máriához:

„Ó áldott Szűz! Magyarországnak kegyes asszonya! Tekints a mi sok fogyatkozásinkra: szánd meg a mi nagy romlásunkat (...) csaknem elfogyott a Te országod nemes asszonyának. Azért állj elő a Te szent fiadnál; mond azt Neki: Fiam, az én országomban megfogyatkozott az igaz hit: nincs igazság, nincs isteni félelem, nincs ájtatosság benne. (...) Nagyrészből tévelygésre fordult igaz vallása (...) Édes hazám, Magyarország, ha a Boldogasszony tanácsát követed és magadat megesmervén abban eljársz, amit az Ő szent Fia parancsol, foganatja leszen a Szűz könyörgésének.”⁽³⁰⁾ Amikor a Pázmány által erős lendülettel elindított katolikus restauráció bőséges eredményeket kezdett teremni és tömegek találtak vissza a katolikus hithez, a háttérben ismét Máriát látták meg a Regnum Marianum írói. Szerintük Mária nem engedte, hogy népe az igaz hit elhagyásával az eretnokség és az erkölcsi megtévelyedés útvesztőjén a végromlásba rohanjon. Mert amint Pázmány mondta: „Abban az országban lakom, melynek Oltalmazó Asszonyává rendelte Szent István király Bóldog Asszonyt, és halála óráján testamentumban hadta nemzetünknek Asszonyunk tiszteletét, kire nézve mai napig költő pénzünkön a Bóldog Asszony képe körül ama szokott bötűkkel, Patrona Hungariae, Magyarország Asszonyának vallyuk a Szent Szűzet.”⁽³¹⁾

Mindeközben Máriának a magyarok védelmezőjekénti tisztelete különösen nagy hangsúlyt kapott 'a Regnum Marianum másik megrontója', a *török* elleni küzdelmek során. Még a mohácsi összeomlás előtt így jajdult az ég felé a hazáját féltő magyar imája: „Isten, Szűz Mária háborútól védjen.” Majd számos imádság, ének született, melyekben Máriát, mint a „Magyaroknak megoltalmazóját”, „a törököknek megnyomorítóját”, „országunknak oltalmát”, „régii magyarságnak őrzőjét” tisztelik. Pázmány és a Cantus Catholici Máriás könyörgései igen mélyen szántottak az állandó háborúságok között vívódó magyarság lelkében. Mint ahogy a természeti csapások ellen, úgy a még rettegettebb ellenséggel szemben is nagyrészt csak az imádság révén remélhetett védelmet a hívő lélek. Így a fegyveres küzdelemmel párhuzamosan folyt a nemzet imádsághadjárata is. A szécsényi származású Kisdi Benedek egri püspök védnökségével 1651-ben megjelent első nyomtatott magyar katolikus nép-énekeskönyv, a Cantus Catholici egyik énekéből ilyenformán száll az esdeklés Máriához, a szent istváni felajánlás alapján:

„Ez országnak Te vagy fő gondviselője,
Mindenekben legserényebb segítője,
Ellenségtől megmentője,
Hiveid reménységének felébresztője.

Szent István első királyunk, hogy meghala,
Ez országot akkor Néked hadta vala,
Hogy lennél gyámolítója,
Mindenféle ellenségtől oltalmazója.

Szentséges Szűz azért mostan kérünk,
Esedezzél Szent Fiadnál miértünk,
Szánja meg mi veszedelmünk,
Adjon, esendezz, békességes életet nekünk.”⁽³²⁾

A szellemi megnyilatkozások mellett tárgyi emlékek is szemléltetik a Magyarok Nagyasszonya-kultust ebből az időből. Egy XVI. századi zománcdíszes násfán, nyakláncon viselt drágakövel kirakott arany ékszeren „Patrona Hungariae” felirat látható. Az egykori Pozsony vármegyei Vöröskőn épült Pálffy-várkastély XVII. századi portáléja fölé latin nyelvű fohász felirata került: „Magyarok Nagyasszonya könyörögj érettünk”.⁽³³⁾ Egy 1609-es évszámot viselő kardon Szűz Mária áll országunk címere fölé, fején korona, bal karján a koronás Kisded, jobbájában a pedig a királyi pálca látható. Alatta a bajvívás sikerét szolgáló latin nyelvű felirat: „Mária, Isten Anyja, Magyarország Pátrónája, oltalmad alá menekülök.”⁽³⁴⁾ A török veszedelmen való felülkerekedést a Regnum Marianum felfogásával így összegezte a jezsuita Kopcsányi Márton: „Bizony nem a mi erőnknek, nem a mi sokaságunknak, nem a mi egyezésünknek tulajdoníthatjuk, hogy mi is el nem tapodtatánk, szabadságunk el nem vesztőnk (...) a mi kegyelmes Urunk magáért, az ő Szent Anyjáért és Szent Istvánért oltalmazta meg ezt a mi nyomorult hazánkat.”⁽³⁵⁾

Kopcsányi Márton és Csete István jezsuita prédikátorok harcos résztvevői a protestantizmust visszaszorító katolikus megújulásnak. Pázmánnyal egyetemben hirdetői annak a gondolatnak, hogyha a magyarság visszatér Mária tiszteletéhez, ismét felvirágozik az ország. Szerintük Mária-tiszteelő katolikusnak és jó hazafinak lenni egyet jelentett. Zrínyi Miklós a máriáslelkű költő és hadvezér, a csáktornyai erdőben a belgrádi pasa tizszerte nagyobb serege ellen aratott fényes győzelmét Mária csodálatos segítségének tulajdonította, s erről Lipót királynak írott jelentésében is hitet tett. Eszterházy Pál nádor a zalánkeméni győzelem után zarándoklatot szervezett Máriazellbe, kifejezetten a Magyarok Nagyasszonyához. A győzelemért hálaadásképpen ünnepélyesen körülhordozták azt a Mária képet, amit még Nagy Lajos ajándékozott a kegyhelynek. Magyarok Nagyasszonyába vetett bizodalma szemlélteti közkedvelt imája: „Emlékezzél meg Istennek dicsőséges Anyja, Magyarok Nagyasszonya, Szentséges Szűz Mária! Emlékezzél meg örökségedről, amelyet hű szolgád, első királyunk és apostolunk, Szent István neked följánlott és végrendeletében read hagyott...” Az első magyarországi keletkezésű „Atlas Marianus”, „Az egész világon levő Csudálatos Boldogságos Szűz Képeinek Röviden föl tet Eredeti” című, 1690-ben majd 1696-ban Nagyszombatban kiadott kegyhelytörténete kapcsolódott azokhoz a kisebb-nagyobb területek Mária-kegyképeit számba vevő munkákhoz, amelyek az ellenreformáció idején megújuló Mária-tisztelet keretében Európa katolikus területeit topografikus értelemben is Mária országgaivá kívánták alakítani.⁽³⁶⁾ A török felett aratott és a Boldogságos Szűznek tulajdonított újabb győzelem a zentai csata volt. A korabeli felfogás szerint ennek előzményeként Pócs község templomában a Szent Szűz könnyeit hullatta a magyar népert és annak felszabadulásáért. Az eredmény a Délvidék teljes felszabadítása lett. A több helyen előforduló Szűzanya-képek könnyezését is a népe iránti szeretet és irgalom jelének, illetve a magyarság veszedelmén való szomorkodásnak tartotta a hívő magyar lélek.⁽³⁷⁾

Lipót császár és király, akit mélyen megragadott királyi őseinek máriás lelkülete, a Szent Szűz által kiválasztott magyar királynak, Mária szolgájának vallotta magát, és az égi királynő segítségével bízva küldte seregét Mária országának felszabadítására. Buda visszavétele után 1686-ban új templomot emelt Bécsben a Magyarok Nagyasszonyának tiszteletére. Hasonlóan cselekedtek a magyar főrendek képviselői: Buda felszabadulásának öröme a Nádasdy család egész falat betöltő, stukkós remekmű

oltárt állított Védőasszonyunk tiszteletére a lékai ágostonos-templomban. Eszterházy Pál a világ legmonumentálisabb Mária-templomának építésébe kezdett Nagyasszonyunk iránt érzett hálából. Lipót király pénzünkre ezt íratta fel szokott latin nyelven: „A Szeplőtelen Szűz Mária, Isten Anyja, Magyarország Pátrónája 1690.” 1693-ban, az országot fölszabadító győzelmes háború után Lipót ismét felajánlotta a királyságot, Szent István példája nyomán Máriának. Imájából kitűnik a reformációt követő tridenti zsinat kultusz befolyásoló és differenciáló hatása: az uralkodó közvetlenül Istenhez fordul, Neki mond köszönetet, és Máriát harmadik személyként említve újíttja meg az országfelajánlást, szemben apostoli királyunkkal, aki közvetlenül a Boldogasszonyhoz fordult, sőt – Krisztus keresztfán mondott utolsó, mintaadó szavait követve – lelkét is az Ő kezébe ajánlotta. Hálaímájában Lipót elsősorban mint osztrák császár nyilatkozik meg, és abban Magyarország felajánlása mellett az egész birodalomra vonatkozó fogadalmi jelleg dominál:

„Mindenható örök Isten (...) én Lipót, a Te alázatos szolgád, Isteni felséged előtt térdre borulva végnélküli hálát adok Neked, hogy (...) a pogány sereget (...) Ausztria fővárosától és annak határából kiűzted. A magyar királyságot, amelyet hajdan Szent István király, dicsőséges elődöm, csodálatos Anyádnak felajánlott, a török zsarnokság után (...) nekem kegyelmesen visszaadtad. Hálát adok Neked, halhatatlan Istenemnek, minden győzelem szerzőjének és a hatalmas kezed által nekem juttatott királyságot Szentséges és Csodálatos Anyádnak, ég és föld Királynőjének, Magyarország Nagyasszonyának ismét visszaadom, bemutatom, felajánlom és azt egészen a hatalma alá helyezem. Alázatosan kérem, hogy fordítsa irgalmas szemét arra, amelyik ismételten az övé lett (...). Ezek után a magam és utódaim nevében esküvel fogadom és ígérem a Te neved dicsőségének, Anyád és Úrnöm tiszteletének előmozdítását a plébániák helyreállításával, azok anyagi javainak rendezésével, (...) hogy a Te kegyelmedből személyemnek alávetett népek Téged igaz Istent köteles tisztelettel imádjának, a Te legszentebb Anyádat pedig Nagyasszonyunknak tiszteljék (...) Fogadd tehát legkegyesebb Istenem, a Téged imádó alázatos szolgád fogadalmát; magamat, hitvesemet, gyermekeimet, hazámat, népeimet, hadseregeimet, minden birodalmaimat és tartományimat irgalmasságod állandó pártfogásába vegyed, őrizd, véd és támogasd. Ámen.”⁽³⁸⁾ Ezt a jelenetet szelektív, etnocentrikus magyar értelmezéssel megőrökíti egy barokk oltárkép is – Árpás-Móriczhida –, melyen Lipót király az ország nagyjainak társaságában hazánk térképét ajánlja föl a Boldog-asszonynak, akit két angyal a magyarok szent koronájával koronáz meg.⁽³⁹⁾

A magyar barokk gondolkodás XVII. században kialakuló államfelfogása a Regnum Marianum, melynek kiváltó oka – a középkori kultusz talaján – a hódoltság és a reformáció voltak, később pedig a konzervatív hagyománytisztelőt éltette. Az ország egész társadalmát átformáló erővé a XVIII. században vált, amikor az állam területi épsége helyreállt és a megerősödött katolicizmus ismét vezető szerephez jutott. A magyar katolikus megújulás korának eszményi állama, a Regnum Marianum a középkor ideálállamának sajátos folytatása, a hajdani szent istváni állam ihlető hatása alatt. Közjogi tartalmát – a XVII. században feltörő királyi abszolutizmussal szemben – az erőteljes, de a királyi hatalmat is elismerő rendi szellem, a katolikus alkatú, erős vallásos érzés és a kor ideáljainak a múlt tradícióira építése alkotja. Uralkodója a máriás ország hűbéres királya. Mert ebben a magyar nemesi rendek által hordozott állameszmében a magyar királyi hatalom nem örökségképpen száll nemzedékről nemzedékre egy uralkodó családon belül, hanem Szűz Mária esetről-esetre maga választja ki a megfelelő személyt a rendeken keresztül. Szent István ugyanis a főpapokat és főnemeseiket, azaz a rendek képviselőit maga köré gyűjtve ajánlotta föl országát, így mintegy a rendek is szerepet vállaltak az ország fölajánlásában, amiért utódaiknak is szerepet kell juttatni a jogok gyakorlásában. Másrészt, mivel a korona felajánlása a főemberekkel és a közrendűekkel együtt történt, ezért a király mellett a rendek is Máriától származtatták jogaikat. A Regnum Marianum állameszme alapját jelentő magyar máriás szellemet főképpen a jezsuita iskolák mellett működő ifjúsági egyesületek, majd az egész művelt férfitársadalmat magukban egyesítő Mária-kongregációk ültették a lelkekbe. Az első kongregáció 1585-ben Kolozsvárott alakult a jezsuita kollégium mellett, melynek tagja volt az ifjú Pázmány Péter is.⁽⁴⁰⁾

A jobbágság a rendi állam irányításában nem vett részt, ahhoz minden jogot nélkülözött. Nem

foglalhatott helyet a barokk Regnum Marianum közjogi tényezői között. Viszont máriás országunk eszmévilágába a vallásos népi lélek tudta magát igazán beleélni, a maga hívő, egyszerű, archaikus Mária-kultuszával. Ezt – részben etnikus irányban is – inspirálta a török elnyomás, a járványok időről-időre föllépő pusztítása, a népi pasztorációval foglalkozó ferencrendiek munkája, a rózsafüzér-imádság, lorettói litánia széleskörű elterjedése valamint az időszakos népmissziók, főleg jezsuita pasztorációval. ⁽⁴¹⁾ Ide tartozik az egyik legkedveltebb Mária-tiszteleti forma, a búcsújárás barokk virágkora. Egyes búcsújáróhelyek nemzeti jelleget viseltek magukon. A már említett Máriazell mellett például Mátraverebély-Szentkút Szent László király kultuszával jutott nemzeti vonatkozáshoz. A Rákóczi-szabadságharcot követő békés évtizedek folyamán a Regnum Marianum eszmekörében kibontakozó barokk műveltség, ha különféleképpen is, de a társadalom minden rétegét meghódította, és gyökereivel a jobbágyok, szegény emberek közé is lenyúlt. Körükben ezek a hatások elsősorban a templom világán keresztül érvényesültek. A barokk oltárokon gyakran jelzik a szent magyar múltat és mennyei pártfogást nemzeti szentjeink és Magyarok Nagyszonya ábrázolásai, sőt patrocíniumaik is jelentős számban létesülnek. ⁽⁴²⁾

A mindmáig országszerte legkedveltebb, sőt a határainkon túli magyarság körében is szinte nemzeti himnuszként ismert *Boldogasszony Anyánk* kezdetű éneket – korábbi hagyomány alapján – egy pannonhalmi bencés szerzetes írta, és az Szoszna Demeter 1715 körül másolt énekeskönyvében maradt fenn. Ez 1793-ban Vácott már nemzeti ének, majd a millenniumi ünnepségek alkalmával 1896-ban terjedt el végképp, városi közvetítéssel. A középkori és barokk hagyományt folytatták a 19. század egyházi énekei, amint azt az „*Egek ékessége, földnek dicsősége, Magyarok Asszonya, Királynéja*”, vagy a „*Szűz Mária hazánk reménye...*” kezdetű énekek bizonyítják. ⁽⁴³⁾

A Patrona Hungariae jellegzetes, máig érvényes ikonográfiája is a barokk korban, a Regnum Marianum eszmeiségében bontakozott ki, a törökvész idejéből való Napbaöltözött Asszony ábrázolása nyomán. Mária fejére a tizenkét csillagú korona helyett a Magyar Szent Korona, a karján ülő kis Jézus helyébe sokszor az ország almája, másik kezébe pedig az ország jogara, kormánypálcaja került. A Napbaöltözött Asszony lábánál eredetileg a félhold kozmikus jelképe volt látható, melyet a török veszedelem elmúltával egyes ábrázolásokon a bőségszaru váltott fel. Ez mintegy a magyar Kánaán, az *extera Hungariam non est vita* jelképévé alakult. Ez a barokkos Mária-ábrázolás képekről, szobrokról, céházászlókról, később postabélyegekről közismertté vált. Szent László királyra szokás hivatkozni, mint akinek uralkodása idején ⁽⁴⁴⁾ jelent meg a magyar sereg zászlaján Szűz Mária oltalmazó képe. Ez az ábrázolás a '48-as szabadságharcig átöröklődött, ahol a magyar honvédségi zászlók egyik oldalára rendre Magyarország Védasszonyának képét helyezték el. ⁽⁴⁵⁾

A magyar liturgiában a Magyarok Nagy-asszonyának ünnepéről Nagy-boldogasszonykor (aug. 15.) emlékeztek meg évszázadokon át. Azután a vallási életben is tért hódító racionalizálódó és a specializálódást követő gondolkodás eredményeként a honfoglalás ezeréves évfordulója alkalmával (1896) szenteltek tiszteletének külön ünnepet, amikor a pápa Vaszary Kolos hercegprímás kérésére engedélyezte azt. A budai Mátyás templom megújítása is ezt a folyamatot tükrözi. 1897-ben a Nagyboldogasszony oltalmába ajánlott templomba helyeztette Ferenc József magyar király Árpád-házi elődjének, III. Béla királynak és feleségének földi maradványait, amelyekre 1848. decemberében bukkantak a székesfehérvári, Szent István alapította Nagy-boldogasszony bazilika, középkori királyaink koronázó és temetkező helye romjai alatt. A honfoglalás millenniuma alkalmából a budavári Nagyboldogasszony egyházra testáltatott a koronázó templom rangja. Vélhetően ekkor készült a nyugati oldal gótikus bejárata timpanonjára a két angyaltól övezett Patrona Hungariae relief „MAGYAROK NAGYASSZONYÁNAK” felirattal. A feudalizmus-kor magyar Nagyboldogasszony kultusza így kap speciális és egzakt etnikus jelentéstartamot a racionalizmusra épülő polgári társadalom kibontakozásával. Az ünnep naptári ideje október 8. lett. ⁽⁴⁶⁾

A Millennium ünnepelésének kisugárzásában, majd az országot ért nagy tragédia, Trianon után a haza patrónájának ábrázolásai többfelé, nagy számban elterjedtek. Gyakori lett megjelenítése templomi, köztéri szobrokon, lobogókon, képeken. A magyarság e szellemi-lelki erőforrása iránti érdeklődés és igény a jelenben, a magyar államiság millenniumi időszakában ismét elevenedni látszik.

Magyarok Nagyasszonya kultusza és ábrázolásai a Palócföldön

Magyarok Nagyasszonya kultuszának és ábrázolásainak történeti föltárása, egzakt megismerése korlátokba ütközik. Miután csak a barokk-korban alakul ki a Patrona Regni Hungariae sajátos ikonográfiájú ábrázolása, a korábbi tisztelet a Mária-ábrázolások legszélesebb skáláját érintheti. Másrészt az identikus ábrázolásmód később sem kizárólagos, az újabb történelmi korokban is számos adat szól arról, hogy a nemzeti tartalmú Mária-kultusz különféle, eltérő ikonográfiai jegyeket hordozó alkotásokhoz kötődik. Arról is vannak adataink, hogy Magyarok Nagyasszonya ábrázolásához más titulusú, illetve univerzális jellegű kultusz fűződik. Magyarország Pátrónája – a történelmi feljegyzések tanúsága szerint – több esetben olyan ábrázolás képében nyilatkozott meg, amely ikonográfiailag nem sajátosan magyar, nem viselte a Szent Koronát, nem tartotta kezében az országalmát és az uralkodói jogart, nem főrangú vagy paraszti magyar női viseletet hordott.

Szakraális tájak

Térségünkben a legkorábbinak tekinthető, etnikus vonatkozású ismert Mária-kultusz Szent László király (1046 körül – 1095) pogány kunok elleni harcaihoz kötődik. Ezek egyik emlékezetes helyszíne és leghíresebb kultushelye Mátraverebély-Szentkút, melynek első írásos említése 1290-ből való ad fontem Vereb megnevezéssel. Mátyás király híres ferences szónoka, Temesvári Pelbárt 1512-ben kiadott prédikációjában szólt arról a hagyományról, hogy Szent László a harcok során elcsigázott vitézeinek forrást fakasztott, és úgy szerzett eleséget, hogy buzgó imádságaival egész falkányi vad közeli erdőkből való felbukkanását eszközölte ki. Másrészt egy 1331-ből való okmány tartalmazza, hogy a verebélyi templomhoz búcsújárók sereglettek össze, akik a kaszálóban és szénában tekintélyes kárt okoztak. A néhány évtizeddel később épült nagyméretű gótikus templom titulusát már ismerjük, s az Mária mennybemenetele. Ez egyezik Szent László máriás szellemiségével, ő ugyanis ahány templomot épített, mindet ugyanerre a titulusra, Nagyboldogasszony tiszteletére ajánlotta. Szentmihályi Mihály 1797-ben kiadott Szentkúti történetében az elődök hagyományára hivatkozik, akik – mint írja – főképpen békességes időkben, hajdanában és mostan is oda szoktak járulni ájtatossággal esztendőnként, mind Szűz Mária tiszteletét, mind pedig Szent László király járásának és a Szent Kútnak emlékeztétét fenntartván. E megállapításból nem derül ki, hogy a Mária-tisztelet és Szent László király járása összefügg-e. Barna Gábor a magyarországi búcsújáró és kegyhelyekről írott könyvében máriás motívum nélkül írja le az 1090. körüli évekből eredeztethető legendás történeti hagyományt: „...ezen a tájon harcolt Szent László király a betörő pogány kunokkal. A csata hevében egyszerre csak azt vette észre, hogy elszakadt a katonáitól, és ellenség veszi körül. A menekülés útja csak egy mély vízmósás felé állt nyitva. Amikor azt átugrotta, megszabadult üldözőitől. Lová patája nyomán pedig forrás fakadt: a Szent László ugratása, melynél sokan látni vélik a patkó nyomát a sziklán.” A Szentmihályi Mihály ismertetését összefoglaló Roznik Rajnér – 1930-as években Szentkúton szolgált ferences pap – közli a vízfakasztás legendáját is, amelyben a lovag király már Szűz Máriával való kapcsolatban szerepel: Szent László Mária intésére érintette meg lándzsájával a sziklafalat, hogy szomjazó vitézeinek inni adjon. Az ugratás motívumáról készített nagyméretű vászon képet Wittmann János egri festő Eszterházy Károly püspök s egyben főispán számára az 1770-es években. A festmény a seregétől eltávolodott királyt ábrázolja, amint a hegy szélén lova patanyomából forrásvíz fakad, miközben a mennyben megjelenő és áldást sugárzó Madonnára, Magyarok Nagyasszonyára tekint. Az egri volt minorita templom késő biedermeier Szent László festményén a király vízfakasztása látható 1867-ből. E festményen a mennyei kegyelmi erő kap hangsúlyt: Szent László kardjával a sziklába szúr, ugyanabba a pontba a felhők közül sugárnyaláb érkezik, és hatásukra víz fakad a szűrés helyéből. Sajátos kompozíciót figyelhetünk meg a kállói (Nógrád m.) templom mellékoltárfestményén. A kép alsó felén Szent László vizet fakaszt a sziklából katonái számára, s a felhők fölött ismét Szent László királyt látjuk. Szent István művének beteljesítőjeként

megújítja az ország Mária oltalmába ajánlását. A festményen a felajánlás címzettjét az égbolton látható mennyei világosság jelzi. Olvasatunkban a felső képrész magyarázza az alsót: az ország Mária oltalmába ajánlása, illetve fogadása tette lehetővé a pogányok ellen harcoló keresztény magyar sereg felüdülését Szent László mőzesi csodája révén. A vízfakasztás jelenete látható a terbegeci (Trebusovec Szk.) főoltár festményén valamint a mátramindszenti (Nógrád m.) Mindenszenteket ábrázoló főoltár egyik szoboralakjaként is a XVIII. század derekáról.⁽⁴⁷⁾

Szentmihályi Mihály 1797-ben megjelent művét Salgó János nagysallói plébános Szentkút-története követte, melyet Léván (Levice, Szk.) adtak ki 1889-ben. E művek és az élő folklór képezhették alapját „A mátraverebélyi szentkúti völgy lilioma” című népszerű könyv 1900 táján való megjelenésének. A szerző Varga Lajos (1855-1909) karmelita novicius volt Grazban majd Linzben. Nem maradt meg a rendben, de a későbbi jeles búcsúvezető, énekszerző itt az imádságos magányban, Szűz Mária buzgó tiszteletében elmélyülve nyerte alapjait lelkileg és a tudás terén is. Ő jászárokszállási (Szolnok m.) szentemberként a Verses Szentírásnak is szerzője, valamennyi nyomtatványában a népi ízléshez, falusi igényekhez igazodott. Egyik legkedvesebb témája a mátraverebélyi kegyhely, illetve a Szentkúti Szűzanya tisztelete. Nála szerves egységben jelentkezik a kegyhely Szent Lászlóhoz fűződő eredete és máriás jellege. Legendái elbeszélésében a Szentkút kialakulását így taglalja:

„(...) Szent László király ült Magyarország trónján, / Hitünket akkor is zaklatta a pogány. (...) Volt olyan eset, hogy László csatát veszített. / De mit is beszélek? Ez nem veszített harc volt, / Csak pusztá szemekkel annak látszott. / Ez nem volt más, mint az Istennek végzése, / Hogy hatalmát annál jobban kitüntesse. / Mellyel felruházta szent Fia szűz anyját / Máriát, hazánknek édes védasszonyát. (...) Az égi szűz Anya megjelent dicsfényben. / Jobb karjában tartván isteni magzatát, Baljában az egek kormányzó pálcáját. / Glória sugárzik szent koronájáról, / Szent László királyhoz szeliden ekkép szól: / < Magyarok királya, kegyelmem van veled, / Ne félj, nem vesz erőt rajtad ellenséged. / Szent Fiam hatalma őrzi utaidat, / Figyelj rám és tedd, mit ajkaim mondanak. (...) > (...) Most újra megjelent az égi szűz Anya, / Szent mosolyra nyílik biborszín ajaka. / S hófehér ujjával egy sziklára mutat, / Így szólott Lászlóhoz: < Vedd elő kardodat, / Sütsd meg vele ezen barna sziklafalat, / Annak oldalából friss forrásvíz fakad. / Szent fiam kegyelme megoltalmaz téged, / Mert szüksége van rád a magyar nemzetnek. > / Arany felhő fogja körül a szűz Anyát, / László felemeli ragyogó szent kardját. / Mint kelet felé a hétszínű szívárvány, / Olvasó tündöklött a kard markolatán. / Megcsendül a szent kard; sugárzik a szikla, / Friss forrás fakad a legeiső csapásra. (...) A török is itt élt szép hazánknek földjén, / Sok fájdalom sebet ejtve annak keblén. (...) Új csoda történt a szentkútnak völgyébe. / Mert a verebélyi csordásnak a fia / Nem birt beszélni, mert volt született néma. / Egykor a fiucska ezen völgyben járkált / S egy lópatkó forma mélyedésre talált, / Amely kriszálytisztá vízzel vala telve, / Lehajolt, hogy azzal szomját enyítse. / De alig nyelte el az első korty vizet, / A megkötöttség nyelv már is megoldva lett. (...) A csodaforrást, amely így meg lett áldva, / Ezt is a Szent László király lova vágta.”⁽⁴⁸⁾ Szent László emlékezete, ugratása és csodás vízfakasztása a szentkúti szakrális tájban szinte vándormotivummá népszerűsödött. Lovagkirályunk a helyi néphit szerint például a Karancsról, Héhalomból, Bercel-Ordaspusztáról, de még Hontról is ugratott Szentkútra.⁽⁴⁹⁾ Nógrádsípek határában is még egy emberöltővel ezelőtt látható volt Szent László lova patájának nyoma, a Huta és a Pusztavár közötti árokban, mert annak idején „arra menekült a Mátrába a kunok elől”. Vácszentlászlón (Pest m.) forrásvíz fakadt lova patkójának helyén.⁽⁵⁰⁾ Az ellenség elől a Mátra sűrűjébe húzódott és szomjúságtól elgyengült katonái számára Szent László csodálatos, imádság révén vizet fakasztott – tartja a helyi hagyomány Göngyös mellett Benepatakon, és erre emlékeztethet a László-kút Noszvajon (Heves m.). Egy másik legenda szerint Bodony és Mátraballa (Heves m.) egymással érintkező határreszén pihent meg Seregével Szent László király, ahol lovaikat zabbal etették meg. Még ma is nő ezen a helyen zabhoz hasonló fű. Az itteni Szent László kultusz máriás jellegét mutatja, hogy e terület földrajzi neve „Boldogasszony magossa”, s hogy Szent László pihenő helyére Mária-szobrot – további megnevezéssel Mária-képet, bodonyi-képet – helyeztek el. Idejártak zarándokolni, és Nagyboldogasszony ünnepén még a közel-múltban is fölkeresték a szobrot.⁽⁵¹⁾ Az ágasvári (Heves m.) legendában együtt találjuk meg Szent

László ugratásának és vízfakasztásának motívumát: eszerint a szent király a távoli Ágasvár hegyéről ugratott lovával Szentkútra, és a szikla oldalfalából csergedező forrást is kardjával ő nyitotta meg, hogy ott táborozó szomjas seregének vizet szerezzen. E forrásnak a nép győgyerőt tulajdonít.

A Szent László ugratásával és vízfakasztásával létesült szentkúti máriás kegyhelyen a Szent Szűzet több XIX. századi búcsús ponyvanyomtatvány etnikus Mária-tisztelettel Magyarok Nagyasszonyaként köszönti – bár a barokk kegyszobor ikonográfiája erre közvetlenül nem utal:

„Üdvözlégy szent kutnak
Tündöklő csillaga
Szép magyar hazánknak
Királyné asszonya.”⁽⁵²⁾

A szentkúti kegyszobor Magyarok Nagyasszonyával való azonosítását nyomatékosítja M. A. káplán, aki Énekek a Boldogságos Szűz Máriáról címmel jelentetett meg ponyvanyomtatványt, valószínűleg a XIX. század utolsó évtizedeiben. Címlapján a Zeller Sebestyén XVIII. század közepi rézmetszeteire visszavezethető klasszikus szentkúti kegyszobor-ábrázolás látható, az alábbi képaláírással: „Szűz Mária! Magyarországnak védasszonya! / Könyörögj édes hazánkért.” A füzet második énekének befejezése: „Nyerj áldást nemzetünknek, / Oh Mária! szeretlek.” Ezt figyelhetjük meg később Szabó Emánuel ponyvakiadványán is: Fölül a cím: „Szép ének és imafüzet / az 1915-ik évi háborúról.” Középen a szentkúti kegytemplom és a felhőktől övezett Szűzanya-kegykép, alatta: „Boldog asszony anyánk / könyörülj a Te magyar / népeden.”⁽⁵³⁾ A XIX század utolsó harmadától megjelent számos szentkúti búcsúponyvva jelentősrészt tartalmaz Magyarok Nagyasszonyához szóló köszöntést és kérést. Például az Esztergomban Horák Egyednél nyomtatott Három új istenes ének a Szent-kúti szűz Máriához című füzet két éneke témánkba vág. Az első ének azért is szól Szentkút Csillagához, hogy Istennek nagy haragját fordítsa el hazánkról, bűnös fiaitól. A harmadik énekben is felhangzik a „Magyarok nagy Asszonya” cím, aki „Népünk teljes boldogsága, / Minden bajunk orvossága”, majd egy külön versszak szól arról, hogy a Szent Szűz mindig magához hívja a magyar nyelven szólókat, s ha most sokan elpártoltak is, „Kérünk ne hagyj, / mert csak te vagy mi pátronánk.” A 23 versszakú énekben még visszatérő kifejezések a Pátronánk, Asszonyunk, Magyarország pártfogója megszólítások.⁽⁵⁴⁾ Egy másik szentkúti énekefűzet szemlélteti, hogy a nemzeti hangvétel a Szentkúti Mária kultuszának egészen szerves velejárója. Ebben megtaláljuk az „Angyaloknak királynéja” kezdetű éneket, melynek 6. és 7. versszaka Szent Lászlónak királynéja valamint Szent Istvánnak királynéja titulussal szól. A következő ének a szentkúti zárandokokat mint „hazánknak fia” nevezi meg.⁽⁵⁵⁾ Egy másik kiadvány kifejezetten összeköti a Szent Szűz szentkúti és magyar nemzeti szerepvállalását. Egy-egy énekében a következő megszólításokat találjuk: „Szentkúti templomnak, a magyar nemzetnek védasszonya” illetve „Szép magyar hazánknak, szentkúti templomnak / Illatos szép virága.”⁽⁵⁶⁾

A második országalapítóként is emlegetett IV. Béla király Mária-kultuszát, illetve a Boldogasszony IV. Bélát oltalmazó segítségét is megőrizte a palócföldi hagyomány. A legrégebbi idetartozó emlék a karancshegyi kápolna. Keletkezési ideje és alapítójának személye bizonytalan. Erre vonatkozóan az egyes kútfők eltérő adatai valószínűleg nem ellentmondóak, hanem a kápolna építéstörténetének, történelmi sorsfordulóinak különböző állomásait rögzítették. Így valós adatot őrizhet Bél Mátyás följegyzése, aki Pálffy Katalinra hivatkozik, hiszen ő a nórádi ellenreformáció egyik buzgó egyéniségeként a XVII. század első felében újra építtetője lehetett az ősi kegyhelynek, hogy az a katolikus sokadalomnak mind vonzóbban helyt adhasson. Forgách Zsigmond nádor özvegyeként ehhez a módja is megvolt. Radványi Ferenc leírása mintegy félévszázaddal későbbi fejleményt örökíthetett meg, amikor arról tudósított, hogy az – 1698-ban született, későbbi apáca – Forgách Borbála építtette a kápolnát, amely értelmezésünkben megújítást jelentett. Ismét néhány évtizeddel későbbi renoválásnak feleltethető meg a Mocsáry nemzetség állítása a XIX. századból, miszerint „az ő eleji építették azt, határjokban lévén a' hely és a' téglán M betű látszván”. Néphagyomány szerinti alapítása, építése az égi és földi vi-

lág népi vallásosságbeli elválaszthatatlan összefonódását, dualisztikus közösségét, és a mennyei valóság meghatározó voltát szemlélteti. Az – egyébként sztereotip – legendai motívum szerint az eredeti kápolnaépítést angyalok módosították. Amit nappal az emberek építettek, azt ők másnapra odébb hordták az égiek által kijelölt helyszínre, a hegység legmagasabb, éhez legközelebbi nyúlványára. S ami szempontunkból a leglényegesebb, magát az alapítást is mennyei jelenés motiválta: 1241-ben a tátarok elől menekülő IV. Béla király itt a Karancs erdeiben talált éjszakai nyugalmat, miközben megjelent neki Szűz Mária, és megvigasztalta őt. A vész elmúltával leánya Margit ezért építtette a kápolnát.⁽⁵⁷⁾ Varga Lajos jászárokszálási búcsúvezető így foglalta össze a hagyományt Karancshegyi liliomszálak című énekfüzérében a XIX. század végén:

Hallgassatok ide buzgó keresztények,
Egy szent történetet mesélek el néktek
Elmondom e helynek régi történetét
És ezen romba dőlt templom eredetét.

Dicső szent Margit a Béla király lánya
Magyar hazánknak a tündöklő csillaga;
Egyik szikla csúcsán a Karancs hegyének
Zárdát és templomot építtetni kezdett.

Midőn lerakták a templom alapfalát,
Az este beállván, elhagyták a munkát
És midőn másnap az építő mesterek,
A munkát folytatni ismét visszatértek,

Egyik bámulatuk a másikat érte,
Oly nagy meglepetés várt ott mindenkire,
Mert amit néhány nap alatt építettek,
Ott az alapfalból egy követ sem leltek.

Újból kezdték hát az alapfalat rakni,
De másnap reggel nem volt már ott semmi.
Több éjjel így ment ez, hogy falat s köveket
Elhordták onnan a láthatatlan kezek.

Végre egyik munkás keresztül a völgyön,
Amint végig néz a gyöngyharmatos fűvön,
Több gyalog ösvényt lát, mely egy másik bércre
Vezet a Karancs hegy másik tetejére.

Csodálkozva nézték a gyalog utakat,
Mert azon a helyen járni sosem szoktak
Elindultak tehát, merre az út vezet
És azon elérték ezen Karancs hegyet.

Nagy csodát láttak ott, mert ottan szemlélték
A más helyen épült templomnak a részét
Ott vala minden kő egymásra fel rakva
És felépülve a templom alapfala.

Angyali szent kezek hordták azt e helyre,
A Szűz Máriának dicsőítésére.
Dicső szent Margit az Isten ujját látva,
Az építést tehát e szent helyen folytatta.

Terjedelmes zárdát s templomot épített
S ez a hely Mária kedves kegyhelye lett.
Nagy búcsújáró hely volt itt hajdanába,
A tizenharmadik s negyedik századba. ⁽⁵⁸⁾

IV. Béla király tatárok előli menekülésének Borsod megyei útját is kisded Mária-kápolna jelzi Járdánházán 1874-ből.

Térségünk további búcsújáró helyeinél, ha nem is a kegyhely eredete, de kultusza szintén tartalmaz etnikus vonást. A Máriabesnyőről 1859-ben kiadott búcsús ponyva első énekének kezdő és befejező versszaka egyaránt így hangzik: „Jertek buzgó hivek / Szűz Máriához, / Besnyei Anyánkhoz, / Hű pátronánkhoz! / Üdvözlég Mária / Népek nagy Anyja - / Ezerszer áldott légy / Szép szűz Mária!” A fűzet egy következő éneke szintén a két szélső versszakban nevezi Máriát magyar megszólítással „Mennyei szent pátronánk”-nak. Majd a templomba érő zarándokok kegykép köszöntő éneke így kezdődik: „Üdvözlég Mária, / Kegyes pátronánk”. Az ének későbbi sorai egyértelműsítik a megszólítás nemzeti jellegét: „Téged jöttünk felköszönteni, / Égő szívvel üdvözleni. / Szent István királyunk / Téged választott / Pártfogójának és / Im megáldatott. - / Védője voltál, / Védője lettél / Mert mi értünk esedeztél. / Sír ez a bűnös nép, / El van hagyatva, / Ha őt nem pártolod / Oltalmadba fogadva. / Azért ne hagyj el / Szerelmes Anyánk! / Szerelmes jó, / Hű pátronánk! / Szegény bűnösnek ezer baja van, / El van busulva, olly boldogtalan; / De ha Te hozzád küldi kérését, / Ujra fölleli szent örömét. / Őrizd meg hazánkat / Háborúságtól, / Őrizd meg bennünket, / Minden csapástól. / Ne hagyj el veszni / Magyar népedet / Hűn tisztelő gyermekidet (sic!). (...)”⁽⁵⁹⁾ Egy 1913-14-ben kiadott máriabesnyői emlékfűzet tartalmazza a „Legujabb ének az ezerkilencszáztizenharmadik évi nagy árvizről” szóló verses elbeszélést, amely az elemi csapást – mint a barokk Regnum Marianum kialakulása idején – a magyarság szentistváni örökségtől való elfordulásával magyarázza:

„Már a rózsafüzért senki nem követi,
Mert kezeibe venni mindenki szégyeli
Szent István királyunk pedig ezt szerette,
Ha csatára indult kardjára kötötte

Vele is volt mindig a szép szűz Mária
Az ő koronáját annak ajánlotta
Minden vitézének olvasó volt kezén
Amint elesett a harcnak mezeén (sic!).
(...)

Kérjünk bocsánatot a kegyes Istenről
Mentse meg hazánkat minden veszélytől.”⁽⁶⁰⁾

Az egri Fájdalmas Boldogasszony búcsújáró hely egyik, 1871-ből származó ponyvafűzetében is nemzeti vonásra találunk: harmadik énekének címe: Kinek első szent királyunk... ⁽⁶¹⁾

A „Szép új ének az Eger-Szalóki Boldogasszony képéhez” így kezdődik 1884-ből:

1.

Téged jöttünk szűz anyánk köszönteni
Nevednapján Szalókon örvendezni,

Mária, Mária, Eger-Szalók tündöklő szép csillaga
Menyországnak gyöngye és koronája.

4.

Kik eljöttünk a te nevednapjára,
Óh deríts fényt édes magyar hazánkra. stb.⁽⁶²⁾

Hont község Csitár nevű határában lévő forrásnál Mária-látomások történtek, majd búcsújárás indult meg az 1850-es években. A látomásos asszonyok a forrás mellé egy kis votív kápolnát építettek, falára az átélt jelenést festették föl. Kis idő múltán a honti „templomatyja” – aki szintén „látott” – egy másik kápolnát is épített a már meglévő mellé. Oltárán – egy képeslap tanúsága szerint – Magyarok Nagyasszonya faszobor volt látható az 1920-as évek táján is. E szobor ma is az oltár fölött áll, jobbjaiban jogar, baljában országalma, fején barokk korona, mely már nem a magyar koronához jobban hasonlító eredeti. A kegyhelyről a XIX. század közepe táján kiadott ponyvafüzet énekének befejező sorai: „Kérünk keserves anyánk légy / itt nekünk Pátrónánk azután üdvö- / zítő óránk. Miatyánk Üdvöz-légy. Amen.” Egy másik, 1855-ből való búcsús nyomtatvány – Németh József újabb kiadása szerint – még egyértelműbben fogalmaz a csitári kegyhely csodáiról szóló énekének utolsó versszakában: „Hont-Csitárnak királynéja! / Magyar hazánk Pátrónája! / A szent víznek forrása közt ó Mária, / jelentődött a szent kutban Jézus Anyja.”⁽⁶³⁾

A karancssági Szűz Máriához is folyamodott úgy a búcsús nép, mint Magyarország Védőasszonyához. Az 1860-as évek utolsó harmadában készülhetett kegyhelyismertető ponyva „Új ének a karansági szűz Máriához” című énekének első versszaka erről tanúskodik: „Kérjétek az Isten fiát, / És a boldog szűz Máriát: / Áldva leszen országtok, / Kedves magyar hazátok. / Csillagot vártunk az égből, / Mely szolgáljon nekünk üdvül, / S azon kedves csillag vala / A karansági szűz Mária.” A füzet utolsó imádságának befejező invokációja is Pátrónánkat szólítja meg: „Anyánk hallgasd meg hozzád kiáltó népedet. Ime minden felől szorongatja hazánkat az isten igazságos büntető fenyegetése, közel látszik lenni mind a három sulyos csapás, éhség, háború és döghalál. / Oh! könyörögj érettünk (...)”⁽⁶⁴⁾

A Magyarok Nagyasszonya invokáció megjelent mindjárt az 1947-ben létesült hasznosi búcsújáró helyen is, a második világháborút követő szükséghelyzetben. Hamar megjelent ponyvanyomtatványának 5. éneke „Magyarok Nagyasszonyához a hadifoglyokért” címmel szól:

Oh nézz le édes Szűz Anyánk hű magyarjaidra,
Vigasztaló derüs napfényt adjál fiaidra.
Kegyelmes jó Anyánk tekints a foglyokra,
Oh nagyirgalmú Szűz Anyánk vezesd őket haza.

Szűz Mária magyar foglyoknak védő asszonya,
Messze idegen országban légy remény csillaga.
Kegyelmes jó Anyánk stb.

(...)

Akik pedig szép hazánkért életüket áldozták,
Nyerjék meg a mennyben a hősök babékoszorúját
Kegyelmes jó Anyánk, hősök Nagyasszonya,
Nyugosztaljad a hősöket, vezesd menyországba (sic!).

Tisztelet és dicséret a szép Szűz Máriának
A szenvedő magyar foglyok nagy Pátrónájának.
Kegyelmes jó Anyánk tekints a foglyokra,
Oh nagyirgalmú Szűz Anyánk vezesd őket haza.”⁽⁶⁵⁾

Az 1948-ban elkészült kegyszobrot mintegy fél évszázad múlva a magyar Szent Koronára emlékeztető arany ékszerrel megkoronázták, egy súlyos betegségből felgyógyult cigány férfi hála-felajánlásából.

Mintha a barokk-kortól megújuló – és egyre kiteljesedettebb szövedéket alkotó szakrális tájszerkezetben a – búcsújárás hazánkban általában is a Mária Országá toposznak adna hangsúlyt. Például az „Uj énekek akármely szent helyen” című nyomtatvány 1874-ben egy beköszönő és egy búcsúzó éneket közöl. Utóbbi „Mária! / Szegény magyar hazánk királynéja” megszólítással fejeződik be, és mindegyik Mária kegyhelyen alkalmazható. A „Búcsújáró énekek a boldogs. Szűz Máriához” című, szintén általános kiadvány „Elinduláskori ének”-ének utolsó versszaka: „Szeplőtelen szent Szűz, áldj meg bennünket, / Áld (sic!) meg országunkat és nemzetünket, / Áld meg bucsujárásunkat, / Pártfogolj és védj mindnyájunkat.” „A kegykép előtt”-i énekben a szerző a „Boldogságos szűz Anya / Magyarok nagyasszonya, Mária!” megszólítással él, és külön ének szól Magyarok Nagyasszonyához, „Máriához” címmel:

1.

Oh szűz Anyánk, magyarország (sic!)
Hathatós pártfogója,
Nézz ránk, és légy szent fiadnál
Ügyünknek szószólója.
Kérünk, légy kedves hazánknak
Most is oltalmazója,
Nyerj tőle segítséget, áldást és békeséget (sic!).

2.

Tekintsd régi őseinket
Kik téged tiszteltek,
Mindennemű szükségünkben
Csak neked könyörögtek.
Szánj meg minket is oh Anyánk,
Vesd közbe magad érttünk, (sic!)
Nyerj tőle segítséget, áldást és békeséget.

3.

Elösmerjük vétkeinket
Hogy ellened vétettünk
Szent Fiad törvénye ellen,
Sok gonoszt cselekedtünk.
De te irgalmas Anya vagy
Kérünk téged el ne hagy (sic!),
Nyerj tőle sz. kegyelmet, áldást és üdvösséget.

4.

Látod megromlott hazánkba
A bűn (sic!) hogy elterjedett
Káromolják szent nevedet,
Hasítják az egeket.
A bűn a bűnre halmozott
Mint a víz eláradott.
Oh Anyánk nyerj kegyelmet, áldást és üdvösséget.

5.

Oh szent Kuti szűz Mária
Elődbe leborulunk,
Töredelmes bűnbánattal
Tehozzád folyamodunk.

Ne nézd számtalan vétünköt
 Im előtted megtérünk.
 Csak te ne hagyj oh A n y á n k, kegyelmes hű
 pátronánk.

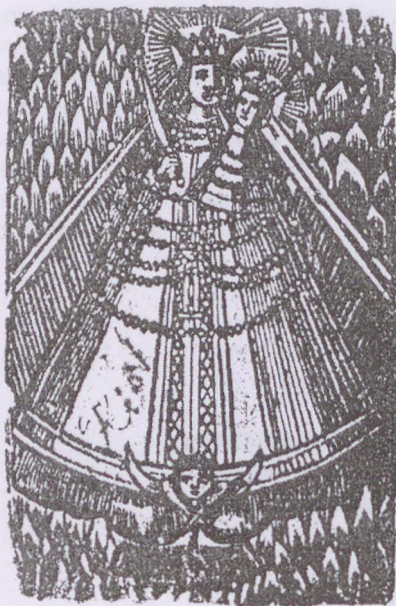
Emlékezel [azaz emlékezzél] szent Istvánnak
 Buzgó könyörgésére,
 Hogy különös gondod legyen
 Országunk, s nemzetünkre
 Téged kérünk alázattal
 Tartsd meg igaz hitünket.
 Nyerj nekünk békeséget, áldást és üdvösséget.”

Az 1840-ben nyomtatott, különféle kegyhelyekhez való ájtatosságokat tartalmazó füzet a „Mária-Táli”, „Mária-Tzeli”, „Mária-Pótsi” stb. „tsudálatos Szűz” kegyképeinek sorában közre bocsátja „Magyar

Ország Királynéja” ábrázolását is (1. kép), hozzátartozó imádsággal: „...Országunk nagy Asszonya, és Pátronája, nyerd meg azt a malasztod szent Fiadtól hogy eddig testem lelkemtől ki ne költözzék, méglen buzgó szívenből égő szeretetből egynéhányszor ezt a' te édes Nevedet el nem mondom (...) óh Mária, Mária, a' te édes nevedért kérlek; könyörülj rajtam szegény bűnösön, és Sz. István Királytól néked felajánlott Országom, 's engedd-meg, hogy halálom óráján- is malasztodban, 's irgalmasságodban részesülhessek; Amen.”⁽⁶⁶⁾ Mintha az egész Magyarország is egy kegyhely lenne, ahol Mária különös csodákat tett-tesz, és ahol megjelenése-jelenléte megtapasztalható. Ezért Magyarország Védasszonyának ábrázolása a többi búcsújáró hely kegyképe közé való.

Település

Egy római katolikus település szakrális térszerkezetét lényegében a templom, a temető, a szabadon álló szobrok, kápolnák, kálváriák és feszületek alkotják. Tér-

Magyar Ország Királynéja.

1. kép: Magyarország Királynéja egy 1840-ben készült búcsús ponyvanyomtatványban.
 Szent István a Koronát és az országot Boldogasszony oltalmába ajánlja. Somosköújfalu, 1930-as évek.

ségünk legkorábbi ilyen témába vágó emléke a régió észak-nyugati peremvidékén, már szlovák települési környezetben Berencsfalun (Prencovce, v. Hont m., Szk.) látható. Az 1821-ben készült köztéri, festett parasztkarok kőszobor-együttes a Patrona Regni Hungariae alakját mutatja, amint fogadja Szent István király korona fölajánlását. Időben a következő ismert ábrázolás Szandán (Nógrád m.) található, ahol 1884-ben a helyi asztalos fölújította a korábban összeégett öltöztetős Mária-szobrot, és számára a magyar Szent Korona karton-papírból készült utánzatát alkotta meg, vörös-arany-zöld színezéssel. Néhány éven belül számára kis-kápolnát építettek, amelynél szinte kegyképi rangra emelkedett, univerzális Mária-kultusz alakult ki,⁽⁶⁷⁾ de ennek etnikus jellege nem számottevő (2-3. kép). Patak (Nógrád m.) Dejtár felé eső határában a XIX-XX. század fordulója táján épült „káponka” helyi felfogással Magyarok Nagyasszonya tiszteletére. Mária fején nyitott korona, jobbáiban a gyermek Jézus, baljában jogar van. Ekkortájt létesült a Bercel (Nógrád m.) határában ugyanígy titulált kápolna, amely híveket is befogadó belső térrel rendelkezik. Amerikás palócok szülőföldjük iránti hűségét és etnikus vallásos identitását tükrözi a parádi (Heves m.) templom előtt álló Szeplőtelen Fogantatás-szobor, mely felirata alapján Magyarok Nagyasszonya is: „A SZEPLŐTELEN SZÜZ MÁRIÁNAK ISTEN ANYJÁ-

NAK MAGYARORSZÁG PATRÓNÁJÁNAK TISZTELETÉRE SZENT VALLÁSUK ÉS ÉDES MAGYAR HAZÁJUK IRÁNTI SZERETETÜK JELÉÜL ÁLLÍTTATTÁK E SZOBROT AZ AMERIKÁBAN DOLGOZÓ PARÁDIAK. 1908.” Varsány (Nógrád m.) lakott területének határára fogadalomból épített kápolnát egy férfi, az első világháborúból való hazatéréseért hálából. Titulusa Kisaszony (szept.8.), útmenti homlokzatának nagy betűs felirata azonban „MAGYAROK NAGYASSZONYA KÖNYÖRÖGJ ÉRETTÜNK!”, ahogy erre már a XVII. századból is idéztünk példát. Szklabonya (Sklabina, Szk.) egyik útkecskeződéseinél – egy 1910. évi fényképen látható talapzati felirat szerint – Kovács Fülöp állíttatott Madonna-szobrot 1830-ban. Mária két kezével gyermek Jézusát tartja, mindkettőjük fején nyitott korona van. Időközben azonban – vél-

2. kép: A szandai „Máriácska, káponka”-ban lévő „trónban”. Fején a magyar Szent Korona paraszti mása. 1880-as évek, felv.: 1995.

3. kép: A szandai „Máriácska” hordozása a Szent Anna napi palóc búcsún. Balassagyarmat, 1996.

hetően a Felvidék déli területeinek visszafoglalása idején – szoborcseré történt, az ikonográfiai ábrázolás megtartásával. Lényeges változás, hogy most már csak Mária visel koronát, amely immár a magyar Szent korona mása (4. kép).⁽⁶⁸⁾ Magyarországon trianoni tragédiája hatására megélenkül Szűz Mária, mint Magyarok Nagyasszonya tisztelete. A trianoni határ mentén, Balassagyarmaton az 1920-as évek közepén obeliszkre helyezett Magyarok Nagyasszonya szobrot állíttatott a város Mária-kongregációja, a világháború áldozatai emlékére. Mária egyalakos ábrázolása földgömbön áll, mellén keresztbe tett kezekkel, szomorú tekintettel, fején a magyar korona, elferdült kereszttel. Branczeiz János szobrászművész alkotása. Az alapozást és a díszes obeliszket Fodor Sándor készítette. Márványtáblába vésett felirata a második világháború idején összetört.⁽⁶⁹⁾ Salgótarjánban „a trianoni magyar kálvária” létesítése id. Tóth Gyula volt nagyközségi bíró kezdeményezésére és biztatására indult meg. 1928-ban szervező bizottság alakult, és Bóna Kovács Károly kálvária-terve elfogadásra került. Az építkezés a következő évben kezdődött a Meszes majd Szt. Imre névre keresztelt hegyre vezető lépcsősor kialakításával. A keresztúti állomások létesítése 1930-ban kezdődött Obrincsaák Ernő építőmester tervei szerint, az ő és Fekete József kőfaragó kivitelezésével. A területet a tulajdonos Veres Zoltánné, illetve a Luby-család adományozta, a stációk költségeit testületek és családok vállalták. 1931-ben a város támogatásával megépült a lourdes-i barlang, amelyhez a lépcsősor vezet. A barlang a trianoni sokkhatás sajátos feldolgozásának tekinthető. A lourdes-i Mária-ábrázolás helyett Magyarok Nagyasszonya áll a barlangban, és Bernadett helyén Szent István király térdepel Mária előtt, néki ajánlva a Szent Koronát. A barlang kontúrja sem közömbös tér lehatárolás, mert az a történelmi Magyarország határait mintázza, a barlang belső fala pedig az ország térképábrázolását mutatta (5. kép). A barlanghoz a köveket Róth Flóris adományozta, az építéshez szükséges vizet a salgótarjáni önkéntes tűzoltók szivattyúzták a Tarján patakából.

4. kép: Magyarok Nagyasszonya köztéri szobor Szklabonyán (Sklabiná).
1930-40-es évek.

A város kálváriája – a helyi sajtó szóhasználatával – a hit és a hazaszeretet összefonódott szimbóluma lett, bár az 1930-as években a keresztút befejezetlen maradt, környezete elvadult. 1941–42-ben fejezték be a hiányzó stációk képeit, a hiányzó lépcsőket és rendbe hozták a szerpentin utakat. A trianoni magyar kálváriát végül 1943. június 5-én ünnepségsorozat keretében avatták fel. Ez év szeptemberében tartották első búcsúnapját.⁽⁷⁰⁾

A települések jelképe és önazonosításuk egyfajta tükre a községi pecsét. Sajátos választást jelent Balassagyarmat város 1848. évi pecsétje. Az iratok tanúsága szerint valószínűleg éppen 1848. márciusától használták azt a változatot, amelyen az 1848-as évszám alatt ott térdel Szent István király Szűz Mária oltárképe előtt, miközben följánlja neki a koronát. A polgári átalakulás és a függetlenségi törekvések nyitányán a nógrádi megyeszékhely a tradicionális magyar modellben, a Regnum Marianum eszmei légkörében képviselte a változásokat, amely összhangban áll a szabadságharcot vívó magyar hadsereg vezetése és a nemzeti kormányzat felfogásával. A szabadságharc magyar honvédségi zászlóira ugyanis rendre Magyarország Védasszonyának képe került, és az 1848-ban vert arany- és ezüstpénzeken a szorongatott magyarság megjelenítette Nagyasszonyát mennyei dicsőségében. Még kifejezőbb ábrázolások ezek, mint korábbi pénzeinken, és a dicső Királynő alakja köré bizalommal és büszke magyar öntudattal írták, talán először magyarul: „Mária Istennek Anyja Magy. Ország Védője 1848.”⁽⁷¹⁾

Nógrád-Heves térségében hét kifejezetten Magyarok Nagyasszonya oltalmába helyezett település, illetve templom található, mind Nógrád megyéből.

Templom

A Szent István királytól eredeztethető keresztény Magyarok Nagyasszonya tisztelet, etnikus kultusz korábban Nagyboldogasszony ünnepébe tagozódott az év körén belül. Ennek mintájára viszont a Boldogasszony titulust viselő templomok egyben Magyarok Nagyasszonya oltalmát is jelenthették. A legrégebbről ismert Boldogasszony titulusú egyház az 1219-ben alapított tereskei bencés apátság (Nógrád m.). Egzakt Magyarok Nagyasszonya titulushozzászólásra csak az ünnep önállósodását, kalendáriu-

5. kép: Az 1930-as évek elején létesült Trianoni magyar kálvária. Salgótarján, 1940-es évek.

mi megjelenését követően kerülhetett sor 1896-tól. Karancslapujtő középkori egyháza Szűz Mária születése tiszteletére épült, amelyet 1895-ben lebontottak. Az új templom a következő, millenniumi évben létesült és azt ekkor, térségünkben először ajánlották kifejezetten Magyarok Nagyasszonya oltalmába. Jelentős ösztönzést adhatott a magyarság trianoni országvesztése. Balassagyarmat szomszédságában, a vegyes nemzetiségű és felekezetű, szlovák-magyar lakosságú Ipolyszögön 1923-ban helyezték el a katolikus templom alapkövét és 1926-ban szentelték föl korona-felajánlási oltárképpel, miként Mátraszélén is 1935-ben. Somoskőújfalu temploma a XVIII. század végén épült Szent Miklós tiszteletére. E titulust Magyarok Nagyasszonya címre változtatták 1935-ben, amikor a régi főoltárkép a kereszthajóba került, és azt Patrona Hungariae ábrázolás váltotta föl (6. kép). Készült egy ugyanilyen alakú és vélhetően azonos méretű korona-felajánlási festmény is, amely a kereszthajóban látható. A szomszédos Somoskőn máig sem létesítettek saját templomot, hanem Somoskőújfalu miséire járnak, és együtt tartják a „vendégséget” is Magyarok Nagyasszonya ünnepén, október második vasárnapján. Zabar temploma a XIII. században épült Simon és Júdás tiszteletére, majd a XV. században csücsíves stílusban átépítették. A templom homlokzatát 1932-ben megújították, bővítették az épületet, és ekkor kaphatta a Magyarok Nagyasszonya címet. Illyenben a korábbi templom felhőszakadás következtében összedőlt, a jelenlegi egy nemesi kúriából alakították ki 1946-ban, és helyezték Magyarok Nagyasszonya oltalmába. A legújabb, jelenlegi templomépítés szintén Védőasszonyunk tiszteletére valósul meg Mátra-keresztiesen. Heves megyében is Pátrónánk tiszteletével függhetnek össze titulusváltozások, még a Magyarok Nagyasszonya ünnep deklarációját megelőző időből. A magyar szentek kultusza olvadt bele Pátrónánk különféle címeken való tiszteletébe. Így Istenmezején az 1720 előtt ismeretlen időben épült Szent László templom helyett a XIX. század közepén létesült új templomot a Fájdalmas Anya tiszteletére szentelték. Markaz templomai a középkor óta Szent László oltalma alatt állottak, még harangját is lovagkirályunk tiszteletére szentelték. Az 1820-as években fölépült új templom titulusát változtatták a szeplőtelenül fogantatott Mária címére. Tarnaszentmária romokban heverő Szent István templomát úgy tették használhatóvá, hogy

6. kép: Az 1935-ben Magyarok Nagyasszonya oltalmába ajánlott plébánia-templom főoltára, Somoskőújfalu.

titulusát Sarlós Boldogasszonyra módosították. Mezőtárkányban oltár esetében figyelhetünk meg hasonló változást. 1906-ban a mellékoltár Szent István képét Mária mennybemenetelére cserélték.⁽⁷²⁾

Szűz Máriának, mint Magyarország Védőasszonyának különféle ikonográfiájú ábrázolásai voltak, megjelenítése a XVIII. századig nem különült el. Magyarok Nagyasszonya lehetséges középkori ábrázolásaihoz fogódzót jelent Heltai Gáspár XVI. század derekán írott, Szent István országfelajánlásáról szóló – már hivatkozott – idézete, melyben államalapítónk ezt mondja: „És ha valami veszedelem akarna jöni reátok, [Szűz Mária] az ő palástyával befedezi és megöltalmazza Magyarországot, mert ő a Patrona Hungariae.” Ilyen Köpönyeges Mária ábrázolást találunk Nógrádsáp XV. században épült templomának szentélybeli freskóján a XV-XVI. századból, és Maconka templomában a XIII-XIV. századból.

Mint jeleztük, a török felett aratott és a Boldogságos Szűznek tulajdonított zentai győzelem előzményeként Pócs község templomában – a korabeli felfogás szerint – a Szent Szűz könnyeit hullatta a magyar népért és annak felszabadulásáért. A több helyen előforduló Szűzanya-képek könnyezését is a népe iránti szeretet és irgalom jelének, illetve a magyarság veszedelmén való epekedésnek tartotta a hívő magyar lélek. A nagyszombati (Trnava, Szk.) könnyező Szűzanya, a helyi hagyomány szerint a teljes vereséggel végződött 1663. évi veres párkányi csata magyar áldozataiért könnyezett először, és ábrázolásai ilyenként értelmezhetőek Patrona Hungariae-ként. A török alóli felszabadulás után palócföldi kedveltségét mutatja, hogy mása ismeretes Gyöngyöstarjánból (Heves m.), Gyöngyösről és Jászberényből táblakép formájában; Litkéről (Nógrád m.) szentélybeli falfestményként, Szarvasgedéről (Nógrád m.) pedig hordozható kép változatban (7. kép).⁽⁷³⁾

7. kép: A XVIII. sz. második felében készült hordozható kép a nagyszombati könnyező Szűzanya képével.

Magyarok Nagyasszonya ábrázolását megtaláljuk a legtöbb Szent István király oltalmába helyezett templom főoltárán, melyek száma Nógrád-Heves térségében 14 (az összes katolikus templom 6 %-a). Így Erdőkövesd (Heves m.) 1750. körüli főoltárképén magyar „csákóra vágott” dolmányban térdel az ősz szakálás Szent István király, a felhőgomolyon lebegő, angyalokkal övezett Magyarország Nagyasszonya és a karján fickándozó Istengyermekek előtt. Jobbról négy foveges, bajuszos kuruc vitéz, elől veres nadrágban, sárga csizmában, kék mentében kettős keresztet tartó kardos kuruc, feltehetően a donátor alakja, balról az ovális magyar címet tartó, magyar viseletű ifjú Szt. Imre. Más titulusú templomokban is a máriás történelem illetve történelemszemlélet egyfajta öszszegzéseként figyelemreméltóak a következő képek. Ipolyvec (Nógrád m.) Mindenszentek titulusú templomának XIX. szá-

zad első feléből származó oltárképén, melyen Szent István följánlja a koronát, jobbról Szent László és Hunyadi János a nagy pogányverők, balról Szent Imre és Szent Erzsébet magyar viseletben. A szlovák újraterlepitésű Nógrád község Nagyboldogasszony templomának XVIII. századból való jobb oldali mellékoltárképén Szent István, László, Imre, Erzsébet és Boldog Salamon ajánlja föl a koronát mennybéli Patrónáknak. Egy másik jellegzetes, 1800 körül készült és Gyöngyöspatáról (Heves m.) az egri papi szemináriumba került fali olajképen angyalos magyar címerrel ékített talapzaton koronázási jelvények láthatók. Körülöttük Szent István, Szent László és Szent Imre díszes brokát öltözkében térdel a mennyei szférákból elötűnő Szűzanya és a gyermek Jézus előtt. Háttérben Gyöngyöspata vára, alatta a magyarok török ellen vívott csatája. A festmény egybevetíti a török háború kronológikus idejét a mennyei pártfogók szent időbeliségével. A tényörténet szerint ugyan Szent László nem élt Szent István és Szent Imre korában, és egyikőjük sem volt jelen Szűz Mária földi életében. De a szent időbeliségben egymásra vetül a magyar szent királyok élete, és mintegy a magyar háromkirályokként együtt ajánlják föl a koronát a Boldogasszonynak és a megváltó Kisdednek. Ez az a nemzeti mitikus idő, államiségünk misztikus kezdete, melynek túlárado malasztja a legnagyobb szükségben, a törökdulás idején is oltalmat jelent a felajánlást elfogadó Patrona Hungariae által. Feldebrő Szent Márton temploma szentélyében is megtalálható az országfelajánlás fali képe. Oltárképek esetében – miként a templomtitulusoknál – szintén valószínűsíthető Magyarok Nagyasszonyát is megjelenítő nem identikus Mária-ábrázolás. Ilyen lehet Gyöngyös Szent Orbán templomának Assunta azaz Mária mennybemenetele főoltárképe, melynek két oldalán Szent István és Szent László szobra is látható. Hasonló összefüggés jelenik meg Tiszanána fő-, Verpelét mellékoltárán valamint Mátrafüred kápolnijában. Erdőtelek Szentkereszt főoltára oromzatán a Madonna, két oldalt szent királyaink tűnnek föl.⁽⁷⁴⁾

A barokk kori Regnum Marianum eszmekör szerint a magyar nép azért tudta történelmének minden megpróbáltatását, szenvedését átvészelni, és azért sikerült leráznia a török igát, mert a Magyarok Nagyasszonya, akinek Szent István följánlotta országát, nem feledkezett meg népéről. A megalázott és tönkretett országot a magyarság szintén Mária oltalma alatt és segítségével volt képes visszahelyezni régi nagyságába és dicsőségébe. Magyarok Nagyasszonyához kötődik az egyik jellegzetes palócföldi tárgytypus, a hordozható képeknek egy sajátos változata. A hordozható ábrázolások szerepe általánosságban is a palócföldi népi vallásosság oly fontos és bensőséges rétegeéhez tartozik, hogy monografikus feldolgozása országos viszonylatban is a területünkhöz tartozó Mátra vidékéről készült.⁽⁷⁵⁾ A Magyarok Nagyasszonya hordozható képek, hátoldalukon a Sasvári Pieta festményeivel, egri műhelyből származnak Mária Terézia korából, illetve néhány esetben a rákövetkező évtizedekből. A Heves megyei Abasár, Egerszalók, Markaz, Mezőtárkány, Vámosgyörk, Verpelét, némi módosítással Csány és Egerbakta valamint a Nógrád megyei Bercel Mária-képei (8-9. kép) hordozható faszekrényben állnak, rokokó faragású aranyozott fakerettel. A tört íves üvegezett képszekrényt négy C-alakú elemekből álló oszlop és rajta akantuszleveles, rózsabimbós, volutás baldachin fogja közre. A baldachin négy sarkán egy-egy XVI. Lajos stílusú váza látható, alatta rózsafürtös faragvány, a csúcson ürmutató formájú Jézus, illetve Mária monogram sugaras dicsfénnyel körülvéve, ékkövekkel díszítve. A Patrona Hungariae XVIII. századi magyar főrangú viseletben ül trónján, csipkés, szalagsokros ingvállban, fűzött derekkal, piros bélésű kék palástban. Szoknyáján elszórt rózsaszálas minta. Balján a gyermek Jézus, jobbjaiban jogar, fején a stilizált magyar Szent Korona van csillagnimbusszal övezve. Több ábrázolás alsó sarkában a magyar címer látható. Az egerszalóki képet „Csodatevő Máriá”-nak nevezik, és nagyrészt a többi ábrázolást is fogadalmi vonatkozású, applikált plasztikus díszek, fémkoronák, jogar, Jézus Szentiséges, Mária Szeplőtelen Szíve ékítik, melyek mutatják, hogy a festmény a helyi faluközösség számára kegyképi rangra emelkedett. Az egerszalóki képet az ottani búcsújáró hely funkciójának megfelelően még további fém fogadalmi tárgyak és menyasszonyi koszorúk is körülvesszik. Csányban maga a hordozható kép is egyértelműen fogadalmi emlék, melyet a festmény alján levő „Ex voto” felirat mutat. A hátoldali Sasvári Pieta kegyképmásolatán is a magyar Szent Korona stilizált mása látható Márián és Jézuson egyaránt, melyet Egerszalókon applikált ékköves fémkoronákkal még újrakoronáztak. Bercelen a hordozható képpáros sasvári oldala egész évben a fal felé helyezve állott, és nagybőjt idejé-

8. kép: 1760. körül készült Magyarok Nagyasszony festmény rokokó fa keretben.

9. kép: A Sasvári Fájdalmas Szűzanya, fején a Magyar Szent Korona.

Hordozható kép részlete. Bercel, 1760 körül.

re fordították a hívek felé. Ekkor a Magyarok Nagyasszonya kép került hátra. E hordozható képtematika XVIII. század végi, XIX. század eleji változatai megtalálhatók a Heves megyei Felnémet, Besenyőtelek, Füzesabony, Szihalom, és Bátor községekben is.

A hordozható Mária-képek és -szobrok konkrét ikonográfiai jelzés nélkül is megtestesíthették népünk számára Magyarok Nagyasszonya alakját, mint ahogy sokfelé végeztek a Patrona Hungariae-nak szóló ájtatosságokat általánosnak mondható ábrázolások előtt is. Mindazonáltal a Magyarok Nagyszonyját mutató kultusztárgyak is meghaladják a művészettörténetileg nyilvántartott alkotások számát, amint a szandai „káponka”-beli és a mátradereskei (Heves m.) házhomlokzati fülkébe került „hordozó Máriák” is a magyar Szent Korona mását viselik. Eredetileg ezek is hordozható szobrok, melyeket a „Máriás lányok” búcsúkor, körmenetekben hordoztak, és a Szent Márk napi búzaszenteléskor a földekre is kivitték, hogy az ország patrónájának áldásával biztosítsák a kedvező gazdasági körülményeket, a jó termést.

Mátramindszent XVIII. századra datálható festett fa Mária-szobra balkezeében országalma, jobb-jában uralkodói jogar, fején barokk korona, amely talán a Szent Korona stilizált változatának tartható. Mindenesetre bizonyos, hogy Mária királynőként látható, és a helyiek Magyarok Nagyasszonyaként hívták föl rá figyelmünket.⁽⁷⁶⁾ A pásztói plébánia területén, dr. Varga Lajos plébános jóvoltából, teljes áttekintéssel rendelkezünk. Pásztón Lőrik Mátyásné Tari Klára konvencionális Patrona Hungariae szobrot adományozott a templomnak 1917-ben, a háborús idők emlékére. Fenntartására 50 korona alapítványt tett. Mátrakeresztesen szintén van Magyarok Nagyasszonya szobor, mely régebbi az 1946-ban épült templomnál.

Templomi textileken is gyakorta előfordul Magyarok Nagyasszonya képe – gyakran nem identikus ábrázolással. Magyarándor egyik 1920–30-as években készülhetett oltárterítőjén például Mária Szeplőtelen Szive himzett ábrázolását a „Halgazsd meg imánkat, véd meg minden bajtól szegény magyarokat” himzett felirat avatja jelentőssé témánk szempontjából. Magyarok Nagyasszonya alakja vagy a koronafelajánlás jelenete kifejezetten gyakori ábrázolás templomi lobogókon, zászlókon. A XIX. században készült a hollókői egyházközség templomi lobogója az országfelajánlás népi hangulatú ábrázolásával.⁽⁷⁷⁾ E képtípust ismerjük a magyarándori, tolmácsi, rétsági (Nógrád m.) és a bekölcei (Heves m.) egyházközségek használatból már kikerült lobogóiról. Magyarok nagyasszonya egy alakos vagy a kis Jézust is ölelő ábrázolásáról tudunk Hasznos, Mátrakeresztes (Nógrád, v. Heves m.) és Abasár (Heves m.) községekből.

A templomkerítés kapuját Ipolybalogon (Balog nad Ipl'om Szk.) a magyar honfoglalás milleniumára készítette Rados Imre helybeli faragómester. Rajta egyebek mellett a koronás országcímer faragott ábrája látható, melyet Máriát kérő szövegsorok fognak közre: „OH ANYÁNK MÁRIA, ÁLD (sic!) MEG ORSZÁGUNKAT, / HŰ MAGYAR NÉPEDET, / ÉS JÓ KIRÁLYUNKAT.”

Közelet

A gazdaság területéről a Nagyoroszi (Nógrád m.) csizmadia céh templomi lobogóját ismerjük 1850-ből a koronafelajánlás képével, és e képtípust választották egyik lobogójukra a karancssági (Nógrád m.) bányászok 1934-ben. Magyarok Nagyasszonya és másik oldalán a koronás országcímer képe került a Szurdokpüspöki Függetlenségi 48-as Kör XIX-XX. század fordulója táján készült templomi zászlajára (10. kép). A XX. század első évtizedeiben jónéhány olvasóköri lobogója illetve zászlója készült Patrona Hungariae ábrázolással, így például Somoskőújfalun 1911-ben, Mezőkövesden 1926-ban és szintén ezekben az évtizedekben a salgóbányai bánya kaszinó olvasóköre esetében. A trianoni döntést követően a Credo Balassagyarmati Jézus Neve Férfiak Egyesülete az országfelajánlás képét választotta zászlajára 1925-ben. Továbbá helyi ifjúsági egyesületi zászló egyik oldalán a Magyarok Nagyasszonya alakja látható „BOLDOGASSZONY ANYÁNK RÉGI NAGY PÁTRÓNÁNK!” felirattal, másik oldalt Szent Imre alakjával és „SZENT IMRÉT KÖVESD, ISTENT HONT SZERESD” felszólítással. A dorogházai (Nógrád m.) Magyarok Nagyasszonyáról nevezett Szívgyárda Gyermekszövetség templomi zászlaján a névadó személy alakja látható a két világháború közti időszakból. A Gyöngyös Alsóvárosi Rózsafüzér Társulat körmeneti zászlóján a felhőkön ülő Boldogasszony látható, fején nyitott korona, baljában jogar, karján a kis Jézus, aki az országmát tartja. Mária jobb kezében a magyar Szent Koronát fogja, körülötte „MAGYARORSZÁG NAGYASSZONYA KÖNYÖRÖGJ ÉRET-TÜNK” felirat és a társulat neve. A zászló másik oldalán a történelmi Magyarország kontúrja, benne a trianoni határok. Fölötte és alatta karéjos felirat: „MAGYAR HAZÁNKAT OH ADD VISSZA NÉ-KÜNK 1885-1935”. Az országtérképen keresztbe téve kettős kereszt és kard, rajta rózsafüzér.⁽⁷⁸⁾ Pásztón 1922-ben alakult Mária Kongregáció azzal a céllal, hogy az iskolából kikerülő leányok az erények gyakorlásában élhessenek egészen addig, míg el nem érkeznek a házasságkötés idejéhez. A társulás védőszentje Magyarok Nagyasszonya és Árpádházi Szent Erzsébet volt. Első vezetője az alapító Matuszka Mihály plébános lett. A kongregáció bekebelezést nyert a római főtársulatba. Ugyanitt jelenkori fejleményként, 1997-ben megalakult a Legio Mariae szervezet helyi csoportja, mely a Mária áhítatok területén a népi vallásosság egyik fenntartójának tekinthető. 1998-ban Magyarok Nagyasszonya vándorszobrát hozták el a pestújhelyi plébániáról és engesztelő füzeteket terjesztettek.⁽⁷⁹⁾

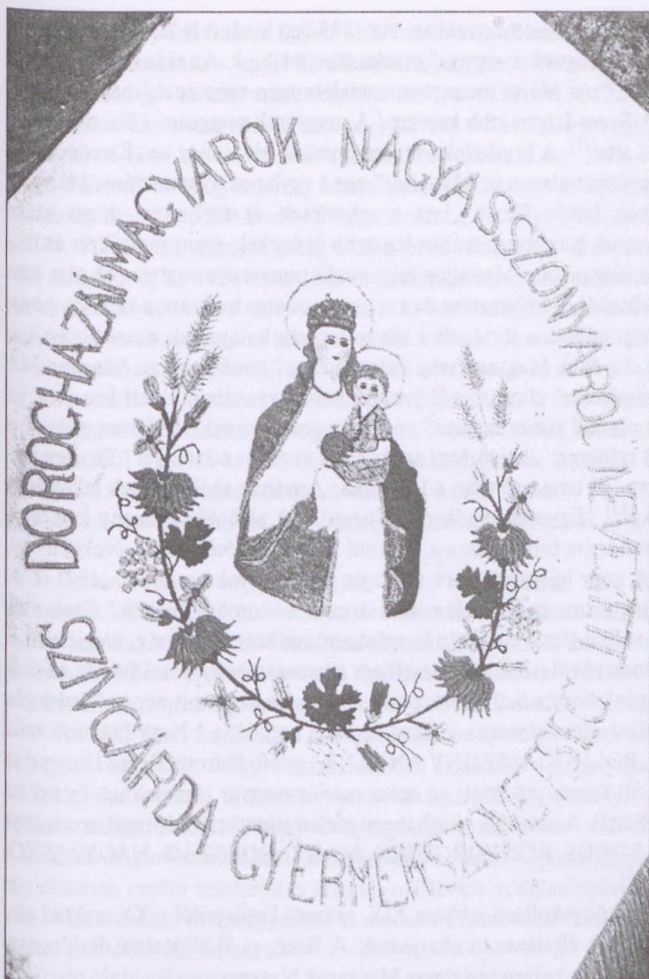
Az otthon világa

Az otthon világához sorolható egy nemesi irattartó szekrény a Néprajzi Múzeum gyűjteményéből, melynek egyik ajtajára festett képe Szent István király korona-felajánlását mutatja latin nyelvű magyarázó szöveg kíséretében. A paraszti tárgyi kultúra művészi értékű darabja Barna János juhász 1900.

10. kép: Részlet „A SZURDOKPÜSPÖKI FÜGGETLENSÉGI 48-as KÖR”
körmeneti zászlójáról. Olajfestmény, XIX-XX. sz. fordulója.

körül faragott drégelypalánki (Nógrád m.) botja, amelyen Pátrónánk királynőként látható (12. kép), valamint egy 12x5 cm-es fa lapra szintén domborúan faragott Magyarok Nagyasszonya kép.⁽⁸⁰⁾ Ez időtől egyre gyakrabban díszíti parasztházak tisztaszobáit katonasági emlékkép. Első világháborús változatai között Mária ábrázolásuk is vannak, például Rimócról „Oh Szűz Mária segíts a győzelemhez *az 1914-16. évi világháborúban*” himzett felirattal. A dőlten jelzett szövegrészt a tulajdonosok kifejezték, és helyére a katona fényképét helyezték a Pátróna alatti mezőbe. Körülöttük a négy szövetséges hatalom uralkodójának képe. A megújuló Magyarok Nagyasszonya kultuszt példázza egy Magyarnándori dísz-

11. kép: Szivgárda szövetség lobogójának részlete. Dorogháza, 1930-as évek.

12. kép: Magyarország Királynéja, domború pásztorfaragás juhászboton.

Barna János munkája,
Drégelypalánk, 1900 körül.

törülköző, rajta „MÁRIA KÖNYÖRÖGJ ÉRETTÜNK” felirat, alatta két angyaltól övezett koronás magyar címer valamint csokorra kötött nemzeti szín szalag a felirat és a címer közé hímezve.

A XIX. század második felétől – a szájhagyományozó kultúra mellett – egyre jelentősebbé vált a parasztság olvasási kultúrája, amely a katolikus palócok esetében túlnyomórészt vallásos témájú ponyvanyomtatványokra és imakönyvekre terjedt ki. Az évszázadok óta meglévő Patrona Hungariae képzetkör, ha történeti folytonosságában nem is mutatható ki a szájhagyományozó, forrásszegény paraszti mentalitásban, egyfajta vonulatként ez – legalább is a barokk-kor óta – a népi vallásosság Mária-tiszteletének része volt. Az imakönyvek mellett ezt bizonyítják a vallásos ponyvanyomtatványok imádságai-énekei, melyekre a szakrális tájak, búcsújárás bemutatásakor már hivatkoztunk, és amelyeket a palóc vidék falvaiban leginkább évköri ünnepekhez kapcsolódóan, háborúk idején, de még a XX. század végén is használtak. A ponyvairodalomban témánk egyik jellegzetes előfordulása az, amikor mária-énekekben, -imákban a hazáért, a magyarságért szülő kérések fogalmazódnak meg. Ilyet találunk a Budán, Bagó Mártonnál nyomtatott „Három Istenes énekek” első részében, az ugyanott 1856-ban kiadott „Öt Istenes énekek” szentolvasó utáni énekében, és a következő évtizedekben Horák Egyednél Eszter-

gomban kiadott, Mária énekeket tartalmazó kiadványokban. Az 1885-ben kiadott Rózsafüzér királynéja arany ABC-je nyomtatványban is „országunk asszonya” invokációra találunk. Az ekkortájt megjelent Nagyboldogasszony-énekfűzetben a „Szűz Mária mennybemenetelére igen szép ének” befejező versszakai nemzeti jelentést kaptak: „A Szent István jobb kezeért / A magyarok seregeért, / Országunk királynéja / Légy asszonyunk Mária.” stb.⁽⁸¹⁾ A honfoglalás millenniumára jelent meg az „Ezredéves hazánk imája a mindenkor segítő és győzhetetlen szűz Máriához” című egylapos nyomtatvány. Már a világháború időszakát jelezheti Orosz István füzete „Ima a sebesültek- és foglyokért, Jézus szent Szívéhez. A bold. Szűz Mária, magyarok Nagyasszonyához legszebb új énekek, szent rózsafüzér és ima háború idején” címmel. A válságos időszakot a Máriához folyamodó ponyvanyomtatványok alig áttekinthető sokasága jellemzi.⁽⁸²⁾ A világháború elvesztése és a trianoni döntés hatására a vallásos ponyván is hamar megjelenik a revíziós gondolat, a történelmi Magyarország határainak visszaállítási igénye. Erről szól egy ponyvatörredék „Új ének Magyarország Pátronájához” című szövege. Skarupa Mária „Gyászkoszoru Szűz Mária tiszteletére” című mezőkövesdi nyomtatványában előbb Istenhez fohászkodik „Dicső Magyarországot oh add vissza nekünk” végkicsengéssel, majd „Az Ur angyala éneke” következik nemzeti jelentőségű refrénnel: „Üdvözlégy szűz Mária ur Jézus édesanyja / Te vagy ami (sic!) Magyar hazánk védő asszonya.” E bevezető után a Fájdalmas Anyához szóló énekek is mintegy a magyarság fohászaiként szólnak.⁽⁸³⁾ Egy érsekvadkerti (Nógrád m.) előénekesasszony kéziratos énekgyűjteménye külön fejezetbe rendezve tartalmazza a trianoni béke megkötése utáni években születtett énekeket a magyar hazáról. A négy lejegyzett ének szövegét prózai sorok narrálják: „1921-ik év amikor Magyar hazánk Csonka Magyarország lett akkor íródtak ezek a szomorú énekek.” Ezek mellett azonban a fűzet hagyományos vallási témái esetében is, mint a rózsafüzér ájtatosság, megjelenik a nemzeti szempont. További négy ének közül például a rózsafüzér ájtatosság befejezéséeként ezt énekeltek: „Rózsafüzér királynéja égi Anyánk kegyes Szűz / Kész már az ékes koszorú mit néped fejedre tűz / Árva nemzet fonta néked, / Kívüled nincs támasza, / Zárd be védő karjaidba / Nagy hatalmú szűz Anya.” stb.⁽⁸⁴⁾ Müller Lajos S. J.: „BOLDOGASSZONY ANYÁNK” című, Patrona Regni Hungariae címképével ékes, 1932-ben megjelent füzete áttekinti az egész máriás magyar történelmet, és azt az egyetemes Szűz Mária tiszteletbe illeszti. A második világháború idején jelentkező népi vallásos igényt fémjelzi Magyarász Ferenc: „HÁBORÚS KÖNYÖRGÉSEK MAGYARORSZÁG NAGYASSZONYÁHOZ” című füzete 1942-ből.⁽⁸⁵⁾

A katolikus palócok körében a könyvkultúra jobbára XIX. századi kezdeteitől a XX. század elejéig az Aranykorona imakönyvek voltak általánosan elterjedtek. A ferences Hétfájdalmú Boldogasszony Arany Koronája imakönyv jónéhány helyen tartalmaz Magyarok Nagyasszonyára utaló részeket. A Szent István királyról szóló ének tartalmazza az országfelajánlás motívumát, az ünnepnapjára való imádság „nagy asszonyunkhoz, a szűz Máriához” is fordul, Szent Imre litániája Magyarország pártfogó királyné asszonyához folyamodik, Szent László király litániájában „Magyarország örökös asszonya, könyörögi érettünk”. Egy Szent Anna énekben kontaminálódik Anna alakja Máriával: „Légy velem oh égi Anya / Édes hazám pátrónája”. Több búcsújáró ének nemzeti motívumot tartalmaz: 1. „Dicsőretet mondjunk e tiszta / szűznek, úgy mint kedves hazánk / szent védőjének: mert országunk / pártfogója a szentséges szűz Mária.” 2. „Magyarország pártfogója, nemzetünk oltalmazója, őrizd örökségedet, segítsd magyar népedet.” 3. „Oh hitetlenségnek kárhozó forrása, mérgezd az emberi szív s lélek romlása. S már országunkra is kiterjeszti karját, éreztetvén velünk pusztító hatalmát. Hol vannak az idők, midőn égi Atyánk! Egy szívvel s egy hitben hódolt neked hazánk. Volt ugyan sok inség s háboru hazánkban, soki magyar elveszett hadban és rabságban. De mert Istent félték őseink, megmaradt nemzetünk akármely súlyos idők alatt. Ezért folyamodunk hozzád Jézus anyja! Légy segítségünkre, s légy hazánk oltalma. Mutasd be fiadnak a neked ajánlott, s most hitben növekvő szép országot. (...) Figyeld kérésünkre, Mária, szűz anyánk! Ne hagyd, hogy romlásra jusson kedves hazánk.” 4. „...országunknak pártfogója! Oh ne hagyd el népedet”.⁽⁸⁶⁾ Az 1719. évtől megjelenő Pongrácz Eszter féle Arany Korona imakönyv a Boldogságos Szűzhöz szóló két litániában tartalmazza Magyarok Nagyasszonya segítségül hívását. Sajátos változás az egyes kiadások sorában, hogy a belső címlapdalhoz tartozó egész ol-

dalas kép, amely a mennybe fölvev Szűz Mária megkoronázását ábrázolja – mint az Arany Korona cím képi megfogalmazása –, egyes kiadásoknál különféle változatokban szemlélhető. A kép eltérő részletei figyelhetők meg a rendelkezésünkre álló 1834. és 1838. évi kiadásoknál is, azonban közös jellemzőjük, hogy Mária konvencionális nyitott koronát kap a Szentháromságtól. Ugyanezt látjuk az 1849., 1854. évi budai és 1849. esztendei pesti kiadású kötetekben is. Az 1871. évi kiadásban viszont már a magyar Szent Korona, és Magyarország Mária Országaként való szimbolikus megjelenítése látható. A Szentháromság Mária feje fölé koszorút helyez, alattuk két angyal tartja a koronát Mária sugárzó monogramja fölé, a földi világ szintjén pedig férfiak és nők csoportja térdepel egyre emelt tekintettel. A kép háttérül szolgáló táj az 1834-es és 1849-es pesti kiadásban sematikusnak látszik, az 1838., 1849. és 1854. évi budai kiadásban már vár is látható, 1871-ben pedig jól azonosítható a történelmi magyar táj a visegrádi várral és az esztergomi bazilikával. Ez a Mária Országát és – Magyarok Nagyasszonyaként való – megkoronázását összevontan ábrázoló kép aztán megmarad az általunk ismert utolsó, 1911. évi kiadásig. A századforduló tájától az előbbieket népszerűségét átvevő Orgonahangok énekeskönyv belső címlapképen hasonló változás szemlélhető. Az 1903-ból, 1908-ból és 1910-ből ismert kiadások belső címlapja melletti oldalon az imádkozó Szentcsalád látszik, az 1918. évi kötetek képen viszont már az árpád-házi szentek családja látható, amint a magyar koronás Pátrónának fejezik ki hódolatukat és felajánlják az országot. A földi világ szintjéről térdeplő férfiak és nők fohásza száll feléjük.

Összességében megállapíthatjuk, hogy, a magyarság ezer éves Mária-tiszteletében a Patrona Hungariae kultusz egyfajta eleven természetessége figyelhető meg a társadalom mindnagyobb rétegeire kiterjedően. A reformáció hatására végbement katolikus megújulás és a török hódoltságból való felszabadulás fejleményeként a barokk Regnum Marianum többértűen kiformalódott eszmeisége áthatotta a katolikus magyarság egészét, kölcsönhatásban a modern nemzetté válás bimbózó folyamatával.

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc nyomán, illetve a reformkori előzmények következtében parasztságunkat is egyre markánsabban érintették a polgári átalakulás, a modern nemzetállam kialakulásának hatásai. A változó mentalitás igen jelentős összetevője volt a vallási tudat alakulása. A vallásos életben a nemzeti irányultság egyre meghatározóbbá válására számos jelenséget mutattunk be a szakrális tájszerkezet alakulásától a település vallásos építményein és a templom világán át, a parasztság életének profán színtereit is érintve, nyiladozó irodalmi műveltségének jónéhány jellegzetes vonásáig. Mindezekkel összefüggésben a modern nemzettudat kialakulása mondhatni domináns módon vallási minták révén haladt előre.

IRODALOM

ARTNER Edgár

1973 Az egyházi évek, ünnepeinek és szertartásainak kimerítő leírása és magyarázata a művelt közönség számára. Budapest

ÁTS Benjamin

1888 A Hétfájdalmú Boldogságos Szűz Mária nyomait követőknek mennybe vezető Arany Koronája azaz: a mennyei fényességgel ragyogó Isten szent anyjához ébresztő imádságos és énekes könyv. Számozatlan kiadás (4. kiadás 1855.) Budapest

BÁLINT Sándor

1977 Ünnepi Kalendárium I-II. Budapest

1989 Karácsony, húsvét, pünkösd. Harmadik kiadás. Budapest

BÁLINT Sándor - BARNA Gábor

1994 Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Budapest

BÁLINT Sándor - IGAZ Mária

1977 Boldogasszony. In: Néprajzi Lexikon 1. 313-314. Budapest

BARNA Gábor

1990 Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon. Budapest

BELITZKY János

1979 Észrevételek és feltételezések a Palócföld koraközépkori településföldrajzához és történetéhez. Nógrád megyei múzeumok évkönyve IV. 73-114.

BUCSÁNSZKY Alajos (kiad.)

1859 Legujabb énekek és imák. A besnyei csodákkal gazdagon tündöklő Boldogságos Szűz Anya képéhez zarándoklók számára. Pest

1871 Az egri fájdalmas Szűz Máriához ájtatos énekek. 125. sz. Pest

Bucsújáró

1866 Bucsújáró énekek a boldogs. Szűz Máriához. 154. sz. Nyomatott Bucsánszky A-nál. Pest

DACZÓ Árpád

1980 A gyimesi Babba Mária. In: Dr. Kós Károly - Dr. Faragó József (szerk.)

Népismereti dolgozatok. 231-239. Bukarest

DÁM Ince

1944 A hordozó Mária valláséleti szerepe Mátraalján. Gyöngyös

DERCSÉNYI Dezső - VOIT Pál (szerk.)

1969 Heves megye műemlékei I. Budapest

1972 Heves megye műemlékei II. Budapest

1978 Heves megye műemlékei III. Budapest

DERCSÉNYI Dezső (szerk.)

1954 Nógrád megye műemlékei. Budapest

Esztergomi

1982 Esztergomi sematizmus. Az Esztergomi Főegyházmegye névtára és évkönyve. Esztergom

FEJŐS Zoltán

1985 Hiedelemrendszer, szöveg, közösség I. Néprajzi Közlemények XXVII. Budapest

GYÖMBÉR András szent hely látogató

é.n. Buzgóság gyöngyei azaz legujabb szent énekek a mátra-verbélyi szent kuthoz
zarándokló hivek számára. Nyomatott Gallovich Jenőnél Szirákon

GYÖRFFY György

1977 István király és műve. Budapest

HELTAI Gáspár

1981 Krónika az magyaroknak dolgairól. Sajtó alá rendezte Kulcsár Margit, a bevezetőt
Kulcsár Péter írta. Magyar Helikon (Budapest)

HORVÁTH Géza (szerk.)

(1913-14) Mária besnyői emlék / és / Legujabb énekek / nagyasszony napjára. Hatvan

HÓMAN Bálint - SZEKFŰ Gyula

1939 Magyar Történet I-V. Budapest

IPOLYVOLGYI NÉMETH J. Krizosztom

é.n. Szívet keres a szeretetláng a Magyarok Nagyasszonyával. Drégely-Hont-Csitári kegyhely
története, imái, énekei. H.n. (Balassagyarmat, 1990-es évek eleje)

JORDÁNSZKY Elek

1836 Magyar Országban, 's az ahoz tartozó Részekben lévő bődögságos Szűz Mária kegye-
lem' Képeinek rövid leírása. Pozsony

KATONA Tamás (szerk.)

1973 István király emlékezete. 2. kiadás [Budapest]

KLIMO Mária (kiad.)

é.n. A karansági szent-kútnak eredete és valóságos története 1866. Junius 6-án egy 24 éves
legénnyel. Nyom. Horák Egyednél Esztergomban.

KOVÁCS L. P. Bánk

2000 Magyarok Nagyasszonya. Budapest

Leg ujjabb

é.n. Leg ujjabb ének a hunti szent kis kúthoz. Nyomatott ebben az esztendőben. H.n.

LENGYEL Ágnes - LIMBACHER Gábor

1997 Népi vallásosság a Palócföldön. Balassagyarmat

LIMBACHER Gábor

1991 Máriácska káponkája. Vázlat a népi unio mystica egyik tárgyi megjelenéséről I. Nógrád megyei múzeumok évkönyve XVII. 245-283.

1994 Palócföldi kis-kápolna tárgyai tükrében. Ház és Ember 9. 135-160.

1998 A hazaszeretet, magyarságtudat szakrális motivációi a népi kultúrában. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXII. 131-145. Salgótarján

LONOVICS József

1865 Népszerű egyházi archaeológia I. Az egyházi évkör. 3. kiadás. Pest

LUGOSSY Ilona

1998 Varga Lajos jázsági búcsúvezető, a Verses Szentírás alkotója 1855-1909. In: Barna Gábor (szerk.): Szentemberek - A vallásos élet szervező egyéniségei. 51-67. Szeged-Budapest

MOCSÁRY Antal

1826 Nemes Nógrád Vármegyének Históriai, Geographiai és Statistikai Esmertetése. Második Kötet. Pest

NAGY Iván

1858 Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. Harmadik kötet. Pest

NÉMETH László

1940/41 A Regnum Marianum állameszme. Regnum 223-293.

NEMESFALUSY Lajos S.J.

1973 Regnum Marianum 1038-1938. Budapest

OROSZ ISTVÁN

1867 (Orosz István néven:) Legujabb ének és ima a Mátra-Verebélyi Szűz Máriához. (Bucsánszky Alajos kiadása 166. szám.) Pest

1874 Uj énekek akármely szent helyen. (225. sz.) Nyomatott Bucsánszky Alajosnál. Pesten (sic!)

1884 Szép uj ének. / Az Eger-Szalóki / Boldogasszony képéhez, Heves megyében egri-érsek-ségben. Budapest

é.n. Legszebb énekfüzetek, mely a mátra-verebélyi Szent-Kútnál levő csudálatos szentkép előtt mondandó. (5 ének és ima). Jászladány

1973 Legujabb ének és ima a Mátra-Verebélyi Szűz Máriához. Javított kiadás. [Nyomatja és kiadja Rózsa Kálmán és neje (ezelőtt Bucsánszky A.) 166. szám.] Budapest

é.n./b Ima a sebesültek- és foglyokért, Jézus szent Szívéhez. A bold. Szűz Mária, magyarok Nagyasszonyához legszebb új énekek, szent rózsafüzér és ima háború idején. Jászladány-Budapest

PACHA Ágoston

1973 A Magyarok Nagyasszonyának tisztelete Temesvárott. Temesvár.

Pallas

1897 A Pallas Nagy Lexikona XIV. kötet. Budapest

PELLE Béláné

1970 Heves megye földrajzi nevei I. Az egri járás. Budapest

1988 Heves megye földrajzi nevei IV. A gyöngyösi járás, Hatvan és környéke, Eger. Budapest

PONGRÁCZ Ester (sic!)

1911 Igaz isteni szeretetnek harmatjából növekedett drága kövekkel kirakott Arany Korona, azaz (...) imádságos és énekeskönyv. (sokadik kiadás) Budapest

RADVÁNYI Ferenc

1711-1716 Nógrád megye története. Kézirat. Palóc Múzeum Helytörténeti Adattár 8.

REISZIG Ede

1911 Nógrád vármegye községei. In: Borovszky Samu (szerk.): Nógrád vármegye. (Magyarország vármegyéi és városai sorozat) 11-136. Budapest

Révai

1924 Révai Nagy Lexikona XVI. Kötet. Budapest

ROZNIK Rajnér, P.

1939 Szentkúti könyv. Mátraverebély-Szentkút múltban-jelenben. Szentkút

SÁNDOR István

1977 Emese. In: Néprajzi Lexikon 1. 688. Budapest

SOÓS Ferenc

1998 A magyar fémpénzek feliratai és címerei. Argumentum Kiadó [Budapest].

SOÓS Imre

1985 Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Budapest

SZAJKÓ Jenőné (F. kiad.)

é.n. A hasznosi Szűzanya története és búcsúénekek. Hungária-nyomda Gyöngyös Szarándok

1840 Szűz Máriát tisztelő szarándok, avagy Magyar Országnak némelly helységekben találkozó Szűz Mária tsudálatos képéhez való rövid ajtatosságok (sic!). Nyomatott Gyurián és Bagó betűivel. Buda

SZENDREY Zsigmond

1920 Történelmi népmondák. Ethnographia XXXI. 45-59.

SZIGETI Kilián

1973 A Magyarok Nagyasszonyának tisztelete történelmünk folyamán.

Vigília 38. évf. 8. szám 557-559.

TÜSKÉS Gábor - KNAPP Éva

1988 Utószó. In: Jordánszky Elek: Magyarországban, 's az ahoz tartozó Részekben lévő bódoltságos Szűz Mária kegyelem' Képeinek rövid leírása. Pozsony, 1836. Faksimile kiadás, Budapest

VARGA Lajos

é.n.(kb.1900)a. A mátraverebélyi szentkúti völgy lilioma. Eger

é.n.(kb.1900)b. Karancshegyi liliomszálak. Löw-féle könyvnyomda

VARGA Lajos, dr.

2001 A pásztói plébánia története. kézirat

JEGYZETEK

1. Pallas 1897: 995; Révay 1924: 73, 680; közli Kovács 2000: 14-15 és v.ö. Bálint 1977 II: 198.
2. Bálint-Igaz 1977: 313-314; Daczó 1980; Lengyel-Limbacher 1997: 57-59, 139-141.
3. Sándor 1977: 688; Bálint 1977 II: 197.
4. Németh 1940/41: 223-224.
5. Bálint 1977 II: 173; Bálint-Barna 1994: 71. Itt megemlítik a Duna melletti Németóvár máriás búcsútjáró helyét is, amelyet a hagyomány szerint szintén Szent István alapított 1028-ban. Felsége Gizella királyné 1042-ben a mai bécs területén létesítette Máriabrunn kegyhelyét.
6. Kovács 2000: 15; Németh 1940/41: 224; Bálint 1977 II: 173.
7. Katona 1973: 46.
8. Hartvik püspököt és Bonfinit idézi Kovács 2000: 28, 29.
9. Uő 1973: 79-80.
10. Bálint 1977 II: 172, 369; Lonovics 256. Arra vonatkozólag, hogy a Nagyboldogasszony évi ünnep Magyarországon Patrona Hungariae-kultuszt is tartalmazott volna, nem ismerünk adatot középkori forrásból.
11. Szeremley Miklósról és Hartvik püspökre hivatkozik Kovács 2000: 15, 21 és v.ö. 33.
12. Györffy 1977: 382-383.
13. Bálint 1989: 26-27; Katona 1973: Képek fejezetben a számozatlan 23. kép.
14. Fejér Gregoriust idézi Kovács 2000: 50-51.
15. Szigeti 1973: 557; Lonovics 1865: 355; Németh 1940/41: 225-226.
16. Bálint 1977 II: 370.
17. Limbacher 1998: 133-135; Fejér Gregoriust idézi Kovács 2000: 51.
18. Kovács 2000: 59.
19. Németh 1940/41: 226.
20. Fejér Gregoriust idézi Kovács 2000: 51-52.
21. Kovács 2000: 53-54.
22. Szigeti 1973: 557-558.
23. Lonovics 1865: 355; Németh 1940/41: 252-253; Szigeti 1973: 558.
24. Németh 1940/41: 226-227.
25. Bálint 1977 II: 370.
26. Heltai 1981: 93-94.
27. Soós é.n.: 145; Németh 1940/41: 243; Kovács 2000: 54.
28. V.ö. Limbacher 1998: 139, 136. Az örökletesség dinasztikus vérségi jogi elvével szemben pl. Szt. László és I. Ulászló trónra kerülésekor az alkalmatosság elve is érvényesült.
29. Németh 1940/41: 227-240; Limbacher 1998: 136-137.
30. Pázmány Péter: Prédikációk VI.k. 325-330, idézi Németh 1940/41: 245.
31. Németh 1940/41: 227-228, 246-249; Szigeti 1973: 558.
32. A Cantus Catholici több mást is közöl, amelyben Patrona Hungariae szerepel, lásd: Szigeti 1973: 558.
33. Szigeti 1973: 559.
34. Kovács 2000: 58.
35. U.o.: 251-255.
36. Szigeti 1973: 558., Tüskés-Knapp 1988: 22-23.
37. Kovács 2000: 249-250, 255-257.
38. U.o.: 266-267; v.ö. Kovács 2000: 52, 64, 64.
39. Bálint 1977 II: 371.
40. Németh 1940/1941: 258-270.
41. U.o.: 276-288.

42. Hóman-Szekfű 1939 IV: 372.
43. Szigeti 1973. 559.
44. Bálint 1977. 371.
45. Limbacher 1998: 131.
46. Bálint 1977. 369.
47. Roznik 1939: 13-37; Barna 1990:113; Dercsényi-Voit 1969: 254-256; 1972: 250-251; Dercsényi 1954: 237, 266.
48. Varga é.n.a: 4-11.
49. Fejős 1985 I: 114; Majcher Tamás régész szíves közlése, Tóth György (1906- , Szanda), Pál Mária kántor Hont.
50. Kelecsényi Jánosné (sz. 1942. Nógrádsipek) Balassagyarmat Áchim András u. 13-14 esztendőskorában hallotta az akkor 80 esztendősk Oláh Ferenc „Zsidó” pásztorembertől.; Bálint 1977 I: 503.
51. Roznik 1939: 33, Lengyel-Limbacher 1997: 98; Pelle 1970: 104, 120, 137; 1988: 137; Szendrey 1920: 49.
52. Reiszig 1911: 82; „Oroszy” 1867: 2.; U.ő. é. n.: 2. „Orosz” művének 1890. évi javított kiadásában az idézet módosul: „Üdvözlégyszent kútnak / dicsőfényű bibora, / Szép magyar hazánknak, / Királynő-asszonya.”
53. Palóc Múzeum Néprajzi Adattára (P.M.N.A.): 1051-92/34. Több más nyomtatvánnyal összeavarrva; Palóc Múzeum Néprajzi Gyűjteménye (P.M.): 98.10.6.
54. P.M.N.A.: 1170-97.
55. Gyömbér é.n.: 2-3. P. M.: 92. 36. 3.
56. Ponyvatörödek 4. oldala a P.M.N.A.: 1051-92/34. sz. gyűjteményében.
57. Radványi. 1711-1716: 7; Mocsáry 1826: 37-38; Nagy 1858: 214; Belitzky 1978: 79; Lengyel-Limbacher 1997: 63.
58. Varga 1900b: 2-3. Az énekfüzérnek összesen 18 versszaka van.
59. Bucsánszky 1859: 2, 4, 8-12.
60. Horváth (1913-14): 2-3. P.M.: 93. 11. 10.
61. Bucsánszky 1871.
62. Orosz 1884: 2. P.M.: 92. 36. 21. (több nyomtatvány összeavarrva)
63. Leg újabb é. n.: 5. P.M.N.A.: 1320-97; Ipolyvölgyi Németh é.n.: 37-39. E közléssel kapcsolatban óvatosságra int, hogy a szerző közli a Leg újabb é.n.-t is „ősi zarándok ének” címmel, s abba több változást beiktatott, recens búcsúszervező törekvéseiből fakadóan. V.ő.: Ipolyvölgyi Németh é.n.: 35-37.
64. Klimó é.n.: 12, 16. P.M.N.A.:1204-97.
65. Szajkó é.n.: 6. P.M.: 92.36.30.
66. Orosz 1874: 4; Bucsujáró 1866: 3-4, 6; Szarándok 1840: kép a 6. o. mellett és 7.
67. Limbacher 1991., 1994.
68. Bálint 1977 I: 64; Vasárnapi Ujság 1910. 57. évf. 20. sz. 417.
69. Németh József ny. plébános kézirata, Balassagyarmat, szent Imre u. 9.
70. Ezúton köszönjük Szvircsek Ferencnek az adatok kigyűjtését a helyi sajtóból.
71. Kovács 2000: 54; Limbacher 1998: 131.
72. Dercsényi 1954.; Dercsényi-Voit 1978.; Soós 1985., Esztergomi 1982: 218.
73. Jordánszky 1836: 16; Lengyel-Limbacher 1997: 72.
74. Dercsényi-Voit 1969., 1972., 1978; Dercsényi 1954.
75. Dám 1944.
76. Ágfay Antal dorogházi plébános, akihez korábban Mátramindszent is tartozott.
77. Lengyel-Limbacher 1997: 52. kép.
78. A zászló megtalálható a ferences rendház folyosóján.

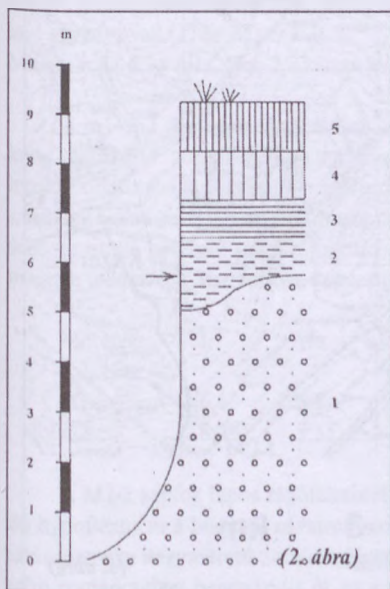
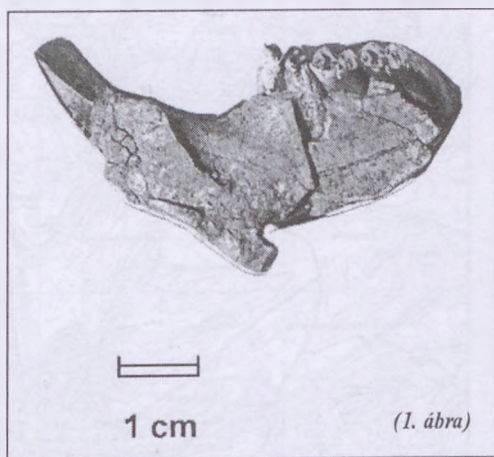
79. A pásztói plébániára vonatkozó adatok dr. Varga 2001. számozatlan oldalairól valók.
80. A Néprajzi Múzeum pásztor gyűjteményében 86.907. valamint a vallási gyűjteményében 130.794. lt. számon.
81. P.M.N.A.: 1183-97, 1191-97, 1178-97, 1189-97, 1177-97, 1051-92/34 valamint P.M.: 98.10.18.
82. Orosz é.n./b: P.M.: 97.14.17.; P.M.: 99.2.7.: „Buzgóság hajnalcsillaga. Ének és imafüzete nagy világháború idején. Készíté Szécsi Ignác, Kömlön”; „Uj énekek és imák füzet. Összeállította a harcztéren Horváth Géza és kiadja Sági István”; „Ima a háboruban harczolókért, Szerkesztette: Sági István Horton.”; „1914-15-16. és 1917. évi búcsú emlék / A világháború gyász énekei / Irta Sági István”; ponyva-töredéken „Uj ének, a Magyar nemzet fohásza Máriához.; „Legszebb ujének a hivek használatára a világháboruba elhalt szeretett kedvesről és elfelejthetetlen kedves harcosainkról, mely örök vérbetűkkel van írva szíveinkben 1915-iki esztendei e énekek. Szerkesztette Szabó Emánuel Jászberény. (...) 1915.; P.M.:92.36.1.: „Imádkozunk a hadbavonultakért!” Budapest 1914., benne „Felajánló imádság Magyarország Nagyasszonyához”, „Ima a háború idején”, „Stella maris”; P.M.N.A.: 1433-2000: „Ájtatosság háború idején/ Bartalits Imre könyvnyomdája, Budapest- Óbuda.”, benne „Mária, magyarok Nagyasszonya! Légy segítségünkre!” c. imádság.; P.M.N.A.:1251-97: „IMA A HAZÁÉRT (Háború idején). Szent Erzsébet nyomda r.t. Kassa. 1914.-4768.”; P.M.: 98.10.6.: „Szép ének és imafüzet / az 1915-ik évi háborúról. / Boldog asszony anyánk / könyörülj a Te magyar / népeden. / Kiadja: SZABÓ EMÁNUEL Jászberény”; P.M.: 92.36.6.: „UJ ÉNEKEK / 1918. évi szomorú időből. / A buzgó keresztény hivek használatára. / Szerkesztette ERDÉLYI FERENC Horton.”; P.M.N.A.: 1220-97: „Válogatott / EGYHÁZI ÉNEKEK / kath. hivek használatára. (...) összegyűjtötte és kiadja: SKARUPA MÁRIA. (...) Balázs Ferenc Mezőkövesd. 24,337”, benne „MAGYAROK IMÁJA”; Magyarok Nagyasszonya könyörögj érettünk. é.h.n.; Ének koszorú A Magyarok Nagyasszonyához./Írta: Fodor József.é.h.n.; Ének a Magyarok Nagyasszonyához a foglyokért. / Fel. kiadó: Skarupa Mária, Mezőkövesd.é.n.
83. P.M.N.A.: 1051-92/34.
84. Pelle Andrásné ajándéka: P. M.: 99.2.8.
85. P.M.:98.10.38. és 92.36.12.
86. Áts 1888: 244, 247, 248, 261, 363, 365, 368, 369, 410.

Korai miocén hód – *Steneofiber depereti* MAYET, 1908 – előfordulása Zagyvapálfalván

Hír János

Bevezetés

1999 májusában Jánossy Miklós salgótarjáni lakos egy félkilónyi csillámos szürke agyagrögöt adott át a Pásztói Múzeumnak, melynek felszínén egy nagyméretű alsó metszőfog részlete volt látható. Az agyag áztatása és 0,5 mm finomságú szitán való átmosása után bontakozott ki a töredékes alsó állkapocs három foggal, négy különálló felső zápfog, valamint koponyacsont-töredékek tömege. A lelet rendkívül rossz megtartású volt. Száradás után mind a csont, mind pedig a fogzománc spontán módon töredezett. Csak azonnali planatolos kezeléssel sikerült megmenteni (1. ábra).

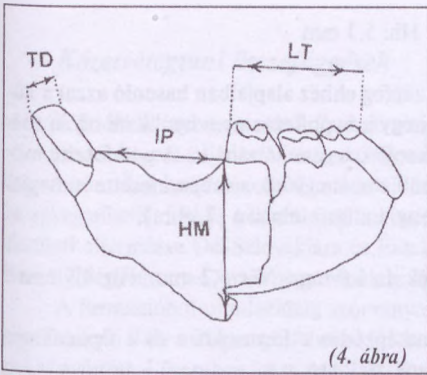
A lelőhely

Salgótarján, illetve Zagyvapálfalva n. városrésze déli határában a 21 sz. műút mellett, annak NY-i oldalán elhagyott kavicsnyerőhely található pontosan a „Salgótarján” közlekedési tábla mellett (3. ábra). A kavicsgödör szelvényének alsó részét homokos kavics foglalja el. Az erre települő szürke csillámos agyagból került elő a hódlelet. Erre okkersárga agyag települ, majd lejtőtörmelék és a jelenkori talaj következik (2. ábra).

A lelet felfedezőjének segítségével még 1999 májusában 20–20 kg próbamintát vettünk a szürke és az okkersárga agyagból (2., és 3. réteg), de ezek iszapolása semmiféle egyéb ősmaradványt nem eredményezett.

(3. ábra)

(4. ábra)

Rendszertani leírás

Ordo (Rend): Rodentia (rágcsálók) BOWDICH, 1821
 Familia (Család): Castoridae (hódfélék) GRAY, 1821
 Genus (Nemzetség): *Steneofiber* GEOFFROY - SAINT
 -HILAIRE, 1833

Steneofiber depereti MAYET, 1908

típuslelőhely: Artenay, Franciaország

a típuslelőhely rétegtani helyzete: korai miocén, MN 4
 zóna

A zagypapálfalvai leletanyag: 1 töredékes alsó állkapocs p4 -m1-m2 zápfogakkal valamint 1M1-2, 1M3 különálló fogak.

Az állkapocstörődék az alábbi méretek felvételére alkalmas (4. ábra)

*

HM: mandibula magassága a p4 alatt: 18,5 mm

IP: az incisivus bázisának és a p4 bázisának távolsága: 20,0 mm

LT: p4 -m1 -m2 távolsága: 17,5 mm

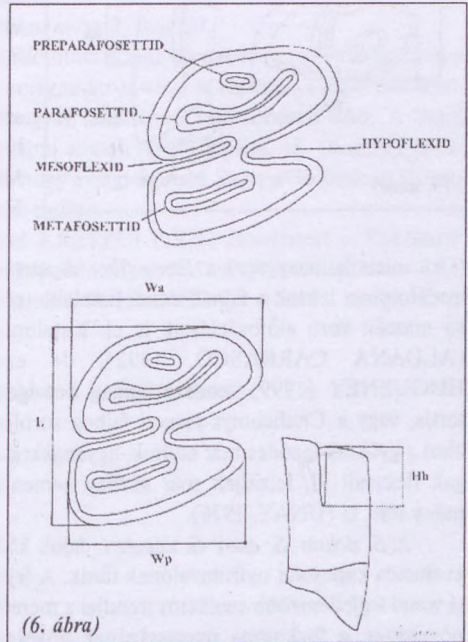
TD: incisivus harántirányú átmérője: 5,7 mm

A metszőfog külső felszíne lapos és nem domború.

A p4 rágófelszíne jellegzetes 8-as formájú. A fog a kopási folyamatnak csak a kezdeténél tartott, ami fiatal egyedre vall (7. ábra).

Méretek: L: 6,35 mm, Wa: 3,85 mm, Wp: 5,1 mm

A m1-m2 zápfogak rágófelszíne lapos. Két vékony befűződő zománcredő (buccalis oldalról a hypoflexid, linguális oldalról a mesoflexid) a rágófelszínt egy elülső és egy hátsó lobusra osztja. Az elülső lobus felszínén két zománccsiget látható, a kisebb és orális helyzetű preparafosettíd, mögötte pedig a szélesebb parafosettíd (6., 7. ábrák). Előbbi meglete jellemző a *Steneofiber depereti* fiatal példányaira (HUGUENEY, 1999).

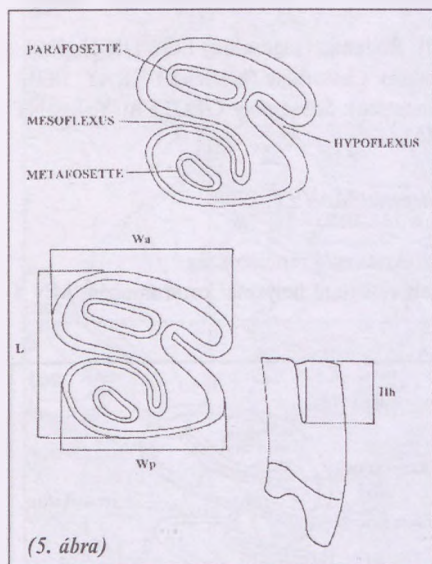

(6. ábra)

Méretek:	L	Wa	Wp	Hh	
m1	6,1	5,5	5,15	7,0	mm
m2	6,25	5,55	4,85	6,0	mm

A M1-2 zápfog lapos rágófelszínét két zománccbefűződés tagolja, a lingualis oldalról benyomakodó hypoflexus és a buccalis oldalról benyúló mesoflexus. Utóbbi erősen hátrahajló. A hypoflexus felületén egy nagyméretű zománccsigetet látunk: ez a parafosette. A fogfelszín hátsó lóbusán egy kisebb zománccsiget helyezkedik el: ez a metafosette (5., 7. ábrák).

Méretetek: L: 5,25 mm, Wa: 5,6 mm, Wp: 5,3 mm, Hh: 5,3 mm

(5. ábra)

A M3 zápfog ehhez alapjaiban hasonló azzal a különbséggel, hogy a hypoflexus nem nyúlik be olyan mélyen, és a mesoflexus sem hátrahajló. A parafossette mögött egy kisebb zománcgyűrű, a subparafossette is megjelenik a fogfelszín elülső lobusán (7. ábra).

Méretetek: L: 5,0 mm, Wa: 5,2 mm, Hh: 4,9 mm

Cementképződés a flexusokban és a flexidekben sehol sem tapasztalható.

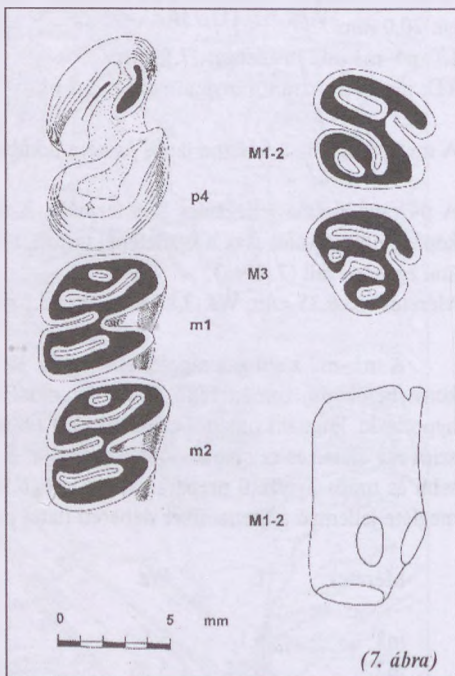
A felső zápfogakon jól látható a kezdődő gyökérképződés (7. ábra). A hypostria, ill. hypostriid sehol sem éri el a fogkorona bázisát.

Nyugat Európában a *Steneofiber* nemzetség a késő oligocénre és a korai miocénre jellemző. Az oligocénben a *Steneofiber dehmi* ismert, a korai miocén MN 1 és MN 2 zónákban (Agenian faunaegység) a kistermetű *Steneofiber eseri* fordul elő, míg az MN 3-4-5 zónákban

(Orleanien faunaegység) a *Steneofiber depereti*. Az irodalomban leírtak a fajnak ennél fiatalabb-középső miocén korú előfordulásait is pl. Katalóniából (ALDANA CARRASCO, 1992), de ezeket HUGUENEY (1999) rendszertanilag kétségesnek tartja, vagy a *Chalicomys jaegeri* fajhoz sorolja át, ahol a gyökérképződés már eltűnik, ugyanakkor a fogak flexusait ill. felxidjeit már gazdag cementálománnyal tölti ki (ÜNAY, 1976).

A *S. dehmi* -*S. eseri* -*S. depereti* fajok közötti evolúciós kapcsolat nyilvánvalónak tűnik. A fejlődési vonal legjellemzőbb evolúciós trendjei a méretbeni növekedés, a fogkorona magasságának növekedése és a gyökerek visszafejlődése volt. A *S. eseri* -*S. depereti* közötti átmenetet HUGUENEY (1999) az MN 3 zónába teszi, melynek radiometrikus korát STEININGER et al (1996), valamint MEIN (1999) 18 és 20 millió év közé datálja.

HUGUENEY et ESCUILLIÉ (1995) írtak le egy igen szerencsés franciaországi leletet, ahol egy üregkitöltésből egy egész *Steneofiber* család maradványai kerültek elő, felnőtt egyedek és két generációhoz tartozó fiatalok. Ez egyértelműen bizonyítja, hogy a korai miocén hódok már a ma élőkhöz hasonló családi közösségekben éltek és ugyanúgy két-éves ciklusban nevelték kölykeiket, mint ma. (A felnövekvő fiatalok a születésüket követő év végéig maradnak a családdal, így kb. júniustól decemberig együtt él a fiatalabb és az idősebb utódnemzedék.)

(7. ábra)

Kőzetrétegtani összefüggések

A lelőhely szelvényének 1., 2. és 3. rétege a Zagyvapálfalvai Tarkaagyag Formáció részét képezi (a 4. és 5. rétegek negyedidőszakiak). A formációt HÁMOR (1985) szerint durvaszemű homokos kavics, kovával cementált homokkő, agyagos aleurit, valamint lilászvörös és zöldesszürke agyag alkotja. Ehhez a kőzetrétegtani egységhez sorolják az ipolytarnóci lábnyomos homokkővet is. Területi elterjedése Dél-Szlovákiára és Észak-Magyarországra esik. Ny- felé a Galga völgyéig, Délen a Bercel -Nagybátony -Darnó hegy vonaláig nyúlik.

A formációból mindeztidáig szórványos nagyemlős-leletek kerültek elő. NOSZKY J. (1931) szerint Dornyai Béla a Zagyvapálfalvától DK-re fekvő meszesalji kavicsbányájából *Prodinotherium* zápfogakat gyűjtött, Lörenthey Imre pedig *Prodinotherium*, vagy *Mastodon* lábszárcsontot talált a Salgó -vár alatti fogaskerekű vasút bevágásában. Nemti község klinkeragyag -bányájából egy *Rhinocerotidae* agyar ismert, mely a MÁFI gyűjteményében megtalálható. KORDOS (1985) még a Sóshartyán feletti Kapács -tető kavicsbányájából említ kistermetű kérődző (*Lagomeryx* ?) fogakat.

A Zagyvapálfalvai Tarkaagyagot fedő Gyulakeszi Riolittufa Kazár környékén gyűjtött mintáiból a nyolcvanas években K-Ar módszerrel radiometrikus kormeghatározásokat is végeztek, melyeknek eredménye $19,6 \pm 1,4$ millió év (HÁMOR, 1985). A tarkaagyag tehát ennél csak idősebb lehet. A hazai radiometrikus dátum és a fent idézett nemzetközi irodalmi adatok (MN 3 zóna, 18 -20 millió év, S. eseri -S. depereti átmenet) annak lehetőségét is felvetik, hogy a nagytermetű *Steneofiber depereti* Közép Európában valamivel korábban jelenhetett meg, mint Nyugaton.

Magyarország területén ennél idősebb hódleletet KRETZOI (1976) ismertetett a Komárom megyei Szend 2. sz. fűrás felsőoligocén v. alsómiocén képződményeiből *Steneofiber humilidens* n. sp. néven. A kistermetű és alacsony fogkoronájú faj validitását HUGUENEY (1999) vitatja és a *Steneofiber* dehmi szinonimájának tekinti.

A tanulmány a T 029148 sz. OTKA -téma keretében készült.

- ALDANA CARRASCO E. (1992): Los Castoridae (Rodentia, Mammalia) del Neógeno de Cataluna (España).- *Treballs del Museu de Geologia de Barcelona*, 2: 99 -141.
- ALVAREZ SIERRA M., DAAMS R., LACOMBA J., LOPEZ MARTINEZ N., VAN DER MEULEN A., SESÉ C., DE VISSER J. (1990): Paleontology and biostratigraphy (micromammals) of the continental Oligocene-Miocene deposits of the North-Central Ebro Basin (Huesca, Spain).- *Scripta Geol.*, 94: 1 -77. Leiden
- HÁMOR G. (1985): A Nógrád -Cserhát kutatási terület földtani viszonyai.- *Geologica Hungarica, Series Geologica* 22: 1 -307.
- HUGUENEY M. (1999): Family Castoridae.- IN: RÖSSNER E., HEISSIG K. (Eds.): *Miocene Land Mammals of Europe*, Verlag Dr. Friedrich Pfeil, München, pp. 281 -300.
- HUGUENEY M. et ESCUILLIÉ F. (1995): K-strategy and adaptive specialization in *Steneofiber* from Montaigu -le -Blin (dept. Allier, France; Lower Miocene, MN 2a +- 23 Ma): first evidence of fossil life -history strategies in castorid rodents.- *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 113: 217 -225.
- KORDOS L. (1985): A magyarországi Eggenburgi -Szarmata képződmények szárazföldi gerinces maradványai, biozonációja és rétegtani korrelációja.- *Földtani Intézet Jelentése az 1983 évről*: pp. 157 -165.
- KRETZOI M. (1976): Új Castorida a dunántúli oligomiocénből.- IN: *Fontosabb szórványleletek a MÁFI gerinces gyűjteményében (1. közlemény)* - *Földtani Intézet Jelentése az 1974 évről*: pp. 415 -429.
- MEIN P. (1999): European Miocene Mammal Biochronology.- IN: RÖSSNER E., HEISSIG K. (Eds.): *Miocene Land Mammals of Europe*, Verlag Dr. Friedrich Pfeil, München, pp. 25 -38.
- NOSZKY J. (1931): A Magyar Középhegység ÉK-i részének oligocén -miocén rétegei. II. A miocén.- *Annales Historico Naturales Musei Nationales Hungarici*, 27: 159 -204.
- ÜNAY E. (1976): The remains of *Steneofiber jaegeri* KAUP (Rodentia, Mammalia) found in the Canakkale region.- *Bulletin of the Mineral Research and Exploration Institute of Turkey*, 86: 95 -100.
- STEININGER F., BERGGREN W., KENT D., BERNOR R., SEN S., AGUSTI J. (1996): Circum -Mediterranean Chronologic Correlations of European Mammal Units.- IN: FAHLBUSCH V., MITTMANN H. (Eds.): *The Evolution of Western Eurasian Neogene Mammal Faunas*. Columbia Univ. Press, New York, pp. 7- 46.

Steneofiber depereti MAYER, 1908 find from Zagyvapálfalva

A piece of grey micaceous clay was given for the Municipal Museum of Pásztó by Mr. Miklós Jánosy a Salgótarján resident in 1999. On the surface of the 0.5 kg sample only the incisor was visible. After washing in sieve and preparation we had got an incomplete mandible with p4 -m1 -m2 molars and 4 other cheek teeth (only 2 of them are suitable for study).

The locality is an inactive quarry situated at the western side of the national road no. 21 (fig. 3.) at the Southern margin of Salgótarján (pronounced as Shalgo:tarya:n). This part of the town was earlier named as Zagyvapálfalva (pronounced as Zadyvapa:lfalva). The beaver mandible was found in the 2 nd layer of the section (fig. 2.). In 1999 20-20 kg test -samples were collected from the 2 nd and 3 rd layers of the quarry by the discoverer and by the author, but more fossils were not found.

Systematic description

ordo: Rodentia BOWDICH, 1821

familia: Castoridae GRAY, 1821

genus: *Steneofiber* GEOFFROY -SAINT -HILAIRE, 1833

Steneofiber depereti MAYET, 1908

material: 1 fragmentary mandible with p4 -m1 -m2 molars, 1M1-2, 1M3 (figs. 3., 5., 6., 7.)

On the mandible fragment we can take the following measurements (fig. 4.)

HM: height of the mandible below the p4: 18.5 mm

IP: distance of the incisor base and the p4 base: 20.0 mm

LT: length of the occlusal surface of the p4 -m1 -m2 molars: 17.5 mm

TD: transversal diameter of the incisor: 5.7 mm

The anterior surface of the incisor is flattened.

The occlusal surface of the p4 is 8-shaped. It is in the early stadium of the wearing process. The flexids and the depressions of the surface is filled by clay (fig. 7.).

Measurements: L: 6.35 mm, Wa: 3.85 mm, Wp: 5.1 mm.

The occlusal surface of the m1 and m2 molars is flat. It is divided into an anterior and a posterior part by the hypoflexid and the mesoflexid. There are two enamel islets in the anterior part: the smaller preparafosettid and the larger parafosettid (figs. 5., 7.). The former one is characteristic at the younger individuals of the *S. depereti* (HUGUENEY, 1999). In the posterior part of the surface there is large enamel islet: the metafosettid.

measurements:	L	Wa	Wp	Hh	
m1	6.1	5.5	5.15	7.0	mm
m2	6.25	5.55	4.85	6.0	mm

The occlusal surface of the M1-2 molar is divided by the hypoflexus and the mesoflexus. The latter one is strongly curved backwards. In the lengthening of the hypoflexus there is a large enamel islet: the parafolette. In the posterior part of the surface there is a smaller enamel islet: the metafolette (figs. 6., 7.).

Measurements: L: 5.25 mm, Wa: 5.6 mm, Wp: 5.3 mm, Hh: 5.3 mm.

The structure of the occlusal surface of the M3 molar is similar to the M 1-2 with the following differences: the hypoflexus is not so deep, the mesoflexus is not curved backwards, behind the parafolette there is a smaller enamel islet: the subparafolette (fig. 7.). Measurements: L: 5.0 mm, Wa: 5.2 mm, Hh: 4.9 mm.

Cement is not found in the flexids and in the flexus.

In the upper molars the early stadium of the root -formation is visible. The hypostria and the hypostriid never reach the basis of the toothcrown.

The stratigraphic context

The layers no. 1,2,3 of the locality section (fig. 2.) belong to the Zagyvápálfalva Clay Formation (HÁMOR, 1985). The lithostratigraphical unit constituted by terrestrial or fluvial purple -red or greenish -grey clays, reddish -brown silty clays, argillaceous silts, greyish -white sands, unconsolidated sandstones, sandy gravels and coarse -grained conglomerates. The "Footprint Sandstone" of Ipolytarnóc has also been included into this formation. The geographical range of the unit is limited to Northern Hungary and Southern Slovakia.

The Zagyvápálfalva Clay is very poor in fossils, only sporadic vertebrate finds were described in the Hungarian geological literature (HÁMOR, 1985, KORDOS 1985), eg. *Prodinothierium sp.*, *Mastodon sp.*, *Rhinocerotidae indet.*, *Lagomeryx sp.*?

The studied lithostratigraphical unit is overlaid by the Gyulakeszi Rhyolite Tuff in the Nógrád Basin. Radiometric date was published from the tuff: 19.6 $\pm$ 1.4 million years.

The samples were collected from the surroundings of Kazár village, near to the *Steneofiber* locality.

After HUGUENEY (1999) the *S. eseri* -*S. depereti* transition came to pass during the Early Miocene MN 3 zone, 18 -20 million years ago. The Hungarian find seems to be synchronous or a bit earlier, than the oldest W-European *S. depereti* materials.

Ábrák

1. ábra: A vizsgált *Steneofiber* depereti állkapocstörődék.

2. ábra: A lelőhely szelvénye

- 1: homokos kavics
- 2: szürke, csillámos agyag
- 3: okkersárga agyag
- 4: lejtőüledék
- 5: jelenkori talaj

3. ábra: A lelőhely földrajzi helyzete.

A nyíl a lelet előkerülésének helyét mutatja.

4. ábra: Az állkapocstörődék jellemző méretei.

TD: az incisívus harántirányú átmérője.

IP: az incisívus és a p4 bázisának távolsága.

HM: a mandibula magassága a p4 alatt.

LT: a p4-m1-m2 fogak rágófelszínének hossza.

5. ábra: *Steneofiber* felső zápfogának anatómiai struktúrája (ALVAREZ SIERRA et al, 1990, HUGUENEY 1999) alapján és közölt méretei

- L: hosszúság
- Wa: elülső szélesség
- Wp: hátulsó szélesség
- Hh: height of the hypostria

6. ábra: *Steneofiber* alsó zápfogának anatómiai struktúrája (ALVAREZ SIERRA et al, HUGUENEY 1999) alapján és közölt méretei.

L, Wa, Wp, azonos a felső fog méreteivel. Refers to the measurements of the upper molar

Hh: hypostrid magassága

7. ábra: A vizsgált *Steneofiber* zápfogak rágófelszíni képei és a M1-2 fog laterális nézete

Figures

Fig. 1. The studied mandible fragment of *Steneofiber* depereti.

Fig. 2. The section of the locality

- 1: gravelly sand
- 2: gray micaceous clay
- 3: ochreous clay
- 4: talus
- 5: recent soil

Fig. 3. The geographical position of the locality. The arrow shows the findpoint of the mandible.

Fig. 4. The characteristic measurements of the mandible fragment.

TD: The transversal diameter of the incisor.

IP: The distance of the incisor base and the p4 base.

HM: The height of the mandible under the p4.

LT: Length of the occlusal surface on the p4-m1-m2 molars.

Fig. 5. Anatomic structure of the *Steneofiber* upper molars after ALVAREZ SIERRA et al 1990, HUGUENEY 1999) and the published measurements.

- L: length
- Wa: anterior width
- Wp: posterior width
- Hh: height of the hypostria

Fig.6. Anatomic structure of the *Steneofiber* lower molars after ALVAREZ SIERRA et al, HUGUENEY 1999) and published measurements.

L, Wa, Wp, azonos a felső fog méreteivel. Refers to the measurements of the upper molar

Hh: height of the hypostrid

Fig.7. The occlusal surfaces of the studied *Steneofiber* molars and the lateral view of the M1-2 molar.

Közlemények – Mitteilungen

Книжечный - Альбом

1911

Losonc sajtója 1918–1944

Puntigán József

Losonc és Nógrád megye első hírlapja volt az 1846 és 1847 között megjelent „*Pelikán*” c. hetilap Benyicz Mihály szerkesztésében. Több, mint egy félévet élt meg, sajnos egyetlen megmaradt példányáról sem tudunk. A Nógrád Megyei Tankerületi Tantestület 1883 augusztusától „*Időszaki Értesítő*” címmel adott ki alkalmanként lapot Dapsy Kálmán szerkesztésében. A hely(megye)történet leghitelesebb sajtóforrása a „*Losonc és Vidéke*” első száma 1879. november 16-án jelent meg, s a lap 40 évfolyamot élt meg. Volt helyi s a vidéki érdekeket képviselő társadalmi, ipari, kereskedelmi, közigazdasági és ismeretterjesztő közlöny, társadalmi és politikai hetilap, egyesületi közlöny, stb. Első felelős szerkesztője Kishalmy Ferenc volt. Helyi híreket közölt, bőséggel találunk benne vezércikkeket, tárcákat, beszámolókat a város, megye eseményeiről, éles, de kulturált vitákat, szerkesztői üzeneteket, kishíreket, stb. A „*Losonczy Híradó*” (később „*Losoncz-Nógrádmegyei Híradó*”) 1878 és 1880 között jelent meg vegyes tartalmú hetilapként, majd a megyei néptanítók hivatalos közlönyeként hetente. Szerkesztője Sárosi Márton János. Több melléklapja is volt (Nógrádmegyei tanügy, Trombita, Riadó). A „*Trombita*” 1879. februárjától májusig jelent meg, mint társadalmi és humorisztikus hetilap. 1880-ban három száma jelent meg az ugyancsak Sárosi Márton János szerkesztette „*Riadó*” c. élcslapnak. Változó kiadási helyszínnel, de egy ideig Losoncon jelent meg 1885-ben a „*Színészeti Közlöny*” Báthory Románcsik Mihály szerkesztésében, mint a vidéki színészet érdekeit képviselő hetilap. A „*Nógrád*” c. társadalmi hetilap első felelős szerkesztője Kálniczky Gyula, s a megye első politikai hetilapjaként tartják számon. Pedagógiai folyóiratként jelent meg évente hatszor, majd havonta a „*Nevelés*” 1888-tól 1891-ig Peres Sándor szerkesztésében. Két évet élt meg az 1895-ben megjelent „*Losonczy Hírlap*”, társadalmi hetilap Draskóczy Zsigmond szerkesztésében. A „*Losonczy Lapok*” 1873 és 1875 között jelent meg, társadalmi hetilapként Ambrus Mór szerkesztésében. 1880-ban jelent meg a „*Nógrádmegyei Tanügy*” pedagógiai lap. Az 1890. augusztus 1-én megjelent, s egy számot megélt „*Nógrádi Függetlenség*” c. politikai lap felelős szerkesztője Füller Győző volt. Németh József szintársulatának losonci vendégszereplése alkalmával adták ki naponta a „*Losonczy Színházi Újságot*” 1903 áprilisa és májusa között Nagy Béla majd Catrhy Ferenc szerkesztésében. A „*Felvidéki Őr*” politikai és gazdasági szemle 1909–1912 között jelent meg. Főszerkesztője Török Zoltán volt. Az Ipolyságon megjelent „*Az Őr*” c. lap folytatásaként adták ki. 1905-től 1918. szeptember végéig jelet meg a „*Losonczy Újság*” politikai és társadalmi hetilap. Első főszerkesztője Molnár Albert volt. Értékes iptörténeti anyagokat tartalmaz az 1906 és 1911 között kiadott „*Magyar Iptörténet*” Sztudinka Ferenc szerkesztésében. Bazovsky Lajos írta programadó cikkét az 1908. márciusa és 1909. januárja között megjelent „*Népjog*” című, kéthetente, majd havonta megjelent lapnak. A szociáldemokrata párt politikai és gazdasági lapja volt, Gyikos Mihály szerkesztésében. Ugyancsak ő szerkesztette az 1909. április 1-én egy számot megélt „*Népakarat*” c. szociáldemokrata közlönyt. A losonci választókerület radikális polgárainak politikai közlönye volt a „*Polgár Őr*” c. havilap Zsigmond Elek felelős szerkesztésében. Az alkoholizmus elleni mozgalom céljait szolgálta az 1910-ben, rövid életet megélt „*Diadal*” c. havi közlöny, melyet a „*Good Templar*”-rend losonci tagjai jelentettek meg. Felelős szerkesztője Mikula Aladár volt. A „*Felsőnógrád*”, a Nemzeti Munkapárt Hivatalos Közlönye 1911 és 1918 között hetente kétszer jelent meg. Szerkesztői Kristóff Sándor, majd Oppenheimer Ferenc, Sörös Béla voltak. 1911 és 1913 között „*Losonc*” címmel jelent politikai, társa-

dalmi és közgazdasági hetilap. Szerkesztői között Sacher Aladár, Nagy Iván, főmunkatársai között Bodor Aladár nevét olvashatjuk. A „Színházi Újság” 1911 októbere és 1912 márciusa között jelent meg, mint színházi és kinetográfiai hetilap. Szerkesztője Marosi Mátyás volt. Nógrád megye I. világháború előtti egyetlen idegen nyelvű lapja az „Ipel’ a Rimava”, szlovák társadalmi folyóirat 1913-ban jelent meg Ján Sirotko felelős szerkesztésében. Csak 5 számot élt meg. A Losonci Újság szépirodalmi mellékletként jelent meg Kristóff Sándor szerkesztésében „Az otthon” c. havilap.

Jelenleg Losoncon, de akkor is igazat mondok, ha azt mondom, hogy a losonci járásban egy szlovák nyelvű lap, Novohradské Noviny és néhány hirdetési lap jelenik meg. Az 1918-as államfordulat a sajtó területén is megváltoztatta a város belső rendjét. A gazdaság, az ipar gyors leépítése láttán azt vár-nánk, hogy a kulturális élet is válságba esik. Ez részben így is van, de a többi területhez viszonyítva korábban talál magára. S bár a sajtó is válságos időket él át, több jelentős lap megszűnik, vagy kénytelen megszűnni (pl. a Losonc és Vidéke, Losonci Újság) újak és újabbak születnek. Közöttük olyan lapok is (pl. A Mi Lapunk vagy a szlovák Národný Tyždenník), melyek országos szinten is a figyelem középpontjában állnak.

Addig nem készült el olyan összefoglaló munka, amely elemezné losonci sajtó történetét. Erre részben tett kísérletet diplomamunkájában Katarína Kaplanová, aki akkor a pozsonyi újságírói Főiskolát végezte el. További utalásokat tartalmaznak Drenko József kötetei, valamint Praznovszky Mihály egyébként precíz munkája, amely azonban nem tartalmazza Nógrád megye szlovákiai részének 1919-1938 között kiadott lapjainak leírását. A losonci levéltárban és magángyűjtőknél több olyan alkalmi lap is a kezembe került, melyekről eddig nem tudtunk, ill. a címén kívül nem volt ismert, megmaradt példánya.

Az alábbi összefoglaló a Losoncon 1918-1944 között megjelent, kiadott sajtótermékek listáját és rövid jellemzését tartalmazza. Ahol volt, mellékelem a konkrét lapra vonatkozó érdekesebb, más lapokból átvett adatokat, véleményeket is.

Az 1918-as államfordulat városi sajtótörténet szempontjából legszomorúbb eredménye a Losonc és Vidéke megszűnése, hiszen ez volt az a lap, melyből évtizedeken keresztül hitelesen tájékoztatott minden olyan eseményről, amely a várost és környékét érintette. Utolsó főszerkesztőjének Halmi Leonnak a nevével a későbbiekben ugyan még itt-ott találkozunk, de sajnos nem kapott kedvet ahhoz, hogy újságot szerkesszen. Hasonlóan érdekes és értékes volt a Losonci Újság is, amelyet szintén az államfordulat szüntetett meg. A nem sokkal később megjelent lapok közül sok rövid életű, pl., az átlagosnál elfogultabb Losonci Vörös Újságnak mindössze három ismert példánya maradt meg. Érdekes kísérlet a pár hétig napilapként megjelenő Magyar Szó, mely az olvasók és pénz hiánya miatt törvényszerűen nem maradhatott meg. Kár volt érte.

Az államfordulatok közötti időszak sajtó szempontjából változatos képet mutat. Sokan, sokszor próbálnak lapot indítani. Érdekes kísérlet a Színház, amely inkább egy mai értelemben vett „bulletinhez” hasonlít, a Szilveszteri Érdekes, a Zenészet Lapok, a Kacagi Magyar, melyeket bár szórakoztatni akartak az érdektelenség szüntetett meg. Törvényszerűen a lapok közül csak azok maradtak meg, melyek mögött elég erős támogatók, pártok álltak, akik tudták fedezni a már akkor sem annyira nyereséges vállalkozást. Szinte az egész időszakot végigkíséri a Losonci Hírlap valamint a Magyar Híradó (A jövő). Az utóbbi a kormány híve, az előbbi nemzetiségi központú, s érzékenyen reagál minden ilyen eseményre, de ezzel együtt elfogultabb. Ugyancsak nemzeti szellemű a Národný Tyždenník, melyben az egyik oldalon bőséggel találkozunk a ma is hangoztatott és elmondott magyarellenes kirohanásokkal megjegyzésekkel, a másikon megőrökíti az itteni szlovákság életének mozzanatait. Ebből a magyar sajtóban nagyon keveset találunk meg. A jelen áttekintés majdnem teljes, de ami a lapok tartalmát, s az általuk képviselt irányvonalakat, azok részletes elemzését illeti, bőven van lehetőség a további (sajtó) kutatásra.

Magyar nyelvű lapok

A Magyar Nemzeti párt lapja „A hét”, Losonc 1929. 12. 15. és 1931. 1. 15-e között jelent meg, a III/7. számától 1930. 12. 30-tól politikai hetilapként, negyedévenként csütörtökön 42x29 cm formátumban. Felelős szerkesztői: Wittenberg József, Oppenheimer Ferenc (II/4. számától, 1930. 1. 23.) majd Wittenberg József (II/7., 1930. 12. 18.). Vigh Károly losonci nyomdája nyomtatta. Ismert, megjelent száma: I. évfolyam [1929. 4 szám, 6 oldalon], II. [1930. 8, 4-6.], III. [1931. 3. 4.], 1930. 6. 2 – 1930. 12. 18 között nem jelent meg.⁽¹⁾

Alkalmi Újság. T. G. Masaryk köztársasági elnök losonci látogatása alkalmából jelent meg 4 oldalon 1930. szeptember 13-án. Szerkesztette és kiadta: Wittenberg József, nyomta: Vigh Károly könyvnyomdája. Írásai a látogatás jelentőségét (Wittenberg József), Masaryk a kisebbségi jogokra vonatkozó (Ziszer Gusztáv), a mezőgazdaságra, a magyar földművesre (Békefi Sándor) vonatkozó nézeteit, a politikai átalakulásokat elemző (Vigh Károly) és néhány további írást tartalmaz.

A Mi Lapunk. Országos hírnevet szerzett 1921 és 1932 között megjelent cserkész- és diáklap. Az iskolaév alatt havonta jeleni meg, 1923. 11. 1-i számától (III/11.?) havonta kétszer, majd 1925. januárjától (V/1) ismét havonta egyszer 29x21 cm formátumban. Szerkesztője (és felelős szerkesztője 1931. márciusától (XI/3-tól) Scherer Lajos, 1925. szeptemberétől (V/7) társszerkesztője Tamás Lajos. Készült Vigh Károly nyomdájában. Megjelent évfolyamai: I. [1921. 10 szám, 12-16 oldalon], II. [1922., 10, 144], III. [1923., 12, 160], IV. [1924., 19, 152], V. [1925., 10, 168], VI. [1926., 10, 194], VII. [1927., 10, 204], VIII. [1928., 10, 232], IX. [1929., 10, 244], X. [1930., 10, 256], XI. [1931., 10, 240], XII [1932., 1, 24]⁽²⁾

A Scherer Lajos szerkesztette lap egyike azon kevés magyar lapnak, melynek neve túlnőtt a város határain. Köszönhető volt ez szerkesztője odaadó munkájának, s azoknak a munkatársaknak, akik amíg volt, addig értékes írásokkal töltötték meg lapjait. Tudomásom szerint egyetlen könyvtár sem rendelkezik valamennyi példánnyal. Scherer Lajos unokája, dr. Vágás István Szegedről fontosnak tartotta azt, hogy a nagynevű elődje által szerkesztett lap példányait – ha jó néhányat csak másolatban is – de összegyűjtse és tartalmát összefoglalja. Egy a lapot bemutató anyagot a Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség is megjelentett kiadványában, melyben a szlovákiai cserkészlet elindulásáról is sokat megtudunk. Ebben Losoncnak nagyon fontos szerepe volt.⁽³⁾

A lap alapítását és engedélyezését tanúsító kéziratos levelet Scherer Lajos őrizte meg: „328. sz. Scherer Lajos tanár úrnak, Lučenec. A bratislavai Skolský referát f.hó 14-én 54. 136/II. sz.a.k. rendeletével megengedi, hogy Scherer Lajos tanár úr szerkesztthesse és kiadhasson egy ívnyi terjedelmű havi folyóiratot „A Mi Lapunk” címen. Ez a folyóirat csak cserkészdolgozatokkal, sporttal, az ifjúság testedzésével, antialkoholizmussal, esperanto-nyelvvél és az ifjúság vallási-erkölcsi nevelését illető dolgokkal foglalkozhat. Egyúttal kívánja, hogy minden kiadásból, illetve számból egy-egy példányt beküldjön a Skolský referátnak. Lučenec, 1920. decb. 20. Konss József (s.k.) id. igazgató.” 1930-ban a lap 10 éves fennállása évfordulóján Scherer a következőket említett kezdeményezőként: Darkó István, Marek Antal, Selmeczy Miklós, Streitman András, Stiga Béla, Illyefalvi Vitéz Zsolt, Zorkóczy István. Az első 4 évfolyam legfontosabb szerzője maga a szerkesztő, Scherer L., volt.⁽⁴⁾ A lap szerzői között találjuk Marek Antalt, Balogh Edgárt, Wallentinyi Dezsőt (később Győry Dezső), Ölvédi Lászlót, Szombathy Viktort, Szalatnay Rezsőt, Darvas Jánost, Darkó Istvánt, Tichy Kálmánt, Fenyves Pált, Egri Viktort, Szvatkó Pált, Jankovics Marcellt, Mórícz Zsigmondot, Mécs Lászlót, Makkai Sándort, Szabó Dezsőt, Móra Ferencet stb.

1921-ben 1100 példányban jelent meg, 851 előfizetője volt (798 - Csehszlovákia, 47 Magyarország, 3 - Románia, 1 Jugoszlávia, 3 máshol) 122 tiszteletpéldány volt. A cserkészcsapatok 798-ból 460-at rendelték (Beregszász 65, Brünn 6, Érsekújvár 85, Ipolyság 20, Kassa 12, Komárom 5, Léva 11, Losonc 100, Munkács 6, Prága 10, Pozsony 83, Rimaszombat 50, Rozsnyó 3, Somorja 4). Egyénileg 338 példányra fizettek elő (Eperjes 21, Kassa 32, Komárom 9, Losonc 16, Munkács 18, Pozsony 39, Rima-

szombat 16, Rozsnyó 40 stb). A 122 ingyenes példány közül 65 Csehszlovákiába, 15 Magyarországra, 6 Romániába, 3 Jugoszláviába és 4 máshova került.⁽⁵⁾

Felsőnógrád. Losoncon 1911. 12. 23. és 1918. 10. 31. között megjelent politikai és társadalmi hetilap. A Nemzeti Munkapárt hivatalos közlönye, amely az államfordulat idején szűnt meg. Hetente szombaton (1914. október 29. után) jelent meg. Felelős szerkesztője a lap indulásakor Kristóff Sándor, 1917. 11. 29-től pedig Sörös Béla. Főmunkatársa az induláskor Oppenheimer Ferenc, 1917. 11. 29-től Kövy Árpád, 1918. 9. 5-től pedig Kövy Árpád és Hildenstab György. Eredetileg a Nemzeti Munkapárt adta ki, 1917. 2. 15-től pedig Kármán Zsigmond. Nyomta az indulásnál Losonci Sándor könyvnyomdája majd 1917. 2. 15-től Kármán Zsigmond. Terjedelme 6 lap volt.⁽⁶⁾ A lapnak nincs jó hírneve, állandók a konfliktusai a megye többi lapjával.

Figyelő. Losoncon 1932. 4. 20 és 1934. 11. 22. között megjelent társadalmi és gazdasági regionális lap változó tartalommal és cílekkel. Bő terjedelemben foglalkozott a várost érintő gazdasági, irodalmi és kulturális, később sport kérdésekkel is. 1933. 10. 22-től (II. évfolyam/1(42) sz.) politikai és irodalmi heti szemle, 1934. 3. 5-től (III/1) gazdasági és hivatalos hetilap, majd 1934. 11. 15-től (III/37) sporttudósítói hétfői újság ill. sporttudósítói lap. Megjelenése: 1933. 4. 13-tól (II/15) minden szerdán, 1933. 10. 22-től (II/1(42)) minden csütörtökön, 1934. 3. 5-től (III/1), minden vasárnap, majd 1934. 11. 15-től (III/37) minden hétfőn. Formátum eredetileg: 42x29 cm, 1933. 10. 22-től (II/1(42)) 32x23 cm, majd 1934. 3. 5-től (III/1) 42x29 cm. Főszerkesztője: Sándor László. Felelős szerkesztői: 1933. 10. 22-től (II/1(42)) Losonci Sándor, 1934. 3. 5-től (III/1) Sándor László, szerkesztője: 1933. 11. 22-től (II/1(42)) Darkó István. Készült Losonci Sándor könyvnyomdájában. Megjelent számai: I. évfolyam [1932., 37 szám, 2-6 oldalon], II. [1933., 51, 2-16], III [1934., 38, 4].⁽⁷⁾

A helyi, regionális témákon kívül a lap szerkesztői Szlovákia szintű témáknak is helyet adtak. Ilyen érdekes sorozatuk az, amelyben szlovákiai magyar városokat mutatnak be (Nyitra, Ipolyság). Szinte állandó témájuk az iskolaügy, értékes adatokat tartalmaz a középiskolákat ismertető sorozata, figyelik az ifjúsági mozgalmakat. Irodalomtörténeti szempontból is érdekes az a vitasorozata, amelyet a Madách szobor elhelyezéséről indítottak – szívesen látták volna a szobrot Losoncon. Természetesen nagyon sokat foglalkoztak Losonccal és a magyarságot érintő kisebbségi kérdésekkel. Találunk benne népművészettel foglalkozó írásokat is. A lap 1932. 7. számának (VI. I.) első kiadását az „Átmeneti időszak” c. írása miatt elköbörték. Egészébe véve a lapot jól jellemzi az a gondolat, amit a lap formátumának a megváltoztatásakor irtak az olvasóinak: „... tárgyilagosan, de férfias nyíltsággal kívánnak szólni a napi eseményekhez és gyakorlunk kritikát és adunk útbaigazítást. ... Lapunk sohasem fog a magyar becsület és magyar önértzet útjáról letérni ...”. Kár, hogy csak néhány évfolyamot ért meg.

Forrás. 1938 április-májusában Pozsonyi szerkesztőségi központtal jelent meg mint „A csehszlovákiai magyar ifjúság kultúr folyóirata”. Losoncon Vigh Károly könyvnyomdájában készült. Felelős szerkesztője Lederer Frigyes. Társ szerkesztői: Komjáthy István, Madarász László, Mészáros Zsolt, Moravitz Zoltán, Zambay Tóth Iván.⁽⁸⁾

Földműves. Losoncon 1920. 6. 12-től szombatonként megjelenő, rövid életű, „Politikai és gazdasági hetilap”. Készült Vigh Károly nyomdájában. Felelős szerkesztője: Novák Lajos, a Nógrádi földműves otthon adta ki. Megjelent: I. évfolyamának (1920) 11 száma. Nem akadtam ismert példányára.

Indulás. Losoncon 1933. júniusától 1934-ig megjelent ifjúsági lap, 47x32 cm, II/1-től (1934) 28x20 cm formátumban. Felelős szerkesztője Balázs Gyula, készült a losonci Losonci Sándor nyomdájában, 1933-ban (I. évfolyam) 2 száma, 8 oldalon, 1934-ben (II) 2 száma 32 oldalon jelent meg a losonci rendőrkapitányság engedélyével.⁽⁹⁾

A lap elsősorban iskolai, oktatási kérdésekkel, a diákság életével kívánt foglalkozni. Bevezető írásában „Egy folyóirat indulása elé” (1933. I/1) magát „a középiskolások öntevékenységeinek orgánumnak” jelöli meg. Foglalkozott a kárpátaljai ruszin ifjúság problémáival is.

Zenészet **Lapok** (Mufure újság). Losoncon 1921. 12. 20 és 1922. 5. 20 között minden hónap 20. napján, 29x22 cm formátumban megjelent vicclap. Szerkesztette Szabó Lajos (II/4. számtól (1922. 3. 20.)). Készült Engel István losonci nyomdájában. Megjelent: I. évfolyam [1921., 1 szám 12 oldalon] II. [1922., 5, 1].⁽¹⁰⁾

Kacagj Magyar. Losonc, 1922-ben minden hó 1-én és 15-én megjelent, illusztrált vicclap. Szerkesztője és kiadóhivatala Losoncon a Zólyomi u. 27. sz. alatt volt. Szerkesztője Szabó Lajos.

A lap eddig egyetlen általam ismert ismertetésben sem szerepelt. Személyesen véletlenül jutottam hozzá egyik példányához. Feltételezem, hogy Szabó Lajos a „Zenészetű lapok” megszűnése után kísérletet tett arra, hogy azzal hasonló tartalmú lapot adjon ki. Az első szám bevezetőjében olvashatjuk: „... *Kacagj magyar! Mondjuk mi, akik a születésünk pillanatában üdvözlétet küldünk megértő szlováknak, jókedvű zipzernek egyaránt*”. A lap előzetes reklámját a Losonci Hírlap teszi közzé 1922. júniusában és júliusában. Ebben olvashatjuk, hogy az év július 1-től új köntösben, gazdag tartalommal, szebbnél szebb illusztrációkkal jelenik meg a rövid idő alatt közkedveltségűvé vált: Zenészetű Lapok. Szerkesztői garantálják azt, hogy az új vicclap minden tekintetben „színvonalon álló és a legkényesebb ízlést is kielégítő lesz”. A cikkírónak mindössze a címe ellen vannak kifogásai. „*Miért nem hirdetett pályázatot rá*”-teszi fel a kérdést. A Kacagj Magyar szerkesztője gyorsan reagál erre, mert a lap első számában kiírta a „névpályázatot”.⁽¹¹⁾ Az első szám megjelenése után ugyancsak a Losonci Hírlapban olvasunk egy rövid kritikát és dicséretet. „*Ízléses kiállításban, új köntösben jelent meg július 1-én az első magyar szlovenszói vicclap határozottan jövője van, nemcsak mint eddig konkurencia nélkül álló vicclapnak, hanem abban a tekintetben is, hogy becsületes, komoly magyar érdekeknek áll szolgálatában, tehát megérdemli minden magyar ember támogatását. A lap sikerült, ügyes illusztrációi Cseh Lajos festőművész képességeit dicsérik*.”⁽¹²⁾

Szilveszteri Érdekes Újság, Szilveszteri Érdekes. Alkalmi, humoros lapok, melyek a 30-as években (1935-től) 8 oldalon Szilveszter napjára jelentek meg. Alcíme: „Ki a mókát szereti, ezt a lapot megveszi”. Felelős szerkesztője Tulák Kálmán. Készült a Gutenberg nyomdában ill. Benkő Béla nyomdájában 1938-ban 21x29 cm, 1940-ben 24x16 cm formátumban. A losonci krónika szerint olyan lapok, amelyek ízléstelen gorombaságokat és otromba élcekkel bosszantják a komoly gondolkodású polgárokat.

Tartalmáról a Magyar Híradóban 1937. december 5. és 12. számában közzétett előzetese ad támpontot, amelyben egyebek mellett ezt írja: „A Szilveszteri Érdekes Újság ezidén is meg fog jelenni humoros, de nem sértő tartalommal.” Ennek az az egyik oka, hogy előző számaiban nem éppen finom stílusban jelent meg néhány közismert személyt bíráló írás. Érdemes idézni a Losonci Hírlap 1934-ben megjelent bírálatának néhány részletét: „*Szeretnők tudni, hogy mennyiben szenvednének kárt a kultúrigények vagy csorbát az irodalom tekintélye, ha bizonyos „szilveszteri produktumok” egyáltalán nem látnának napvilágot. Avagy mi történne akkor, ha a társadalom azon salak-kategóriája, melyet a becsületes emberek bosszankodása fölött való ujjongás, káröröm hízal kövérré – nem olthatná pletykaéhségét, szomját válogatott trágárságokkal, mint amelyeneket ú.n. „Szilveszteri Újság” című vicclap hoz „szellemi delikatesz” forgalomba...*” Az írás további részében az „Aláírás” „nevű” szerző főleg azt bírálta, hogy a személyek „*olyan stíli vagy értelmi, nyilvános szerepeltetése erkölcsileg, társadalmilag elfogadhatatlan, s törvénybe ütköző*”.⁽¹³⁾ Ezért kell külön hangsúlyozni azt is, hogy várnak „*minden derűt keltő közleményt azzal a kikötéssel, hogy annak személyeket sértő éle ne legyen*”. Hirdetéseket kizárólag a szerkesztő Tulák Kálmán volt jogosult felvenni. Nem sok példánya maradt meg. Egyik 1938. január 1-én megjelent számának⁽¹⁴⁾ „Ó év - Új év” c. vezércikkében egy kesernyész hangulatú verset ad közre, amelyben az aktuális politikai és városi eseményeket látjuk viszonyt, Néprajzi szempontból is érdekes a lapszámban megjelent „mosoly a temetőben” c. írás, amelyben valós fejfeidézeteke olvashatunk az Ipolymenti temetőkből. Ugyancsak helyet kaptak a losonci iparosok jókívánságai is.

Losonci Diákok. Két számot megélt, Losoncon, 1940-ben, 29x21 cm-es formátumban kiadott diáklap. Felelős szerkesztője Madarász László volt. Készült Benkő Béla könyvnyomdájában.⁽¹⁵⁾

Losonci Újság. A világháború előtt Losonc egyik legnépszerűbb hetilapja, 1905. 12. 24. és 1919. 4. 17. között jelent meg, 1918. január 13-tól dr. Vályi Béla felelős szerkesztésében mint „politikai, közgazdasági és társadalmi” hetilap. Szerkesztője 1909. 3. 25-től Kristóff Sándor, aki a Felsőöngrád c. lapot is szerkesztette. Kiadója 1918. 1. 13-tól Vályi Béla. Melléklapja: „Az otthon” címet viselte.

Tartalmát tekintve elsősorban a város politikai és társadalmi életével foglalkozott. Az államfordu-

lat idején és után részletesen számolt meg a városi képviselő-testület, a Tárosi Tanács munkájáról, a túszok elvételéről és sorsukról, a szlovák képviselőkről, az új állam intézkedéseiről, a határkérdésekről, a Magyar Nemzeti Tanács tevékenységéről és utóéletéről, az 1919-es népszámlálásról, stb. Közvetlenül megszűnése előtt még sorozatot közölt a szlovák irodalomról (Scherer Lajos) és a Magyar Tanácsköztársaságról és intézkedéseiről. Egyike azon helyi lapoknak, amelyek kommentárjaival, beszámolóival hitelesen igyekeztek tájékoztatni olvasóikat, s nem véletlen, hogy a „Losonc és Vidéke” mellett meg tudott maradni.

Losonci - Luceneci katolikus élet. Losoncon 1931 januárja és októbere között megjelent hitközségi tudósító, római katolikus vallási lap. Havonta 42x29 cm nagyságban jelent meg, 2. számától (1931 februártól) 30x21 formátumban. Kiadója és szerkesztője: Mihalovics Gyula. Készült Engel István nyomdájában. I. évfolyamából (1931) 10 szám jelent meg, 2-4 oldalon.⁽¹⁷⁾

Losonc és Vidéke. A város legrégebb, legérdekesebb hetilapja, amely 1879. november 16-tól egészen 1919. 3. 26-ig jelent meg, mint társadalmi hetilap. Főszerkesztője Halmi Leon. Tulajdonosa 1918. 8. 27-től Engel István. Terjedelme 4-6 lap. A tárgyalt időszakban még két évfolyama jelent meg: XLI. 1918., 54. szám, XLI. [1919. 10].⁽¹⁸⁾

A lap úgy szerkezetét, mint tartalmát tekintve kiérdemelte a megbecsülést. Helyt adott minden olyan témának, ami érdeklődésre tartott számot a városban. Beszámolóit részletesek, kiváló forrásai a helytörténeti elemzéseknek. Több írása jelent meg benne pl. Csontváry Kosztka Tivadarnak. Utolsó oldala általában reklámdoldal, sporttal csak kivételes esetekben foglalkozott. Az utolsó két évfolyamának számaiban elsősorban az államfordulat eseményeivel foglalkozik, nem titkolva elkötelezettségét az eredeti állapotok megmaradása mellett. Írásaiban ugyankor mindvégig nyugalomra, megértésre szólította fel az embereket. Utolsó számában a Magyar Tanácsköztársaság megalakulásáról tudósított. Várható megszűnéséről a Losonci Újság tudósított.⁽¹⁹⁾ *„A Losonc és Vidéke felelős szerkesztője Halmi Leon a lap legutóbbi számának vezércikke miatt levonta a konzekvenciát s végleg eltávozott Losoncról. A lapot elkobozták. Halmi családjával együtt már el is távozott Losoncról, s tudtunkkal Budapestre ment. Őszinte üdvözlünk és szerencsekívánataink kísérik őt útjában. A Losonc és Vidéke értesüléseink szerint egyelőre nem fog megjelenni.”*

Losonci Vörös Újság. A Magyar Tanácsköztársaság fennállása alatt jelent meg hetente kétszer, szerdán és vasárnap 42x29 cm formátumban Losoncon 1919. 6. 11. és 1919. 6. 29-e között. A losonci szocialista párt hivatalos, június 25-től a szocialista-kommunista Munkások Magyarországi Pártja losonci szervezetének lapjaként. Szerkesztője a Losonc és Vidéke egykori szerkesztője Halmi Leon. Készült Vigh Károly nyomdájában. I. és egyetlen évfolyamában (1919) valószínűleg 20 száma jelent meg.⁽²⁰⁾

Mindössze három ismert száma maradt meg, melynek eredetije a Matica Slovenská Mártoni könyvtárában vannak elhelyezve. Írásai meglehetősen elfogultak, nem jellemző rájuk az a józanság, amelyet Halmi Leon, a Losonc és Vidékében megismert munkásságában. Ismert példányai. Első számában visszatér Losonc január 3-1 megszállására, a tanácsköztársasági magyar katonaság Losoncra érkezésére, Böhm parancsnok losonci látogatására. Későbbi, 6. számában beszámol a városban tartott szlovák nagygyűlésről, a Munkástanács üléséről, a losonci forradalmi törvényszék működéséről.

Losonci Hírlap. A Magyar Nemzeti Párt társadalmi, politikai regionális lapja. Losoncon az 1918-1938. 10. 30.-1944. 5. 11. időszakban 1920-tól jelent meg. 1921. 1. 1-től (IV. évfolyam, 1. szám) minden vasárnap, 42x29 cm-es, 1925. 10. 4. számától 48x32 cm formátumban. Főszerkesztője 1923. 12. 30-tól (VI/52) Kövy Árpád. Felelős szerkesztői: 1921. 1. 1-től (IV/1) Nagy Sándor, 1922. 1. 22-től (V/4) Horváth Andor, 1922. 11. 12-től (V/45) Miskolczy Lajos, 1935. 12. 22-től (XVIII/51) Horváth Andor 1941. január 5-től Engel István. Szerkesztője 1924. 5. 4-től (VII/18) Halász Gyula, 1938-tól Beinrohr Dezső, 1940. április 28-tól Angyal István. Főbb munkatársai 1923. 12. 30-tól: Győri Dezső, Darkó István, Szabó Lajos, 1944 után Kövy Árpád, Tinschmidt Ernő. Kiadója 1921. 1. 1-től (IV/1) Engel István. Készült 1921. 1. 1-től (IV/1) Engel István, 1944-től Engel István és Angyal István nyomdájában. Megjelent évfolyamai: I. [1918], II. [1919], III. [1920], IV. [1921., 51 szám, 2-6 oldalon], V.

[1922., 4-6], VI. [1923., 52, 4-8], VII. [1924., 52, 4-8], VIII. [1925., 52, 4], IX. [1926., 4-6], X. [1927., 53, 2-8], XI. [1928., 53, 4-6], XII. [1929., 53, 4-6], XIII. [1930., 52, 4-8], XIV. [1931., 50, 4-8], XV. [1932., 52, 4], XVI. [1933., 63, 4], XVII. [1934., 52, 4-6], XVIII. [1935., 52, 4-6], XIX. [1936., 51, 4-6], XX. [1937., 52, 4-6], XXI. [1938., 45, 2-6]. Az utolsó száma 1944. május 21-én jelent meg, azután németek betiltották kiadását.⁽²¹⁾

A lap 1895-ben megjelent hasonló nevű elődjének a folytatásaként jelent meg. 1940-ben a 23. évfolyammal indult másodszor is újra. A Losonc és Vidéke megszűnése után részben a szerepét is átvette. Indításáról mondta Kövy Árpád *„A Losonci Hírlap az elnyomatás idejében alapítottuk - 1920 nyarán, - amikor még nem hegedtek be a nemzet életén ütött sebek s a mindent eltipró hatalom nyomása állandóan fokozódott. A lap alapításával az volt a célunk, hogy felrázzuk a kisebbségi sorsba tömörült magyarságot az elterpeszkedő közönytől és fásultságból s elindítsuk a cselekvő magyar élet útján.”*⁽²²⁾ A lap írásaiban egyértelműen a magyar nemzetiség problémakörének elemzését vállalta magára, nem egészen elfogulatlanul. Sokszor jellemzi elfogultság a szlováksággal kapcsolatos írásait is. Aktívan figyelte és követte a napi eseményeket, azokra rendszeres reagált. Beszámolt az iskolák helyzetének alakulásáról, a társadalmi és kulturális egyesületek munkájáról, a képviselő-testület üléseiről és határozatairól. Érzékenyen figyelte a gazdaság, a nemzetiségi viszonyok alakulását, s vezércikkeiben gyakran reagált rájuk. Rendszeresen beszámolt az ellenzéki magyar pártok, kiemelten az Egyesült Magyar Párt megalakulásáról és munkájáról. Sokszor került éles összetűzésbe - sajtóvitába - a Magyar Híradóval, amely a tárgyalt időszakban a legnagyobb - kormánypárti - konkurense volt. Rendszeresen publikáló szerzői között ott találjuk Scherer Lajost, Komlós Aladárt, Marek Antalt, Giller Jánost, a losonci tanárokat. Sok-sok írása közül forrásként kezelhetőek a népszámlálásokról közölt anyagai, a losonci református teológia (és egyház) működését és végzettjeinek névsorát tartalmazó beszámolóit, a diákmozgalmak és cserkészek tevékenysége - beleértve a Losoncon megtartott országos találkozókat és konferenciákat -, több, a város múltjára emlékező írása, valamint az 1938-39-es „országváltás” időszakának történései. Az 1938 után írárok egy jelentős része eléggé szélsőséges hangvételű. Fennállásának 20. évfordulóját 1940. augusztusában ünnepelte meg - ez alkalomból augusztus 4-én ünnepi, 8 oldalas számot jelentetett meg, amelyben egy válogatást olvashattunk régebbi számának írásaiból. Vezércikkben dr. Giller János valamint ifj. dr. Koltai Ernő, polgármester köszöntötték a lapot. Olvashatjuk Kövy Árpád írását, a lap alapítóinak, szerkesztőinek és munkatársainak életrajzi adatait, s sok már érdekes írást is.

A jövő. Független, demokratikus politikai és társadalmi hetilapként Losoncon, 1926. 8. 8. és 1930. 2. 9. között jelent meg, vasárnaponként, 42x29 cm formátumban. Felelős szerkesztői: Tulák Gyula majd 1926. 11. 3-tól (I. évfolyam, 9. szám) Tulák Lajos 1926. 9. 14-től (I/15) Tulák Kálmán, 1927. 9. 4-től (II/37) Magyar Árpád. Készült a losonci Gutenberg nyomdában. Megjelent évfolyamai: I. [1926., 21 szám, 4 oldalon], II. [1927., 53, 4], III. [1928., 53, 4-6], IV. [1929., 52, 4-6], V. [1930., 6, 4] A későbbiekben „Magyar híradó” („A jövő”) néven jelent meg.⁽²³⁾

A lap megjelenéséről írta a Losonci Hírlap: *„... Ezt az új hetilapot azonban nem a közszükséglet teremtette meg, mert hiszen köztudomású, hogy a város magyar közönsége az eddigi két magyar hetilap életben maradását is alig tudta biztosítani a mai gazdasági viszonyok között. Hogy kinek volt szüksége ezen lap megindítására Minden sora, minden szava elárulta, hogy hivatalos személyek állnak jól elrejtőzve ezen lap háta mögött... A város közönsége azt a szánalmas erőlködést, amit a lap sugalmazói kifejtettek, hogy a város közvéleményét megosszák s a polgárságot idegen érdekek szolgálatába csábítsák. Mert ugyebár mindenki észrevette, hogy csak ilyen célzattal íródott az a cikke a jövőben „jövő”-nek, melyben a losonci zsidóságot a magyar nyelv és kultúra cserbenhagyására és magyar nemzetiségük megtagadására hívta fel. A törekvés teljesen átlátszó: a magyarul érző zsidóságot a magyarság testéből kitépni, hogy ezáltal meggyengítsék a város magyar társadalmát, amely integráns részének valjára a zsidóságot - a zsidóságot pedig izolálni. Szóval szétforgácsolni a magyar társadalom erejét...”*⁽²⁴⁾

Magyar Híradó („A jövő”), a későbbiekben az alcím nélkül. A „Jövő” utódeként Losonc, 1930. 2. 16. és 1938. 3. 27. vasárnaponként, 42x29 cm formátumban megjelent *„Politikai és társadalmi hetilap”*. Főszerkesztője 1930. 3. 30-tól (V/13) Magyar Árpád, 1933. 9. 24-től (VIII/3) Palágyi Lajos.

Felelős szerkesztői: Magyary Árpád, 1930. 3. 23-tól (V/12) Wittenberg József, 1930. 8. 10-től (V/32) Magyary Árpád, 1932. 12. 11-től (VII/50) Benkő Béla. Szerkesztője: Wittenberg Lajos, 1933. 11. 5-től (VIII/45) Palágyi Lajos. Készült a Gutenberg Könyvnyomdában. Megjelent évfolyamai: V. [1933., 45 szám, 4-6 oldalon], VI. [1931., 51, 4-6], VII. [1932., 52, 4], VIII. [1933., 52, 4], IX. [1934., 52, 4], X. [1935., 51, 4], XI. [1936., 50, 4], XII. [1937., 51, 4], XIII. [1938., 13, 4].⁽²⁵⁾

Egy jelentés a lapról. A M. Kir. Konzulátus Pozsony közlése 1934. január 26-ról. „*Ez az újság azelőtt a „Jövő” c. jelent meg (politikai hetilap). A magyarellenes cikkek özönét közli. Felelős szerkesztő: Magyary Árpád, szerkeszti Wittemberg József, a lapkiadó és nyomdatulajdonos „Gutenberg” nyomda Benkő József. Közönséges revolvér - adandóan a hatóságokkal támogatja információit és onnan szerzi be. És mostani nevét is politikából vette fel!*”⁽²⁶⁾

Egyértelműen a kormány mellett állt ki. Több írásában foglalkozik a szlovákság helyzetével. Oldalait ugyanakkor különböző, fogalmazhatunk úgy is, hamis adatokkal is megtöltötték. Nem kedvelte a kommunistákat. Több írásában támadta a Szovjetuniót pl. 1930 áprilisában az SZKP ellen szólalt fel azt állítva, hogy a kommunista párt a munkanélküliek támogatása és a gazdasági válság enyhítése ellen van. Írásainak többségét gazdasági és politikai jellegű anyagok képezik, de ismert példányaiban benne vannak a nemzetiségi, sport, kulturális jellegű, a losonci ifjúság vandalizmusáról szóló írások is. Minden évben születésnapján vezércikkben köszöntötte T. G. Masarykot. Az utolsó évfolyam egyik írása keményen támadta Sztálint a Szovjetunióban észlelhető szocializmusellenes folyamatokkal összefüggésben. Egyik, az 1848/49-es szabadságharcot idéző vezércikkében említést tesz arról, hogy a harcolók sorában szlovákok is voltak. További írások szólnak a város építéséről, a munkanélküliségről. Sajnos igazza váltak azon írásai, amelyekben egy új, kegyetlen háborúra figyelmeztetett.

Rendszeresen foglalkozott a losonci gyárilap helyzetével, melyeket általában megfelelőnek ítélte meg - szerintük a város a nem kedvező helyzet ellenére is fejlődött. A Csehszlovák demokrácián belül pozitívan ítélte meg a magyar kisebbség sorsát is. 1930-ban részletesen számol be a Tuka-perről, melynek több losonci vonatkozása is volt. Sajátos nézetei voltak a népszámlálásokról is.

Magyar Iparos. Losoncon 1922. 7. 2. és 1923. 7. 15-e között jelent meg vasárnap 42x29 cm formátumban. Az Országos Magyar Kiszgazda, Földműves és Kisiparos Párt lapja (O.M.K.F.K.). Második számától I/2 (1922. 7. 9.) a főszerkesztői A. Teleky Sándor és ifj. Koczor Gyula. Felelős szerkesztője Kristóff Sándor, majd 1922. 12. 17-től (I/26) ifj. Koczor Gyula. Szerkesztői: Telek A. Sándor és ifj. Koczor Gyula Készült Engel István losonci nyomdájában majd 1922. 12. 17-től a komáromi nyomdában. Megjelent évfolyamai I. [1922., 28 szám, 4-6 oldalon], II. [1923., 28, 4].⁽²⁷⁾

Megjelenéséről a Losonci Hírlap tudósított. „*Az O.M.K.F.K. kiadásában indult meg a szlovenszkói és ruszinszkói iparosság politikai, gazdasági, kulturális és társadalmi érdekeit szolgáló politikai hetilap. Szerkesztésével Telek A. Sándor rimaszombati kisiparost és ifj. Koczor Gyula komáromi kisiparost, az iparos érdekek régi, kipróbált harcosait bízta meg. A felelős szerkesztői megbízatást Kristóff Sándor, országos főtítkár vállalta el.*”⁽²⁸⁾

A lap már az indulásakor vitákat váltott ki. Az egyik jelentés szerint a nógrádi zsupáni hivatal minden lehetőt elkövetett azért, hogy megjelenést megakadályozza vagy legalább is késleltesse. Indokálul azt jelölték meg, hogy Kristóf, mivel nem kisiparos, nem lehet felelős szerkesztője sem. A hivatal nem érte el célját, amin többek között úgy állt bosszút, hogy hivatalnokai és referense írásait ötven helyen cenzúrázta meg és törölt belőlük olyan kifejezéseket, melyek más lapokban olvashatóak voltak.⁽²⁹⁾ A Magyar Hírlap 1922 szeptemberi jelentése szerint az ekkor megjelent számát Sörös Béla füleki beszédének közlése miatt elkobozták.⁽³⁰⁾

A lap elsősorban az iparosok és kereskedők dolgaival foglalkozott. Beszámolt a különböző vásárokról, az iparkamara tevékenységéről, de elemzi az iparosok politikai helyzetét is.

Magyar Kisiparos. Sem indulásáról, sem a tartalmáról nincsenek adataim. 1924-ig jelent meg. Szerkesztője Darvas János volt.

Magyar Közlöny. A Magyar Munkáspárt lapja. Politikai és társadalmi hetilap. Losoncon 1920. 3. 10. és 1931. 10. 8-a, között szerdánként jelent meg, 1928. 5. 13-tól (IX/14 szám) „Magyar munkás” né-

ven. 1926. 4. 29-től (II/18), 42x29 cm formátumban, hetente, csütörtökön. Formátuma 1928. 1. 12-től (IX/1), 41x28 cm, 1928. 5. 13-tól (IX/14) 47x32 cm. Felelős szerkesztő: Oppenheimer Ferenc, (1920. 6. 23-tól I/17) Dávid Sándor, 1920. 12. 18-tól (I/68) Sacher Géza, 1921. 5. 18-tól (II/40) Oppenheimer Ferenc, 1922. 8. 9-től (III/32) Herzog György, 1922. 12. 6-tól (III/49) Kautny József, 1924. 8. 6-tól (V/32) Maukus Sándor. Szerkesztője: 1926. 4. 7-től (VII/14) Losonczi Sándor. Eredetileg Vigh Károly nyomdája adta ki, 1921. 5. 25-től (II/42) Oppenheimer Ferenc, majd 1922. 11. 22-től (III/49) ismét Vigh Károly lapkiadó vállalata, könyvnyomdai műintézete. Készült Vigh Károly nyomdájában majd 1925. 8. 5-től (VI/31) Losonczi Sándor könyvnyomdájában. Megjelent évfolyamai I. [1920., 71 szám, 4-10 oldalon], II. [1921., 49, 2-4], III. [1922., 52, 4], IV. [1923., 52, 4], V. [1924., 53, 4], VI. [1925, 52, 4], VII. [1926, 44, 4], IX. [1928, 48, 4], X. [1929, 52, 4-6], XI. [1930, 46, 4-8], XII. [1931, 37, 2].⁽³¹⁾

Nem sokkal az indulása után egy városban megjelent plakát kapcsán a városi képviselő-testület ülésén Okrucki György és dr. Sacher Géza igényelték azt, hogy a testület foglalkozzon a lap tartalmával, mert annak számai a szlovákság ellen izgatnak. A polgármester azt erősítette meg, hogy a lapszámokat megjelenésük előtt cenzúrázzák, még a plakát a cenzúra engedélye nélkül lett kitéve.⁽³²⁾

A lap híven kiadója elkötelezettségéhez ennek szellemiségében elsősorban a munkások, a szegényebb rétegek problémáival foglalkozott. Volt sportoldala is, amelyeken elsősorban a helyi sporteseményeket közölte. Rendszeresen beszámolt a kulturális és társadalmi eseményekről is. Ami a fentebbi „izgatás” kérdéskörét illeti, ez összehasonlítható ekkor megjelenő laptársaival. Volt állandó olvasói rétege, amit legjobban az bizonyít, hogy több, mint 10 éven keresztül fenn tudott maradni.

Magyar Szó. Losoncon, 1919. október 1. és november 2-a között megjelent politikai és társadalmi napilap. Főszerkesztője Giller János. I. évfolyamából 29 szám jelent meg naponta, vasárnap kivételével.⁽³³⁾

A lap rövid életű, de beszámolóival egy olyan időszakot ölel fel, amelyről csak kevés forrásunk van. Nagy részletességgel követi az eseményeket úgy a városban, mint azokban az országos kérdésekben, amelyek ezekre hatással lehettek. Beszámolt többek között dr. Bazovszky Lajos, zsupán tescheni tárgyalásairól, ahol Snejdarek ezredessel, a tescheni népszavazást előkészítő bizottság tagjával a szénkérdésről és több más aktuális kérdésről tárgyalt, a losonci főgimnázium átvételéről, a parlamenti választások elhalasztásáról Szlovenszón, Beneš cseh külügyminiszter expozéjéről, amelyben arról tájékoztattott, hogy a cseh-szlovák kérdés megoldást nyert, a magyar kultúráról („*A kultúra ... a magyar kultúra él a Csehszlovák köztársaságba szorított magyar nép lelkében és ezzel a kultúrával szemben kötelessége van minden itt élő magyarnak... első parancsszava: erősíteni és fenntartani a magyar kultúrát.*”). Teljes terjedelmében közölte a nemzeti kisebbségekről hozott szerződés szövegét. Tudósított az internálósokról, az ipar helyzetéről, stb.

Népakarát. Szlovák alcíme: Völ'a l'udu, 1918 decemberének vége és 1922 júliusa között megjelent regionális politikai újság, pártlap. Tulajdonosai: indulásakor a losonci Szociáldemokrata Párt, majd a II. évfolyamában a „Lučeneci Szociáldemokrata Párt” hivatalos lapja. 1921. 1. 5-től (III/1.) a losonci Szocialista Párt hírlapja, 1921. 5. 7-től (III/36) a losonci Szociáldemokrata párt hírlapja, 1921. 5. 25-től a CSKP Lučenec-i hivatalos lapja.

Megjelenési időpontjai: induláskor minden vasárnap, a (III)II/1. számtól minden szombaton, 1920. 2. 7-től ((III)II/7) minden szerdán és szombaton, 1922. 3. 8-tól (IV/18) minden szerdán és szombaton, majd 1922. 3. 15-től (IV/19) minden szerdán. Formátuma mindvégig: 40x28 cm. Felelős szerkesztői: induláskor (1918. 12. 16) dr. Herz Sándor, 1920. 1. 3-tól ((III)II/1) Szirotka János, 1920. 9. 1-től (II/65) Benkő Béla, 1921. 9. 14-től (III/73) Balogh József, 1921. 12. 24-től (III/103) Vojtász László. Számozása nehezen követhető. A megmaradt I/2. száma alapján első száma 1918. december 15-én jelent meg. 1920-ban a lap első 13. száma „III. évfolyam” besorolásban jelent meg, de azután egészen az év végéig már „II. évfolyam”-mal. Ez alapján valószínűsíthető, hogy az első lapszámok megjelenése után a lap 1919-ben nem jelent meg.

Laptulajdonosok és kiadók: I/1 (1918. 12. 16.) Czinner Lipót, (III)II/1 (1920. 1. 3.) Losonci Szociáldemokrata Párt, II/43 (1920. 6. 12.) Lučeneci Szocialista Párt, III/36 (1921. 5. 7.) Losonci Szoci-

áldemokrata Párt, III/41 a Losonci Kommunista Párt. Készült Vigh Károly lapkiadó vállalatában (I. évfolyam), 1920. 2. 5-től (III(II)/6) Engel István nyomdájában majd a 36. számtól a Gutenberg Nyomdában.

Megjelent évfolyamai: I. [1918., 2(?)3 szám], III/II. [1919/1920., 96, 4], III. [1921., 105, 4 oldalon], IV. [1922., 36, 4].⁽³⁴⁾

A lap azonosult az államfordulattal, s írásai elég gyakran rosszindulatúak. Támadják a kisebbségben maradt szlovákiai magyarság törekvéseit, bírálják a magyarországi kisebbségi politikát. Hogy ebben mennyi szerepe volt a megalkuvásnak, mennyi a béke és nyugalom utáni váagnak nehéz lenne meghatározni. Herz Sándor odaadó, a jó értelmében vett híve volt a munkásosztály felemelkedésének, a kommunizmus eszméjének. Ez az elkötelezettsége az egész életét jellemezte, munkásságában nehezen lehetne nyomát találni az önös érdekeknek.

A lap a 2. számában megjelent „Békét akarunk” c. írásában arra kérte a lakosokat, hogy fogadják el a város elfoglalását és a béke és nyugalom érdekében azonosuljanak a tényekkel. 1920-tól „Völa l'udu” alcímmel jelent meg, rendszeresen közölt szlovák írásokat – pl.: a magyarországi választások „szabadságáról” (1920., 10. szám). Beszámolt a Berlini ellenforradalomról, a Szlovenszkói magyar és német ajkú munkások zsolnai kongresszusáról (19), véleményezte a magyar irredentizmust, „feltárta” a bolsevizmus lényegét, de elemezte a kisebbség nyelvi jogok megsértését is. Érdekes, adataiban azonban eléggé ellenőrizhetetlen az a beszámolója, amely „Horthy és Társai Gyűjtogató és Orgyilkos Vállalatát” mutatta be, s azon belül a Šrobár és Bazovsky elleni merényletterről, s más gyűjtogatósi tervekéről szólt. Hangvétele ellenére némely írását cenzúrázták. Harmadik évfolyamának írásai közül érdemes megemlíteni a határmegállapító bizottság losonci látogatásáról szóló rövid beszámolóját („*Lučenecen, múlt hó 29-én, az autón rajta volt a magyar nemzeti zászló, látogatást tettek a zsupánnál. A bizottságnak nincs hatásköre. A magyar bizottság vezetője Táncos (Tajtlbaum) őrnagy volt.*”) (78. szám.)

NET Híradó. A Losoncapátfalusi Nemzeti Egyesült Textilművek Rt. híradója, 1943 májusától 1944 márciusáig havonta jelent meg Losoncapátfalván, s elsősorban a vállalat belső ügyeivel valamint a textilgyártás kérdéseivel foglalkozott. Szerkesztője Kovács István, felelős kiadója Rudolf László. Készült a losonci Benkő nyomdában, 8 lap terjedelemben.⁽³⁵⁾ Nincs ismert példánya.

Nógrád-Gömöri Hírlap. Losoncon, 1922. 2. 18. és 1922. 6. 8-a között, kedden és szombaton, 45x30 cm formátumban megjelent Regionális politikai, gazdasági, társadalmi lap. Főszerkesztője és tulajdonosa az 1/23 (1922. 7. 8.) számtól Pajzs Imre. Felelős szerkesztője és kiadója: dr. Tomes András, az 1/7 (1922. 3. 7.) számtól R. Soós András. Készült Vigh Károly könyvnyomdájában. 1922-ben, 23 száma, 4-6 oldalon jelent meg.⁽³⁶⁾

A lap kormánypárti íásaival és véleményével indulatos viták és botrányok sorozatát váltotta ki. Néhány vélemény közülük: „*A kormányhoz közel álló losonci magyar nyelvű lapnak, a Nógrád-Gömöri Hírlapnak ismételtén inzultált szerkesztője, Pajzs Imre, Losoncra ismeretlen helyre költözött. távozása minden feltűnés nélkül történt. Lapja a múlt héten már nem jelent meg. Pajzsot, aki a magyarülldöző cseh-szlovákizmus hűséges szolgálatában súlyos erkölcsi és fizikai pofonokat kapott eltávazása előtt – mint a PMH már említett a losonci kereskedelmi csarnok (Kaszinó) egyhangúlag kizárta tagjai sorából.*”⁽³⁷⁾

„*A „Nógrád-Gömöri Hírlap” hivatalos támogatással megjelenő lapnak szerkesztője a magyarságot és magyar zsidóságot gyalázó és demunciózó cikkeivel városunkban oly botrányt okozott, hogy az irtózatoss elkeseredés következtében a legközvetlenebbül megtámadottak kutyakorbáccsal voltak kénytelenek maguknak elégtételt venni. A fentnevezett szennylap hivatalos támogatást érezve a háta mögött folytatta magyargyalázó cikkeit ...*” A cikkíró helytelenítette a büntetés módszerét, felelős szerkesztőjéről, R. Soós Andrásról azt írja, hogy aki azelőtt rikkancs volt a városban és büntetett előéletű ...⁽³⁸⁾

„*Kutyakorbáccsal inzultálták a losonci kormánylap szerkesztőjét. Ismét inzultálták a Nógrád-Gömöri Hírlap szerkesztőjét. Péntek este megszokott részletekkel megismétlődött a múlt heti kutyakorbácsos história. Ez alkalommal Herczog Ignác gyáros mindhárom fia tetteleg inzultálta az egyik legelőnébb forgalmú losonci étteremben Pajzs Imrét. Előzménye a múlt heti korbácsütésre válaszképp Pajzs megismételte vádait, s a harctéren fél kezét vesztett Herczog Imrét nyomoréknak nevezte. Megerősítette nagy leleplezését Herczog*

Ignác irredenta és klerikális célokat szolgáló 200 000 K-ról. Kompis rendőrkapitány maga elé idézte a Hercog fiúkat, jegyzőkönyvet vett fel. ... Pajzs a hírek szerint járásbíróság elé viszi az ügyet”⁽³⁸⁾

A lap egyik számában közzétett, a munkanélküliek részére gyűjtött adományok kérdésében közölt kérését a városi képviselő-testület is megvitatta. Elfogadta azt a javaslatot, hogy a kivitelezéshez egy bizottságot hozzanak létre. Egyedüli feltételként azt szabta meg, hogy abban csak önként jelentkezők foglalhatnak helyet.⁽⁴⁰⁾

Nógrádi munkás. Losoncon, 1921 és 1922. 3. 19. között, vasárnaponként, 48x32 cm formátumban megjelent regionális politikai hetilap. Felelős szerkesztői: a I/6. számától (1921. 7. 10.) Ölveczki József, II/1. számától Odilo Ossza, a II/11. számától (1922. 3. 12.) pedig Deáky Gyula. Kiadója és tulajdonosa A nógrádi Csehszlovák Magyar Szociáldemokrata Munkáspárt. Készült Engel István könyvnyomdájában. Megjelent évfolyamai: I. [1921. 27. szám, 2-4. oldal], II. [1922. 12. 4].⁽⁴¹⁾

Palóc baka. Közvetlenül az államfordulat előtt, 1918 októberében jelent meg Losoncon, mint a losonci katonák lapjaként, 1918 a 25-ösök (a városban székelő gyalogezred száma) tábori újságjaként 14 lap terjedelemben.⁽⁴²⁾

Megjelenéséről így irt a Nógrádi Hírlap 1918. október 6-1. száma: „*Palóc Baka címmel a 25-ik gyalogezrednek hetilapja jelenik meg Losoncon, amely harctéri és egyéb katonai, vármegyénk lakosságát érdeklő híreket tartalmaz*”. Az egyetlen ismert meglévő szám harctéri híreket tartalmaz, kivonatot az ezredparancsból és programcikket: „*A mi tábori újságunk nem akar nagy hangoskodás, tudáosság eszközeivel lármát csapni. Szerényen, becsületesen elbeszélgetünk egymással ... ilyen lesz a mi újságunk, ami jót, szeretetet áraszt*”.⁽⁴³⁾

Református Egyház és iskola. A református egyház vallási hetilapjaként indult. Első száma Losoncon, 1921. 3. 13-án jelent meg. Szerkesztette Kövy Árpád. További adatokra eddig nem találtam.

Színház. Alkalmi színházi értesítő, melynek számai pl. 1932-ben jelentek meg. Szerkesztette: Háger László. Készült Losonczy Sándor nyomdájában 8 oldal, 16x24 cm nagyságban.⁽⁴⁴⁾

Mai értelemben vett szaklap, amely a losonci és országos színházi élettel kívánt foglalkozni. Akkor adták ki, amikor egy-egy nevesebb színház látogatott a városba. Tartalmát jól érzékeltetik az a 1932. január 15-22. időszakban megjelent számok, amelyeket alkalmam volt átnézni. Beszámoltak Iván Sándor társulatának losonci vendégszerepléséről, megemlékezett Telléry Gyuláról. Rövid kritikákat jelentettek meg az időszakban lejátszott pesti bemutatókról (A pesti család, Huszárfogás, Légy jó mindhalálig, Fehér orgonák, A két rivális stb.). Iván Sándor társulatának vendégszereplésekről (A balerina, A harapós férj, Az aranyóra stb.). Több reklámot is tartalmazott.

YMCA. A helyi YMCA egyesület közlönye, regionális jellegű ifjúsági lapja. Losoncon, 1926-ban jelent meg (1937 is) havonta 31x24 cm formátumban. Kiadója és felelős szerkesztője Karol Gaube, aki a nyomdai munkákat is vállalta (Hermes - Karol Gaube nyomdája), I. évfolyam jelent meg 1926-ban (9. szám, 8-12. oldal).⁽⁴⁵⁾

Vasútépítő (1945). Megjelent számairól, tartalmáról nincsenek adataim.⁽⁴⁶⁾

Szlovák nyelvű lapok

Ilhas Národa (1943), ideiglenesen a Losonc melletti Tamásin készült, a pénzügyőrség tagjainak segítségével Losoncra, dr. Voda Gusztáv közreműködésével Jugoszláviába is eljutott. Szerkesztője Ján Kulich, tamási tanító, később szerkesztő Zólyomszalattnyán

Mládež. 1945-ben jelent meg. Tartalmáról, céljairól nincsenek adataim.⁽⁴⁷⁾

Národná jednota (Nemzeti egység). Losoncon 1921. 4. 22. és 1924. 6. 4. között jelent meg. 1921. 10. 7-től (I/25) „*Slovenská národná jednota*” címen,⁽⁴⁸⁾ mint „*társadalmi és oktató lap. Minden állapotok független hetilapja Szlovákia fokozatos autonómiája kiépítésének szolgálatában*” (Neodvislý týždeník vsetkých stavov v službe postupného vybudovania autonómie Slovenska). 1923. 5. 3-tól (III/18) Az indulását követően minden pénteken, majd a II/48 számától (1922. 11. 7.) minden csütörtökön 42x29

cm-es formátumban. Felelős szerkesztői: Hugo Hanes České Brezovoi evangélikus lelkész, az I/32 számtól Miloš Kolesár, II/17 számtól Štefan Srník, a III/8. számtól Karol Belánsky, a IV/10, számtól Ľudovít Bazovský. Kiadta a Slovenská národná strana (Szlovák Nemzeti Párt). Készült: az I/4 számtól a Gutenberg könyvnyomdában, az I/14 számtól Vigh Károly Művészeti Könyvnyomdájában, II/36 számtól Engel István nyomdájában, a II/37 számtól a Gutenberg könyvnyomdában. Megjelent évfolyamai: I. [1921, 38 szám, 4-6 oldalon], II. [1922., 51, 4-6], III. [1923., 53, 4-6], IV. [1924., 15, 4-6]. A szerkesztőség munkatársai: Huho Hanes, Miloš Kolesár, Štefan Srník, Karol Belánsky és Ľudovít Bazovský.⁽⁴⁹⁾

A lap hű fenntartója szellemiségéhez, elsőrendű célja a nemzeti tudat erősítése. Ennek szellemében lépett fel nagy gyakorisággal a magyarok, de a csehek ellen is. Egy 1922-ben keletkezett jelentés szerint c. lap akkor megjelent számát az ügyészség a csehek elleni állítólagos izgatás miatt elkobozta.⁽⁵⁰⁾ Egy másik, Budapesten keltezett, dr. Pataky Tibor, osztálytanácsosnak írt levélből, mely a csehszlovák hírszerző iroda jelentését tartalmazza 1922 december 16-ról: „Kérem intézkedni, hogy a „Slovák” továbbá a „Slovenská Národná Jednota” és a „Slovenské Národné Noviny” január elsejével szüntessenek be, a levél cenzúra hagyassék meg, a csendőrség erősíttessék meg és a katonai rendőr és detektív testület Szlovenszkon tovább folytassa áldásos működését.”

Husek s.k.⁽⁵¹⁾

Národný týždenník. Független politikai és társadalmi hetilap. Losoncon 1929. 3. 1. és 1938. 11. 7. között jelent meg minden pénteken 42x29 cm formátumban. Felelős szerkesztője és első kiadója Branislav Viest. Társszerkesztői a VI/40. számtól (1934. 10. 12.) Július Hilger és Štefan Z. Zeiwald, 1936-ban Július Hilger és Štefan Z. Zeiwald. Kiadta Branislav Viest, majd a VI/40. számtól (1934. 10. 12.). A Szlovák Liga losonci, 147. testülete. A Szlovák Liga regionális jellegű lapja. Készült Vigh Károly művészeti könyvnyomdájában, a 1/29 számtól a Gutenberg könyvnyomda, a IV/16 számtól ismét Vigh Károly könyvnyomdájában, majd a VII/36. számától Losonczy Sándor könyvnyomdájában. Megjelent évfolyamai I. [1929., 44 szám, 4-10 oldalon], II. [1930., 48, 4-16], III. [1931., 50, 4-8], IV. [1932., 50, 4-6], V. [1933., 50, 4-12], VI. [1934., 50, 4-8], VII. [1935., 52, 2-8], VIII. [1936., 50, 4-6], IX. [1937., 51, 4-8], X. [1938., 41, 4-6]. Az utolsó száma 1938. november 7-én jelent meg.⁽⁵²⁾

A lapot így jellemezte az egyik beszámoló: „*Národný týždenník szlovák politikai hetilap, mely azonban most egy hónap óta csak vasárnap jelenik meg. Szerkesztéséért és kiadásáért felelős: Branislav Viest szlovák legionista, most földbirtokot kapott az agrárpárt útján. Kiadja a „Gutenberg” nyomda, melynek tulajdonosa Benkő József. Ez a nyomda és tulajdonosa a magyarság érdekeivel ellentétes állásponton van és állandóan a magyarság ellen.*”⁽⁵³⁾

A Szlovák Liga regionális hatáskörű, de országos szinten is legismertebb lapjaként elsősorban a határ mentén élő szlovákok részére készült. Indulása után egyik legismertebb szerzője Ľ. Bazovský, aki csaknem minden számába írt főleg politikai vonatkozású vezércikkeket. Rendszeresen foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel, a szlovákok állítólagos elnyomatásával. Részletesen beszámolt a Tuka-per lefolyásáról, annak losonci vonatkozásairól. Elemezte a választásokat, az egyházak és iskolák helyzetét. Tudósított a helyi és országos szintű változásokról, a népszámlálásokról (Szlovákia, Magyarország) (természetesen a magyar lapoktól ellentétes véleményekkel). Figyelte és rendszeresen reagált a magyar lapokban megjelent írásokra. Állandó témái közé tartozott az iskolaügy, az YMCA munkája, a gazdasági helyzet és az ipar – amelyet általában elfogadhatónak ítélt meg, a földreform. Külön számot jelentetett meg Masaryk losonci látogatásakor, amelyben az általa meglátogatott járásokat is részletesen bemutatta. Gyakran olvashatunk benne visszaemlékezéseket elsősorban az államfordulatról, a Magyar Tanácsköztársaság idejéről, de a távolabbi múltból is – jellegzetes „nemzeti tudatot” kiemelő megközelítésekkel. Egyik, 1930-ban megjelent írásában pl. azt fejtegette, hogy „*A nógrádi kerület és a Mátra Szlovákiának jár!*” Egy 1931-ben megjelent írásában írja a magyarságról: „... *a magyarok egy része megrövidítve érzi a nemzetet, mert elveszítette azt, ami sohasem illette meg*”. Kiemelve azt, hogy a vidéken élő földműves nép elégedett a saját sorsával, mert senki sem vette el a nemzetiségét, s lehetősége van a gaz-

dasági és kulturális fejlődésre. Ugyanezen évben a választások előtt így agitált: „*Egyetlen szavazatot sem veszhetünk, még csak véletlenül sem erősítheti szlovák szavazat a magyar pártokat. Losoncot szlováknak akarjuk! Szeptember 27-én tehát a losonciak szlovákkul, nemzetien és köztársaságian fognak szavazni. Csak a szlovák és cseh pártokra foglak szavazni, melyek az egészséges fejlődést biztosítják.*”

Novohradská stráž. Losoncon, 1919. márciusa és 1920. 3. 4. között minden második szerdán, az I/7. számtól kezdve második csütörtökön 42x29 cm formátumban megjelent politikai lap. Nógrád megye hivatalos lapja. Szerkesztője Pavel Styk, az I/10. számától (1919. 11. 1.) Koloman Bazovský, aki azt megelőzően a I/7. (1919. 9. 20.) számától társszerkesztője volt. Kiadta a Szlovák Nemzeti és Földműves Párt. Készült Vigh Károly művészeti kiadványában, az I/7 (1919. 9. 21.) számától a Dvořák és Vacek kiadó vállalatában. Megjelent évfolyamai: I. [1919., 14 szám, 4-8 oldalon], II. [1920, 5, 6], 1919. 5. 28. és 1919. 9. 21. között nem jelent meg. Megszűnése után „Slovenský juh” címen jelent meg újra.⁽⁵³⁾

Slovenský juh. Losoncon 1920. 3. 14. és 1920. 12. 2. között a **Novohradská stráž** utódlapjaként minden csütörtökön 42x29 cm formátumban megjelent politikai lap. Nógrád vármegye hivatalos lapja, a II/29 (1920. 10. 21.) számától Nógrád megye politikai lapja, II/30 (1920. 10. 28.) számától Nógrád megye hivatalos lapja. Szerkesztette Koloman Bazovský. Kiadta a Szlovák Nemzeti és Földműves Párt. Készült Dvořák a Vacek kiadó vállalatában, a II/26 (1920. 9. 30.) számától Vigh Károly művészeti kiadványában. Megjelent: II. évfolyama [1920., 6-34 számok, 4-6 oldalon].⁽⁵⁴⁾

Hlásatel' (Hírmondó). A szlovák nép társadalmi és nevelői lapja. Losoncon 1923. 12. 22. és 1924 között jelent meg hetente, 43x30 cm formátumban. Felelős szerkesztője és kiadója Jaroslav Straus. Tulajdonosa: Spolok priateľ'ov československej vzájomnosti, Lučenec (A Csehszlovák kölcsönös baráti társasága, Losonc). Készült a losonci Gutenberg Nyomdában. Megjelent évfolyamai: I. [1923., 2 szám, 4-6 oldalon], II. [1924., 33, 4]. A későbbiekben „Novohradská stráž” (Nógrádi ór) c. jelent meg.

Novohradská stráž. A „Hlásatel'” c. lap folytatásaként jelent meg, 1925. 1. 8. és 1926. 11. 25. között minden csütörtökön 43x30 cm formátumban. A szlovák nép társadalmi és nevelői lapja, a III/3 (1925. 1. 22.) számától a losonci és kékkői szlovák nép társadalmi és nevelői lapja. Felelős szerkesztője Jaroslav Strnad, a IV/10 (1926. március) számtól: Ľudovít Janko. Fő munkatársa: Darina Viestová. Tulajdonosa: Sdruženie priateľ'ov československej vzájomnosti v Lučenci. Készült a Gutenberg Nyomdában. Megjelent évfolyamai III. (1) [1925., 52 szám, 4-6 oldalon], IV. (II) [1926., 45, 4-6].⁽⁵⁵⁾

Novohradský Hlas. Losoncon 1946. február 2-től megjelent lap. Főszerkesztője Juraj Chochol (Tamási ág.h.ev. lelkész). Felelős szerkesztője Juraj Mojžiš. Szerkesztője Artúr Lipták.

Nový Svet. Ugyancsak Losoncon jelent meg, de nem rendelkezem adatokkal róla.⁽⁵⁶⁾

Pohraničný posol. Losoncon 1922. 7. 27. és 1923. 1. 11., között minden második csütörtökön 32x24 cm, a I/2 számtól 42x29 cm formátumban jelent meg, mint a szlovák határmenti vidék lapja, Szerkesztését egy közelebbről meg nem nevezett szerkesztői bizottság látta el. Kiadta a losonci Vydavateľ'ské konzorcium (Kiadói konszorcium). Készült a Gutenberg kiadványában. Megjelent évfolyamai: I. [1922., 12, 4 oldalon], II. [1923., 1. 4].⁽⁵⁷⁾

Sborník Spolku profesorov Slovákov. 1937-től Losoncon, 1938-tól Zsolnán jelent meg, elsősorban oktatási kérdésekkel foglalkozott. Felelős szerkesztője dr. Jozef Hudec, tanár, Losonc város krónikása volt. Készült a zsolnai Slovenská knihtačiarňa nyomdájában.⁽⁵⁸⁾

Stráž. Losoncon 1927. 1. 6. és 1928. 12. 6-a között minden csütörtökön 42x30 cm formátumban megjelent független társadalmi és politikai regionális hetilap, az I/2 (1927. 1. 13.) számától független politikai hetilap, az I/15 (1927. 4. 7.) számától független társadalmi hetilap. A Republikánus Földműves és Kisgazda Párt (Republikánska poľnohospodárska a malorol'nicka strana) lapja. Felelős szerkesztője az I/5 (1927. 4. 7.) számától Emil Trimaj. Szerkesztője Karol Belánsky. Készült a Gutenberg kiadványában. Megjelent évfolyamai: I. [1927., 53. 4-12 oldalon], II. [1928., 50, 2-8].⁽⁵⁹⁾

Šíp (A nyíl). A lapot Pozsonyban szerkesztették, 1934–36 között. A diákok és dolgozó értelmiség ill. a pozsonyi szocialista akadémikusok csoportjának lapjaként. Megjelent havonta a nyári szünet ki-

vételével. Felelős szerkesztői: Vladimír Vydra, később Mária F. Wittmanová. Készült Losonczi Sándor könyvnyomdája, Losoncon.⁽⁶⁰⁾

Živý sen. A losonci gimnázium 1946–48 között kéthetente megjelent diáklapja.⁽⁶¹⁾

FELHASZNÁLT IRODALOM:

[1] Kipsová, Mária a kol.: Bibliografia slovenských a inorodných novín a časopisov z rokov 1919–1938 (A szlovák és másnyelvű újságok és folyóiratok bibliográfiája az 1918–1938-as évekből), Matica slovenská, Martin, 1968

[2] Praznovszky Mihály, Nógrád megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája, 1846–1978, Balassi Bálint könyvtár, Salgótarján, 1982.

[3] Vágás István: A Mi Lapunk és Scherer Lajos, Szeged, 1994. Saját kiadás

[4] Vojtech Breza, Tlačiarne na Slovensku 1477–1996. Matica Slovenská, 1997

A LEVÉLTÁRI ANYAGOK FORRÁSAI:

1. Losonci Járás Levéltár (ŠOKA) Dolgozói minden tekintetben készséggel álltak a rendelkezésemre. Ezúton is köszönetet mondok érte.
2. Losonci Járási Könyvtár
3. Országos Levéltár, Budapest
4. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
5. Megyei Levéltár, Salgótarján
6. Balassi Bálint Megyei Könyvtár, Salgótarján
7. Teleki László Intézet kézirattára, Budapest
9. Országos Statisztikai Hivatal. Levéltár és könyvtár, Budapest
10. Szlovák Nemzeti Könyvtár, Márton
11. Sólyom László (Losonc) hagyatéka
12. Hermel Ödön (Losonc), Belá Etelka (Losonc) és Böszörményi István (Losonc) magángyűjteményeinek anyagai

FELHASZNÁLT LAPOK ÉS FOLYÓIRATOK

Losonc és Vidéke; Losonci Hírlap; Losonci Vörös Újság, Magyar Szó, Magyar Közlöny, Magyar Híradó, Národný Týždenník, Figyelő, Jövő, Kálvinista Szemle s néhány további a fejezetekben megnevezett lap. (A ŠOKA, a budapesti Széchényi Könyvtár, a mártoni Matica Slovenská könyvtárának valamint losonci magángyűjtők gyűjteményéből).

JEGYZETEK

1. Ismert példányai: UKBr 21 AA 337, UKPr 52 B 301
2. Ismert példányai: OSZK 2950, NIASL ČSB 166, UKBr 21 C 2319, UKPr 52 D 23
3. További részletek: (25) és (26)
4. Vágás István: Adatok Scherer Lajosról, „A Mi Lapunk”-ról és a Csehszlovák Sarló mozgalom indulásának egyes tényeiről, kézirat
5. Forrás: uo.
6. Ismert példányai: OSZK H541/1971, 1918, 1-15, 36-40, 42-44 szám, MMS:1918, 30. sz.
7. Ismert példányai: OSZK H17792, 1932-1933, MASL, ČSB 1024, UKBr 21 AA 275, UKPr 52 B 421
8. Ismert példányai: NKPr II 17 330, OSZK 9873
9. Ismert példányai: UKBr 21 AA 179, UKPr 52 B 438, OSZK 19343/10, 1933
10. Ismert példányai: UKBr 21 C 3557, UKPr 52 6 217
11. Losonci Hírlap, 23., 1922. június 11.
12. Losonci Hírlap, 27., 1922. július 9.
13. Losonci Hírlap, 1934. január 28. 4. sz. „Közönség köréből. A szilveszteri ujságok utóhangjai”
14. Belá Etelka, losonci gyűjtő bocsátotta a rendelkezésemre
15. Ismert példányai: OSZK 20380
16. Ismert példányai: OSZK H5371/992, 1906-1918, OSZK FM3/1433, 1905-1918, ŠOKA: 1905-1919
17. Ismert példányai: UKBr 21 B 1934
18. Ismert példányai: OSZK, H283/992, 1918, 1919, PMB: 1918: 35, 44, 47, 49, 51, 52 számok
19. Losonci Újság, 1919. április 10.
20. Ismert példányai: MASL ČSA 452, ŠOKA - fénymásolat; 1., 6., 7. szám OSZK FM4/3419, 1919, fénymásolat, 1., 6., 7. szám, PTK, 1919. 1. sz.
21. Ismert példányai: UKBr 21 AA 89, UKPr 52 A 258, NKPr IV 1080, OSZK H20884, 1920, 1922-1944, H24461, 1931, 1933, 1935, 1938-44 másodpéldányok
22. Losonci Hírlap, 1944. január 30., „Beszélgetés Kövy Árpád ref. lelkésszel 3 évtized kultur-munkáról”
23. Ismert példányai: MASL ČSA 430 UKBr 21 AA 101, UKPr 52 D 267, OSZK H70485, 1927, ŠOKA 1930.
24. Losonci Hírlap, 1926. október 24., 44 sz., Kísérletek a losonci magyar társadalom megbontására. „A Jövő” című lap titkos sugalmazóinak aknamunkája. Belánszky sztaroszta szerepe a polgárság ellen szőtt maffiában.
25. Ismert példányai: MASL ČSA A 116, UKBr 21 AA 101
26. OSZL, K66, KÜM, sajtó, 229 csomó, 1934, Összeállítás a felvidéki magyarellenes sajtóterrnékekből
27. Ismert példányai: OSZK H14836 - 1922/2 sz., UKBr 21 AA 120, UKPr 52 A 351
28. Losonci Hírlap, 25., 1922. június 25.
29. OSZL, K64, 302/1922, IV/45, 302 biz., 1762 sz., Komáromi lapok, július 4.
30. Magyar Hírlap, 1922. szeptember 7., OL, K26, Rákóczi Szövetség jelentéseiből, 1922. szeptember 11., 2568.
31. Ismert példányai: OSZK 15226, 1922, UKBr 21 AA 118, UKPr 52 C 212
32. VKTj, 1920, október 9., 242.
33. Ismert példányai: OSZK FM3/6810, 6016
34. ismert példányai: OSZK H15061/FM3 7368, 1921, 78 szám, ŠOKA 1918 - 2. sz. 1920. 1; 3-96 sz.
35. Ismert példányai: OSZK 21464

36. Ismert példányai: OSZK H14986, 1922, UKBr 21 AA 344
37. OSZL, K26-1268, 1922/IV biz. tétel, 45, I.v., 2102 sz., PMH 1922. augusztus 1.
38. Losonci Hírlap, 29., 1922. július 23.
39. OSZL, K26-1268, 1922/IV biz. tétel, 45, I.v., Kassai Újság, 1922. július 26.
40. VKTj, 1922. január 30. 82. 3033,
41. Ismert példányai: UKBr 21 22 244
42. Ismert példányai: NMS, 1918, 1. sz.
43. [19], 120 o./172.
44. Ismert példányai: OSZK 21177
45. Ismert példányai: UKBr SC 663
46. Drenko [21]
47. Drenko [21]
48. OSZL, Jelentések a felvidékről, K26, 7214/1921, XL, Slovenská politika, 1921, szeptember 8.
49. Ismert példányai: MASL ČSA 481, UKBr S A 22, UKPr 54 A1175
50. A megszállt Felvidékről szóló 1922 június havi jelentésből, K26, 1268, 1922/IV biz. tétel, 45, I.v., 1794 sz., PMH, 1922. július 2.
51. K26, 1202, 1922, IV/45, 879 sz., 1922. XII. 29.
52. Ismert példányai: MASL ČSA 77, UKBr S A 125, UKPr 54 B 1918, ŠOKA: 1929 (fénymásolat, 1-44, 1930., 1931.
53. Ismert példányai: MASL ČSB 412, UKBr S B 458
54. Ismert példányai: UKBr SA 130, UK 54 A 1130
55. Ismert példányai: LKBr S A 83, UKPr 54 A 1130
56. Ismert példányai: OSZK H14846
57. Ismert példányai: UKBr SA 111
58. Ismert példányai: MASL ČSC 148, UKBr SD 620, UKPr 54 F 6255, OSZK 9545
59. Ismert példányai: MASL ČSA 60, LKBr SA 110, UKPr 54 A 1316
60. Ismert példányai: MASL ČSB 266, LKBr SC 859, UKPr 54 D 8263
61. Drenko [21]

A Nógrád megyei Késmárky család krónikája

Soltiné Késmárky Dóra – Késmárky Mátyás – Késmárky István

A Késmárky család első „monográfiáját” tudomásunk szerint Soltiné Késmárky Dóra készítette el 1981-ben „Családfák és családi krónika” címmel. A mintegy 80 oldalas, írógéppel, körülbelül egy tucat példányban, a szűkebb család használatára készített mű célja a családi hagyomány, a genealógiai szakirodalom családra vonatkozó utalásainak és saját, idősebb családtagokkal kapcsolatos gyerekkori emlépeinek összefoglalása volt. Ez utóbbiakból azokat az általa „csacska meséknek” nevezett történeteket írta le, melyeket generációja egyik legidősebb élő tagjaként – akkoriban volt 70 éves – már csak ő ismerhetett (a rokon Domonkos, Zákó, Vojnits, Vissy és más családokról, a Szabadságharcban résztvevő Zákó István alezredes és lányainak sorsáról, stb.). Ezt az első lépést követte még a 80-as évek elején Késmárky Mátyás kutatása, aki feldolgozta az összes sükösdí, kalocsai és bajai (szentistváni és belvárosi) anyakönyvek Késmárky családra vonatkozó adatait. E cikk alapját az ő általa

végzett, két szálon folyó őskutatás eredményeinek egyesítése képezi. Azóta Fajszon, Vácon is találunk, illetve Berhidáról is kaptunk (Szluha Mártontól) újabb anyakönyvi adatokat, valamint sikerült megtalálni további levéltári nemességigazolási dokumentumokat (sajnos nem mindet). Az összeállított „családi adatbázis” egyes leányágakkal és házastársakkal együtt jóval több, mint 3400 személy adatait tartalmazza a XVII. század közepétől. A harmadik társszerző 1997-ben kapcsolódott a kutatásba egy eleinte mechanikusnak látszó szerkesztői feladat elvállalása révén, mivel időszerűvé vált az „első kiadás” és az azóta összegyűjtött adatok „egységes szerkezetbe” foglalása. A „második kiadás” a szöveg-szerkesztés adta előnyökön túl néhány további probléma megoldása révén talán tényleg hozzájárult egy jobb szintézishez. A kötet két memoár jellegű fejezettel és betűrendes névmutatóval is kibővült. Természetesen előre kell bocsátanunk, hogy a kutatás a krónika jelen állapotában sem befejezett. Bizonytalanságok, adathiányok itt-ott még mindig vannak és felbukkanhatnak további, ismeretlen személyek adatai, akiket nem tudunk beilleszteni a családfába. További kutatásra tehát szükség van!

E cikk célja elsősorban a genealógiai szakirodalomban megjelent, kutatásunk során feltárt, Késmárky (Literáti avagy Deák) családdal kapcsolatos tévedések helyreigazítása. Eredményeink illesztrálására közöljük a családfá egyszerűsített, a XIX. század elejéig érő részét.

Mivel Kempelen Béla kivételével az összes ismert genealógus szerző egyetlen családról írt, az első kiadás hallgatóságos feltételezése az „egy nemességszerző, egy család” volt. Emiatt korábban el is siklottunk Kempelen véleménye fölött [9], aki „legközelebb járva a valósághoz” az alábbi Késmárky családokról tudott (Késmárky Zsófi unokahúgunk ezek közül két család armálisát is megtalálta a Lőcsei Levéltárban):

- Késmárky (alias Literáti) család (Nemességszerző K. Albert, címeres nemeslevél kelt Pozsonyban, 1649. április 13-án, kihirdetve azévben, június 21-én, Nógrád váeregye Sztregován tartott közgyűlésén. Az eredeti armális a Nógrád Megyei Levéltárban van.) Ennek a családnak legtöbb tagja Sükösdön élt és él.
- Kézmárky (vagy Kézmárszky) család (1649. május 28-án K. György kapott címeres nemeslevelet, kihirdette Szepes vm. 1650. ápr. 6-án, eredetije a Szepes megyei Levéltárban van. A családfa Förster Jenő cikkében [7] található ⁱ. A címerpaizs egy korinthuszi oszlopot tartalmaz.
- késmárki és löcsei Késmárky – előneve után ítélve Szepes megyei család – Erdélyben élt. A nemeslevelet K. Sámuel kapta 1663 június 23-án, a családfa Sebestyén József cikkében található [14] ⁱⁱ.
- Trompler (alias Késmárky) család (Nemességszerző K. Kristóf, címeres levél kelte: 1696. febr. 14., megtalálható a Lőcsei – volt Szepes Megyei – Levéltárban).

Kempelen (1932-es XI.) pótkötete ugyancsak 1649. április 13-ai armálissal egy „késmárki Késmárky” családot is említ, János nevű nemességszerzővel. 1998-ban a Veszprémi Levéltárban őrzött két dokumentum alapján („1820. esztendőben tartott gyűlések jegyzőkönyve”, 43. kötet, július 17, 96. és 97. pont, illetve „Veszprém Vármegye Törvényhatósági Bizottság Jegyzőkönyv 1885 évről” című kötet 537 per 13873/885 szám) ennek a családnak az eredetét megnyugtatóan sikerült tisztázni ⁱⁱⁱ.

- késmárki Késmárky család (a nemeslevelet K. János kapta 1647. június 10-én, Pozsonyban, III. Ferdinánd királytól). Ez a Késmárky János a Pozsony megyei Csütörtökön volt földbirtokos. A család később Berhidára költözött. Ezt a családot több szerző is tévesen Késmárky Literáti Albert leszármazottjának vélte (Borovszky [2], Daróczy [3], Dudás [4]) ^{iv}. A tévedés oka az lehet, hogy a családfán alább jelölt „Bács-Bodrog megyei ág” a berhidai előnevet használta. (Ennek okát egyelőre nem ismerjük. ^v)

Az 1998-ban végzett „telefonkönyv kampányunk” során szereztünk tudomást még egy Késmárky családról:

- Késmárki-Galli család (címeres levél II. Mátyástól, aki 1608-tól 1619-ig uralkodott; az eredeti armális a család egyik tagjánál van, a címer kakasos motívumot tartalmaz).

Összegezve elmondhatjuk, hogy mind a hat család eredete – nem véletlenül – a Felvidékre mutat. Nem kizárható, hogy némelyik külön-külön (és különböző címerrel) nemesített családnak lehettek közös ősei is, de alig elképzelhető, hogy erre vonatkozó összefüggő adatsorok napvilágra kerüljenek. Érdekes azért megemlíteni a családnév ^{vi} néhány jóval korábbi előfordulását: 1400-ból Késmárki Tódor fia György klerikus Szepes megyében [10] és 1467-1477-ből Kézmárki János ménhárdi és szepesolaszi plébános „sacrae paginae professor” [1]. Ez utóbbi kéziratokat másolt és két műve maradt fenn, egyik a Budapesti Egyetemi, másik a gyulafehérvári Batthyányi Könyvtárban (utóbbi címe Summa Theologica). A két előbbi hivatkozást a Ráday Levéltár kiadatlan Daróczy anyagában találtuk. Egy Késmárky Péter kanonokot Sebestyén is említ cikkében, 1426-ból [14]. A nemesítések előtt egyes úrbéri vagy egyéb lajstromokon kívül jobbra csak a papként kiemelkedő családtagok hagyhattak írásos nyomot maguk után.

Kempelen könyvében az említett tévedésen kívül még egy furcsaságot találtunk: „Kézmárszki családbeliek: Az 1754/55 évi országos nemesi összeíráskor Pozsony megyében György, Sáros megyében András, Szepes megyében Pál, János éltek”. Itt is tettenérhető két különböző, más címet használó család tagjainak „egybemosása”. A Pozsony megyei György ugyanis a berhidai, a többiek a másodikként említett szepességi családhoz tartoznak.

E rövid bevezetés után vizsgálatainkat végképp a Késmárky (Literáti azaz Deák) családra korlátozzuk. Meg kell még említenünk a családdunkkal kapcsolatos egyik komikus tévedést is. Nagy Iván [11] a következőket írja:

„Késmárky család. Jelenleg Pest és Veszprém megye nemes családai sorába számítataik. Egy Késmárky család alapítója volt Késmárky másképp Literáti Albert, Nevezett Késmárky Albert özvegy Kemény Jánosnének Lónyay Annának Szécsénben (Nógrád vm.) tisztartója volt 1663-ban”^{vi}. E család – úgy látszik – még a nemességszerzőben halt ki, és így jutott a nemeslevél a megye levéltárába. Nem is találni a megyei nemességi lajstromokban többé a család nevére.”

Hát ez így nem igaz, itt vagyunk, élünk. Amint az alábbiakból kitűnik, Pest megyében is (Sükösd korábban oda tartozott) a Nagy Iván által említett Nógrád megyei család élt és él még ma is. Egyébként az 1649-ben egyetlen leányával, akkor még fiú utód nélkül nemesített Albert öst Nagy Iván is szerepelteti még 1663-ban, élve, 14 év alatt pedig ősapánknak akár egy tucat fia is születhetett még (kettőről bizonyosan tudunk). Ha jobban utánanézt, úgy könyve megjelenéséig (1857-60-ig) jó néhány Késmárky adatot találhatott volna – igaz, nem Nógrád megyében, de hiszen ő könyvében az ország minden megyéjében élő nemesek adatait feldolgozta, nem megyéik, hanem neveik abc sorrendjében.

A sors iróniája, hogy a levéltár – melynek vezetője nagyapja, apja, majd ő volt – és ahol nemesi levelünk szerinte is van, az utóbb éppen órála elnevezett „Balassagyarmati Nagy Iván Múzeum” iratgyűjteményével került Salgótarjánba és nyilván ugyanott kell lenniük azoknak az adatoknak is, melyekről a „Turul” folyóirat 1914. évi évfolyamában M. S. J. aláírással (Miskolczy-Simon János, 127-129. oldal) egy hosszú cikk olvasható „Hamisítványok Nógrád Vármegye levéltárában” címmel. A mi családdunk neve nem szerepel az említettek között, ellenben ott áll a neve az akkor már 13 éve halott „Nagy Iván neves genealógus”-nak, akinek „a Magyar Nemzeti Múzeumban elhelyezett családi iratai nagyobb-részt hamisítványok”. „A családnak Nógrád megye levéltárában őrzött iratai közt is van egypár hamisított dolog. Nagy Iván mindenesetre jól ismerte a nála levő, s a megye levéltárában fekvő családi levelek hamis voltát, s maga genealógiáját mégis ezek alapján állította össze.” Így fest, ha „a hóhért akasztják”.

Az irodalomból ismert nemességigazolási dokumentumok (tanúkihallgatási jegyzőkönyvek és bizonyáglevelek) közül az alábbiak feldolgozása járt különös haszonnal:

1. Késmárky Gábor Vácon maradt unokáinak (Mátyás fia György, István, József és Mátyás) Pest-Pilis-Solt megye ügyészéhez benyújtott kérésére lezajlott 1777-es vizsgálat (Pest Megyei Levéltár IV.75 a Pest-Pilis-Solt vm. Acta nobilitaria 1777-1779 K54).
2. A Késmárky Gábor süködsi unokáinak (Ádám, Mihály és János, előbbiektől István fiai, utóbbi Ferenc fia) kérésére lefolytatott 1791-es ügyészi vizsgálat (Nógrád Megyei Levéltár Nobilitaria IV. 1/h. 5. K21). Az iratanyag egy (igaz, meglehetősen hiányos) genealógiai táblázatot is tartalmaz (lásd 2. kép).
3. Egy (a család tulajdonában levő) 1906 körül készült másolat az óbcesei Késmárky József (Menyhért) és Pál (Antal) 1820-as (november 23-ai?) nemességi igazolásáról, melyben betétként szerepel K. János (ludi magister) fiainak kiadott 1777-es Nógrád megyei bizonyáglevél (bemásolva az 1777. szept. 15., „Érseki Bácsmező Városában folyvást tartatott Közgyűlésében Jegyző könyveinknek 56-ik száma alatt”) latin szövege. Eszerint az óbcesei fivérek apja K. János fiai (József, Pál Antal^{viii}, Mátyás^{ix} és Ferenc) közül az első.

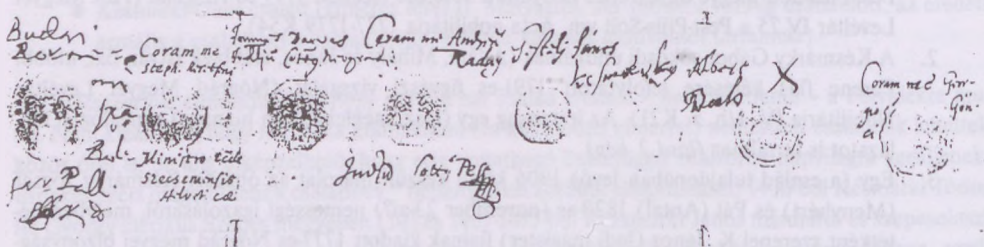
A fenti dokumentumok nélkül nem lehetett volna rekonstruálni a családfa legkorábbi generációját. Szerencsére a tanúvallomások és a süködsi anyakönyvek adatai kellő „átfedésben” vannak, így a személyek azonosítása általában nem okozott problémát. Az óbcesei fivérek azonosítása apjuk költözése(i) miatt lett volna különösen nehéz.

A már említett Borovszky féle monográfia [2] egy további tárgyi tévedést is tartalmaz. Szerinte „A veszprémi ágból József és Pál-Antal 1820 november 23-án hirdették meg nemességüket Bács-Bodrog

vármegyében, ugyanők előfordulnak az 1841. évi összeírásban is, ekkor Baján laktak. Ennek az ágnak Óbecsén volt földesúri joga". A Dudás Gyula által [5, 6] közölt 1841-es nemesi összeírásokban nemcsak Baján, hanem Óbecsén is szerepel egy József és egy Pál (Baján Kézmárky néven, de ennek nem kell jelentőséget tulajdonítanunk). A bajai Józsefet és Pált sikerült azonosítanunk az anyakönyvek alapján, így ők létező, de biztosan más személyek (mindkettő születési dátuma jól egyezik két ismert sükösi család József és Pál nevű gyerekével, akik nyilván Bajára költöztek és ott éltek). Mind a négy férfi felesége és „gyermek sorozata” különböző^x. Borovszky tehát tévesen következtette ki, hogy az óbecsei fivérek Bajára költöztek volna. A „Bács-Bodrog megyei ághoz” tartozó óbecsei fivérek közül legalábbis Pál a század első felében bizonyosan helyben lakott és gazdálkodott. Ezt az is valószínűsíti, hogy a két testvér 1847-ben Óbecsén szerződést kötött, melyben megegyeznek, hogy bizonyos örökölt földek „édes anyánk életéig még osztatlan állapotban vannak”. Páll (így) a szerződést, mint „haszony bérlo” írta alá. (A szerződés eredetije a család birtokában van.) Alapos okunk van tehát Borovszky közlésében kételkednünk. A 3. számú (egy hiányzó vesszőtől eltekintve bizonyára pontos) dokumentum másolat is a Veszprém megyei (berhidai) leszármazás ellenkezőjét igazolja.

A család története dióhéjban a következő: Bizonyos, hogy Késmárky Albert jelentős földbirtokot és vagyont nem szerzett. A család tagjai Albert és fiai, unokái közül többen a törökök kiűzésével kapcsolatos hadműveletekben résztvettek, vagy legalábbis azok következtében hányattatást szenvedtek. Az egyik unoka (Gábor fia Gábor vagy András?) török fogságba is esett, de kiszabadulhatott, mert később Vácon mindketten családot alapítottak^{xi}. A nemességszerző két fia, Gábor és András (1695-ben hadbiztos) a Rákóczi Szabadságharcot követő években – idézve egy 1791-es tanúvallomást – „fölső Országrúl Gabona-béli szükségben e-táikára származtak itten bővebb termés lévén, ugyan T. Nemes Pest Vármegyében helyhesztetett Sükösd Nevű helységben meg is telepedtek”^{xii}. Gábor korábban Nagy-Salomiában (Nagy-csalomia az Ipoly jobb partján), majd Vácon lakott. Idősebb fiai Vácon maradtak, nem költöztek az apjukkal. Az anyakönyvek alapján bizonyítható, hogy a Sükösdön jelenleg is élő, külföldre ragadványnevé és egymást a közelmúltig nem rokonnak tartó Késmárky családok mindegyike az 1649-ben nemességet kapott Késmárky Albert deák leszármazottja. Ezek a családok főleg gazdálko-

I. kép

Budai Bornemisza Bolgár Pál, a közismert prókátor 1661. január 17-én Szécsényben kelt végrendeletének hitelesítő aláírásai: „... Lett pedig az testamentom több ilyen böcsületes személyek előtt úgy mint az mi böcsületes ecclesiának böcsületes ... ja Tiszteletes Karacsoni István Úr előtt, és ugyanazon Szécszini Presidiumban lakozó nemzetes nemes és vitézljő Darvas János Nógrád Vármegyének egyik szolgabírája előtt; Nemzetes nemes és vitézljő Rádai András, Gesztelyi János, Késmárky Albert Deák, Borbély Tamás és Gönczi György uraimék előtt...” Az aláírások és pecsétgyűrű nyomatok a fenti sorrendben (Borbély Tamás kézjegye az X). (NML IV.1.b. Nemesi közgyűlés iratai 1610-1670 és az idézet Jakus Lajos, Szécsény prókátora Budai Bornemisza Bolgár Pál Bolgárországtól Bolgárfaluig; Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve, Salgótarján, 1985, 1132. oldal)

A nemesítés 350. évfordulóját és a *megmaradást* egy Sükösdön rendezett családi találkozóval ünnepelte a tágabb rokonság (110 regisztrált felnőtt résztvevő és számos gyerek).

HIVATKOZÁSOK

1. Békesi Emil: „Magyar írók Hunyadi Mátyás korából” című cikksorozat (Katholikus szemle XVI. évf. 743. oldal, 1902)
2. Borovszky Samu dr. szerk.: Magyarország vármegyéi és városai, Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája (1896-1914, 585. oldal)
3. Daróczy Zoltán: Nemesi évkönyv (1923)
4. Dudás Gyula: Bácskai nemes családok (Bács-B. vm. Tört. Társ. Évkv. 1893, 51154. oldal)
5. Dudás Gyula: A bácskai nemes családok összeírása 1841-ből (Bács-B. vm. Tört. Társ. Évkv. 1896, 147-176. oldal)
6. Dudás Gyula: A bácskai nemesség összeírása (Bács-B. vm. Tört. Társ. Évkv. 1898, 127-137. oldal) (Az [5] cikk folytatása.)
7. Förster Jenő dr.: A Kézmárszky család leszármazása (Közlemények Szepes Vármegye múltjáról, Lőcse, 1910, 237-241. oldal)
8. Jakus Lajos: Fejezetek Szécsény XVI-XVII. századi történetéből (Tanulmányok Szécsény múltjából 7., Salgótarján, 1985, 99-151. oldal)
9. Kempelen Béla: Magyar nemes családok (1911-1932)
10. Monumenta Vaticana Hungariae (I. kötet 4. szám, 249. oldal)
11. Nagy Iván: Magyarország családjai címekkel és nemzedékrendi táblákkal (1857-1860)
12. Ódor Imre, Pálmány Béla, Takács Péter szerk.: Mágnások, birtokosok, címerlevelek; Rendi társadalom – polgári társadalom 9., KLTE Debrecen, 1997; (az 1995-ös pécsváradi történész konferencia anyaga)
13. Rapcsányi Jakab: Magyar városok monográfiája; Baja (1934)
14. Sebestyén József: A késmárki és lőcsei Késmárky család (Genealógiai füzetek, III. évf., 1905, 3. oldal)

JEGYZETEK

- i. Az OL H7 1848 133. sz. irata is erre a családra vonatkozik.
- ii. A szerző is beismeri, hogy nem tud mit kezdeni az általa is ismert sükösi adatokkal.
- iii. Kempelen téved a címeres nemeslevél dátumát és Nógrád megyei, valamint Szepes megyei kihirdetését illetően is (előbbihez kölcsönvette a K. Albert félé, utóbbihoz a Kézmárcsly György félé adatokat). Ugyancsak téved, hogy János nemességszerző utódjai Nógrád megyéből származtak volna el Pozsony megyébe. Helyesen hivatkozik viszont a család 1820-as és 1885-ös nemességigazolásaira, de az előbbi tartalmát biztosan nem ismerte, mert abban – pontosabban az abba betétként bemásolt 1755-ös Pozsony megyei bizonyáglevelében – világosan le vannak írva a család korai generációi.
- iv. Az Országos Levéltárban sikerült megtalálni késmárki Késmárky Zsigmond berhidai és gutori földbirtokos egyik leszármazottjának, Revisnyei Reviczky Irmine-nek az ősfá igazolását, a Titkárság I. 261/1893 számú ügyirat csomagjában. Szerinte ők a Trompler Késmárky családból erednek! A tájékoztatlanság meglepő, de bizonyos, hogy az igazolást kiadó Belügyminisztérium is felületesen járt el, csupán azt kifogásolta, hogy az anyakönyvben szereplő „nemes úr” megjelölés a keresztelő pap magánvéleménye...
- v. Egy lehetséges magyarázat: A Bács-Bodrog megyei ág „ősanja” (Osgyány Ágnes), aki valószínűleg jóval fiatalabb volt első férjénél, két fiával hamar megözvegyülhetett. Az 1841-es nemesi összeírásban Késmárky István – tehát egy második férj – özvegyeként szerepel (Dudás [5, 6]). Ennek az Istvánnak a kiléte egyelőre bizonytalan. Az általunk ismert három lehetséges személy valószínűségi sorrendben a következő: (1) az első férj Lőrinc István nevű öccse („ellene” szól, hogy 1777-ben bátyjaival együtt az ő nemességét nem igazolták, talán akkor már nem élt). (2) K. Andrásnak a családfa első oldalán található egyik dédunokája. (3) késmárki Késmárky János nemességszerző Berhidáról elszármazott dédunokája (rőla csupán annyit tudunk, hogy 1755 előtt született egy másik Késmárky családból). Ez utóbbi esetben érthető lenne, hogy nevelőapjuk tiszteletére a fiúk a berhidai előnevet kezdték használni.
- vi. Valószínűbb, hogy a név csupán a származási helyet jelöli.
- vii. Valószínű, hogy a Jakus Lajos által is [8] idézett, 1690-ből származó, Szécsény várának 1663 előtti állapotát vizsgáló tanúkihallgatási anyag (Forgách családi levéltár, OL, P 287, 11. cs. C Nr. 19) erre vonatkozóan szintén pontos adatokat tartalmaz: „.... Haller familiának [György, Sámuel földesurak] fél híján huszonegy esztendeig volt ... néhai Késmárky Albert deák tisztartója.” „.... Albert deák idejében az új szőlőktől fogva az úsztató felé az ivó kútig szántottak Haller familia résziről ... Ugyan ott az ivó kút mellett volt egy füves kerte, s ugyan azon füves kert mellett volt gyümölcsöskert. Az ivó kúton felül ismét ... Géczy Gábor úr majorja s ... [Késmárky tisztartó] majorja. ... Ezeknek szomszédságban volt egy pajtás kerte is.” [Ha Nagy Iván adata pontos, akkor Albert nem sokkal 1663 előtt „igazolhatott át” Lónyay Annához. Megjegyzendő még, hogy Szécsény várát 1663-ban a törökök (1552-1593 után) másodszor is elfoglalták húsz évre, ami az ottani magyar lakosok sorsát alapvetően befolyásolhatta...]

- viii. A másolatban „..., Paulo Antonio, ...” szerepel, de a megtalált születési anyakönyvi adatok alapján gyanítható, hogy nem kettős névről, hanem két külön névről van szó (a köztes vessző elmaradt)!!! Tény, hogy János fiai közül Pál és Antal-György is családot alapított Baján és gyerekeik születtek 1777 után.
- ix. Minden bizonnyal ő az a Mátyás Bács megyei esküdt, aki II. József halála (1790) után a Szent Korona őrzésére Budára küldött, „előkelő nemes ifjakkól” álló Bács megyei „koronaőrző vitézek” egyike, „hadnagyi ranggal” [13], és aki 1791-ben Baján, Vojnits Margittal házasságot kötött.
- x. Az óbcesei fivérek azonos nevű bajai rokonait is feltüntettük a családfán, az első táblán legalul, a jobb szélén, illetve a második táblán a „Bács-Bodrog megyei ággal” egy sorban, szintén a jobb oldalon. (A bajai Pál testvérei nem fértek ki a lapra.)
- xi. Sok példa van rá, hogy a váltságdíj kifizetése módosabb családokat is földönfutóvá tett...
- xii. A török hódoltság elpusztult, elnéptelenedett déli területeire ekkor indult meg a betelepítés és a spontán bevándorlás.

KÉSMÁRKY (alias Literáti azaz Deák) ALBERT
 *1625 előtt? +1690 előtt, nemességszerző 1649.04.13 Pozsony
 1683 előtt „*fél hián huszon egy esztendőig*” a Haller familia. majd 1663-ban
 Kemény Jánosné Lónyay Anna tisztartója, esküdt Szécsényben (Nógrád vm.)
 I. f. Komáromy Zsuzsanna (1649) =?
 II. f. Lukatos Erzsébet *1650 (1690-ben tanú II. f. Báthly Szabó Mánás) =?

Magyarzat:
 születés, + halálozás, = házasságkötés.
 f., I. f. II. f. házastárs(ak), a római szám index
 a feleség (anya) sorszáma jelzi.
 ?? halálozása ismeretlen

ILONA ^I (1649) sorsáról további adat nincs	GÁBOR ^I *1659 +1746.08.01 Sükösd f. ?	ANDRÁS ^I *1660 körül? +1735 után Sükösd 1695-ben hadbiztos Gábor fivérével Sükösdre ment 1710-1720 körül I. f. ? =? II. f. Rácz Magdolna =1726.01.06 Sükösd	I leány *1675 után?? +1725 után?? f. Hudoba ? 1791-ben az akkor 67 éves Hudoba György tanú azt állította hogy ... <i>Testvére Késmárky Gábornak a Tanának Ékes Anyja volt.</i>							
FOLYTATÁS A KÖVETKEZŐ OLDALON										
IMRE ^I *1680 körül? +1733 Sükösd Később 1731 körül költözött Vácra apja után Sükösdre. I. f. ? Katalin =1732 Sükösd	FERENC ^I *1695 előtt? +1741-1747 Sükösd sükösti esküdt f. Racsanics Anna =1710-1714?? Sükösd	JÓZSEF ^I *1703 ? +1750 Kalocsa udvari pintér a Kalocsai Érsekségnél f. Jánosi Zsuzsanna *1718 +1761 =? (II. f. Mészáros Mátyás =1752)	LŐRINC ^{II} *1727 Sükösd ??	FERENC ^{II} *1733 Sükösd ??	ANDRÁS ^I *1713 Sükösd? +1763 Baja f. Horváth Éva =?					
KATALIN ^I *1701 Vác	MÁTYÁS ^I *1711-1719? +1757 után I. f. ? Katalin =? II. f. Késmárky Erzsébet ? III. f. Márkó Erzsébet =1753 Miske	ERZSÉBET ^I *1719 Sükösd =1741	KATALIN ^I *1725 Sükösd =1747	JÓZSEF ^I *1730 Sükösd =1747	BORBÁLA ^I *1733 Sükösd +	MÁRIA ^I *1737 Kalocsa Sükösd	ANNA ^I *1742 Kalocsa +1778 =1780 =1763 Kalocsa	JÁNOS ^I *1744 Kalocsa +1780 =1749 =1768 Baja	JÓZSEF ^I *1747 Kalocsa +1748	MÁTE ^I *1747 Baja ??
MÁTYÁS ^I *1730 Vác	IMRE ^{II} *1731 Sükösd	ERZSÉBET ^I *1731 Sükösd	KATALIN ^I *1731 Sükösd	JÓZSEF ^I *1731 Sükösd	BORBÁLA ^I *1733 Sükösd	MÁRIA ^I *1737 Kalocsa	ANNA ^I *1742 Kalocsa	JÁNOS ^I *1744 Kalocsa	JÓZSEF ^I *1747 Kalocsa	MÁTE ^I *1747 Baja ??
ISTVÁN ^I *1742 Sükösd +	FERENC ^{II} *1743 Sükösd +1844 Sükösd f. Szudor Anna *1765 +1831 =1784 Sükösd	FARKAS ^{II} *1744 Sükösd ??	JÁNOS ^{II} *1746 Sükösd f. Tóth Anna- Mária *1757 +1796 Baja =1783 Baja	JÓZSEF ^{II} *1747 Sükösd +1799 után f. Borsódi Ilona =1757 Sükösd ??	ISTVÁN ^{II} *1750 Sükösd ??	ERZSÉBET ^{III} *1756 Miske +	ANNA ^I *1769 Baja ??	JÁNOS ^I *1770 Baja f. Borsódi Latinovits Mária *1768 Borsód (Simon és Magda lánya ?) =?	IGNÁC ^I *1775 Baja +1802 Baja	ANNA ^I *1778 Baja +1783 Baja
„ICSÁNY ÁG”				ERZSÉBET ^{III} *1757 Miske	ANDRÁS ^{II} *1751 Sükösd ??	ERZSÉBET ^{III} *1757 Miske	ERZSÉBET ^I *1790 Baja +1804 Baja	JÁNOS ^I *1793 Baja ??	JÓZSEF ^I *1795 Baja +1856 Baja f. Schöner Julianna =1816 Baja	BORBÁLA ^I *1780 Baja +1782 Baja

ÁTHOZATAL AZ ELŐZŐ OLDALRÓL.

180

1956 egyetemista szemmel

Bozó Gyula

Bevezető

A személyes élmény máig ható, semmivel nem pótolható varázsa, a saját feljegyzés, a megőrző emlékezet, valamint az egyetemista és kollégista társakkal folytatott akkori és későbbi beszélgetések ténymegállapító és kontrolláló tartalma - ezek a forrásai az írásnak.

A szerző nem naplót vezetett a szó igazi értelmében, hanem csak a maga kedvére firkálgatott kockás füzetébe. Leírta a gondolatokat, érzéseket, hangulatokat, párbeszédeket, és főként az eseményeket. Azokat, amelyeket leírásra, feljegyzésre, megőrkítésre érdemesnek ítelt.

Kitörölhetetlenül beléje rögződtek az akkori tapasztalatok, mondatok, kifejezések. Nem csoda, mindössze 19 éves volt. Éppen hogy megismerkedett Budapesttel, s máris belecsöppent az újkori magyar történelem talán legfontosabb eseményének kellős közepébe.

A következő tények és epizódok közreadója nem szándékozik mást tenni, mint a vele és társai-val történeteket tovább adni, és az akkori életének színterét, az Eötvös Kollégiumot (ahol lakott) és az egyetemet (ahol tanult) tőle telhetően megrajzolni, bemutatni. S 1956 történéseinek úgynevezett „hét-köznapijait” megismertetni, mivel meggyőződése, hogy a hétköznapiak éppoly fontosak, mint a nagy horderejű fejlemények.

Előnyben részesítve a tárgyyszerűséget, az objektivitást és a pontosságot...

A „Napló” 1956. október 23-ától 1957. elejéig kíséri figyelemmel a folyamatokat és rögzíti saját sorsának alakulását 1957 elejéig, amikor újra indult a tanítás az egyetemen.

Október 23. (kedd)

Délelőtt az egyetemem.

Várakozó hangulat, és nem kis feszültség. Merthogy a délutánt várja mindenki. A körülmények viszonylag nyugodtak, zavaró tényezők nem jelentkeznek, hatalom helyzetével nem nagyon foglalkozik senki. Az egyetemisták nem tudhatnak arról, mekkora a huzavona az Akadémiai pártközpontban. Piros László belügyminiszter, ugyanis nem tudja eldönteni, mit tegyen. Engedélyezze-e, avagy betiltsa a tüntetést.

*

Az egyetemi ifjúság ezen a napon mindenekelőtt a testvéri népnek tartott lengyelekkel kívánt szolidáris lenni. A nyáron Poznanban történtek jelentették számukra a követendő példát.

„Függetlenség, szabadság,

Lengyel-magyar barátság!”

Tíz órakor küldött a műszaki egyetemről.

Halkan kopog, majd belép oda, ahol a professzor előadását tartotta, a VIII-as terembe. Nekik, a másodéves magyar-történelem szakos hallgatónak.

Az asztalnál ülő tanár elnézően mosolyog, úgy látszik, nagyon jól tudja, miről van itt már szó.

A jóképű, kisé testes mérnökjelölt felolvassa a megfogalmazott követeléseket, és csatlakozásra szólít fel minden jelenlévőt, meg az egész egyetemi ifjúságot, az előző este a műszaki egyetemen történtek szellemében.

Úgy néz ki, a csatlakozás rendben.

*

Az előző, azaz hétfő esti, - műszaki egyetemen tartott - rendezvényen úgy volt, hogy ő is részt vesz. Nem így történt.

Nyolcan indultak el a Ménesi úti kollégiumból, mivel érezték (tudták?), hogy ott valami fontos dologról lesz szó, csak hogy nem érkeztek oda.

Így csak ennek a napnak a délelőttjén értesültek arról, hogy hétfő este a Budapesti Műszaki Egyetemen tartott nagyszabású összejövetelen radikálisan átfogalmazták, s 16-ra bővítették a Petőfi Kör 14 pontját. Egyben döntést hoztak arról, hogy a lengyelországi események melletti szimpátia jegyében. 1956. október 23-án kedden, vagyis a mai napon, a tüntetést megtartják.

Ezt a 16 pontos követelmény-gyűjteményt ismertette a jóképű, kissé testes fiú a Duna túlsó partján lévő műszaki egyetemről.

*

Október 19-én. Kónya Albert oktatási miniszter bejelentette a kötelező orosznyelv-oktatás megszüntetését és a honvédelmi képzés felülvizsgálatát az egyetemeken.

Kedvező fogadtatás és általános öröm.

Az ELTE jogi karán is, ahol Kardos professzor úr tolmácsolta a miniszteri döntést.

*

Néhány „hang” - a hallgatók jó nagy részének. származására hivatkozva - próbálta lecsillapítani a korábban eléggé felszított kedélyeket. Ugyanis a felfogás szerint a népi származású egyetemistáknak hálnak kellene lenniük e magas szintű tanulási lehetőségért a fennálló rendszernek.

De hátát, akkor már nem érzett senki, megváltozott a helyzet.

Elmúlt a lelkesedés elmúlt a hit.

*

A déli órákra az események hihetetlenül felgyorsultak. Felettébb izgalmas hírek, és azok továbbadása.

Hallotta, hogy Koczkás Sándor, a magabiztos fiatal tanár valahol az épületben felolvasta az egyetemi ifjúság követeléseit, és ezt - állítólag - az egyetem legfőbb vezetői előtt. tette.

Ott, közöttük, épp a VIII-as teremben, az említett előadás szünetében. K. R. évfolyam- és kollégistárs nagy hangon azt fejtegette, hogy a tüntetés fel fogja gyorsítani az eseményeket, és visszavonhatatlanul megkezdődik a tisztulás minden területen.

Nem sokkal tizenkét óra után elterjedt a hír az egész épületben, miszerint a Belügyminisztérium nem engedélyezi a lengyelek melletti demonstrációt. Állítólag ezt a Kossuth Rádió közölte az egész ország népével.

Mindenki Piros Lászlót, a belügyminisztert szidja.

Ezt követően egy fél órával újabb információ, egy másféle. Az, hogy Piros László belügyminiszter közleményben feloldotta a gyülekezési és felvonulási tilalmat.

Most nemi szidja senki Piros Lászlót, igaz, nem is dicséri senki.

A bizonytalanság azonban a közlemény ellenére megmaradt.

*

Az ebédidőt követően - mert az is volt 1956. október 23-án - a Március 15-e téren gyülekezett az ELTE Bölcsészettudományi Karának ifjúsága, majdhogya nem teljes létszámban.

Nem túl messze Petőfi Sándor szobrához, de nem is túl közel. A zavarosan hömpölygő Duna mögött a vár távolabbról, közelebről pedig az Erzsébet-híd roncsai figyelték őket és a fejleményeket. Az

időjárás rendkívül kedvező, éppen egy nagyszabású demonstrációhoz illik. Párás reggel után szokatlanul enyhe, kimondottan meleg a levegő. Légmozgás alig érezhető.

A csoport- és évfolyamtársak, a barátok épp mellette. Alig több, mint egyéves ismeretség. Nem nagy idő, de nem is kicsi. Velük együtt csodálkozik rá erre a szokatlan jelenségre, a nagy mozgásra és a hatalmas tömegre. Lehetetlen volt nem csodálkozni.

Közelebb mennek Petőfihez, az égre mutató merev szoborhoz. A tömeg ott a legsűrűbb. Kokárdák kerülnek elő, egy-két koszorút is letesznek a költő lábai elé.

Szavalat.

Ahová elértek, ott megálltak, várakozóan az őszi napsütésben. A IV-dik évfolyamos, szintén magyar-történelem szakos I. N. lép elébük, végignéz rajtuk, majd a mellette álló J. R.-re mutatva, határozott hangon közli:

- Gyere velem, te viszed a koszorút!

J. R. viszi tehát a koszorút, a csoport- és kollégiumi társ, jó barát.

Koszorú lesz most is, mint volt október 6-án Rajkék temetésén.

Akkor kettő volt - egy Rajkék sírjára, egy pedig a Batthyányi Emlékmécsesre.

És elindultak három óra előtt - elsőként az ELTE hallgatói. Irány Buda, a Bem-szobor.

Síri csendben történt az indulás, és néma volt a vonulás a bölcsészkar épületének két szárnyát összekötő folyosó alatt a Váci utcára, majd a Felszabadulás tér után egészen ki a Kossuth Lajos utcára.

Kart karba öltve mentek a fiatalok, hogy idegenek még véletlenül se keveredjenek közéjük.

Az Astoriánál lelassult a menet, megtorpant, hogy irányt vegyen balra. Elöl a koszorút vivő pár - J. R. és egy joghallgató lány -, majd a transzparens, amelyen ez állt: „Eötvös Loránd Tudományegyetem”.

Pontosan a Puskin mozi előtt történelemtanárát, Cs. Nagy Istvánt pillantotta meg a salgótarjáni Madách Imre Gimnáziumból.

A járda szegélyén állt, és láthatóan nagy érdeklődéssel figyelte az eléje táruló nem mindennapi eseményt. Egy történelemtanár a történelmi időben.

Mint tisztelettudó, jó tanítvány próbálta észrevétni magát tanárával, mindkét kezével integetni kezdett, de hiába. Nagy tanár úr (egyben jeles költő) nem vette őt észre. Feléje nézett, de nem látta őt. Rosszul esett neki.

A balra kanyarodás után megélenkült az utca, megélenkült minden. Hangosabbá vált a vonuló tömeg. Népdalokat és forradalmi indulókat kezdett el énekelni, egyesek jelszavakat skandáltak, szépen tagolva:

„Éljen a lengyel-magyar barátság!”

„Aki magyar, velünk tart!”

S:

„Jugoszlávok, lengyelek,

együtt megyünk veletek!”

Ekkor még nemigen sejtette senki, hogy néhány óra múlva az események mennyire (és milyen könnyedén) túlmennek mindannyiukon. Nem tudhatták, hogy néhány óra múlva a tömegé lesznek az utcák, s egyáltalán nem lesznek majd sorok.

Az Astoria után a körút, a Madách tér, és a Bajcsy-Zsilinszky út.

Itt már zászlók, lobogó kendők üdvözölték őket. Nemzetiszínű zászló lengető nő az egyik ház erkélyén. A sarkig tárt ablakokban emberek.

A Bajcsy-Zsilinszky út közepe táján a patinás lakóépület erkélyén Kodály Zoltánt vélték felfedezni. Két kezét magasra emelve, mélyen meghajolva áldását adta a felvonulókra.

- Nézzétek, Kodály Zoltán!

- Tényleg ő az.

- Na, ne viccelj! Csak hasonlít. Mit keresne ő itt?

Megoszlottak a vélemények. A többség hitte, hogy az áldást osztogató öregember maga Kodály Zoltán, a nagy zeneszerző. A többség hitte, mert hinni akarta. Mert azt akarta hinni.

Ezekon a pontokon már sokan megpróbálták csatlakozni hozzájuk, a járdákról, ahol már sokan álltak.

*

A Marx-téren ácsorgó 6-os villamos mellett vezetett el útjuk. A telt arcú villamosvezető fülkéjéből széles mosollyal integetett. Sőt, kiáltott is valamit, de nem lehetett érteni, hogy mit.

*

A Szent István körúton - de még inkább, a Margithídon - nemcsak a hangerő lett nagyobb, de a jelszavak is megváltoztak, megkeményedtek.

A nap már közelítette a budai hegyek peremét, ennek ellenére még mindig kellemes meleget árasztott szerteszét. Ő két társa mellett - J. K. és I. S. - kart karba öltve vonult továbbra is, de környezetükben a sorok egyre inkább elbomlottak, széthulltak.

És egyre több volt az ember a velük párhuzamos járdákon, teljesen ismeretlen figurák.

Valakik, akik mindinkább hallatták szavukat.

Az egészben a legszembetűnőbb a jelszavak megváltozása volt. A gondosan, finom érzékkel megválogatott jelszavakat, mondatokat felváltották az egészen fura, éles kifejezések.

Először így mondták:

„Ne csináljunk mindent késve,

Nagy Imrét a vezetésbe!”

És így:

„Új vezetést akarunk,

Nagy Imrében bizalmunk!”

Vagy ott volt a szinte bársonyos megfogalmazás:

„Akármilyen kedves vendég,

Tíz év abból üntig elég!”

És ugyanaz a követelés, kissé másként:

„Minden ország katonája,

vonuljon a hazájába!”

Majd aztán itt, a Margithídon, s annak közelében más jelszavak uralták fokozatosan a tömeget.

A következők:

„Munkát, kenyeret,

Rákosinak kötele!”

„Sztálint a Dunába,

Rákosit meg utána!”

És: *„Vesszen Piros!”*

Vagy a szovjetekkel kapcsolatosan egyszerűen így:

„Ruszkik, haza!”

*

- De mi azért szocializmust akarunk? - így az előttünk vonuló Barek István, az egyetem párttitkára.
- Mit akar maga? - lép azonnal mellé egy hatalmas termetű, középkorú férfi, miközben fél kézzel a nyak alatt átfogja Barek tanár úr lódenkabátját.

Barek István tanár úr, az egyetem párttitkára elhallgatott Ezt követően nemhogy szocializmust nem akart, de mást sem.

A Bem-szobornál

A sorok a Bem-szoborhoz közeledve - már a Margithíd budai hídfőjénél - teljesen felbomlottak. Nem felvonulók érkeztek a Bem térre, a Bem térre érkezett a tömeg.

A joghallgató lány és a csoporttárs, J. R. letették a koszorút a szobor talapzatára, ahonnan az azonnal lecsúszott. Leveleit taposták a közel állók.

*

Egy teherautó a Bem-szobor előtt. Hogy került oda, senki nem tudta. Ott volt. Fiatalok másztak fel rá, hadonásztak, hangoskodtak.

*

Veres Péter, az ország „Péter bácsija” a teherautón.

Nem állhatott a szobor talpkövére, a tömeg teljesen elzárta előle az utat. Pedig ő oda szeretett volna menni, a lengyel szabadsághős, Bem apó mellé, de nem engedték. A teherautóra tuszkolták, onnan szólhatott a honfitársakhoz. Nem fejből beszélt, zsebéből papírlapot halászott elő, s arról az írók üzenetét olvasta fel. Néhány „saját” keresetlen mondatot is mondott, miközben a fehér papírlapot lobogtatta. Beszéde közben a papírlap eltűnt a kezéből, talán leesett. Ekkor már hárman álltak mellette a teherautó tetején.

Veres Péter szövegének hatását nem lehetett mérni, az gyakorlatilag a nullával volt egyenlő.

A szolid szó teljesen elveszett a nagy hangzavarban.

*

A nap utolsó sugarai villantak fel, az alkonyat lassan a házak közé húzódott.

Ekkor terjedt szét, s járt szájról-szájra egy senki nem tudta, ki által kreált jelszó. Ez: „Menjünk a Parlament elé!”

Mentek. A többiekkel együtt ő is.

*

A társakkal együtt indult - még mindig együtt, szinte teljes létszámban.

Elhagyva a Bem teret, végighaladtak a Fő utcán, amelynek elején egy laktanya ablakaiban nemzeti színű zászlókat lobogtató, jókedvűen integető zubbonyos és atlétatrikós katonák. A zászlók közepén hatalmas lyuk, a kivágott címerek helye. Az egyetemisták megélték a katonákat és az egész magyar hadsereget. A hadsereg pedig megélt a diákokat.

*

A Lánchídon át a Parlamenthez

A terjedelmes tér közepe táján megálltak. Körülöttük férfiak, nők vegyesen. És diáklányok, a Zrínyi Ilona Leánygimnázium II. D osztályának tanulói.

Igen hosszú várakozás az országnak háza előtt. Hullámzó tömeg, halk beszélgetések, hangos kiáltások. A tömeg Nagy Imrét követelte magának. A világítás kialudt a környéken, egyszer, vagy kétszer, de az is lehetséges, hogy háromszor. A tér több pontján újságpapírt gyűjtöttek, azzal világítottak.

Itt lehetett először hallani a rádió előtti csoportosulásról, a követeléseknek a rádióban történő beolvasásának tervéről, valamint a Gerő-beszédről. Nagy Imrére várt mindenki.

De Nagy Imre nem jött. Ehelyett hangos szóval bejelentett szlogenek a kis erkélyről: „Nagy Imre elindult. Nagy Imre úton van. Nagy Imre már a Parlamentben tartózkodik.”

*

Újabb, hosszú, súlyos percek.

És még mindig nem Nagy Imre, hanem az országos híró színész. Adynak a „Fölszállott a páva” című versét kezdi el szavalni, de nem hagyják végigmondania, lehurrogja a tömeg.

*

Végre Nagy Imre, és Nagy Imre beszéde.

Alig nagyobb a hatása, mint Veres Péter szavainak a Bem téren.

Az „Eltársak” megszólítás miatt Nagy Imrét is lehurrogják.

„Elég volt az elvtársakból!” - hangzik több oldalról.

*

Nagy Imre.

Viszonylag közelről láthatta, ahogyan a Parlament épületének kiskerkélyéről a tömeghez intézte szavait.

Rövid szózatából az tetszett leginkább, hogy kifejezte nagybecsülését a magyar ifjúság iránt. Nem kevesebb, mint kilencszer említette a magyar ifjúságot, s háromszor még külön az egyetemi ifjúságot.

*

Gondolta, ennek a napnak is vége. Nagy Imrét elnyelte a Parlament óriási épülettömbje, a tömeg pedig kissé megcsappant reményekkel, csalódottan megindult. Mivel a „Nagy öreg” is ezt ajánlotta mindenkinek. Hogy térjenek szépen az otthonukba.

*

A többség azonban nem haza ment, hanem a Hősök tere és a rádió felé vette útját. Mert a szárnyra kapott hírek szerint ezen a két helyen zajlanak az igazi események.

*

Tízórátját a Rákóczi úton és az Astoria körül...

Élénk minden, szokatlanul az. Szinte nappali fényesség az egész környéken. Rengeteg az ember, s nemcsak a járdákon, de az úttesten és a síneken is. Civilekkel száguldozó teherautók, szirénázó mentőkocsik.

Fiatalok. És a fiatalok kezében fegyver.

*

Az Astoria után a Múzeum körúton...

Sokaság és tülekedés, főleg a Bródy Sándor utca torkolatánál. A Múzeum kert kerítésénél sínéről lefordított 49-es villamos. Lángol. Benzinnel öntötték le és meggyújtották.

*

Némán állt, és elcsodálkozott azon, amit látott. Nemsokára újra egy meglepő közjáték. Három tank érkezik az Astoria felől. Egészen lassan közeledtek, majd megálltak. Gimnasztyorkás magyar katonák kászálódtak ki belőlük. Azonnal civilek vették körül őket. Semmi pánik és semmi ellenségeskedés, hanem kölcsönös eszmecsere, komótos cigarettázás.

Alig negyedóra elteltével a harcokocsik távoztak. Az Astoria felé, amerről jöttek.

*

Továbbra is az emberáradat közepén, benne a forgatagban. Most már egyedül a sok ismeretlen között.

Hirtelen ismerős hang ütötte meg a fülét. Megfordult, s a hang irányába indult, furakodva, ahogyan lehetett. Legnagyobb meglepetésére a Múzeum körút járdáján, pontosan a Bródy Sándor utca bejáratával szemben, szobatársát, A. P-t pillantotta meg, aki embergyűrűtől körülveve rekedt hangon szónokolt. Kivárt, s néhány másodpercig nézte a latin-magyar szakos fiút, aki egyre jobban belelendült, s valósággal lobogott, mint Kossuth Lajos.

- P., te itt? - szólította meg.

- Láthatod - hangzott a kurta válasz.

- Gyere, menjünk haza!

- Eredj, ha akarsz, én maradok.

Rosszul esett az elutasítás.

Közben elterjedt a hír, hogy szovjet tankok jönnek a Kálvin tér felől, de végül egyet sem láttak. Mindenki összevissza beszél.

*

És még mindig ott a furcsán gerincre döntött 49-es villamos. Már rég nincs benne senki, de továbbra is ég.

*

A rádió épületének kapujánál könnygáz és sortűz. A védő kiskatonák a levegőbe lőttek.

Küldöttség ment a rádió épületébe, és sokáig nem jött vissza. Kint a tömeg azt hitte, letartóztaták őket. Pedig csak a folyosón tébláboltak, mert nem tudták, kihez és hová menjenek.

*

A Rákóczi úton fiatal fiúk teherautókon. Az ÁVH-t szidják. Rázzák az öklüket, káromkodnak.

*

Hazafelé indult, későre járt már.

Váratlanul másik szobatársába Ő. K-ba botlott.

- Úgy látszik, mindnyájan itt vagyunk, s senki nincs még otthon, a Ménesi úti diákotthonban.

- Itt vagyunk, itt vagyunk, és mégsem találjuk egymást.

- Menjünk be a rádióhoz!

- Menjünk!

Nem mentek a rádióhoz. Próbálkoztak, de nem sikerült a dolog. Az emberáradat útjukat állta.

*

Hazaindultak. Ketten az egész társaságukból.

A Kálvin tér közepén jártak, mikor a rádió irányából csattanó lövések hangjait hallották. Megálltak, de utána semmi. Váratlanul álláspontra helyezkedtek, valahogyan nem lett sürgős nekik a hazamevetel. Mintha tudták volna, hogy várniuk kell.

A hőmérséklet még mindig kellemes, nyárias. Egy négyemeletes ház bejárati lépcsőjére ültek.

*

Nem beszéltek, hallgattak. Majd közeledő motorzúgásra lettek figyelmesek.

És hamarosan láthatóvá vált, ami addig csak hallható volt. Ponyvás teherautók közeledtek. Az Üllői útról a Kálvin térre értek, és ott, középtájt, majdnem velük szemben megálltak. A ponyva alól, hátul civil ruhás alakok ugráltak gyorsan le. Karabély, géppisztoly a kezükben, majd a vállukon. Körbe álltak, rövid ideig tanácskoztak, mutogattak, aztán elindultak a Nemzeti Múzeum és a rádió épületének irányába.

*

Csak a teherautókat számolta meg, a fegyvereseket nem.

A fegyveresek távozása után négy jármű maradt a Kálvin téren. De nem sokáig. Megfordultak, s elsiettek az Üllői úton.

*

Gyakran nézett ezen a napon órájára. Az új karórájára, melyet az anyja vett neki a szeptemberi bányásznapon Salgótarjánban. Órája pontosan fél tizenkettőt mutatott a teherautók távozásának pillanatában a Kálvin téren. Még fél óra volt hátra 1956. október 23-ának eseménydús napjából.

*

Mostan már végképp haza.

A Dimitrov téren, épp a Szabadság-híd előtt újabb lövöldözések hangjai. Puskalövések és ismétlődő sortűzek. Megkezdődött a rádió épületének igazi ostroma.

Kettőjükötől ezzel búcsúzott 1956. október 23-a.

*

A csak hajnalban hazatérő kollégisták látni vélték a felrobbantott Szabadság szobrot a Gellért-hegy tetején. Percekig nézték az óriási füstgomolyt, amely körülötte keletkezett. Tévedtek a hajnali hazatérő kollégisták. Nem füst, hanem a leszálló köd kavargott a Gellért-hegy tetején.

A legvégén megjött a két Budai is.

Már csak ketten hiányoztak. A szobatársak aggódtak, a direktor idegeskedett. Majdnem egyszerre érkezett a két Budai, de nem egy helyről.

Október 24. (szerda)

Rövid éjszaka, korai felkelés.

Öt órakor ébresztették valamennyiüket – ilyen sem fordult még elő velük.

Tóth Gábor, az Eötvös Kollégium igazgatója riadót fűjt, s e szokatlan időpontban közölte az álomittas, egyben mámoros kollégistákkal: telefonon utasítás érkezett, miszerint még a sötétség leple alatt mindenkinek be kell menni az egyetemre, azaz a Pesti Barnabás utcai épületbe.

A közlést szó nélkül tudomásul vette mindenki.

*

– Gyere, menjünk együtt – mondta neki J. R., az előzőnap koszorúvivő – nincs mire várni!

– Rendben.

Magukra vették nagykabátjukat, s nekivágtak.

Hamar elhagyták az Eötvös Kollégium biztonságot nyújtó, masszív épületét, kiléptek a Ménesi útra. Gyér hajnali fények, de ember sehol. Ráfordultak a Mátyóki utcára, és annak emelkedőjén és lejtőjén haladtak tovább. A Gellért-hegy és az impozáns szálló szorításából a térre, majd a Szabadság-hídra értek. Itt érezték először félelmet. Nem túl nagyot, „csak” olyan közepeset.

Alattuk a közbősen hömpölygő Duna, a pesti oldalról puskarövések és géppisztolysorozatok idegesítő hangjai.

A Dimitrov téren balra.

– A Molnár utcán menjünk, ne a Belgrád rakparton! Arra biztonságosabb.

A szinte teljesen sötét Molnár utcán, majd a téren áthaladva szerencsésen elérték az egyetem épületét. Mint a többiek, akik utánuk jöttek, a megbeszélte kétperces intervallumot betartva.

*

Nagyon fura a helyzet, nem egy mindennapi állapot.

Már szeptember elejétől érezni lehetett, egyre inkább az események fontos szereplőivé válnak. Az egyetemen, a kollégiumban, az egész városban.

Ők, az átlag egyetemisták, akik nagyjából vidékről jöttek, ferdesarkú cipőkben jártak, nem egészen rájuk szabott nadrágot, zakót, s zöld színű lódenkabátot hordtak, nyakkendőt pedig csak kivételes alkalmakkor kötöttek.

*

Egy idő óta ő maga is azt tapasztalta, valamiféle titokzatos erők veszik őket körül.

Egyre több szó esett környezetében bizonyos dolgok tarthatatlanságáról és a cselekvés szükségességéről. Meg arról, hogy már elég volt a politikai handabandázásból, mert eljött a tettek ideje.

*

Szeptember közepétől, egészen váratlanul a Szegedről érkezett hírekkel lett tele az egyetem és a kollégium. Részletes tájékoztatások hangzottak el a szegedi egyetemen történekről, a MEFESZ megalakulásáról, annak pontokba szedett követeléseiről.

(MEFESZ = Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezete.)

Minden információ azt sugallta, a szegediek már előbbre tartanak.

*

És mindennapi témaként ott voltak a lengyelországi fejlemények. A nagy vezetőnek, Gomulkának a neve közzsajon forgott. Gomulka ekkorra már a hatalom csúcsára jutott, s egyértelműen a reformok élharcosának tekintette őt mindenki. A párhuzam teljesen nyilvánvalónak látszott: Lengyelország és Magyarország Gomulka és Nagy Imre.

Innen az október 23-ai tüntetés eredeti célja, induló helyzete.

A mindig és mindenben tamaskodó L. K. azonban most is igyekezett lehűteni a kedélyeket, csilapítani a várakozás magasra csapott hullámain.

- Gomulka... Gomulka igen, de ne feledjétek szavam: Nagy Imre sohasem lesz a magyar Gomulka!

Bent az egyetemen rádióhallgatás, a második emelet egyik tanári szobájában. Nagy méretű világvevő készülék, s benne a Kossuth adó. A rádióban zene, szinte állandó jelleggel. Lemezről. Hallani, mikor cserélik a lemezt. Serceg a tű.

Egy kőkemény hang időnként közleményt olvas be, miszerint „fasiszta reakciós elemek fegyveres támadást intéztek középületeink ellen”.

Újra zene, Beethoven-muzsika, ismét az előző szöveg, s ismét a tragikus hangvételű Egmont-nyitány.

- Miért mindig Beethoven?

- Ki tudhatja?

Egy ismeretlen fiatalember azt mondja, hogy ÁVH-s a beolvasó. Mivel a rádió épületét még mindig megszállva tartják az ÁVH egységei.

*

Az agyakban kimondatlanul is ott motoszkál a gondolat, hogy a helyzet még veszélyesebbé is válhat. Mert ha a hadsereg megindul... tankokkal, repülőgépekkel, akkor...

- Ez annak a függvénye – szól közbe újra az ismeretlen, máshonnan jött fiú –, hogy milyen mértékben bontakozik ki a felkelés a mai napon.

Megdöbbentő, hogy Budapesten harcok folynak, hogy felkelés van.

*

Van felkelés, van lövöldözés, van harc. Hallani. És van Beethoven-zene, ávós-bemondó a rádióban. Mindegyik félelmet kelt.

*

Eszébe jutottak az otthoniak, elsősorban az anyja. Értésíteni kellene valahogyan őket. Tudatni velük, hogy nincs semmi baj, hogy jól van.

I. K.-val, a nála hat évvel idősebb, s felettébb tekintélyes zalai fiúval egyet gondolhattak, mert együtt indulnak a Főpostára, hogy levelet, vagy táviratot küldjenek.

- A biztonság kedvéért mindkettőt.

- Jó.

*

Tizenegy óra, mire visszaérnek. Éppen akkor érkeznek, mikor az éterből a legnépszerűbb magyar sportriporter, Szepesi György szól a néphez.

A magyar sport előtt álló óriási erőpróbáról beszél, s nyilván a közelgő olimpiára gondol.

„Felemelő lehetne, ha ismét büszkén húzhatnánk fel a piros-fehér-zöld magyar lobogót. Ehhez rendre, nyugalomra van szükség.”

Zsarolás-szerű íze van a következő mondatainak, amelyek arra intenek, hogy nem fogjuk látni a vasárnapi – október 28-ai – tervezett Magyarország-Svédország válogatott labdarúgó-mérkőzésen kedvenceinket a Népstadionban, amennyiben a harcok folytatódnak, s a felkelők nem teszik le a fegyvert. A kedvencek közül Bozsik, Kocsis és Puskás nevét említi.

Naiv szöveg az ekkor, 1956. október 24-én délelőtt?

Az. De lehetséges, hogy valami más is.

*

Nemcsak hallották a fegyvereket, a professzori szoba a Március 15-e térre és a Dunára néző ablakából, de nemsokára látták is.

A fegyvereket és a fegyvereseket. A karabélyokat, géppisztolyokat, a T-54-es tankokat, azok tüzelő ágyúcsöveit és az élő és holt harcosokat. Először éppen alattuk, a Március 15-e téren.

Balról jöttek, a Duna felől, az Erzsébet-híd roncspillére alól bújtak elő. Egészen lezseren, lazán, s hanyagul cigarettázva vonult át a téren a nyolc civil ruhás fegyveres. Élükön az ismert színész alakját vélte felfedezni, azét, aki az előző nap kétszer is fellépett a tömeg előtt.

De az is lehetséges, hogy tévedett.

*

Valamivel később - déli 12 óra körül - figyelmük az épület ellenkező oldalára terelődött. Mivel a város belseje felől egyre erősödő fegyverropogás, ágyúzás hangjai jutottak el hozzájuk. Átsiettek rögvest az épület másik szárnyába, felrohantak a negyedik emeletre, majd a padlásra, hogy jobban lássanak. Megdöbbenő jelenetek nem túl távol tőlük.

Valóságos utcai harc a főváros központjában, az. Astoria Szálló környékén. T-34-es és talán T-54-es harckocsik faroltak, forgolódtak, és tüzeltek. A környező házakat lőtték, ahonnan sorozatlövésekkel válaszoltak nekik.

Utcai harcok, csata.

A háború óta először Budapesten.

*

Hosszan tartó csend, némaság, és megmagyarázhatatlan érzések.

Másfél óra múlva az ütközet színhelyére mentek. Hogy lássák, amit látni akarnak.

Látták.

Látták a beomlott épületeket, a tátongó lyukakat két emeletnyi magasságban.

*

A Rákóczi út és a Múzeum körút sarkán, egy csenevész fa tövében halott feküdt.

Személyi igazolványa kinyitva a mellén, el lehetett olvasni az adatokat: „Született Budapesten, 1928-ban”.

Első halott, amelyet a háború óta látott.

*

Egy másik áldozat az ELTE Zrínyi Ilona Leánykollégiumának zöldre festett kapubejárata előtt.

Nem nézte meg, agyába nem fért bele több halál.

Ki fogja eltemetni őket?

Ekkor már újra sokan voltak az utcán.

*

Társaival haza a kollégiumba.

Társaival, akiknek körében napjait töltötte, akik alapján véve jó fiúk voltak. Egyszerűek voltak, minden különösebb adottság nélkül, valamennyien olvasottak, műveltek. Némelyikük gépies, magolós típus, de nagyvonalú, sőt lezser, hanyag magatartású is akadt közöttük.

Megelőzően valamennyien falun, illetve kisvárosban éltek életüket. Valamennyien tudták, mi a mezei munka, az aratás, a marokszedés, a keresztrakás.

S csak az állandóan fütyörészgető F. M. dohányzott közülük.

*

Azelőtt is együtt, most is együtt.

Mint a földrengés idején, mikor ez év január 12-én megmozdult alattuk a föld, s mikor a dunaharaszti romokat mentek együtt eltakarítani. Önként és jókedvvel.

Vagy a júliusi katonáskodásuk alkalmával Kecskeméten, vagy alig egy hónapja, mikor Molnár József tanársegéd szervezésével Baja környékére indultak, hogy segítséget nyújtsanak a bajbajutottaknak, az árvízkárosultaknak.

*

Összetartott kis csapatuk, kétségkívül összetartott.

Nem szorongatták ugyan naponta egymás kezét, nem mondtak egymásnak hízeglő szavakat, nem mosolyogtak állandóan egymásra, s mégis. Érezni lehetett, a köteléket – különösen ezekben a napokban.

A Petőfi Kör üléseire is hívták, de oda nem ment el.

- Az üléseken felszólalók mind nagyon jók voltak. Bátran, felelősségteljesen nyilatkoztak, és okos dolgokat mondtak.

- Kivéve Nógrádi Sándort. Neki kár volt kinyitnia a száját.

Nógrádi Sándor illetően való elmarasztalása rosszul esett neki. A névben érezte érintettnek magát. Ezért nem hallgathatott tovább, megszólalt:

- Nógrádi Sándor felszólalása nem a Petőfi Kör ülésén történt, hanem a váci utcai Tisztiházban. Úgy látszik, keverednek a dolgok.

*

Este, otthon, a biztonságot nyújtó diáktotthonban. Vacsorára szalonna, kenyér, délről, a menzáról. Belekezd egy Füst Milán-tanulmány olvasásába, de hamar abbahagyja. Rajzanak benne a gondolatok, de nem Shakespeare-rel és Füst Milánnal kapcsolatosan.

Hallgatja a híreket és a nyersen fogalmazott véleményeket.

Sok a halott a rádiónál, az éjjel haltak meg. De nem kinn az utcán, hanem benn az épületben.

Kik ezek a szövegelmélők, akik mindent tudnak? – kérdezte.

Én nem ismerem őket.

Én igen. Egyetemisták az állandóan szövegelmélők.

Sohasem láttam őket.

Nagy naivak az egyetemisták.

Nem naivak, idealisták.

Egyre megy.

Az egyetemisták távolról sem akartak felkelést, harcot. Nem harcolni akartak, hanem tanácskozni. A diákság csaknem megfutamodott, mikor ráébredt arra, hogy mit tett.

*

Úgy látszik, Gerő ellen fordult a népharag. Ezt jelzi a felirat, amelyet a Kálvin téren lehet látni:
„Hol vagy Gerő? Most bújj elő!”

*

- A magyar katonáknak nincs lőszerük, elszedték tőlük. Mutogatják az üres puskacsöveket.

- Tegnap este a Múzeum körúton megjelent katonáknak sem volt lőszerük. A tankoknak sem volt. Azért barátkoztak a civilekkel, mert nem volt lőszerük.

- Nemcsak azért.

- Hallottátok, a központi vezetés katonai bizottságot választott. Ez döntött a szovjet csapatok behívásáról.

- Nem kellett őket behívni, itt voltak.

*

Meglincseltek egy párttitkárt Csepelen. Felakasztották.

*

- Pestre érkezett Mikoján és Szuszlov.

- Honnan tudod?

- Beszélük.

- Hol beszélük?

- Az utcán.

- Az utcán mindenfélét beszélnek.

- Én elhiszem. Ebben a városban nincs titok.

*

Nagy Imrét is hallotta a nap folyamán, nem egyszer, többször is. A harci cselekmények beszüntetésére, fegyverletételre szólított fel mindenkit Nagy Imre és Kádár János.

„Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa statáriumot rendelt el, melynek hatálya a rádióközlemény beolvasásától érvényes.”

Nagy Imre aláírta a statáriumot, ezzel megüzente a harcot a felkelőknek.

*

Hogy mennyi ellentmondás feszül a mi generációnkban, szinte hihetetlen.

Október 25. (csütörtök)

Néhány elhangzott további vélemény, melyeket kockás füzetébe előző este rögzített.

- A fegyverzajtól bolondult meg a nép.
- Ezer ember hallotta a puskaropogást. Ki gondolhatta volna, hogy csak riasztólövések?
- Dobáltak téglát, köveket, amit csak elértek.

Néhány suhanc autót borított fel.

- Tüzeltek, és szidták az ávosokat.
- Sebesültek az ávosok között is vannak. Fejbe dobták őket.
- Most már az is üvölt, aki azelőtt csitította a tömeget.

*

Kilenc után be az egyetemre. Borús a reggel.

És viszonylagos nyugalom Budapest utcáin.

Az Astoria előtt szovjet katonák, tankisták. Nem oroszok, szovjetek. Beszélgetés, barátkozás.

Gyér orosztudásukkal arról próbálják a katonákat meggyőzni, hogy az egyetemisták és a magyar nép nem fasiszta, s a felkelők sem azok. Nem a kapitalizmus visszaállításáért küzdenek, hanem egy jobb, emberségesebb szocializmust akarnak.

A katonák szőkék, magasak is, és nagyon tanácstalanok. Magyar cigarettát szívnak, néha mosolyognak, bólogatnak. Kérdeznek is olykor, de hogy mit, azt nem nagyon értette senki.

*

Hamarosan megélénkült a környék. Mindenfelé nyüzsgő emberek. Egyesek láthatóan sietnek, mintha munkába mennének, mások várakozó álláspontra helyezkedve a járdaszéleken tartózkodnak.

Csoportosulás. Rövid beszédek, Himnusz, s indulás a Madách tér irányába. Néhányan a tömeg után sietnek, a maradék tudni vélik, a Parlament elé vonul a sereg.

- Megint?
- Megint.

*

Három egyetemista a sarkon. Tanakodnak.

„Menjenek? Ne menjenek?”

Inkább be az egyetemre!

*

A kommunista párt első titkára Kádár János lett - a rádióból értesültek róla.

Jó hír.

Kádárban bízni lehet, Rákosi börtönében ült.

*

A pesti utcán azt beszélik, hogy Gerő Ernőt le fogják váltani. Utóda Kádár lesz, egyesek szerint már le is váltották, csak még nem hozták nyilvánosságra.

Hiába, az információ nem jut el egy időben mindenkihez.

*

Kádár János közölte az ország népével:

A párt központi vezetősége javasolta a kormánynak, hogy kezdjen tárgyalásokat a Szovjetunióval a teljes egyenjogúság alapján és az internacionalizmus szellemében.

Ez is jó hír. Amíg tárgyalnak, addig biztosan nem lőnek.

*

A Budapesti Pártbizottság és a Fővárosi Tanács azt javasolja, hogy a lakóbizottságok szervezzék lakóőrséget, és akadályozzák meg, hogy fegyveres elemek a házakban elrejtőzzenek.

- Egyesek azt mondják nem Rákosi a hibás, hanem a környezete.
- Nem így van. Rákosinak egy személyben volt meg a hatalma. Még a lelkek felett is uralkodott. Rákosi minden embert olyanak tekintett, amilyenek környezetének tagjai voltak.

Környezete pedig csupa gazemberből állt.

- Vajon van-e büntudata?

- Kinek? Rákosinak, vagy a környezetének?

- Ki tudhatja, a sors alakítja-e az embert, vagy megfordítva, az ember a sorsát?

Pontosan délben ebéd a menzán. Paradicsomos káposzta üresen, vagyis kenyérrel.

Mint tegnap.

Feri bácsi, a felszolgáló mosolyog J. G. „megint?” kérdésére.

Ez idő alatt több társával különös dolgok történtek. Fegyveresek lettek. J. R., E. K., A. P., Ö. K., L. K. és P. F., a könyvtárszakos. Karabéllyal a vállukon jelentek meg délután a kollégiumban.

A XI. kerületi rendőr-főkapitányságon, a Zsombolya utcában jutottak a puskákhoz, ott osztották. Felfegyverezték az egyetemistákat.

- Kik?

- Azok, ott.

- Kik?

- Valakik. De nemcsak az egyetemistákat látták el fegyverekkel, hanem mindenkit. Az kapott puskát, géppisztolyt, aki kért.

Főleg a fegyver-ellátásból kimaradottaknak aggálya amiatt, hogy ezután fegyverekkel kell együtt élni, létezni...

- A hatalom nem feltétlenül erőszak.

- Mikor nem az?

- Akkor, ha magasabb rendűnek ismered el. Letéteményesnek erkölcsileg és racionálisan.

- Akárki akármit mond, a forradalom mindig a zsarnokság műve. Mint ahogyan a háború is az. Ha nem volna zsarnokság, forradalom sem lenne soha. Kisebb összezapások esetleg lennének, de háború és forradalom soha.

Este írta a tegnapit, ma írja a mait.

Nagy szerencséjének tartotta, hogy írhatja a rajta kívül történeteket. 1956. október 25-ének, a magyar történelem egyik legszörnyűbb napjának eseményeit.

Már kora délután óta téma városszerte a Parlament előtti lövöldözés, a délelőtti vérengzés. Járdákon, az utcák kövezetein, kapualjakban szemtanúk (s nem szemtanúk) taglalják a megdöbbentő eset részleteit. Megtudható az elbeszélésekből, hogy a sortűzek a Parlamenttel szembeni épületek tetején dördültek el, mely után a tömeg egy pillanatig döbbenetben állt, majd mindenki rohanni kezdett. Összevissza szaladgáltak a szerencsétlenek, bújtak volna, de nem volt hová. Többen a földre vetették magukat, hiába. Teljes fejetlenség. Pánik.

Csak kevésnek sikerült közülük a Parlament, illetve a Földművelésügyi Minisztérium épülettömbjeinek védőszárnyai alá menekülni. Több mint százra tehető a halottak száma.

Több mint százra?!

*

A tettesek ismeretlenek, nem tudni, kiket terhel a felelősség. Kiknek volt érdeke a lassan csillapodó harcok újraélesztése, a parázs felszítása ilyen elvetemült módon.

A merénylők mindenesetre elérték céljukat, újra forró lett a hangulat. Magyarország fővárosában, Budapesten.

*

A kollégiumban is a napi iszonyú tragédia a téma. Egész este erről beszél mindenki. Izgatott szavak, mondatok a hálósobákban és a folyosókon - a tanulószobában nem, mert annak megszűnt ezidőtájt a funkciója.

Többen határozottan állítják, hogy nem mások, csakis az ávósok hajtották végre a gáztetetet. Ők lőttek a Földművelésügyi Minisztérium tetejéről.

- Szovjet tankok is voltak a téren. Ávósok a szovjet tankokra tüzeltek volna?
- Nem szovjet tankokra, hanem a tömegre.
- Érthetetlen.
- Nagyon is érthető.

*

Újabb értesülés - a legtájékozottabbak adták tovább.

Eszerint a Parlament előtti dráma egyik áldozata az egyetem rektora, Í. Tóth Zoltán. A kiváló történész, az egyetem talán legtekintélyesebb szellemi vezére.

A tömeggel együtt vonult a Parlament elé ő is. Senki nem tudta miért ment, kivel ment, mi készítette az újabb Parlament előtti demonstrációban való részvételle.

- Temetésére elmegyünk, mindannyian.
- El, ha lesz neki egyáltalán külön temetése.

*

Egyetlen kollégista sem vett részt Í. Tóth Zoltánnak, az egyetem rektorának temetésén, mivel senki nem tudta közülük, mikor és hol volt a temetés.

Í. Tóth Zoltán eltávozott, csupán a jegyzete maradt meg a tanítványoknak. Egy eléggé vékony füzetecske, amelynek címe ez volt: „Románia története”.

- Ávósok voltak, ők lőtték szét a szovjet tankok védelme alatt vonuló, demokráciát és sok más követelő tömeget.

- Ávósok, ávósok... mindenki ezt mondja, csak látni nem látta őket senki.
- Attól még lehettek ávósok, hogy nem látta őket senki!
- Lehettek mások is.
- Kik?
- Mondjuk, nem ávósok.

*

Nem sokkal éjfél előtt érkezett az újabb hátborzongató hír.

Eszerint a kollégium diákifjúságának is vannak áldozatai.

- Nagy István, első éves magyar-történelem szakos.
- És Arnóth Károly, a Pista barátja.
- Mindkettőjüket megölték.

*

Nagy István, elsőéves magyar-történelem szakos hallgató, Nagy László költőnek a testvéröccse. Nagy Lászlónak, akit a fiatal költőnemzedék legtehetségesebbjei között tartottak számon. Nevét Juhász Ferencével és Simon Istvánéval együtt emlegették. Ők hárman - az új költőgeneráció „nagy triásza”.

Nagy Pista hasonlított bátyjára - termet, fejforma, arcvonások. Többedmagával ő is részt vett Rajkék újratemetése alkalmából rendezett egyetemista demonstráción. Október 6-án kezdő volt, „egyetemi golya”. A kíváncsiság vezérelhetette, vagy valami más.

Legjobb barátjával, a szintén dunántúli Arnóth Károllyal indult el október 25-én reggel, hogy bátyját, Nagy Lászlót meglátogassa. Együtt az áradattal, egészen a Kossuth térig, ahol meglőtték mindkettőjüket. Nagy Istvánt a lábán, Arnóth Károlyt a karján. Megsebesültek.

Egymás mellett feküdtek a hideg kövezeten, amíg a jólelkű emberek el nem vitték onnan mindkettőjüket.

*

Sebesülés tehát, és nem halál.

Micsoda különbség!

*

Elmúlt éjfél.

Gyengeség fogja el, teljesen a nap eseményeinek hatása alatt áll.

Fekszik hanyatt az emeletes vaságyon, nézi a plafont, és arra gondol, hogy Nyugatra megy. Hogy disszidál, ahogyan itt most mondják.

Állítólag Nyugaton jobb.

Tizenkilenc éves, és úgy érzi, még semmi lényegeset nem tett az életben. Lelke mélyén persze tudja, úgyszemint fogja elhagyni hazáját, tudja, hogy maradni fog.

*

A kollégium lakóinak legtöbbje olyan biztos a véleménynyilvánításban, mintha a helyes választak maga az Úristen sügta volna a fülükbe. Többször ellent kellene mondania nekik, de nem teszi. Csúpn gondolkodik.

*

Figyelmeztették egyszer-kétszer, hogy amikor emelkedett hangon, netán indulatosan beszél, palóc tájszólással ejti a szavakat. Nem bántotta a megjegyzés. S nemcsak azért, mert tudta, hogy Kodály Zoltán szerint is szép a palóc beszéd.

*

Az idegzete viszont rossz, egyre rosszabb.

A szoba sarkában karabélyok, csövük a mennyezetre néz. Merev alvótársak.

*

Féllóája, hogy befejezte az írást. Aznapra.

Az írást, amely nyilvánvalóan teljesen értelmetlen ebben a helyzetben.

És mégis. Mégis írni fogja a dolgok menetét ezután is. Most is, mikor nem az irodalom az élet főszereplője, hanem egészen más. Ezt biztosan tudta.

Hogy minek és kinek ír?

Valaminek, valakinek. Másoknak. A jelenkori és jövőbeni érdeklődőknek. Csendben és nyugodtan. A közzététel minden reménye nélkül.

1956. októberében nem lehetett nem írni.

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára

400-

